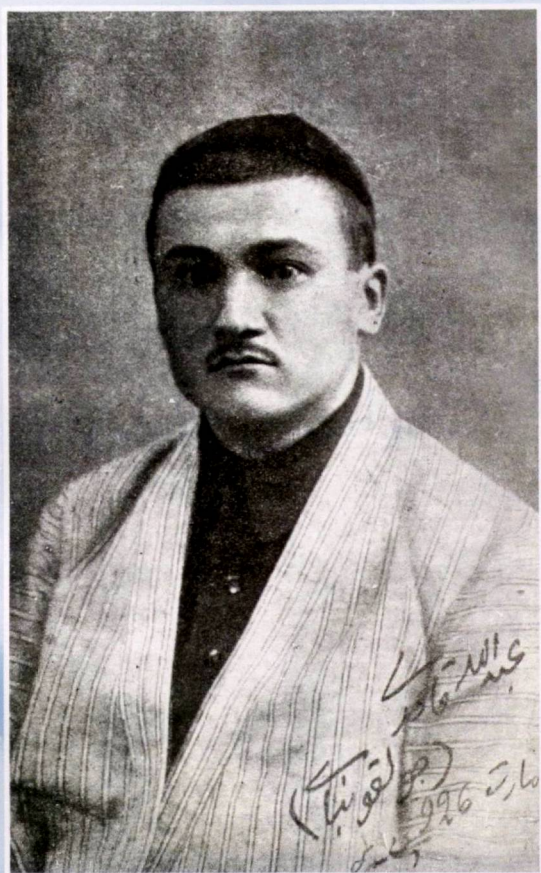

Шарқ юлдузи

- NASR
- NAZM
- DRAMATURGIYA
- MUMTOZ ADABIYOT
- YOSHLAR DAFTARI
- JAHON ADABIYOTI
- MUNOSABAT
- SAN'AT FALSAFASI
- ADABIYOTSHUNOSLIK

Sharq yulduzi

Абдулла ҚОДИРИЙ
(1894-1938)

Alisher Navoiy
nameidagi
O'zbekiston MK

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиiddин Саййид
Мухаммад Али
Кенгесбой Каримов
Энахон Сиддиқова
Иқбол Мирзо
Қахрамон Куронбоев
Минҳожиддин Мирзо
Жумакул Курбонов
Фармон Тошев
Исажон Султон

Хайриддин Султонов
Махмуд Тоир
Гулистон Матёқубова
Шерзод Ирзоев
Ҳаётхон Ортиқбоева
Тоштемир Турдиев
Шухрат Маткаримов
Адхамбек Алимбеков
Жамолиддин Муслим

Бош муҳаррир — Сирожиiddин Рауф

Бош муҳаррир ўринбосари — Азиз Саид

Масъул котиб — Дилором Муротова

Назм бўлими мудири — Икром Отамурод

Наср бўлими мудири — Саид Анвар

Адабиётшунослик бўлими мудири — Ориф Ҳожи

1

2020

УШБУ СОНДА:

БАРХАЁН СИЙМОЛАР

Абдурауф ФИТРАТ

ЮРАЖИМНИНИ ЗИЖ
КИММАЯЛИ АРМОНИ

Гўзал юлдуз, еримизнинг энг қадрли туқгани!
Нега биздан кочиб мунча узоқларга тушибсан;
Тувғанингга нечун сира гапурмасдан турибсан?
Сўйла, юлдуз, холинг надур?
Нечук топдинг дунёни?
Бизнинг ерда бўлиб турган тубанликлар, хўрликлар,
Сўйла, юлдуз, сенинг дағи кучоғингда бўлурми?

НАЗМ

Гулчеҳра НУРИЛЛАЕВА

ШАҚДИР ЮЛДУЗИМИШ
БАХТИ САЇЁРАСИ

Кўникиб кетдим ҳам, серхадик кўзлар
Кўриб кўрмасликка олишларига.
Айтмасам, кўксимда минг маҳбус сўзлар
Виждонни не қўйга солишларига.

Менга ачинганлар айлашар талаб:
“Ҳар бобла урилмай, терсликни ташла...”
Маҳбус сўзлар эса, кўксим таталаб,
Хурлик, эркинликка, о, нечоғ ташна!

НАСР

Музаффар МИРЗО

ШАМ ВА ШАМЧИР

Роман

– Хусайн Мирзо яна қувғинликка маҳкум денг... –
деди Алишер ҳаёли паришон бир алфозда.

– Шундай, – деди Мирак Наққош афсус билан. –
Салтанатни забт этмоқ азми шижоати паймол бўлғоч,
жонини омон сақлашдан ўзга чораси қолмади. Боз
устина барча аҳли фозил ҳокон назорати остида қолғон.
Хирот нотинч. Ҳар қадамда хуфия. Зукко фузалолар
пойтахтни тарк этгонлар. Каминанинг ҳам бозори
касодга учрамасмикин, дегон хавотирдамен. Самарқанд
сафарини ихтиёр этмак ниятим ҳам йўқ эмас!

Ўзи не қайғуда-ю, қариянинг ҳасрати ўтиб тушди.
Беилж қолган Алишер:

– Ҳа... – дея олди, тушкун бир кайфиятда.

Наримон УМАРОВ*АДОЛАТ ҲСНАВОР ИСЛОҲОПЛАРДА*

Мурожаатномада қайд этилганидек, коррупцияга қарши курашиш мамлакатимизнинг навбатдаги ислохотлар даврининг энг асосий йўналишларидан бирига айланмоқда. Президентимиз “Бу иллатни йўқотмасдан туриб олдимизга қўйган бирорта вазифани бажара олмаймиз”, дея бежиз таъкидламади. Эндиликда мазкур “оёғимиздаги кишан”га қарши сўзда эмас, амалда жиддий кураш бошланмоқда. Бу курашга масъул қилиб аввалгидек, турли идоралар ёки жамоатчилик асосидаги комиссиялар эмас, алоҳида, қучли орган белгиланди. Парламент олдига ҳам соҳага оид қонунчилик базасини такомиллаштириш вазифаси қўйилди.

Маъмура ЗОҲИДОВА

НАСР

*БОЛИЧЕЧАК**Қисса*

– Ишқилиб, шунақа бўлсин. Қўй, унга-бунга суқилмай тинчгина ишлагин, болам. Домлаликдан яхши иш йўқ. Савобиям катта. Чин дунёга ҳаммамиз ҳам кетамиз. Одам у дунёга борганда олдига дастурхон қилиб бу дунёдаги ишларини қўяркан. Илойим, дастурхонимиз бўш бўлмасин. Аммо хушёр бўлгин. Ҳозир у кўзинг бу кўзингга панд берадиган замон.

– Мактабда ишлагим келмаяпти.

– Энди элпа-телпа бўлсан. Шунча бола ҳурматингни қилса, оркангдан эргашиб уйгача келса. Илминг бутун бўлса.

– Ишхонада эркақлар қолмаяпти, буви. Ҳаммаси аёллар. Одамга ноқулай.

Марҳабо ҚЎЧҚОРОВА*АДАБИЁТШУНОСЛИК**"ЭНАЙЛА"НИНГ ҚАДРДОН ИЛМИ*

Баҳодир Қобил асарлари оддий, жўнгина ўқилмайди. Уни шунчаки қўз югуртириб ўқиб кетиш мумкин эмас. Муаллиф асарлари ўқувчидан фикрлаш, мушоҳада қилишни талаб қилади. Чунки, ёзувчи қўниқилган аънанавий бадий услублардан чекинган ҳолда янгича насрий бадий ифода топишга уринади. Бунинг уддасидан чиқади ҳам. Қиссаларда тасвирланган бола, Эна, Ота, Мардон, Опа образларидан ташқари жухуд сураткаш каби катор образлар ҳам биз учун бегона эмас. Улар ҳам яқин ўтмишнинг парчалари, лаҳзалари каби хотирамизга осон ўрнашади. Уларнинг ишларини ўқиб-кузатиб, улардан завқланамиз. Уларни ўз кўзимиз билан кўргандек ҳиссиёт туямиз.

Абдурауф ФИТРАТ

Юрагимнинг энг қимматли армони

Ким деяй сизни?

Оппоғим, худой асрағай сени,
Кўз балосидан сақлағай сени.
Сен жаҳоннинг энг нозанинисен,
Қайгуларга ҳеч солмағай сени.

Кип-қизил гулим, ёп-ёруғ ойм,
Кетмай тур, бир оз мен кўрай сени.
Дарди жонимнинг сен давосими,
Мунгли кўнглимнинг подишосими?

Гулми сен, кўзим, жонми сен, кўзим,
Кўнглимнинг бути ё худосими?
Билмадим, гулим, айт ўзинг кулиб,
Ошиқинг нечук атағай сени?

Қор

Кучсиз, титрок, оппок, кичик томчилар,
Турмай, тинмай тупрок уза ёғадир.
Ел бизларни, билмам, нечун қамчилар?
Кўкларда ҳам аёзликдан оқарган
Бир кўз бормиким, ёши
Бизнинг алам, ўлим билан сугорилган
Еримизнинг кўчигига оқадир.
Бу кичкина, ўксуз, оппок бебақлар,
Уча-уча етмай қолган тилақлар

Абдурауф ФИТРАТ – (1886–1938). Атоқли ўзбек адиби, профессор. Истиқлол адабиётининг етук вакилларида бири. У дастлаб эски мактаб, Бухородаги Мир-Араб мадрасасида таҳсил олган ва кейинчалик Туркия дорилфунунида ўқиган, адабиёт, санъат ва илм-фанининг турли соҳаларига оид бой мерос қолдирган.

Абдурауф Фитратнинг “Қиёмат”, “Бедил”, “Чин севиш”, “Амир Олимхоннинг ҳукмронлик даври”, “Адабиёт қондалари”, “Аруз ҳақида” каби қатор асарларини ўз ичига олган 5 жилдлик танланган асарлар тўплами нашр қилинган.

Эскан елнинг қўлларига ўзини
Ташлаб қўяр, борлигини унутар.
Ҳеч узмайин юкоридан кўзини
Титраб-титраб кора ер узра тушар.
Тушгач, бутун тушканлардай топталар...
Теккан ерин билмай босган оёқлар,
Пичраталар бунинг оппоқ бетини.
Босган изин кўрмай ўтган туёқлар,
Топтаб-топтаб, ох, айтолмам кетини...
Яна бир кун, кўк кўкрагини очиб,
Кула-кула бунлар сари бокғанда,
Яна бир кун кизлар каби табиат.
Кулоғига олтин ҳалка такғанда,
Бунлар бутун пичроқлардан айрилиб
Кўклар сари қараб учиб кетадир.
Яна учиш, яна ўйин, яна эрк,
Ох, у кунлар!..

Миррих юлдузига

Гўзал юлдуз, еримизнинг энг кадрли тукғани!
Нега биздан қочиб мунча узоқларга тушибсан;
Тувғанингга нечун сира гапурмасдан турибсан?
Сўйла, юлдуз, ҳолинг надур?
Нечук топдинг дунёни?
Бизнинг ерда бўлиб турган тубанликлар, хўрликлар,
Сўйла, юлдуз, сенинг дағи кучоғингда бўлурми?

Ҳақ туйғуси

Кимсасизлик пучмоғида ёлғузга,
Ўгай она таёғила сурилган.
Йўқсул, ўқсуз кизлардай
Инграб, инграб, оқиб турган бир сойнинг
Қирғоғида ўскан ўқсуз бир оғоч
Кўргач, шунинг кўлкасига сиғинарсан.
Бирок, ишон – шу ҳолларнинг барчаси
Эрга, индин бутун-бутун йўқолар.
Олдимизни тўсган булут парчаси
Кучли бир ел кўргач турмас, йиртилар.
Умид гули бизим учун ҳам туғар:
Қайғурмагил, сира, эй ҳақ туйғуси!

Ишқимнинг тарихи

Кўп кунлар сендан узоқда
мен ёлғиз ўртана қолдим,
Ёғдирдим икки кўзимдан
ёмғурдек қонли оловлар.
Ёнмишди кўнглим ўтила

тек сендан ўзга тиловлар,
 Ишқингнинг қайғуларини жон
 янглиғ бағрима солдим.
 Лекин, сен, эй юрагимнинг
 бирдан-бир севгили ёри,
 Кўркамлик боғчаларингда
 сезмасдан қайғуларимни
 булбулдек сайраб учардинг.
 Кўкларнинг хонига ўхшаб,
 кимларнинг ўртанганини
 Билмасдан ердагиларнинг
 дунёсин нақ ёритардинг.
 Қолдикча бўйла хабарсиз ишқимдан,
 жон чечагим, сен
 Кўнглимнинг туйғуларила
 шоирлик сезгуларимни
 Бу йўлдан ўтга солардинг,
 бир кўлдан ерга урардинг
 Ҳам йўқ этардинг
 фикримнинг тўплаганини.
 Тун-кунлар йиғлаганимнинг
 асири бўлса керакким,
 Сен энг сўнг менга ёндошдинг,
 руҳимни ўйната қўйдинг.
 Чексиз бир тонг чироғила
 сургунлаб кечаларимни,
 Юлдузли йўлларни бирдан
 шеъримнинг олдига очдинг.

Бир оз кул

Кўз ёшларим букун тагин оқадими?
 Қизил гулим бошқаларға куларда.
 Қизил гулим, борлиғимнинг султони,
 Жоним, сенинг хаёлингда кучайди.
 Юрагимнинг энг қимматли армони,
 Нечук менга марҳаматинг озайди?
 Икки кўзим, малак юзим, севдигим,
 Жонлар сенинг юзгинангдан айлансун.
 Қизил гулим, қора кўзим, тилагим,
 Дунё сенинг бокишингдан ўргулсун.
 Жоним ёрим, юзингга ҳеч боқолмам,
 Кўнгил дардим оёғингга тўқолмам.
 Тупроқ каби йиқилмишам йўлингда дея олмам.
 Истар эсанг менга келиб гапурма,
 ёнимда ҳеч ўтурма.
 Ёлғуз йиғлаб узоқдан турганимни
 Кўрганингда, марҳамат эт, бир оз кул.

Парча

Ур, ур! Сенинг тирноқларинг нозли, нозли урдикча,
Юрагимнинг битиб қолган яралари очилсун.
Чоғли қили сенинг нозли тирноғингла титраркан,
Умидимни қоплаб турган қора булут йиртилсун.

Менинг кечам

Кеч бўлди, тиниб битди товушлар,
сўнди бутун уйларда чироғлар,
тебранмади ер узра оёғлар,
зулмат яна ҳар ён оқа қолди.
Толпинмади, сайрашмади қушлар,
жимжиткина инга кирди,
бошини солди кейинга,
сўлғун қаноти остига олди.
Учмоқ, яшамок қайгуларига
“чик” деб, ўзини уйкуға солди,
хар дарди йўқолди.
Кўклар сари чаккон кўтарилган
тоғ гавдали уйлар,
кўнуклар,
саройлар
айрилди бутун дабдабасиндан,
бир қоп-қора ҳайкал тусин олди.
Кундуз саккиз-ўн ёққа югурган,
чопган,
йиқилишган,
яна турган,
ўнг, сўл уни тепкан, буни...
Инсонда ётиб уйкуға толди...
Сўлғун, қора, турғун дема.
Кўрдим мунгли кечанинг
мунгли чоғинда,
кўб мунгли уйимнинг
кироғинда
ёлғуз икки нарса ёндошда:
бири шамим,
бири кўнглим!
Бошқа ҳамма тинч, жим,
ўчлаб узонишда.
Шундай кечаларни севаман мен,
бунда югуриш йўқ,
сўрғилуш йўқ.
Юрмоқда, олдамоқда кўрулмас;
ёлғуз кўруниш,
сохта кулиш йўқ.
Ёв шакли кўзимдан кўп узоқда.
Дўстлар эса, унданда йирокда.
Шундай кечадан ўргуламан мен.

Хайриддин
СУЛТОНОВ

ХАЛҚИМИЗ ҲАЁТИНИНГ БАДИЙ ҚОМУСИ

2019 йилнинг декабрь ойида халқимизнинг улуг намояндаси, бетакрор сўз санъаткори Абдулла Қодирий таваллудининг 125 йиллиги юртимизда ва халқаро миқёсда кенг нишонланди. Юбилей муносабати билан пойтахтимизда жойлашган Абдулла Қодирий номидаги маданият ва истироҳат боғида, шунингдек, Самарқанд дарвоза маҳалласидаги адиб яшаб ижод этган хонадонда катта ҳажмдаги қурилиш-ободонлаштириш ишлари амалга оширилиб, замонавий музейлар, кутубхона, ижод мактаби, муаззам ҳайкаллар бунёд этилди.

Кўйида таниқли адиб Хайриддин Султоновнинг Абдулла Қодирий уй-музейининг очилиш маросимида сўзлаган нутқи эълон қилинмоқда.

Бугун эл-юртимиз халқимизнинг буюк фарзанди, улкан сўз санъаткори Абдулла Қодирий таваллудининг 125 йиллик тўйи шукухи билан яшамоқда.

Куни кеча Ўзбекистон Республикаси Президенти мухтарам Шавкат Миромонович Мирзиёев раҳбарлигида Абдулла Қодирий номидаги маданият ва истироҳат боғида бошланган ушбу қутлуг тантана бугун адибнинг табаррук хонадонида, янги бунёд этилган обод ва чароғон уй-музейида давом этмоқда.

Барчамизга маълумки, бундан 82 йил мукаддам, мана шундай киш кунларида, 31 декабрь – Янги йил окшомида қўхна Тошкентнинг Самарқанд дарвоза мавзесида, бугун биз тўпланиб турган ушбу хонадонда мудҳиш бир воқеа юз берди – ёвуз кучлар ўзбек миллатининг оташин фарзанди Абдулла Қодирийни ўз уйидан, халқимиз бағридан юлиб олиб кетди.

Бу пайтда адибнинг катта ўғли, кейинчалик таниқли шифокор ва ёзувчи бўлиб етишган Ҳабибулла оғир бетоб бўлиб, тепа қаватдаги хонада ўрнидан туролмасдан ётар эди. Абдулла Қодирийни хибсга олиш учун келган НКВД ходимлари уни бемор ўғли билан хайрлашувига, очиғини айтганда, видолашувига ҳам йўл қўймасдан, қамоққа олиб кетдилар.

Хайриддин СУЛТОНОВ – 1956 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетида таҳсил олган. Адибнинг “Қуёш барчага баробар”, “Бир оқиом эртаги”, “Онамнинг юрти”, “Умр эса ўтмоқда”, “Бобурнинг тушлари”, “Бобурийнома”, “Кўнгил озодадур”, “Ҳақиқат жамоли”, “Уч юз олтмиш тўрт кун” каби китоблари нашр этилган.

Хонадоннинг оғир кунлари бошланди. Ёмон одамлар бу хонадонни “Халқ душманининг уйи” деб кўрсата бошлади.

Орадан салкам бир йил ўтди. 1938 йил 4 октябрда СССР Ҳарбий коллегиясининг трибунали – “Тройка” деб мудҳиш ном олган махсус суд ҳайъатининг бор-йўғи 10 минут давом этган мажлиси ҳукмига биноан Абдулла Қодирий антисовет унсури сифатида шаҳарнинг Алвастикўприк деган чекка бир ҳудудида, ҳозирги вақтда Қатагон қурбонлари мажмуаси бунёд этилган мавзеда отиб ташланди.

Яна бир машғум ҳақиқат, бедодлик шундаки, 4 октябрда ижро этилган ҳукм аслида 5 октябрда чиқарилган эди.

Мустабид тузум жаллодлари буюк адибимизни жисман қатл этиб, ўз қабиҳ ниятларига етгандек хотиржам бўлдилар. Уларнинг назарида Абдулла Қодирий халқимиз хотирасидан абадий ўчирилган эди. Лекин қанчалар маккор, устамон бўлмасин, бу қора кучлар янглишган эдилар: ҳар қандай қатагонларга қарамасдан, Қодирий тирик эди – у она халқининг қалбида, юрагида яшаётган эди ва ҳануз безавол яшамокда.

Яратганнинг қудрати ва марҳаматини қарангки, мана бугун шу илоҳий ҳақиқатга барчамиз яна бир бор амин бўлиб турибмиз.

Бу барҳаёт сиймо гўёки кадрдон хонадонига қайтиб, барчамизга бағрини очиб: “Ўз қўлим билан яратган боғимга, шийпонимга хуш келибсиз!” деб тургандай, назаримизда.

Ҳурматли Президентимиз кечаги учрашувда айтганидек, Абдулла Қодирий бугун Янги йил арафасида, декабрь ойининг мана шундай сўнгги кунларида, лекин чароғон ва мунаввар бир айёмда қалбларимизни қувонч ва армонга тўлдириб, яна ўз хонадонига қайтди.

Бу улуг зот бор-йўғи 44 йил умр кўрди. Унинг машаққат ва қийинчилик, меҳнат ва азоблар билан, таъқиб ва тазйиклар билан кечган қисқагина умрида ноёб истеъдоди билан қанчалик буюк ишларни амалга оширгани ҳар қандай инсонни ҳайратга солади.

У айни навқирон йигитлик чоғида, атоқли қозок адиби Мухтор Аvezов таъбири билан айтганда, теп-текис саҳрода тўсатдан Помир тоғларидай пайдо бўлган, нафақат Ўзбекистон, балки Ўрта Осиё ва Қозоғистон минтақасида роман жанрига асос солган, жаҳон адабиётининг нодир феномени – дурдонасига айланган машҳур “Ўткан кунлар” асарини яратишга муяссар бўлган эди.

Маълумки, миллий тарихимизда жадидчилик ҳаракати ҳақли равишда Туркистон халқларининг уйғониш даври деб эътироф этилади.

Абдулла Қодирий ва унинг сафдошлари бўлган жадид боболаримизнинг ягона ва муқаддас аъмоли, орзу-маслағи Ватанимизни мустақил давлат, миллатимизни эркин ва озод халқ сифатида кўришдан иборат эди. Улар мана шундай оғир ва машаққатли йўлда мардона курашиб, бекиёс матонат, маънавий жасорат намунасини кўрсатдилар. Ўзларининг онгли умрини, бутун фаолиятини ана шу буюк мақсадга бағишладилар.

Бир умр миллат кайғуси, унинг дарду ташвиши билан нафас олган бу улуг инсонлар ўз фаолиятларини бошлар эканлар, мудом икки ўт орасида яшадилар. Бир томондан, Чор ҳукумати айғоқчилари – чор оҳрангаси, иккинчи томондан, маҳаллий мутаассиб кучлар уларга қанчалар зулм ва зўравонлик, тазйиқ ўтказди, азиз бошларига не-не мусибатларни солди.

Ўшамудҳиш даврларда, айниқса, мустабид шўро тузуми йилларида Абдулла Қодирий таъбири билан айтганда: “Жасорат биткан эди, тил кесилган эди... Юраклардаги бир оз умидни истисно қилганда, бошқа нарсалар юлинуб-юлқинган эди”.

Ўтган асрнинг 17-йилида юз берган ўзгаришлар жадид боболаримиз қалбида бир муддат заиф умид уйғотган бўлса-да, улар ёмғирдан қочиб дўлга тutilганларини тез орада англаб етдилар.

Абдулла Қодирийнинг: “Дард кўп – давоси йўқ, ҳасрат узоқ – кечалар қисқа, манзил узоқ – роҳила оз, осмон узоқ – ер қаттиқ”, деган фарёд тўла сўзлари аини шу давр ҳақида айтилган эмасми?

Мана шундай ўта хавфли ва қалтис, деярли имконсиз замонларда ҳам улар имкон топишга интилдилар. Китоблар, газета-журналлар нашр этиш, театр ва мактаблар, кутубхоналар очиш, ёшларни, халқни жаҳолат ва ғафлат ботқоғидан қутқариб, илм-маърифат сари бошлаш учун бу инсонларга нақадар буюк куч, сабр-бардош ва матонат зарур бўлганини, очиғи, биз баъзан ҳатто тасаввур ҳам қилолмаймиз.

Ўзингиз ўйланг, қиличнинг дамидек кескир, оғир ва таҳликали шароитда ҳам ижод қилиш, ижод қилганда ҳам буюк мумтоз асарларни яратиш учун адиб қанчалар маънавий юксакликка кўтарилган бўлиши керак.

Абдулла Қодирий, ёзувчининг қимлигини асарларига қараб билиб олиш мумкин, дея таъкидлаганида минг қарра ҳақ эди. Бугун бу табаррук зотнинг ўлмас асарлари орқали тасаввуримизда аввало улуғ мутафаккир, чинакам Шарқ отаси, бекиёс сўз санъаткори, ҳазрати инсон сиймоси жонланади.

Биз “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён” романларини, адибнинг такрорланмас қиссаларини ўқир эканмиз, халқимизнинг минг йиллар давомида шаклланган турмушини, миллий табиатини ҳеч қим Абдулла Қодирий қаби теран ва ёркин очиб бермаганига яна бир бор амин бўламиз.

XVI асрда назирни йўқ аждодимиз Заҳириддин Муҳаммад Бобур “Бобурнома” деган қомусий асарни яратган эди. Орадан тўрт юз йил ўтиб, адабиётимиз, тарихимизда яна шундай буюк бир асар дунёга келди. Бу, ҳеч шубҳасиз, Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романидир.

“Ўткан кунлар” – том маънода ўзбек халқи ҳаётининг миллий қомусидир. Агарки, Ўзбекистонга умрида бирон марта ҳам келмаган, бирорта ўзбек билан учрашмаган, гаплашмаган – дунёнинг нариги чеккасида яшайдиган киши ҳам шу асарни ўқиб чиқса, халқимизнинг миллий табиати, урф-одатлари, сурати ва сийрати ҳақида тўла ва яққол, унутилмас ва завқли тасаввурга эга бўлиши муқаррар, десак, ўйлайманки, адашмаган бўламиз.

Бугун улуғ бобомиз хотирасини ёд этар эканмиз, беихтиёр адабий силсила деган тўшунча ҳаёлимизга келади.

Маълумки, Абдулла Қодирий нафақат ўзбек юрти, балки бугунги Ўрта Осиё ва Қозоғистон давлатларини ўз ичига олган, Туркистон деб аталмиш мана шу бепоён минтақа адабиётида ҳам том маънода реалистик прозанинг тамал тошини қўйган, чексиз ҳаётбахш таъсир кучига эга бўлган ёзувчидир.

У ўз вақтида минтақа адибларининг устози, маънавий пири сифатида майдонга чиққан эди. Қўшни ва қардош халқлар адабиётининг кўплаб улуғ намояндалари, хусусан, Мухтор Авезов, Берди Кербобоев, Хидир Деряев, Жалол Икромий сингари ўнлаб адиблар Қодирий мактабидан етишиб чиққан ижодкорлар эди.

Бугун ўша даврлар адабий манзарасини кузата туриб, айтиш мумкинки, агар Абдулла Қодирий бўлмаганида – балки Мухтор Авезов ҳам бўлмас эди. Ўз навбатида, Мухтор Авезов бўлмаганида – туркий дунёнинг фаҳрига айланган Чингиз Айтматов ҳам, эҳтимол, бўлмас эди.

Агарки муаллифлари Қодирий даҳосидан баҳра олмаганларида, балки “Кеча ва кундуз”, “Навоий” ва “Сароб”, “Улуғбек хазинаси” ва “Юлдузли тунлар” каби дурдона асарларимиз дунёга келмаган бўларди.

Бу сирли-синаотли адабий силсилани таҳлил қилар эканмиз, беихтиёр унинг бош бўғини, олтин халқаси бўлган, шундай буюк халафларни тарбиялаган Абдулла Қодирий даҳосига қалбимизда яна бир бор хайрат ва эҳтиром туйғулари уйғонади.

Фурсатдан фойдаланиб, Қодирий номи қораланган, асарлари тақиқланган ўша мустабид тузум даврида ҳам унинг асарларини йўқотмаган, керак бўлса, яшириб ўқиган маърифатпарвар халқимизга, энг оғир дамларда ҳам падари бузруквори хотирасини юракларининг тўрида авайлаб-асраган фарзандларига, қарийб бир аср мобайнида мана шу табарруқ хонадоннинг чироғини ёкиб келган улуғ адибимизнинг авлодларига чуқур ҳурмат ва ташаккуримизни билдирамыз.

Ўз вақтида Абдулла Қодирий номини оқлаш ва асарларини халқимизга қайтаришда бемисл хизматлар қилган атоқли арбобларимиз, олим ва зиёлиларимиз, шоир ва ёзувчиларимизни, театр ва кино арбобларини мана шундай қутлуг кунларда миннатдорлик билан эслашни барчамиз ҳам қарз, ҳам фарз, деб биламыз.

Юртимизда Абдулла Қодирий номи тўлиқ оқланиб, унинг асарларини оммалаштириш ва руҳини шод қилиш борасида жуда кўп ишлар амалга оширилаётганидан барчамиз яхши хабардормыз.

Мустақиллигимизнинг илк йилларида улуғ адибимиз Алишер Навоий номидаги Давлат мукофоти, “Мустақиллик” ордени билан мукофотланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг ташаббуси билан мамлакатимизда Абдулла Қодирий таваллудининг 125 йиллиги кенг нишонланмоқда.

Абдулла Қодирий хонадониди, адиб номидаги маданият ва истироҳат боғида катта ҳажмдаги қурилиш ва реставрация ишлари амалга оширилди. Замонавий музейлар, кутубхона, ижод мактаби бунёд этилди. Муаззам ҳайкаллар қад ростлади.

Қутлуг сана муносабати билан амалга оширилаётган бундай эзгу ва хайрли ишлар, айниқса, мухтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг Абдулла Қодирий номидаги маданият ва истироҳат боғига ташрифи жамиятимизда ҳақиқий маънода маънавият байрамига айланиб кетди.

Давлатимиз раҳбари жамоатчилик билан учрашувларидан бирида жуда муҳим бир фикрни билдириб, жумладан, шундай деган эди: “Агар ҳар бир халқ, ҳар бир давлат мустақил бўлмаса, бошқалар унинг нафақат дехконини, нафақат ишчисини, ҳаттоки шоиру олимини ҳам, давлат арбобини ҳам истаганча таҳқирлаши, инсоний шаънини тупроққа қориши мумкин экан. Биз яқин тарихимизда кечган аянчли воқеалар мисолида мустақиллигимизнинг аҳамияти ва моҳиятини, кадр-қимматини янада теран англаб етишимиз, уни ҳар қандай ёвуз кучлардан ҳимоя қилишга доимо тайёр туришимиз шарт”.

Бугун биз қутлуг таваллуд айёминини нишонлаётган Абдулла Қодирий бобомизнинг бутун ҳаёти, адабий, ижтимоий-сиёсий феноменининг моҳияти, ижодининг туб фалсафаси ҳам бизга худди шу ҳақиқатни уқтиради.

Бизни мозийга қайтиб иш кўришга, тарихдан тўғри хулоса чиқариб, мустақиллигимизни мустаҳкамлаш, уни кўз қорачиғидай асраш ва эъзозлаш, керак бўлса, жонимизни бериб ҳимоя қилишга ўргатади.

Бугунги қутлуг айём – Абдулла Қодирий бобомизнинг табарруқ тўйи барчамизга муборак бўлсин.

Дунёга Абдулла Қодирийдек буюк зотларни берган халқимиз доимо омон бўлсин!

Гулчехра
НУРИЛЛАЕВА

Тақдир юлдузимиш бахт сайёраси

Саккизликлар

Учар атиргулнинг ажиб ифори,
Учар шавқ дарахтнинг япрокларида.
Учар балдоқ саси – асил, бухори
Келинчакнинг жажжи кулокларида.

Теграмда неки бор, парвозда, зотан,
Хаёл ҳам учувчи, қалб ҳам учувчи.
Ажабо, ҳаттоки мункиллаган тан
Шитоб учаётир, етмоқда кучи.

Менинг завким, табрикларим, олқиш-таъзимим,
Эътиқоди талотўмдан бўлиб чиққанга.
Фикр етиб битганларим – юрагим, назмим
Юрагидан тоза Ватан, миллат чиққанга.

Менга ёғий, менга нафрат – алдоқчи, маккор,
Билиб-билмай, ҳатто ўзим айлангум ўкка.
Яратганим насиб этса, отилмоғим бор
Юрагида тоза Ватан, миллати йўкка.

Гулчехра НУРУЛЛАЕВА – 1938 йилда туғилган. Ўрта Осиё давлат университети (ҳозирги ЎзМУ) ҳамда Москвадаги Олий адабиёт курсини тугатган. Шоиранинг ўн бешига яқин шеърый китоблари нашр этилган.

Мартабаси баланд куёшнинг,
Риё нима – билмаганидан.
Ноилидир мамнун қарашнинг,
Икки юзли бўлмаганидан.

Меҳри ошкор, нафрати ошкор,
Ҳар одими эл назарида.
Сақич қилиб чайнолмас зинҳор
Ҳеч ким уни гап бозорида.

Сабоклари бисёр куёшнинг.

* * *

Салом, эй камтарин бинафша гулим,
Чўзаману яна тияман қўлим.

Турарсиз хижоблар тутиб япроқдан,
Барвақт бош кўтариб она тупроқдан.

Қўл тегса, ҳид сочиб, жилмаясизлар –
Ёқимтой, камсукум, ҳимоясизлар.

Нимага шаъма бу кундузлик, тунлик:
Нечоғ гулгунлику нечоғ дилхунлик?

* * *

Сиз мени билмайсиз, билмайсиз:
Мен – улуғ эркимнинг бандаси.
Куйларим – карнайсиз, сурнайсиз,
Кийганим – изтироб жандаси.

Айтарим – оғриқли, жарроҳ сўз,
Бўлсайди юртимга у малҳам.
Сиз мени билмайсиз, билмайсиз,
Эҳтимол, билмасман сизни ҳам.

* * *

Шафтоли ниҳоли муниса, майин,
Унга соя солса баланд оқ қайин.
Нихол фарёд қилса, оғриқ кўксимда,
Унинг кўзларига қандок боқайин?

Бағри лолалардан қон-қон адирман,
Тўрт томоним – тоғлар, мен – сирли дилман.
Тошлар кўчиб турар тоғдан кўксимга,
Бонг уриб: “Ниҳолим сўлдирма!” – дерман.

Шу боис, най эмас, чилдирмадирман.

* * *

Олисда илинж бор оппоқ либосли,
Бошидан тўкилар нур фаввораси.
Дастури покиза меҳнату ростлик,
Такдир юлдузимиш бахт сайёраси.

Олисда илинж бор – руҳимда далда,
Чопаман, чопаман, етаолмасман.
Уфлайман, товоним қонаган ҳолда,
Кўлимни силтаб ҳам кетаолмасман.

* * *

Заҳри қотил кемирган руҳим,
Бирдамликдан даволар излар.
Кўшиклари кемтик шуқуҳим
Шижоатдан наволар излар.

Шу қисматни тақдири азал,
Куллуқ, раво кўрмишдир бизга.
Лек, ажабо, қўрқокка ҳазар,
Ношукурмиз бағри тўкисга.

* * *

Мен эмасман режангизга
Кириб борар бесўров, тик.
Менмасман кун-кечангизга
Фармонлари қатъий битик.

Менман титраб жунжикувчи
Қабоҳатдай алвастига.
Менман гулдан тўн бичувчи
Баҳодирлар бўй-бастига.

* * *

Дўстларим – ғофил, тун агёри – куёш,
Ғамдан адо бўлиб, сарғайган кузак.
Дўстларим – мазлума кўзлардаги ёш,
Уни қуритай деб, эсан елвизак.

Дўстларим – ғам ямлаб, чорак қолган дил
Ва бу дил дардига йиғловчи сатр.
Дўстларим – тераклар, тургувчи адл,
Шулар шеър ёзишга ундамоқдадир.

* * *

Мен энди турайин, мен энди кетай,
Очилиб-сочилив ўлтиролмадим.
Бўшлик бор, бўшлиқ бор қалбимда, нетай,
Афсус, даврангизда тўлдиролмадим.

Балки, юрагингиз тоза, бериё,
Балки, истагингиз таъмадан йироқ.
Балки, беролмадим ўзим ҳам зиё,
Балки, ёқолмадим ўзим ҳам чироқ.

* * *

Сел қуяр, ютгудай дарахт, уйларни,
Мен туриб қоламан том панасида.
Оқизгим келмайди тоза ўйларни,
Бўтана оқимнинг пўртанасида.

Фаслнинг бетийиқ саркашлигидан
Четрок турақолсин тегса сўлар рух.
Ўткинчи шумликнинг шаррослигидан,
Ахир, қанча кўнгил кўйлаги доғ-дуғ.

* * *

Қоп-қаро тун – усти-боши чанг,
Бошим узра ўлтирмоқчимиш.
Менинг тоза, азиз, курашчан
Кундузимни сўлдирмоқчимиш.

Нафратимни шахт айтдим тунга:
“Ўзни сенга бермасман!” – дедим.
Ахир, мен, бу курашчан кунга
Умр бўйи орзуманд эдим.

* * *

Еллар яйраб япроқ нозидан,
Бўса олар, беникоҳ олар.
Қўш булутнинг эхтиросидан
Осмон кўзи чарақлаб қолар.

Сипо қоя, шаддот шалола
Туришади кўнглини хушлаб.
Уялгандан никоҳли лола,
Лабларини қонатар тишлаб.

* * *

Мен лол ҳиммат маҳоратига:
Ана сарву ана санобар.
Гулрӯ сураат малоҳатига
Нокис аклим қилолмас бовар.

Мен лол ғорат харобатига:
Кувғин ҳаё, кувғин садоқат.
Бадхў сийрат жаҳолатига
Нокис аклим қилолмас тоқат.

* * *

Либосини ечиб, ёшини тўкиб,
Ўйчан эдим, баттар ўйлантирар куз.
Ҳеч ким уқа билмас кўнглимни укиб,
Мени ҳайронага айлантирар куз.

Дейди: “Ошкор-ошкор китобдай ўқил,
Сенинг айтар сўзинг биргина Ҳақдир!
Тўкил, тўкил, тўкил, сарғайиб тўкил,
Бизга, ахир, шундок битилган тақдир!”

* * *

Қиш баҳорга қайради қорни,
Гиж-гижлади совукни роса.
Икков талай кетди баҳорни:
Билмай меъёр, билмай муроса.

Ўлим сўзи битик ҳукмлар
Барг, гулларни зор қакшатди, зор.
Энди керак қанча ой, кунлар
То ўзига келгунча баҳор.

* * *

Йигит учун керак дилдора ҳамроз,
Қиз учун – васлига беҳад ташна дил.
Тамбалларга – уйку, машшоқларга – соз,
Ҳокими мутлакка – авоми қобил.

Мазлумага – меҳр, фотиҳга – даврон,
Шоирга – равона тўкилгучи шеър.
Менга эса, нурдан чакнаган осмон,
Мардлари бекувгин, жаннатий шу ер.

* * *

Ногох, кайфиятим ғуборин артиб,
Қўлимда жилмайди пушти атиргул.
Вайрона кўнглимга беролди тартиб,
Ломакон таскинга макон бўлди ул.

О, жоним табиат – илоҳий санъат,
Сен боис, не сурур уйғонар бизда.
Шифосан, хузурсан, кўнгили эса лат,
Шу боис, она деб, атарканмизда.

* * *

Оркага кайрилиб, тан олмоқ лозим,
Мискин кунлар бўлди бисёрдан-бисёр
Иншооллоҳ, энди учгай овозим,
Иншооллоҳ, бўлгай тасалли дастёр.

Ақалли, бошимда муҳаббат паноҳ,
Ақалли, кўксимда тиловат-тоат.
Ақалли, руҳимга эркинлик ҳамроҳ,
Ақалли, жиринглаб уйғотмас соат.

* * *

Кўникиб кетдим ҳам, серҳадик кўзлар
Кўриб кўрмасликка олишларига.
Айтмасам, кўксимда минг маҳбус сўзлар
Виждонни не қўйга солишларига.

Менга ачинганлар айлашар талаб:
“Ҳар бобла урилмай, терсликни ташла...”
Маҳбус сўзлар эса, кўксим таталаб,
Хурлик, эркинликка, о, нечоғ ташна!

* * *

Сенга гул ярашар, ақл ярашар,
Сахийлик ярашар, баҳорим, жуда.
Фасллар шоҳи, деб, сенга қарашар,
Сел, дўл бўлаверма худда-беҳуда.

Сени ўйлаганда, кўрмай тангликни,
Латифлик киради шоир тушига.
Жами зулм, қаҳр, беписандликни
Кўшиб юборсангчи киш улушига.

Тўртликлар

Яхшилар, яхшиям борсиз ҳаётда,
Юрагим соати биларман сизни.
Ҳовлиқсам, тўхтасам ё қолсам ортда,
Тинглашга тушаман зарбларингизни.

* * *

Худда-беҳудага, оҳ чекмасга шараф,
Ҳақ йўлдан бир умр чиқмасга шараф.
Шитоб бўронларда, довулларда ҳам
Кўнглининг кемаси чўкмасга шараф.

* * *

Майли, ағёримча ёмон от бўлай,
Майлига, бесамар ҳаёлот бўлай.
Бир тутам изтироб, бир тутам армон –
Диллар оғриғидан хотирот бўлай.

* * *

Дарахтнинг пойига барглар чарх урар,
Анҳор тиниклигин чандон оширар.
Ё, раб, бу қай фасл, қандай қўналға –
Қадам секинлашиб, фикр шоширар.

* * *

Ўз-ўзинга суял. Онангга суял,
Суял ўқтам ёринг, дониш отангга.
Қадам босаркансан, ўғилжон, ҳар гал
Албатта, суянгил мунис Ватанга!

ШАМ ВА ШАМШИР

(НАВОИЙ ВА БОЙҚАРО)

Роман

Музаффар МИРЗО

*Сано ҳаққаким, қошифи ҳол эрур,
Хирад мушкilotига ҳалол эрур...
Ҳазар ичра бечоралар ёвари,
Сафар ичра оворалар раҳбари...*

Алишер Навоий,
“Ҳазойин ул-маоний”. Маснавий.
Саид Ҳасан Ардашер номига
битилган мактубдан.

Меҳрибон ва марҳамати кенг Оллоҳ номи билан (бошлайман). Эй, инсон!
Ҳикматли Қуръон ҳақи, албатта, сиз элчисиз ва ҳақ йўлидасиз.¹

Аччиқ дард букчайтирган, тивит тўнига бурканиб олган бемор йигит хотифнинг² ниҳоятда ёқимли ва жозибадор муножотидан сергак тортиди. Маҳзунлик кўтарилди. Бир маром ва мақомда янграётган тиловат ўқисик кўнглига алланечук маъсум ором, тараххум бахш этди. Манглай ва ёноқларида қайноқ тафт сизди. Қалбига инган энгил руҳдан томирларида юрак тепсинишига монанд ҳапқираётган қон ҳароратини туйди. Бўғинларидаги жунжиқиш, увишиш ёзилгандек бўлди. Устига ёпинган тўнининг бир этагини аста кўтариб, қаддини ростлашга уринди. Илинж билан дарича томон қаради. Ақлни ўтирлағувчи мўътабар каломи худди панжара ортидан ёйилаётган тонгги, заррин зиё каби вужудидаги тийраликни кўтарган, мунавварлик жо қилганди, гўё. Бу вобасталик хотиротини синик, узук-юлук ўйлар билан банд айлади.

¹ Қуръон. “Ёсин” сураси, 1-4-оятлар. Шайх Абдулазиз Мансур таржимаси.

² Хотиф – ғойибдан овоз бергувчи, қакирувчи.

Музаффар МИРЗО – 1954 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тугатган. Унинг “Узук кўзидаги хат”, “Ҳақиқатдан дарс”, “Паноҳ” каби роман ва қиссалари чоп этилган. Юлиан Семёновнинг “ТАСС маълум қиладики...”, “Президент учун бомба”, Луи Арагоннинг “Қочқин”, “Жавоҳир” ва Нодар Думбадзенинг “Эзгулик садоси” романларини ўзбек тилига таржима қилган.

Хона бўйлаб кўз югуртираркан, бир четга олиб қўйилган мўъжаз, нақшин оёкли курсига тикилиб қолди. Кимдир дафтар, сиёҳдон ва қиликни³ саранжом тахтлаб қўйибди. Сопол шамдондаги ёниб тугаган шамнинг дурди қолган, холос. У оғир хўрсинди. Бу манзара кеча тунда, қалб лавҳига битилган байтларни оқ қоғозга кўчириш иштиёқини кучайтирди. Курсидаги лаби учган сопол пиёлага кўзи тушгани ҳамон ҳаёлидан: “Бир култур сав тутишга лаёқатли кишим борми?” деган ўй ўтди. Қани энди, танаси иродасига бўйсунса-ю, ташналигини қондирса. Аммо қани ўша имконият. “Эй, Оллоҳим, дардимга чора топгучи жонкуярим ўзинг! Дард бергучи, таскин – малҳам бергучи ҳам ўзинг! Теграмда дилдорлиғ улфатим ҳам ўзинг! Ўзингдан бўлак қўллагувчи, мурувват кўрсатгучи меҳрибоним қайда?” дея ўкинчла кўнглидан ўтказди.

Шу лаҳзада у ўзини ниҳоятда нотавон ва ғариб ҳис қилди. Базўр ютинди. Тахир таъм томоғини кириб ўтди. Қуруқ йўтал бадвуҳшлигидан кўнгли беҳузур бўлди.

Туни билан уни қийнаган лоҳасликни бир муддат унутишга уринди. Эти жунжикиби остонага яқин бурчакдаги манқалга таассуф билан қаради. Юраги яна хижилланди. Кеча оқшом гўлаҳ қалаб кетган тарашадан бир ҳовуч совуқ кул қолганди. У тивит тўнига бурканганча дарчадан ёғилаётган нурга термилди. Ғаройиб осудаликка уйғун ҳолда янграётган тиловатда жозиба мужассам эди. Худди ёғду мисол вужудига, руҳига йўғрилаётган муножотдан ўзида ажиб бир тетиклик ҳис этарди. Кўнгли масрурлик равзасига элитаётгандек эди. Дарддан ниҳоятда синикқан беморнинг киприклари оғирлашиб, уйку ингди...

* * *

...Ногоҳ, қаршисида кўкси оппоқ, қанотлари мовий, ҳумоюн куш – Қофи анқо⁴ намоён бўлди. Қушнинг товусникидек жилоланаётган камалакранг уккипари кўзни қамаштиради. Қофи анқо лафзида янграган байт қулоғига аниқ чалинди:

³ Қилик – қамиш, қалам, най қалам.

⁴ Қофи анқо – энг узок ва энг баланд тоғда яшовчи афсонавий, ҳумоюн – бахт куши.

Ёзувчи Музаффар Мирзонинг “Шам ва шамиш” романини диққат билан, берилиб ўқидим. Унда улуг устозимиз, шоир ва мутафаккир, давлат арбоби Алишер Навоийнинг ёшлик йиллари тўғрисида ҳикоя қилинган. Муаллиф, Музаффар Мирзо етук, талантли, билимдон, ўз касбининг бутун асроридан тўла хабардор адиб сифатида кўринади. У характерлар тасвирида маҳоратли, асар бадиий матосини мазмундор, қизиқарли ва малакали равишда ростловчи ижодкор сифатида ўзини кўрсатган.

“Шам ва шамиш”нинг ўзим ўқиган нусхасидаги айрим маслаҳатларимни ёзувчи Музаффар Мирзога билдирдим. Агар лозим топса улардан истифода этар.

Биз Алишер Навоий ижодини кенг оммалаштириши бўйича ҳали кўп ишлар қилишимиз керак. Бу буюк ижодкорнинг ижодий меросини ўрганиши, таҳлил этиши соҳасида тинмай ишламоқни тақозо этади. “Шам ва шамиш” романи шу соҳадаги керакли ва муҳим ишлардан бири сифатида кўрилмоққа сазовор.

Мен ёзувчи Музаффар Мирзонинг ушбу асарини навоийшуносликка қўшилган салмоқли бир ҳисса деб ҳисоблайман ва муаллифга сўҳат-саломатлик, янги улкан ижодий ютуқлар тилайман.

Азиз ҚАЮМОВ,

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби,
Ўзбекистон Республикаси ФА академиги,
филология фанлари доктори, профессор.

2012 йил, 20 август

*Хурдадонлар айламаслар фаҳм оғзинг рамзини,
Мен учунким, бордурур ул нуктада беҳад ҳафо.*

Йигит уйқули ҳайратда эса-да, тафаккурни йўқотмади:

– Меҳри учун муштарий юзига ҳумоюн алқоб ёзилиб эрди, етишди.

– Истасанг Хон тангри тоғига, ё ишқ водийсига элтай. Токи, ихлосу эътиқод била, умид ва муҳаббат шамъи ила илми анжуманга етишгайсен!

– Тангри таоло менинг бутунги ризқимни сенинг хонингга ҳавола қилибтур...

Қофи анқо қайириқ тумшуғи билан елкасини тинмай ниқтаб йигитга алланималарни англатмоққа уринарди. Йигит бу, сўзсиз ишорани фаҳмлаб, кушнинг гарданига мингашди. Нашъу намоли парвоз интихоси, у ўзини фавқул – фалакда, мунийр⁵ устунли ажиб бир кўшқда кўрди. Қулоғи остида ҳамон хатибнинг майин қироати янгради.

Ёни-бериға, гўё ойнайи ойинда акслангандек ғаройиб, фарахбахш манзараға ҳайрат билан бокканча туриб қолди. Уфқдан эндигина кўтарилаётган қуёш ёғдусига чулғанган чиннидек ойнабанд девор ортида ўн икки бурч-кубба, гумбазлар кошинларидаги зиё мафтункор жилваланади. Чиннитош ётқизилган ҳовли саҳнида, фирдавс боғ ўртасида канораси саккиз қиррали, мармар изорали ҳовуз сув билан эмас, нурга тўлган каби жимир-жимир мавжланади. Ҳовуз қирғоғида, баргларидадан мушқу анбар таратаётган сидра⁶ дарахти остидаги мўъжаз кўшки аъроф⁷да оқ либосда, оппоқ соқолли аҳли аъзам – энг улуг зотлар гўзал суҳбат қуришган. Баҳс-мушоҳадаға бир байтнинг талкин – тавсифи сабаб:

*Оне ки дар ҳавои сари зулфин ёри мост,
Аз саргузашта аввалу дар охираш ҳабост.*

Ажиб мисралар йигитнинг ақлини шошириб қўйди. Атрофга таажжуб билан қаради. Қофи анқо қандай пайдо бўлган бўлса, шундай ғойибликка сингиб кетганди.

Устунлари нурланаётган айвон – кўшқда ёлғиз қолди. Аҳли машваратга, анжуманга етишмоқ истагида олдинга юрди. Бироқ қаршисида рўёввий, кўз илғамас, ойнали тўсиқ пайдо бўлганди. Ойнабанд деворнинг на бир даричаси, на бир эшиги бор.

* * *

Худди шу лаҳзада, шунга монанд макон, манзара. Икки қаватли бино билан гирдланган Машҳад работи одатдагидек гавжум, эрта тонгдан борлиқ жонланган.

Карвонсаройнинг тўрт бурч кубба-минора ва тим гумбазлари кошинида шафак шуъласи ранго-ранг тусланади.

Гўё ҷумоли сўқмоқни эслатгучи, тўрт тарафдаги дарвозалардан кириб чиқаётган, уст-боши турли, юкли-юксиз ҳаммоллар, кетаётган ёки келаётган карвонларнинг келди-кетдиси бир дақиқа ҳам узилмайди. Узоқ ва машаққатли йўл ҳолдан тойдирган тижоратчилар ҳорғин овозда ходимларига кўрсатма берадилар. Бошқа бир тоифа савдогарлар тетик кайфиятда сафар тадорутини кўрадилар.

⁵ Мунийр – нур берувчи, ёритувчи.

⁶ Сидра – жаннат дарахти.

⁷ Кўшки аъроф – “Қуръон” нинг “Аъроф” сурасида талкин этилишича, Нух, Худ, Солих, Лут, Шуайб ва Мусо пайғамбарларнинг тавҳид, иймон, эътиқод, ҳам қиёмат ҳисоб-китоби масалаларида анжуман қурган ойин шийпон – жаннатни ваҳимали дўзахдан муҳофазат этгуви, мунийр ҳодир билан ўралган кўшқ.

Сиёб бозорига рўбарў бостирмасидаги тартибсизлик мубассирнинг⁸ диққатини ўзига тортди: “Бирор фалокат рўй бермаган бўлсин-да!” деган хавотир билан ўша томонга шошилди. Чунки куни кеча ёғиб ўтган каттиқ ёмғир оқибатида аркдан бўлак кесаги ўпирилиб тушган, тасодиф туфайли ҳеч кимга зиён-заҳмат етмаганди.

Ҳар бир имо-ишора, буйруққа итоат ва илҳақликда бўлган икки нозир унга эргашишди. Бостирмадаги манзарадан учови бирдек хайрон, кадам босган ерларида қарахт туриб қолгандилар.

Йўнилган, кадамлар эпкинидан сайқалашган тош йўлак бошида важҳи салобатли нуруний кўринди. Ўнг кўлида бўй-бастини бўйлаган, қуббали ва ўйма нақшли ҳасса, бошида қора жун дўппи, эгнида оддий чакмон. Борлиғи ораста ва сиполикка мутаносиб. Бўртиқ, қизил ёноққа вобаста, кафтдек, саришта тарашланган оппоқ соқол, жиддий чехрасидаги нимтабассум унга файз бағишлаган. Хиёл туташ, устки қовоқларни қоплаган ўсиқ, қуюқ оқ қошлар остидан боқаётган тим қора кўзларда тиниқлик, теран маъно ва заковат жам бўлган.

Тонгги шуъла гўё пойандоз тўшагандек қизғиш тусга кирган қия йўлакдан вазмин кадам ташлаб келаётган қария ҳамманинг эътиборини ўзига бирдек жалб қилганди. Бостирмадагилар қўлларини қовуштириб, ярим таъзимда ортларига тисарилиб, саф баста бўлдилар. Нигоҳларда хайронлик ва кироий иқром: “Бу киши ким бўлди экан? Бунчалик илтифот, бунчалик эҳтиром?!”

Мубассир хизрваш шайхул-машойих⁹ни кўриб, бир муддат каловланиб қолди. Унга ҳамроҳлик қилаётган сарой аёнлари, хусусан доруссалтана шайхул-исломи Хожа Мавлонога кўзи тушиб, сергак тортди. Эътиборли меҳмонларнинг қутилимаган бу ташрифи уни шошириб қўйди. Ортига ярим ўгирилиб, ходимларга “Нима қилиб турибсанлар?” дегандек заҳрини сочган ҳам бўлди. “Илдам-илдам!” ундовида супа тарафга кўз қирини ташлаб қўйди. Нозирнинг амрини уққан ходимлардан бири аллақайёққа ошиқди. Иккинчи ходим эса ҳужралардан бирнга кириб кетди ва зумда гилам, духоба кўрпачалар олиб чиқди. Уларни расамати билан супадаги бўйра устига тўшади. Зумда рисоладек дастурхон тузалди. Ходимларнинг саришталигидан кўнгли тўлган мубассир меҳмонларга пешвоз чиқди. Уларни тавозе билан супага таклиф қилди.

Шукроналик дуоси ўқилгандан сўнг, шайхул-шуоҳ киши билмас ютиниби олди. Томоқ кириб йўталиб қўйди. Тамойилинга кўра “Ёсин” сурасидан тиловат бошлади: – Ҳар бир ният ва рағбатга Оллоҳнинг “бўл!” даъвати кифоя. Борлиғ ва оламни ўз изнида тутғувчи зот пок ва улуғдир. Барча у зотга қайтади...

Субҳи саҳардан то ярим тунгача ғала-ғовур қарвонсаройга ажиб осудалик чўмди. Работ аҳли: факиру мусофир, савдогару тижоратчи, барча чўккаланиб, бовужуд муқаддас каломига қулоқ тутган. Ҳатто, харита тизилишган беозор қумрилар бир муддат “қуқулашдан” тийинган. Асрларни қурчлаган, садақайрағочдек қулоч ёйган сандал¹⁰ япроқлари майин шитирлаб, анвойи мушк таратади.

Сардоба канорасининг тош қирпиқлари чокларидан ёринган пайилдизлар майин қалқинади. Тиловат тугаган эса-да, зўр қувваи жозиба таъсирида қолганлар ўринларидан қўзғалишга шошилишмасдилар. Жонлиқлар сўйилиб, эҳсонларни тарқатишга даъват янграганидан кейингина барча ўз юмуши, машғулотига уналди.

Нуруний увишайёзган оёқ-тиззаларини кафтлари билан укалай-укалай ўрнидан турди. Ҳовуз бўйига келиб бир зум балиқларнинг сузишини томоша қилди. Оби Машҳад булоғи малиқлари-хонбалиқлар латиф сузишида, сув юзидаги аксланган нурда ажиб тароват бор эди. Шайх сандал дарахтининг сербарг новдасидан тутиб, хидлади. Димокка урилган ёқимли, хушбўй атирдан тўлқинланди:

⁸ Мубассир – қарвонсарой назоратчиси ёки кузатиб турувчиси.

⁹ Шайхул-машойих ва шайхул-шуоҳ – энг катта шайх, эшон. Шайх ибораси араб тилида нуруний, донишманд, олим маъносини англатади. Шайхул-ислом – мавқе, диний мансаб, унвон.

¹⁰ Сандал – ёғоч қора-сарик рангли, кўп йиллик, атри ўткир дарахт.

– Гўзаллик асли мукамал мўъжиза эканлиги ҳақ гап. Бу кўркам макбара, мадраса, Машҳад работи, обичашма инсон тафаккурининг шарофати билан бунёдга келган. Жаннати балиқлар, хосиятли дарахт. Амир Темур ҳазратлари аҳсан Кусам ибн Аббос турбатини қайта бунёд этибон, ул зот руҳини эъозлаб кўп савоб иш қилгонлар.

– Шундай, таксир, – деди шайхул-ислом қўллари орқада, ички бир кибр билан. Ангоридаан ўзига номуносиб тадбирда иштирок этаётганидан орлаётгани сезилиб турарди.

Шайхул-исломнинг мужмал жавобидан киши билмас энсаси қотган мубассир:

– Айтишларича, сандал дарахти, хонбалиқларни Амир Темур ҳазратлари Ҳинд элидан келтирган, – деди.

– Аларда жаннатнинг таровати-ю уфори бор, – дея нуроний мубассирнинг фикрини маъқулларкан, ҳамроҳига кўз қирини ташлади ва унинг юзидаги ғайри ихтешзо ва надоматдан ажабланиб, мулойимлик билан сўради. – Қудуратга не ҳожат, мавлоно?

Ички кечинмалари ошқор бўлаёзган шайхул-ислом:

– Ваоллоҳ! Қандай гина-ранж, таксир? Нафсиламр, ҳаддан зиёд кори саховатдан таажжубдамен, холос, – дея киши билмас дудмолланди.

Шайхул-шуюх таажжуб, ҳам табассум билан, сўради:

– Ажаб, муруватнинг зиёди, ози бўлурму?! – дея Хожа Мавлоно ўзининг ўринсиз гапидан уялганнамо ерга қаради.

Чин кўнгилдан берилган бу саволга нима деб жавоб қилишни билолмай:

– Оллоҳ барҳақ, – дея мавҳум жавоб қилди.

У ўзини оқлашга ваъ излар, лекин, қани ўша жоноғиз ибора. Зум ўтмай Хожа Мавлонони кўзлари чўғланди. Уни оғир аҳволдан қутқарувчи имконият туғилганди:

– Хайр-садака маломатсиз ва миннатсиз бўлмоғи даркор. Бундай тадбирнинг ўз меъёри бор аслида. Ҳаддан зиёд эҳсон кишини танбал қилиб қўюр. Иллоҳ, жаноби Расули Акрам мушфик бандага болта-ю чилвир бериб, корингга ярат, дея ўтинчиликка ёлчиган рост-ку?

– Аҳли ниёз билан танбал, ғофил тиланчилар орасинда осмонча тафовут бор, – дея Нуроний: “Сиз нима дейсиз?” сўровида мубассирга қаради.

Мубассир ҳамон, камолотда беназир бу қариянинг кимлигини билолмай ганг аҳволда эди. Адаб ва одоб ижтиноби билан шайхул-исломга назарини ташлади. Айни вақтда, у икки феълү атворнинг шоҳиди бўлганди. Бирининг саъйю раъйи, ҳам муомаласида мулойим ва зарифлик мужассам, иккинчиси эса аксинча, афтидан ман-манлик, мансабу мавқеига гард юқтирмаслик ижтиходи кучли эди. Шайхул-ислом мубассирга “Ўрнингни бил!” дегандек қаттиқ, совук таҳдиди нигоҳини қадади. Ноқулай вазиятга тушиб қолган мубассир шайхул-шуюхга ички бир истиғно билан боқаркан, унинг чехрасидаги самимиятдан дадилланиб:

– Шундай таксир, – деди қимтиниб, мулоҳаза билан. Сўнг ҳовли бурчагидаги, ҳоли хужрага ишора қилди. – Мен билган йигит ҳақиқатан муолажага муҳтож. Табибга эса нафъақа¹¹ даркор.

Нуроний дилкаш жилмайиб:

– Айтинг, – деди интиқлик билан.

– Ўтган ҳафта Ҳиротдан бир йигит келган эди, – деди мубассир истиҳола билан Хожа Мавлоно томонга бир қараб олди-да, кўрсаткич бармоғини ёзди. – Ана у барчақдаги хужрада... Дарди оғир, дармонга ниҳоятда муҳтож. Сарбон ақин кишиси кўринадурки, бир-икки кун бемор бошида парвона бўлди. Бироз

¹¹ Нафъақа – зарур, ҳаётий эҳтиёжни қондиргувчи маблағ.

тетиклашгач, сафар олдидан факирга: “Мана бу сармояни шамсул-анварнинг саломатлиги учун сарфлагайсиз. Анга эътибор даркор, токим мунавварлиг куёш зиёсидан бебаҳра қолмагасиз”, дея бир ҳамён ақча қолдирганди. “Нечун йигитни ўзига бермайдурсиз?” дегон сўровимга, сарбон: “Истиғнолиг истамас”, деб жавоб қилганди. Сарбон қолдирган нафъақа дори-дармонга базўр етаяпти.

Нуроний шайхул-исломга сирли, кулимсираб назар ташлади. Бу қарашдан пардали пичингни илганан Хожа Мавлоно нигоҳини қаерга олиб қочишни била олмай мубассирга ер тагидан ёв қараш қилди. Унинг бокишида: “Меҳмон ҳузурида тафсилотга берилмаклик шартми?” деган иддао яширинганди.

Шайхул-исломнинг зимдан кўз олайтиришидан мубассир бироз ўнғайсизланган эса-да, собитлигини йўқотмади:

– Таксир, шу йигит бирла ҳамсухбат бўлсангиз. Такаллумидан дилингиз яйрайди, – дея такрор хужра томонга ишора қилди. – Чамамда аслзода, зиёли оилада тарбия кўрган.

Нуронийнинг тасавурида Хирот воқеалари жонланди. Самарқандга йўлга отланишидан аввал Жомий билан бўлган мулоқотни эслади. “Истикболи мисли шамс ул-анвор. Шамдек бир ёниб сўнмасин, деган ташвишдамен!” Гап ким ҳақида бораётганини фаҳмлаган нуроний: “Хирот саройи кўрки бўлган бу йигитнинг фавқуллода Самарқандда не синоати бор?! Муаммога ойдинлик киритмоқ лозим”, деган ўйга борди. “Бошланг!” деган ундовда ўнг қўлини ёзди.

Шайхул-шуоҳнинг кўзларидаги ўйчанлик, мубассирнинг бениҳоя мамнунлигидан Хожа Мавлоно оғринди. Иккисининг бундай, тезда “тил топишиб олиши” унга эриш туюлди. Сўзсиз, улар ортидан хужра томонга одимлашга мажбур бўлди.

Хужра остонасига етганларида мубассир эшик зулфига қўл чўзган ҳам эдики, нуроний уни шахтидан қайтарди:

– Остона хатламоқдин аввал эшик қокмоқ даркор эмасму? – деди насихатомуз.

Мубассир қарияга истиҳола ва истиғфор билан қаради. Қариянинг ҳайратга тўлган синчков нигоҳи эшик аркидаги кошинга қаратилганини кўриб, ажабланди. Шунча пайтдан бери, ҳеч ким қунту ихлос қилмаган, деярли назар ташламаган битик нуронийни қизиқтириб қўйганидан ҳайратланди.

Мубассир ҳам хайрон бўлиб, бошқа хужралар пештоқлариға бир-бир кўз кирини ташлади. Бўлак хужралар аркидаги барча кошинларга фақат ислимий нақшли безак берилганди. Нуроний шавқ-ла, ширали оҳангда байт-битикни ўқиди:

*Оне ки дар ҳавои сари зулфин ёри мост,
Аз саргузашта аввалу дар охираш ҳабост.¹²*

* * *

Яна ўша байт такрор янгради. Кўнгилга малҳам янлиғ вобаста бўлган ажиб байтда ғаму андух ва кечмиши мужассам эди, гўё. Мисрлардаги мантикий тафсирида худа-бехуда саргузашталиги, бекарорлиги, ҳеч бир риштасиз бандилиги, ҳайру манзил эшиклари у учун берклигига ишора қилинганди. “Бу байтул-тазкирада ғайри қувваи-тавсиф¹³ мужассам”, деган ўй ўтди унинг кўнглидан. Аҳли ботиннинг анжуманига етишмоқлик рағбати майл билан алмашинди. Ички ошиқиниш-ла байтни таржибанд этиб, ваҳий қудрат¹⁴ инъоми – илоҳий илҳом дил шодасига

¹² Оне ки дар... – ушбу иборалар билан бошланувчи бу машхур, форс тилидаги муаммо – байтда қутб сўзининг моҳияти, маъноси яширинган. Борлиқнинг қутби – Оллоҳ, вужуднинг қутби – қалб ва х.з. Форсий байтлар муаллиф таржимасида берилмоқда.

¹³ Қувваи тавсиф – ижод жараёнида қалбда, идрокда иктидорнинг намоён бўлиши.

¹⁴ Ваҳий қудрат – Жабронл воситасида пайғамбарга етказилган қаломуллоҳ, Оллоҳнинг сўзлари. Илҳом ҳам ваҳий каби инсон қалбида пайдо бўлгувчи илоҳий талқин.

фусункор мисралар маржондек тизила бошлади. Ҳиссиётини тизгинлай олмади. Байт таржиму талқини назми каломда изҳорини топти:

*Эй ёр, ҳавою ҳавас, дил қулфини очмоқ шахтида мен –
Ким, ишқ билан тирикдир вужуд, илло амри тухтида мен...*

Бу сафар ҳам овози аъзамул-аброр аҳлига етиб бормади. Маҳзун кайфиятдан иштиёки сўнаёзди.

Байт – муаммо нуронийнинг фикри-ёдини бутунлай банд қилиб қўйганди:

– Накадар нафис байт, – деди завқ билан, овозини бироз баландлатиб.

Назмга иштиёки нихоятда зўр, хуштабиатли ва аксинча, ашъордан бутунлай йироқ, ўйю-хаёли фақат сиёсат, диёнат эътирофида бўлган, бир-бирига зид икки нуктаи назар тўқнашди.

“Кошиндаги битикда қандай каромат бўлиши мумкин?” деган мулоҳазага борган, дам шайхул-шуюхдан, дам кошиндан кўзини узмаётган шайхул-ислом байтнинг том маънисига қунти етмай:

– Бу меъмор, муҳандиснинг безак мақсадидаги бир тадбири, – деди лоқайд.

– Эй, йўқ, Мавлоно, – дея нуроний хиёл жилмайди. Бошқа ҳужра пештоқларига такрор нигоҳ ташлаб олгач, сўзида давом этди. – Меъмор айнан шул ҳужра пештоқиға назмул-байтни битғонида бир хосият бор, чоғи. Чунки, бўлак арк кошинларида битик кўринмайду.

Икки доруссалтанада иззату икромда бўлган шайхул-шуюхнинг курч назди билан арзимаган нарсаларга эътибор қаратиши Хожа Мавлонога ғалати туюлди:

– Ишқ фитнадан бўлак нимарса эмас, таксир. Ишқ кишини ғафлат гириҳида тутгувчи нафсий ҳирс.

Теран мушоҳадага молик, тафаккур жараёнида кўп маъноли бу байтнинг ғалати эътирофи бемор йигит таъбини хираланган эса-да, хаёлига келган шеърый мисралардан дили равшан бўлди. Ишқнинг талқини бундай дея, баланд овозда мавлавийдан иқтибос келтирди:

*Ақл ишқ шарҳида ожиз не тарийқ,
Ишқ не, ошиқ недир, англатди ишқ.¹⁵*

Нидо яна йўқликка сингиб кетгандек, уни ҳеч ким эшитмади, ҳеч ким эътибор қилмади.

Ҳужра ташқарисиди, аини паллада...

Ўзига яраша обрў эътиборга эга, кимсан, доруссалтананинг шайхул-исломи лафзидан бундай, тўмтоқ ваъз эшитиш воқеани бир четда кузатиб турган сипоҳий йигитнинг нафсониятига тегди. Шу лаҳзада ёшлик ғурури устунлик қилди ва қарияга эътироз билдиришга ўзида шижоат топа билди:

¹⁵ Мавлоно Жалолиддин Румийдан. Мазмуни: Ақл ишқ йўриғи шарҳида ожиз. Негаки, ишқ нима, ошиқ ким, ишқнинг ўзи англатади.

*Муҳаббатдин муҳаббат бўлди пайдо,
Муҳаббатсиз кишидин қоч, Ҳувайдо.*

Сипоҳий йигитнинг жидду жаҳд, дадиллигидан завқланган нуроний:

– Тасанно, Мирзобек, – дея уни олқади.

Мирзобек ўз наздида “Қойил қилдимми?” қабилида ўз билгичидан мамнун, атрофидагиларга бир-бир кўз югуртирди.

Байтгўйликни жини суймайдиган Хожа Мавлоно:

– Мулла йигит, маъруфи мавлавийдан иктибос келтирмакликни ўз мавриди бор, – деди таҳдидла боқиб. – Аъёнлар ҳузурида фазли интизом даркор.

Сипоҳий йигит икки эътиборли уламнинг ўртасига совуқчилик солиб қўйдимми, деган хавотирда нуронийга илтижоли термилган қўйи:

– Ахир. Ахир... – дея олди, холос.

Бир неча дақиқа илгариги иштиёқидан асар ҳам қолмаган Мирзобекнинг аҳволини тушунган Нуроний:

– Назмга ошуфта қалб эзгуликка мойил эрур, – деди босиклик билан.

– Таксир, ҳар ҳолда улуғлар ҳузурида одоб сакламоқлик лозим, – деди Хожа Мавлоно ўзиникини маъқуллаб.

– Йигитнинг шашти сингунча, шайтоннинг бўйни узилсин, деган нақл бор, Мавлоно, – деди нуроний норози оҳангда.

Бу самимий танбеҳдан Хожа Мавлононинг юзига қизиллик югурди. Лаблари асабдан, сезилар-сезилмас, пир-пир учди. Сўфи табиати, кибрли феъли ва “манманлиги” унга панд бериб қўйганди.

– Ҳазрат Румийдин иктибос келтирмаклик фазилат, – дея сўзида давом этаркан, нуроний сипоҳга юзланди. Мийиғида кулиб сўради. – Кошиндаги байт хусусинда фикрингиз қандай?

Сипоҳ фикрини дангал айтишдан бироз ийманиб нуронийга узрли нигоҳини тикди. Ички бир ҳадик билан Хожа Мавлонога қараб қўйди. Яна нуронийга боқаркан, унинг кўзларида: “эътибор қилманг!” деган маънони илғаб, чуқур нафас олди:

– Назаримда, майл эшигининг қулфини очмоқдан аввал, охири беҳайр саргузашт беҳудалиги борасинда сўз борур, бу байтда, – деди қимтиниб, паст овозда.

– Йўқ, йўқ! Байтда одамзод вужуди оламга тамсил¹⁶ этилур. Борки мавжудот қомиллик сарвари иқтидосида. Иқтидо асли қутб.¹⁷ Олам қутби – Оллоҳ; одам қутби – қалб; қутби даҳр – хизр. Вужудга жон бергувчи – хизри рух. Рухнинг қўшқу маъвоси кўнгил. Билакс, вужуд ҳаққо фоний, рух эса боқийдур.

Ваҳй¹⁸ нозил бўлган фикрлар назмий мисраларга қўчди. Бу сафар руят чодирдагилар эшитсин учун овозини бироз баландлаб назмий байтни ўқиди:

*Эй ёр, ҳавою ҳавас, дил қулфини очмоқ шахтида мен –
Ким, ишқ била тирикдир вужуд, илло амри тахтида¹⁹ мен,*

*Ғариб, ҳам хастамен, бебошлик занжирига гирибдормен,
Хизрмонандга орзуманд кўнгил, локин эшик ортида мен.*

¹⁶ Тамсил – мисол келтириш, ўхшатиш.

¹⁷ Иқтидо асли қутб – олам ва инсонни ўзига жалб қилувчи, эргаштирувчи илоҳий куч.

¹⁸ Ваҳй – ваҳй – Оллоҳнинг сўзи, ваҳий нозил бўлмоқ – Оллоҳнинг сўзи қалбга ингмоқ.

¹⁹ Амри тахт – ҳукм остида, ихтиёрида.

Ғайришуурли синик, лекин қатъий овозидан ўзи чўчиб уйғонди.

Ярим туш, ярим уйқуда, хона бўйлаб кўз югуртирди. Ҳавойи манзара ўрнида зоҳирлик намоён бўлди. Дарича панжарасидан таралаётган ёруғлик асл зийнатини йўқотгандек. Босинкираган, оғир бир кайфиятда ўйланиб қолди.

* * *

Нуронийнинг кўзларида нур ёлқинланди. У завқ ва таажжуб билан аввал хужра пештокидаги ёзувга, сўнгра эшикка томон назар ташлади. Ичкаридан эшитилган дардман, лекин дилкаш, шеърий мисралар унинг фикрини банд этганди:

– Теран мулоҳаза, – деди ўйчан, салмоқланиб.

Тўпланганлар гўзал назмий тафсир таъсирида қолган нуронийга, мана ҳозир шоиркалом йигит чиқиб келади-гандек, хужра эшиги томон текилиб қолгандилар.

Бемаврид илҳақлик ва сукунатдан бетақат бўлган Хожа Мавлоно:

– Хулди коинот зарпалаги кўтарилиб, ҳақнинг сирлари очилгандек²⁰ ҳаммангиз серрайиб қолдингизлар! Хужрага кирсак кирайлик, йўқса вақтни беҳуда ўтказмакдан не наф? – деди безовталаниб.

Ўринли, дангал айтилган гапдан барча сергак тортди.

– Таксир, ичкарига кирайлик, – деди четроқда турган уламо, нуронийга қарата, тортинчоқлик билан.

Ҳақиқатан, йиғилганлар нигоҳида назмул-мубдиъни²¹ тезроқ кўрмоқлик иштиёқи яширинганди.

* * *

Бемор йигит қарахт, воқеа ва ҳодисалар туш ёки ўнгида рўй бераётганини англаб улгурмасидан хужра эшиги очилди. Тонгги енгил, салқин шабада сандал дарахти хушбўй атрини олиб кирди. Ҳарир туманлик ичра яшил қуш, киёси йўқ мунийр қўшк ва нурга чулганган ҳовуз, авлиёлар анжумани кўз олдидан бир-бир ўта бошлади.

Рўёёликнинг²² ҳарир пардаси кўтарилди. Остонада, тушида кўргани, оппоқ либосда, малики қўшқ ёнида, шерни занжирбанд этган кекса киёфасидаги нуроний турарди. Унинг нурли юзидан ёғилаётган шуқуҳ кемтик дилини тўлдирган, кўнглидаги ғашликни бироз кўтаргандек бўлди. Тушида кўрган воқеалик қисман ўнгида рўй бераётганидан таажжубда эди. Нуронийнинг файзли чехрасига термиларкан, беихтиёр отахони – Ардашернинг насиҳатини эслади. “Нуронийлик асли донишмандлик, поклик ва камолот аломатидир. Иллоҳ, беғубор қалб эзгулик ва заковат била мушаррафдурур. Илмни нуроний чехрадан изланг”.

Идрок-онгида икки мисра байт ёзилди.

*Дайр пиридин етар юз файзу бир йўқ шайхдин
Ким, мунга етмиш яқин файзу анга пиндор файз.*

Ва рўпарасида ўша, гўё тушида намоён бўлган қария рўпарасида турганидан хайратда “Ҳазрати хизрга ўхшар экан”, дея ҳаёлидан ўтказди, у.

Дард ўрнидан туришга ҳарчанд монелик қилса-да, совуқ терга ботганча қаддини бироз кўтарди. Бор қувватини йиғиб, туришга уринди. Ташналикдан қуришиб, ёпишиб қолган лаблари базўр калимага келди:

²⁰ Бу ўринда – қурбат қошифи асрори ҳақойиқ – яъни илоҳий кашфиёт замирига етишиш ҳақида фикр илгари сурилмоқда.

²¹ Назмул-мубдиъ – қалбан идрок этмоқлик.

²² Рўё ва руъё – туш ва уйқуда кўрилган нарсалар, воқеалар.

– Ассалому алайк...

Нуроний ёшга хос бўлмаган чакконлик билан йигит ёнидаги пўстакка ўтирди. Ва кафтини йигитнинг елкасига қўйди:

– Қўзғалмангиз! – деди мулоимлик билан. Ўша, дилбар ва дилтортар муомала. Тушида кечган воқеалар тасавурида қайта жонланди.

Бетакаллуфлигидан хижолатда, маъюс кўзларини яширишга канчалик уринмасин илик кечинмаларини ирода этолмади. Самимият ва лутф ёғилиб турган нигоҳ билан яна юзлашди: “Заковат соҳиби, хизри солих!”

Бемор йигит кийинчилик билан гавдасини кўтарди ва бир амаллаб чордана курди. Пешонасига майда тер томчилари сизди.

Нуроний киприклари атрофи қизаринкираган, кўзлари киртайган, афтодаҳол, аммо боқиши иболи ва маъсум, зариф чехра йигитга меҳр билан термиларкан: “Нахот, шер таърифлиг иктидор ихрожга юз тутган эса? Боз устига бу заифлик”. Бағрини ўртаётган аччиқ эҳтиросини сездирмаслик мақсадида қария:

– Шер занжирда ҳам шерлигича қолур! – деди ҳазилнамо, самимий жилмайиб...

...Бемор йигит Ҳирот аркини, сарой мактабидаги ўқувчилик даврида, ота-онасини қўмсаб, болалардан ўзини хилватга тортган пайтлари Султон Абулқосим Бобур Мирзони елкасидан меҳр билан қучиб, тасалли бергувчи сўзларини эслади. “Ёнида жасур нусрат нишон биродари, ҳам давлати, ҳам шоҳ иниси бўлган Алиларнинг шери нега фаромуш? Ахир, шер фақат эминликда шер, занжирда шерлик не қилур?” Хуросон ҳукмдори ҳар гал унга рўбарў бўлганида завқ билан тақорлайдиган, Ҳисрав Деҳлавийнинг бу машхур мисрасини нуроний лафзида эшитган бемор йигит энтикиб кетди. Нуронийга шубҳа, ҳам таажжуб билан термилди.

Ҳамон ҳоби руъятда²³ кўзига кўринган илоҳий манзара, баҳс-анжум ва ҳозирда рўй бераётган воқеалар таъсирида қарахт, лоқайд кайфиятда, тўсатдан ҳужрага кириб келганларга бир-бир кўз югуртириб чиқди.

Дастурхон тадоруги, анжомлари билан эшикдан кириб келган мубассирдан ўтинч билан: “Бу ташрифдан мақсадлари не?” дея сўрамоққа истехола қилди. Фақат:

– Ҳикматиллоҳ оға, – дея олди, холос.

Анчайин сирдошига айланиб улгурган йигитнинг боқишида хавотирни уққан мубассир кўзини маъноли қисиб, мийиғида қулиб қўяркан:

– Меҳмон атоийи Худо, – деди йигитни хотиржам қилишга уриниб. Сўнг, ортида турган ходим қўлтиклаган кўрпачани қўлига олиб, нуронийга илтифот қилмоқчи бўлди. – Таксир!

Бирок, нуроний бунга такаллуф билиб рад этишидан, ўрнидан қўзғалмай, диққат-эътиборини бемор йигитга қаратганидан мубассир мулзам бўлиб қолди.

Нуроний:

– Сўзланг, не учун ўзингизни эшик ортидаман деб билурсиз? Бу уқубат сизга қайдин илашмиш? – дея сўради, йигитдан, қуйинчақлик билан.

“Эшик ортида. Мен эшик ортидамен. Бовужуд назмий изҳоримдан огоҳлар!” Ҳаяжонини жўялаб жавобга тараддулланган ҳам эдики, бир қўли кимхоб тўнининг заруқасида, бир қўлини орқасига ташлаганча виқор билан турган уламнинг тўмток саволи фикрини тўзитиб юборди:

– Кимнинг фуқаросисен, бўтам?

Истехзоли, тўнг муомаладан тамом қарахтланган бемор йигит анграйганча жавоб беришда иккиланиб қолди:

– Англатинг! Муҳтарам жанобларни ёлқитманг.

Башарасидан иззат ва мартабасини ҳар нарсадан юқори қўйиш шамойили акс

²³ Ҳоби руъят – уйку ҳолатида кўрганлари – туш.

этган “пўрим қарияга” ялт қаради. “Кекса кишига олифталик нечун?! Хожа Мавлоно деганлари шу киши бўлса керак? Фақир ўзини қандай танитсин? Қувилган итмен, таксир, десинму? Мен ким, андишага лойиқ кўрсалар. Ростини айтсам оқибати яхши бўлмас”. Кўнглидан шу каби ўйлар ўтаркан, ички изтиробла нуронийга бокди.

Ногоҳ кўз ўнгиди яна “кўшқи аъроф” манзаралари жонланди ва қулоқлари остида “ғайби ваҳй”²⁴ садоси янгради. “Ўзингдан ўзгани сирдош тутма! Ҳолинг забун. Бегоналар ичидаги хусумат, адоват ботиндур. Тафаккур қил”. Қаттиқ оғрик турган бошини оғир кўтариб, йиғилганларга зимдан разм солди. Бокишларда таассуф ва надомат: “Фаросатлиг йигитга ҳижронлиг адолатданму?!” “Касофатлиги бордурким, хирка киймиш!”

Жўмрагидан енгил буғ ҳаволаниб турган катта сопол чойнак ва пиёлалар, ноз-неъмат солинган баркаш кўтариб бир хушсурат сипоҳ хужрага кириб келди.

Бемор йигит хаёли яшилланди: “Мирзобек деганлари шуми? Фазилатли. Уни қаерда кўрганмен? Қасерда?! Румийдан иқтибос келтирган шу йигит, ҳойнаҳой. Байтни равон ўкиди”.

Илҳак бўлган Хожа Мавлоно бетоқат тумсайди:

– Такаббурлик қилманг!

Кибр-ҳавога мойил бу юз-хотирсиз панд йигитнинг ўксик кўнглини баттар чўктирди. Кучайган оғриққа чидай олмай, бошини оҳиста ёстикка қўйди. Йигитнинг аҳволидан ташвишланган мубассир ёнига чўккалади:

– Сизга нима бўлди, иним?

Бемор йигит мубассирга илинжда қаради:

– Ҳикматуллоҳ оға.

Мубассирнинг кўзлардаги хайрихоҳликдан дадилланди. Уни кистовга олаётган Хожа Мавлононинг юзига тик қарашга ўзида ижтиҳод топа олди:

– Таксир, исмим Али... Асли ҳиротликмен, – деди синиқ овозда.

– Табаррук заминин ялқамокдин мақсад не? “Шайх деганлари бунчалик бўладими?”

Хожа Мавлоно сўров жавобини кутмай нуронийнинг қулоғига оҳиста:

– Таксир, сизу бизнинг ёшимизда сиполик эви билан-да, – дея шивирлади.

Нуроний ҳамроҳи нимага шама қилинаётганини фаҳмлаб:

– Тафаккур қошида анбиёлар ҳам бош эгганлар. Биз ким бўлибмизки, бу йигитнинг шаштини қайтарсак, – деди.

Хожа Мавлоно лабини хиёл буриб, кимтинди. Ҳамроҳи валиаҳд шахзоданинг меҳмони бўлмаганида бу беҳуда тортишиш сазосини ўчирадигандек бир кайфиятда пўстак четига омонатгина ўтираркан:

– Байт тафсирини тингламокқа мунтазирмиз, – деди кесатик аралаш.

– Мавлоно, назмга ошуфта кўнгул мулки малоийкка моликдир, – деди нуроний бунга жавобан мулоийм билан.

Унинг муомаласидаги самимият, қалбга берилган ажиб киёс бемор йигит дилида алланечук шуур уйғотди:

– Таксир. Еру осмон, борлиқ мавжудотни яхлит ва мукаммал яратган буюк ижодкорнинг англамок учун азми саргузашт даркор эркан. Оламдаги борки мавжудот, ернинг, сайёраларнинг қуёш гирдида парвонадек саргашталиги ўзи бир мўъжиза. Такдир захмати бирла ўзликни идрок ва идора этмаклик, илми ҳақ йўлида собитлиг қомилликка етаклагай. Онгу тафаккурда мислсиз инсон қутби авлиё мавқеига эришгай. Қутби салтанат авом учун фонус. Ғофил, гумроҳ қалбни қутбул-авлиёнинг тафаккур шами ёритгай. Бу устоз Ардашернинг ўғитлари, – деди ички бир иштиёқ билан.

Нуроний бармоқлари орасидан ўтказаятган биллур тасбеҳ доналарига термилган

²⁴ Хоби руъят – уйқу ҳолатида кўрганлари – туш.

кўйи:

– Кутб. Кутбул-авлиёлиғ хақида сўзлайдурсиз, – деди бир зум ўйга толиб, сўнг йигитга жилмайиб қаради. – Ажаб, Оллоҳнинг илми-ғайбини кўргинким, одам вужудида субҳ содиқдек шаффоф, мукаммал аъзо – қалбни тажассум этмиш. Басиратул-қалб – қалб кўзи била борлиқ моҳиятини муфасссал идрок қилмак, тафаккур восилада мушоҳада юритмак неъматидан бизни баҳраманд айлаган. Минг қатъла шукурки, инсон Арши аъло маҳзанининг етти – ҳақ, адл, илм, раҳм, қудрат, ҳикмат дарбозалари иззу рифъат зулфини очиш салоҳиятига, валийлик акбарлиқ саодатига эришмиш. Чин комиллик бу. Малойикларданда бисёр рутба топмиш. Восиф Оллоҳ. Беназир каромати ила ул зот кутбул-авлиёлик мартабасига лойиқ.

– Хожамизнинг тақдирлари айнан шунга киёс.

Бир четда турган, муршиди хақидаги ташбихидан оғринган йигитнинг бу гапидан Хожа Мавлоно:

– Мулла Абдуллоҳ²⁵, мадрасада замин бўсалиғ қилолмаган эшонни қандайин авлиёлиғ мақомига лойиқ кўрмоқ мумкин?! – пўстак бургаси чакқандек ўтирган ерида кўзғалиб қўйди. Кимга ишорат қилаётганини фаҳмлаб турсайди.

Бу даъво ногоҳ сув юзида пайдо бўлган пуфакчалардек барчанинг кўнглини бирдек тўлқинлартирди. Аммо орият юзасидан ҳеч ким эътибор қилмади. Бундан ҳуноби чандон ошган Хожа Мавлононинг руҳан эзилаётганини пайкаган нуроний ўта босиқлик билан уни сабрли бўлмоққа ундади, сўнг:

– Алаҳуссу, қалб – имон ва диёнат истехкоми, тафаккур – фикрий восила, иқтидор ғазнасиدير. Инсон жисмоний ва ақлий фаолият, ваҳйи руҳ, мужтаҳид саъйи – ғайрат ва ҳаракат омилидир. Қалб – кишини ғайратда тутувчи омил, кутбдир, – деди. Йигитга меҳр билан боқаркан, сўради. – Комилликни қандай англайдурсиз?

– Инсон онгу жаворихида инъикиосини топгучи илоҳий руҳ тафаккурга нур жилосида муҳрланади. Беназир ақлни оқилона, орифлик била истифода этолган кишиларгина бунга восилдурлар. Улар комиллик мақомига лойиқдурлар.

Нуронийнинг кўзларида ҳайрат нури ёлқинланди:

– Боракалло!

Вазиятнинг асл моҳиятини билмай туриб, бу зукко йигитдан: “Не учун ўзингизни очиқ танитишдан бунчалик истиҳола қилурсиз?” дея сўрашга ошиқмади. Гап йўсини имону эътиқотда тенгсиз – Хожа Убайдуллоҳга қаратилганини илғаган нуроний ўйчан, атрофидагиларга қаради. Кўпчилик бу ажиб синоатнинг фаҳмига етмаганини пайқади. Мутасарриф таъб – кучли иқтидорга эга, фикри равон йигитнинг бу мушоҳадасини тушунган тушунди, тушунмаган тушунмади.

– Имонда собит, руҳан покиза қалб аслида кутбга монанд демокчисиз-да, – деди нуроний саволнамо.

– Шундай таксир, – деди йигитнинг кайфияти кўтарилиб.

– Кутбул-ақтоб зотлар олатда ботиний ва зоҳирий мўъжизаларни билгучи, аларни тафаккур қилишга қодир, комил инсондурлар.

– Бу анбиёларга хос хислатдур, – деди бемор йигитга ва кўнглидан: “ножўя гап айтиб қўйдим?!“ деган хавотирга Хожа Мавлононинг бодомқовоқ, кинидан чиқаёзган, қаттиқ, ола кўзларига ҳадик-ла ва ички бир умид билан яна нуронийга қаради:

– Гумроҳни афв этгайсиз, – деди минг бир хижолатда. – Қуддусий руҳ вужуд поклигидан эрмас-му? Йўкса, кутбул-ақтоб рутбасин қандай англамоқ жоиз?

Шу нуктада суҳбат мавзусини англаб етган Мулла Абдуллоҳ нуронийнинг сукут сақлашидан бироз илҳақ бўлди ва қимтиниб:

²⁵ Мулло Абдуллоҳ Симой – (Симой – куйчи) Хожа Убайдуллоҳнинг шогирди, нашқбандия тарикати намояндаси. Нашқбандия тарикатини усмонли турк элида оммалашишига асос солган аллома.

– Айтинг таксир, – деди.

– Рухulloх ҳазратлари кўрган туш бу муаммога жавоб бўлмасму? – такрор сўради Мулло Абдуллох.

Нуроний “Сиз нима дейсиз?” дегандек Хожа Мавлонога бир назар ташлади ва унинг чеҳрасидаги тундликни ўзича тушуниб:

– Бемаврид. Вақти билан, – деди. Тафсирга иштиёқмандлар уни қистовга олдилар:

– Ҳеч, ҳеч.

– Сўзланг, таксир.

– Бу ривоятдин беҳабармиз, чоғи, – деди мулло Абдуллох.

Нуроний иштибоҳ билан ривоятни сўзлашга киришди:

– Нақд қилибдурларким, ҳазрати Бурҳониддин Соғарчи қаъба зиёратига борур эрдилар. Йўлда ғаройибот юз берди. Бир туя қарвондан ажралиб, тоғ тарафга йўл солди. Ҳазрати шайх бунда сир борлигини сездилар ва беихтиёр туяга эргашди. Туя из дара ва давонлардан ошдилар. Йўл адоғида ажиб бир манзара намоён бўлди. Улкан сада дарахти, унинг остида кўк гумбазли ок уй, ҳовли этагидаги булоқ – ҳовуз, новдан тушаётган сув жилга бўйлаб жаннати бог томон шилдираб оқарди.

Бемор йигитнинг тасавурида тушида кўрган манзараси айнан жонланди. У беихтиёр нигоҳини атрофдагиларга қаратди. Барчанинг эътибори нуронийда эди.

Нуроний босик ва вазмин, ривоятни сўзлашда давом этди:

– Бу ҳикоятнинг чин ёки ночинлигига ровийлар гувоҳ. Сайхонликда, занжирбанд шерлар кўмағида омонч тортаётган кекса одамга рўбарў бўлди. Шайх Бурҳониддин: “Ассалому алайкум, ё бузруквор”, деди. Ул пир айтди: Ваалайкум ассалом, эй фарзанди аржуманд Бурҳониддин! Келишингизни узоқ ва муҳтожлик била кутиб эрдим. Хуш келдингиз!” Шайх Бурҳониддин пирдан бу гапни эшитиб, дарҳол ул зотнинг пойига бош урибдилар: “Ё, бузруквор, исмимни қаердан билурсиз?” Пир айтди: “Эй фарзанд! Исмнингизни, тушимда аён қилдилар. Вактни бекор ўтказмак пайти эмасдур. Ўрнингиздан тулинг!” Гумбази, деворлари оқланган уйга кирдилар. Пир айтди: “Токчадаги тугунни олинг. Ул он ҳазрат саллоллоху алайҳи васаллам омонатларидир. Умрим омонатни асраш била ўтди. Ҳазрат Бурҳониддин ўрниларидан туриб, тугунни олдилар. Пири бузруквор айтди: “Тугуннинг тарихи шулким, ҳазрати пайғамбар ҳазрат Умар розиоллоху анҳуга васият қилибдурларким: “Ё амрал-мўъминин Умар, ушбу тугунчани поклик хазинаси Увайс Қаранга²⁶ ҳузурига етказинг. Айтингким, ё Увайс, вақти соатинг еткунига қадар тугунни асрагил. Сўнгра, хиндий валий Боборатанга топширгил, Боборатандан сўнг, ани фарзанди Муҳаммад Омонатдорга, ул эрса бул омонатни эгасига, Шайх Бурҳониддинга етказсин”, дедилар. Тугунни очдилар. Унда ҳазрат пайғамбарнинг етти дона муборак соч толалари ва тўнлари тугулганди. Пир яна айтдиларким: “Менинг исмим Муҳаммад Омонатдор. Оллохнинг қудрати бекиёс!”

Пири бузруквор хушнудликда жон таслим қилдилар. Шайх Бурҳониддин ҳайрон ва ҳайратда қарақт бўлиб қолдилар. Ҳайронликлари шул эдики, пирни туфрокка қўймоққа на бир асҳобу, на бир асбоб-анжомлари бор эди. Ва ногаҳон, енгил шамол кўтарилиб, хонага қирқта, бир хил кийимли кишилар кириб келишди. Улар гап-сўзсиз пири гусламол қилишга, кафанлашга киришди. Шайх ҳазратларини имомликка ўтиб жаноза ўқишларига ишорат қилдилар.

Ҳазрат Бурҳониддин англадик, булар малоиклар, йўқса, кимсасиз бир масканда бундай ҳолнинг рўй беришга ақл бовар қилмайди. Барча тадбирлар амалга оширилгач, малоиклар майитни ўз боғига дафн этдилар. Шайх Бурҳониддин нақл қилишча, дафн маросимидан сўнг, пирнинг қабри ёнидаги Шайхул-ғавс булоғида юз-қўлларини

²⁶ Қаранга – вафот этган пирлар руҳига тутинувчи, ғойибона суҳбатлашувчи, руҳоний пир, яъни Увайс.

ювдилар. Малоикларнинг синоатила мешлар булок суви билан тўлғазилди. Икки малоик шайхни ҳавойи сайрда яна карвонга элтиб қўйдилар. Кун айнаи чошгоҳга келган, ҳаддан зиёд иссиган, захира сув тугаган бир паллада муздек чашма суви карвон аҳлининг жонига ора кирди. Ҳазратни бир муддат қаерда ҳаёллагани билан қизиқдилар.

Шайх ҳазратлари воқеани баён қилдилар. Туш каби ҳодисалардан кўпчилик ҳайратга чўмди. Ишонмасликнинг сира иложиси йўқ эди. Сабаби, бир неча ўн мешларда тишларни қамаштирувчи, муздек сув бунга далил. Шу воқеа баҳона, шайх ҳазратларига Ғавсул-кутб²⁷ нисбасини бермишлар.

Бемор йигитнинг ҳаёлидан: “Бу қария не учун айнан бу ривоятни риоъят айлади. Элга овоза бўлган Язд саҳросидаги кечмишимдан огоҳму?!” деган ўй ўтди.

Нуроний оғир тин олди. Оппок соқолини тутамлаб, сўзини мухтасар қилди:

– Муршид ҳимматиға мушарраф бўлган киши албатта қомилликка эришгай.

– Қомил муршиднинг марҳамати ҳар кимга ҳам насиб этмас, – деди Хожа Мавлоно.

– Шундай, муршидлик руҳан, қалбан пок, билгувчи ва кўргувчи, қувваи-қудс қутбул-авлиёликка хос хислатдир, – дея жавоб қилди, Нуроний.

– Вужуд пок бўлгани билан қалб покланиб қолмас, – деди Хожа Мавлоно қиноя аралаш.

Самарқанд салтанатида ўзига яраша нуфузга эга бўлган Хожа Мавлононинг бу беўхшов гапидан кўпчиликнинг энсаси қотди. Ўзига маълум нарсалар борасидаги тортишувдан зериккан йигит ҳозиргина эшитгани, ривоятдан ғайришуурий завқланган ҳолда ҳаёлга чўмди. Беихтиёр болалигида, Язд чўлида рўй берган воқеа ёдига тушди.

* * *

...Тонгги куёшнинг майин нуридан қамашган кўзини уйқудан очганида ўзини қум устида, поёнсиз ва қимсасиз саҳрода ётган ҳолда кўрди. Мурғак идрок айнаи саҳар ғафлат босиб мудраб қолганини, эгардан қулаб тушганини эс-эс хотирлади. Уни ваҳима босган эса-да, дод-вой фойдасиз эканини англади.

Ёни-бериға ички бир кўркув билан кўз югуртирди. Қум барханларини қоқимлаган гармсел карвон изидан ном-нишон қолдирмаганди. Ногоҳ, ҳадикли нигоҳ олисидаги мовий гумбаз, аллақандай, отлик сипоҳийлар қиёфасидаги қоралиқларни элас-элас илғади. Ғайритабиий ёғду ўша томонга йўл солди. Шарпаларга яқинлашгани сари улар кичрайиб, саробдек ғойиб бўлди. Унинг кўзига дубулга бўлиб кўринган нарса, қум устида сув тўла меш бўлиб чиқди. Одатда, узок сафарда, саҳро ўртасида жондек азиз обиҳаёт тўла мешни тушириб қолдириш маҳол ҳол. Ўзига тааллуқли бўлмаган нарсага қўл чўзишдан биров истехола қилиб турди. Барибир болаларча интиқлик ва қаттиқ чанқов уни сабрдан чикарди. Қониб ичаркан, сувнинг ниҳоятда зилол, муздек ва тотлигидан ажабланганди.

У қолиб кетган карвон анча йўл босганида она хавотир билан отадан ўғлини сўрайди. Гўдак йўқолганлигидан хабар топадилар. Ғам ва изтиробга ботган ота навқарлари кузатувида изига, Язд томон от қўяди ва ярим йўлда соғ ва саломат, заррача кўркувга бормаган, меш қучоқлаб олган ўғлини кўради.

Сув тўла меш воқеаси отасини ҳам ажаблантирган, сўраб-суриштирув карвон аҳлидан эса ҳеч ким бундай қимматли нарсасини йўқотмаганини аён қилганди.

* * *

Бемор йигит нуроний сўзлаб берган ривоят сабаб болалигида, Ироқ чўлида рўй берган бу воқеани эсларкан, хиёл, дардли жилмайди. Аввал нуронийга меҳр билан, кейин Хожа Мавлонога лоқайд термилди. Маъсум нигоҳ ғайритўнғ боқайтган

²⁷ Ғавсул-кутб – мададга етиб келувчи улуг даҳо.

кўзлар билан тўкнашди. Йигитнинг кулиб турган чехраси шайхул-исломга ёкмади чоғи, дабдурустан:

– Нега илжайсиз? Мазах қилмоққа уялмайсизми? – деди таъна аралаш.

Совуқ муомала ўзидан ўтаётгани ўзига маълум бемор йигит кўнглига оғир ботди. Индамади. Вужудида аччиқ оғриқ турди. Тўшагига чўзилар аҳволда бўлса ҳам сабот билан хурмат сақлади.

Йигитнинг ахволини пайкаган нуроний бундай кескин муносабатдан ажабланди:

– Йигитда не айб? – деди овозини бироз баландлаб. – Аслида, авлиё ва анбиёнинг марҳамати Оллоҳ инояти. Фазилат ва ҳислатлар мунтақиблиги фақат пайғамбарларга хосдур. Барча фазлу соловот ул зотларгадур.

Хожа Мавлоно: “Шаккоклик қилманг!” дегандек яна йигитга бодомқовоқ кўзини ғайр ва хусумат билан чақчайтирди. Ва такаббуруна:

– Шундай, тақсир! – деди нуронийга ялтоқланиб.

Шайсул-исломдан буни кутмаган нуроний астойдил оғринди:

– Тақсир, Оллоҳнинг илми ғайбига молик азиз авлиёлларга иштибоҳ нечун?! Самарқандда ҳам табаррук зотларнинг машҳади кавн²⁸ озмас-ку, ахир!

Нима деб жавоб қилишни билолмай қолган Хожа Мавлононинг кибри сўниб, жавдираганча ер қизиб қолди. Нафсиламр, “мавқеидан анча паст жамоа” рўпарасида ноқулай вазиятга тушиб қолганидан эзилаётгани бежо боқишларидан яққол сезилиб турарди. У ўзини тамоман камситилгандек ҳис қилиб, сумбатини эгди. Кўнглидан беихтиёр: “Мадраса кўрмаган бир эшонни бунчалар кўқларга кўтармасалар?! Шайхул-исломнинг мавқеимга нописандлиг қилурлар!? Гумроҳлиг ҳам эви биланда” деган фикр ўтди. У лабини хиёл бурди. Шарманда бўлаётганига гўё айбдор бемор йигитга қаттиқ тикилиб:

– Ҳавойи ҳавас беҳуда. Бирор маротаба суҳбатида бўлмаган, танимаган кишига бунча эътикод? – деди алам билан.

Йигит ўринсиз баҳсга берилганини сезиб, минг бир хижолат ва интиқлик билан Нуронийга қаради. Фазл ва саховат ёғилган юзу кўзлардан мадад туйди:

– Узр тақсир! Валий ҳазратларининг шарофатли дийдорларига етишмаклик фақирга бир майл, – деди маҳзун оҳангда.

– Бешак, ҳар толиби содиқни ўз муршидига етишмоқлик орзусини қутламоқ даркор, – дея Нуроний йигитга далда берган бўлди.

– Ёш бача ўзига маломат келтиргувчи амаллардан тийинмоғи лозим!

Бу таънадан йигит кўнглидан: “Бунча бадфеъл, андишасиз?!” деган ўй ўтди ва кечинмаларини чегаралаши зарурлигини сезган ҳолда:

– Ҳақсиз тақсир! Билгувчилар билмовчилар билан асло тенг бўлмас, – дея олди, холос.

Хожа Мавлоно ҳақ эканлигини ва нуфузини барчага намоиш қилгандек, елкасини дароз қериб қўйди. Йиғилганларга бир-бир кўз ташлаб чиқди. Бу ғайритабиий феъл-атвор барчани бирдек, шу жумладан, йигитнинг ҳам ғашини кўзгади. Матал билан жавоб қилди:

*Кўнгулга футур ўлмайин, роз очилмас,
Садаф гар бутун бўлса, гавҳар сочилмас.*

– Баракалло, – дея Нуроний кўзларини маъноли қисиб қўйди. – Назмга мойил кўнгулда асло гидир бўлмағай.

Йигитнинг нигоҳидаги хавотирни иллаган қария, уни хотиржамликка ундади:

– Айрим форсийгўй шоирлар туркий назмни камситганлари ҳолда Саккокий ва Лутфий назмига ихлос этмаклик қутлуғ иш.

²⁸ Машҳади кавн – бирор шаҳид бўлган, табаррук кишилар қўмилган макон, қабристон.

– Ҳақ гап, тақсир, – деди йигитнинг кўнгли равшан тортиб. – Туркча алфоз ниҳоятда нафис.

Буталанган ерлари “бўтакўзли”, узун хассанинг табиий эгилган кубба гардиш туткичига таянаркан, Нуроний ўнг тарафга қараб кўйди. У хона бурчагидаги курсига, устидаги шамдонга, ёниб яримлаган шамга, лавҳ, давот, най қаламга синчков термилди. Батартиб тахлаб кўйилган қоғозлардан бирини олди:

– Рубойи. Назмда энг мураккаби рубойи. Рубойи битмакликда ҳар шоирнинг иктидори панд берур, – Нуроний кўлидаги қоғозни Мирзобекка узатди: – Буни ўқингиз-чи.

Бемор йигитнинг маъсум бокишида алланечук эътирозланишни иллаган Мирзобек бир муддат турли ҳаёллар изтиробиди қолди. Нуронийнинг “ўқинг”, деган оғир ва вазмин даъватидан сўнг варақка кўз тикди.

*Йўқ даҳрда бир бесабру сомон мендек,
Ўз ҳолига сарғаштаю ҳайрон мендек.
Ғам қўйида хонумони вайрон мендек,
Яъники, алохону аломон мендек.*

Сўнгра паст, ҳеч ким эшитмас овозида:

– Бу рубойи Ҳирийлик шоирни эслатур, – деди.

Хожа Мавлоно Нуронийга истехзо билан, мухтасар қилайлик дегандек қаради ва қафтларини дуога очди:

– Илоҳи омин.

Бир зум бўлса-да, оғир дардни унутишига мойил этган, гўё тушнинг давоми, мароқли суҳбатни тезда поёнига етиши йигитни бироз бесаранжом қилди. Камтарин, файзу вужухли Нуроний чехрасидаги эҳтирос унга кўчди. “Эзгулик, мурувват истасанг оқилу донодан изла” ҳадиси-шариф ҳаёлидан ўтди. Муаммоларга чора топмоқ ниятида унга юзланди:

– Таксир, фақирни бир ўтинчи.

– Бажонидил, сўзланг!

–Таксир, ёши улуг, муҳтарам инсоннинг панд-насиҳатига юрмоқлиғ саодат. Кимнинг хайрига дуо айтмоқни аён айласалар.

Нуроний бундай назокатли илтимосга жавобан мулоим жилмайди. Мирзобекка қараб, англатинг дегандек бошини енгил силкиди. Мирзобек унинг даъватини фаҳмлаб даврадагиларни таништиришга киришди: – Шайх Камол Турбатий ҳазратлари. Ҳокони сайднинг²⁹ муборак фармонлари билан Аҳмад Ҳожибек жаноблари доруссалтанага ҳоким этиб тайинландилар. Ҳазрат ҳам зиёрат, ҳам “кутлов” маросимида иштирок этмоқ мақсадинда Самарқандга қадам ранжида қилғонлар. Бу киши доруссалтанамиз...

Мирзобекнинг кейинги сўзлари истехзо тарзда бемор йигит эътибордан четда қолди. Мубассир билан кўз уриштириб олди. Иккисининг ҳаёлидан бир ўй кечарди: “Нахотки, Хуросоннинг эътиборли кишиси, Хожа Ҳофиз ғазалларига мухаммаслар битгон муҳтарам зот ҳузурида беандишалиғ қилгон эрсам...”

Бемор йигит шундай мўътабар зотлар ҳузурида чўзилиб ётишини ўзига эп билмай, қаддини ростлашга ҳарчанд чоғланса-да, дард зўрлик қилди. Шайх Турбатий унинг юзидаги андармонликни сезиб, насиҳатомуз:

– Ўзингизни асло уринтирманг. Сабрни ажрими савобдур. Ниятни хайрли қилайлиғ, – деди.

Вужудидаги оғир дард, уят ва ҳаяжондан пешонасида маржон-маржон тер сизгиди.

²⁹ Ҳокони сайд – толеи баланд, буюк подшоҳ. Султон Абу Саид Мирзога берилган нисба.

– Доруссалтана шайхул-исломи Хожа Мавлоно, – дея таништиришда давом этди Мирзобек.

Йигит рўйхуш бермай Хожа Мавлонога бир қараб қўйди.

– Камина Аҳмад Ҳожибекнинг хос навқари, Мирзобек. Йигит беихтиёр:

– Аҳмад Ҳожибек жаноблари, – деб юборди ва унинг ярим гапи оғзида қолди.

Шайх Турбатий кафтини йигитнинг елкасига меҳр билан қўйди ва дуога қўл очди:

– “Илоҳо, биз билагинга биродаринг илкила қувват берурмиз”, деган аъмоли вожиб бўлғай. Тезда соғайиб кетишингизга тилакдошмиз.

Дуога очилган кафтлар яхши ниятлар билан юзларга тортилди.

Учрашув оний лаҳзаларда, бундай тез кечишини кутмаган йигит хассасига суяниб, туришга чоғланаётган шайхга илинж билан термилди:

– Ҳазрат, ташаккур. Ташрифингиз ғарибни аржуманд айлади. Ижозатингиз-ла муҳлисингиз ажиб бир воқеа сирини сўраб билса.

Шайх Турбатий ўрнидан туришига қўмаклашмоқчи бўлган Мирзобекка сўзсиз “Тўхтанг!” ишорасини қилди. Жон қулоғи билан бемор йигитни тинглашга шайланди.

Бемор йигит бир вақтнинг ўзида ҳам туш ва ҳам қўз ўнгда юз берган воқеа ҳақида сўзлади ва сўради:

– Ҳодисотнинг киши туши, ҳам ўнгида айнан бир лаҳзада кечмоғини тафаккур қилмоққа ожизмен.

Шайх Турбатий ҳасса тутган кафтига иягини тираганча ҳаёлланди. Йиғилганлар унга бирдек кизиқиш билан боқаётганларини ҳис қилиб, мулоҳаза ва мушоҳадали жавоб қилди:

– Фикри ожизимча, туш инсон руҳияти ва малоикалар ўрталиғидаги ҳодисадур. Фаришталар билан ботиний мулоқот десак ҳам бўлар. Алар кишини кечмиш ва келмиш воқеалар воситасида оғоҳлантирадилар. Машойихлар одатда тушни икки тоифага ажратадилар. Раҳмоний ва шайтоний туш. Қалби покиза, ҳалол ва оқил инсонлар аксарият раҳмоний, яъни, ҳузурбахш ва жаннатий тушлар кўрадилар. Шайтоний туш банда бетаваққулиги ҳосиласи десак, хато бўлмас.

– Шундай, – деди Хожа Мавлоно боши билан Турбатийнинг сўзини маъқуллаб. – Шайтоний туш ғофиллик ҳосияти. Бомдод намозидан сўнг, пешинда, ёқин аср ва шомда ухлаган банда шайтоний туш исканжасида қолур. Бемор йигитимизнинг туши ҳам шайтоний.

– Асло! – дея Шайх Турбатий уни кескин рад этди. – Калимуллоҳ шайтоний тушга тўсик бўлғай. Сиз кўрган туш раҳмоний туш. Рўё, ботиний ва зоҳирий ҳодисалар, алаҳқусус ваҳдату вужудида мужассам бўлур. Аҳли ботинга хос хислат. Илми ғайб. Ҳақ таоллонинг марҳамати, инъомидур. Фақат аҳли илми ғайб заковатига муяссар бўлурлар. Назаримда, рўё Оллоҳнинг буюк инояти билан фақат инсонда мужассам бўлган беш зоҳир, ҳам беш ботин ҳисга ниҳоятда боғлиқ.

– Беш зоҳир ва ботиний ҳис?! – дея ажабланиб сўради Мулло Абдуллоҳ.

– Ҳа, – дея Шайх Турбатий кафтини иягига тираган қўйи бир зум ўйга толди. Йиғилганларга бир-бир қараб олғач, қатъийлик билан сўзда давом этди. – Раисул-уламо ибн Сино инсоний ҳисни беш зоҳирий – кўриш, эшитиш, туйиш, сезиш ва таъм билишга, ҳамда беш ботиний – муштарак ҳис, ҳаёл, фаҳм, ҳофиза ва тасаввур киёсида талқин этгонлар. Вужудда бу туйғуларнинг мутаносиб келиши ҳам аини тушдир. Айтайлик, оёқнинг совуқда қолиши рўёимизда кишга монанд манзара намоён қиладур.

– Оллоҳ билгувчидир! Бу ҳақ гап, – деди даврадагилардан бири. – Тушимда ёмғир ёққани аён бўлди. Аслида оёғим очилиб қолиб, совуқ қотиб уйғонган эканман. Аммо ҳақиқатан ёмғир томчилаётган эрди.

– Тушда Куръон тиловатига етишган кишини тангри ажру савобидан баҳраманд

айламоқлигига далолатдур, – дея Турбатий фикрини давом эттирди. – Куш, фикри ожизимча, Оллоҳнинг назари тушган, донишманд кишилар билан ҳамнишин ва юксак мавке, мартабага эришишингизга содиқ маслакдош, мўътабар муҳиб топишингизга ишоратдур. Чилвир эса тақдир.

– Худди занжирбанд шер каби, – деди бемор йигит қимтиниб.

Шайх бироз хаёлга чўмди. Йигитнинг туш сабабини Хожа Абу Дарун рухига боғлади. Охиста: “Шерлар боғи” дея шивирлаганини эшитган эшитди, эшитмаган йўк. – Шоядки, қирқ кутбнинг савобини олгон, шерларни тобе этиб, даштда боғ яратган, ҳазрати Хизр била суҳбат курган Ҳазрат Абу Дарун футуҳлари сизга ёр бўлғай. Илло ул зотга Хожа ганж, маърифат гулшани боғбони дея, бежиз таъриф бермаслар.

– Хожаи Ганж?! – дея сўранди кимдир ҳайрат билан.

– Ул зот кўним тоғон масканда ҳамиша ганжу олтин хазинаси топилгон. Ҳикоят баёни узун, кейин бафуржа.

– Субҳи ғафлат ризқу насибани қирқувчи омилдир. Қолаверса, ғофилликда намоён бўлган тушни таъбир этмоқлик бидъат эрмасму, шайх жаноблари?!³⁰

Хожа Мавлононинг ўйламай-нетмай берган саволидан шайх таассуфни нимкулги билан яширди. Мулоимлик билан жавоб қилди:

– Навм-и сабуҳда³⁰ кўрилган туш ўнгда ҳам айна ҳақиқатга тўғри келишини йигитчанинг сўзлари тўла тасдиқламиш. Билхайр, туш ҳам Оллоҳнинг бир неъматини, Мавлоно!

– Шундайликка шундай, аммо...

Эътироз билдирмоқчи бўлган Хожа Мавлонога деярли парво қилмай Шайх Турбатий сўзида қатъий давом этди:

– Таъбир айламоқликдин йироқмен. Локин, меърож шоми-шабистони рўёвий ҳолат эмасмукан, деғон мулоҳазага борамен. Бурокда, Мадинага сафар қилмоқлик, борки тавсилотни аниқ ва тиниқ фикри раволик билан баён қилмоқликни рўё деб ҳам бўлмас. Тушнинг ғайрилигига, анинг вожиб бўлишига шубҳа қилурмиз...

– Табиий. Аммо баъд... – Хожа Мавлоно қўлларини дуога очган кўйи хаёлчан ўтирган Турбатийга зимдан термилиб қолди.

У мулзам аҳволини яшириш ниятида, салласини тўғрилаган бўлди. Кафтлари билан юзини тўсиб тамоқ кириб, йўталиб кўйди. Даврага ноқулай, совуқ бир сукунат чўмди.

– Рухобод макбарасини нуфузи шунда эркан-да?! – деб сўради ўрта ёшдаги киши.

– Ҳазрати хизрнинг Ғавсул-қутблғи чинму? – дея сўради яна бир киши.

– Ғавсул-қутбнинг руҳи Рухобод макбараси равази гумбази остида осудалиғ, – дея жавоб қилди Шайх Турбатий. – Оллоҳ рози бўлсин. Ривоятдан гўзал бир хотима шулким, дилларга қулф солгон зулфин муаммолар тугуни, гузарталиғда бўлгон кўнгилларга сарафроздир. Пайғамбаримиз соч толалари ва тўнлари шул масканда офият тоғон. Илло, Рухободдаги шахидлар руҳлари шод бўлғай, – деди Нуруний бемор йигитга сидқидилдан тилак билдирди ва сўзини муҳтасар қилди. – Тушингизда зохир бўлгон кўхна макбаранинг пештоқидаги кошин битик, пайғоми байт бунга далолатдир.

Наздида такаллуф кўрсатмаганидан бемор йигит хижолатда узр сўради:

– Ҳазрат, дуоингизга муяссар бўлгонлигимдин ғоят шодмен.

– Иншооллоҳ. Аввало ғайби маъво, қолаверса, барча мукаррам эшиқларнинг зулфини сиз учун очилгани рост бўлсин.

³⁰ Навм-и сабуҳда – эрта тонгда кўрилган туш.

* * *

Пок қалбли, фикри раво ва фазилатли, барча илмларлардан бохабар бўлган, Мовароуннахру ҳамда Хуросонда бирдек яхшилик билан ном қозонган Шайх Турбатийнинг дорус-салтанатага таширифи барчани бирдек эътиборида бўлди. Шайхул-ислом Хожа Мавлоно билан рабобат бориши, афтодаҳол бемор ва ғариб бир йигит билан ҳамсухбат бўлиши кўпчилиكنинг таажжуб ҳамда ихлосини оширди. Ва хужра остонасидан йигитни ҳайитликлар билан йўқловчиларнинг қадами узилмай қолди.

* * *

...Икки-уч кундан буён, дард азобида гоҳ бедор, гоҳ ҳушсиз кечган дамларида бир қултум сув тутишга ярамаган кимсалар бугун қошида гирдикапалак бўлиши йигитнинг орияти, хўрлигини кўзгади.

“Илоҳи, ёмонлиғимдин агарчи кўп аламин бор, ғамхорим сен бўлсанг, не ғамим бор”. Яримта кўнглини шуқуҳла кўтаришга уриниб, дилдан илтижо қилди: “Илоҳи, дунё майли риштасин кўнглумдин уз ва нафсоният тийралиғида ҳидоят шами била ўзунг тўғри йўл кўргуз. Илоҳи, ул узун йўл ва қатиг водийда иноятинг била йўлда аёғим тойилса, дастгирлиғинг била қўлла. Асти, хушҳолликка ўзгаларнинг заҳмати била эмас, ўз ижтиҳодим била эришгаймен”.

Дафъатан эшик ҳалқасининг жанангидан ўй-хаёллари қалқиниб кетди. Ички бир ҳавотир билан остонага қаради. Эшик оҳиста очилиб, Мирзобек ўрта ёшдаги киши билан бирга кириб келди.

– Ижозатингиз билан...

– Марҳамат, кираверинг.

Эътибори табибга қаратилган бўлса-да, Мирзобекнинг ҳатти-ҳаракатини зимдан кузатди. “Аҳмад Ҳожибекнинг хос навқари, камарбанди. Фақирга парвоналиғ салоҳиятига мос тушарму?”

– Танишинг, табиб мавлоно Султон Али. Шайхимиз марҳаматлари ила тезроқ шифо топишинингизга тилақдошимиз.

– Ташаккур.

– Бевозта бўлманг, – дея табиб ўрнидан туришга шайланган бемор йигитнинг билагидан тутиб, ёнига ўтирди. Томир уришини, бўғинларидаги ҳолатни обдон текширди. Хулосаларига аниқлик киритиш ниятида савол-жавоб қилди.

Бир муддат назардан четда қолган Мирзобек хужра бўйлаб кўз югуртирди. Хона бурчагидаги хонтахта устида сара таомларни кўргач, ажабланиб:

– Ажабо, сизни ҳовлимизга олиб кетиш ниятида эрдим. Мулозимларга иссиқ таомлар буюриб эрдим, – деди сўнгра сўради. – Бирор ҳешингиз ташриф буюрдими?

Савол мискин туйғуларини, нафсониятини кўпчителиб юборди. Кўз олдида шинам, файзли маскани, боғ ҳовли, ота-онасининг сурати жонланди. Соғинч ва изтироб кўнглига ғашлик кўланқасини ташлади. Беихтиёр, отахон устози Ардашер билан охириги учрашувни, “Чекилган бир заҳматни албатта, ажру муқофоти бўлур”, деган насиҳатини эслади. Ҳазин, паст овозда, зўрға:

– Йўқ, – дея жавоб бера олди, холос.

“Киши бошига тушган мусибатга мавке ёки зарига мунофиқ саботда бўлмоқлик удумми? Кимхоб тўн бир муддат гадонинг нафсига ора кирса, жанда анбиё ҳурматини қунпаяқун этур. Дорруссалтана шайхул-исломи бир ғарибнинг мулозамати учун эмас, балки Турбатий жанобларига эҳтиром юзасидан олдий жун кўрпачага ўтиришни лозим кўрмиш. Лоқин, кибрини яширгани йўқ. Астағфируллоҳ, бирав ҳуснига малоҳат берурсен ва анинг тузин кўнглум жароҳатига сепурсен...”

– Замона зайли кўтарилганини кўрингким, шайх жаноблари ташрифидан сўнг қамини аҳволни сўрагувчилар қадами остонамизни супурмиш, – деди.

Ва дилидаги андух шеърӣ мисраларга кўчди:

*Етишиса ўлум ранжи беморлиғ,
Су бергунча қилмай бирав ёрлиғ.
Су бермак неким, зоҳир айлаб гулу,
Оларга агар бўлса жонимда су.*

– Туркийда бундай маънилиғ байт тингламағондим, – дея Мирзобек табибни ёнига ўтирди. Суҳбатдошига таажжуб билан қаради. – Ҳеч англамасмен, нечун ўзингизни танитишдан ийманадурсиз? Мунаввар шахарга келишингиз боиси не? Сайр, ё тижорат десам...

– Шайх Турбатий эътирофлари бир сўз айтмасму?

– Шунӣ айтамен-да. Турбатий ҳазратлари тезда оёққа туришингиз истагидалар. Саодатли соатда сиз бирла суҳбат қурмоқ истагидалар. Шайх жаноблари Фазлуллоҳ Абу Лайсий хонадониди бир неча кун меҳмон бўлурлар.

– Шайхур-раис Носир Абу Лайсий таърифлари Ҳирийда ҳам кўп машхур. Оллоҳ охиратларини обод айлағай, ихлосманд мураббий деб эшиттанмен. Султон Улуғбек Мирзо ҳазратлари у кишининг тарбиятида бўлғонлар.

– Шундай, шайх Турбатий ҳам Абу Лайс хонақосида таҳсил олғонлар.

– Мирзобек, англашимча, у киши Абу Лайс Насир ас-Самарқандийга авлодлар, шундайми?

– Буни билурмисиз?

Табиб муолажаси ва дилкаш суҳбатдан йигитнинг вужудига энгиллик югурди:

– Ул мўътабар зотнинг “Тафсирул Куръон”, “Бўстонул-орифин” киби китобларини завқ била мутолаа қилганмен. Ҳазратнинг “Танбеҳул-ғофилин” асари кўп манзур бўлғон.

– Ажаб... – деди Мирзобек хиёл жилмайиб. – Зиёратни ихтиёр айлаган дарवेशга ўхшамайдурсиз!

Синчков нигоҳини оёқ бўғинларига хушбўй малҳам суртиб, муолажа қилаётган табибга қаратганда бемор йигит иштибоҳли кўз кирини Мирзобекка ташлади:

– Таажжубингиз ўринсиз.

– Назмда беназир, тафаккурда безаволсиз.

Бадиағўйлик билан кўнгил овламоқлик илинжида илҳақ Мирзобекнинг ниятини фаҳмлаган йигит мавзунӣ ўзгартаришга уринди:

– Бу воқеаларни тасаввуримга асло сигдиролмасмен... Туш десам туш эмас, ўнг десам, ўнгим... Бу қандай синаот?!

Камсукум, лекин фикр баёнида катъий бу йигит онгу шуури Мирзобекнинг дилини тамом банд қилганди. Айни вақтда у ҳам ўзини маърифатдан узок эмаслигини намоиш қилишга уринди:

– Ҳа, қизиқ ҳодисот. Ҳазрат рисоаларидан жавоб топурсиз, деган умиддамен.

– Иншооллоҳ, насиб.

Табибни бостирмагача кузатгач, Мирзобек карвонсарой ҳовлисида қуймаланаётган одамлар ғала-ғовурини, узок сафар ҳовуридаги туяларнинг ҳорғин пишқиришини, отлар кишнашини бир зум, хаёллар гирдобиди кузатиб турди.

Ҳовлининг бир четида гавдали, тоғни урса талқон қилгули полвонлардан бири аниқ жавоб истагида работ мулозимини тинмай саволга тутиши унинг эътиборини ўзига тортди. Унга кўзи тушган хизматчи “бош оғриғидан” халос бўлиш истагида полвонга алланималар деди.

Сипоҳий кийимидаги хушрўй, дароз гавдали Мирзобекни кўрган паҳлавон севинчини яшира олмай бир зум тикилиб турди. Сўнг дадил одимлар билан унинг ёнига келди.

Паҳлавон чавандоз, мерган ва уста камонкашлиғи билан икки салтанатда “Отару

тутарда” лақаби билан ном қозонган Мирзобекни таниди. Ҳеч бир тортинмай унинг елкаларидан кучди:

– Сиз... – дея Мирзобек тўпори, дўлари полвонга қўлини кўксига қўйиб, салом берди:

– Лаббай.

– Мирзобек, мени танимадингиз, чоғи?! Машҳадлик полвон Муҳаммадман. Мирзобек сиполик билан жавоб қилди:

– Ҳа, исмим Мирзобек. Сиз ҳақингизда кўп эшитганмен.

– Ғоятда шодмен, – дея Паҳлавон суҳбатдошини муомаласида жиддийликни илғаб, мақсадга кўчди. – Ҳужрадаги марҳаматли киши ким ўзи, ҳамма шу ҳақда сўзлайдур?

– Мен ҳам таассуфдамен. Йигит ўзини танитишдан ийманадур. Ҳирқаси дарвешона, тафаккури тийрак. Назми ҳўб яхши айтадур. Муаммо айтишувда Шайх Турбатий жанобларини лол қолдирмиш. Ҳирийликмен дейди, исми Алибек.

– Али. Алишер... – деб Паҳлавон ҳаяжон билан Мирзобек елкасидан кучди. – Нахотки, Алишер бўлса?!

Мирзобек бу хурсандчиликнинг сабабини билолмай, ажабланди:

– Алишер... Алишер?!

– Ҳа, ҳа, Али. Алишер Навоий. – Паҳлавон Мирзобекни кучоғидан чиқарган эса-да, ёш боладек қувончи чексиз эди.

Алишер Навоий исмини эшитиб Мирзобек:

– Наҳо?... Шайх жаноблари... – деди таажжубда.

Ўсмирлик чоғдаёқ нафис назми билан хирийликлар кўнглини ром эта олган, Лутфийнинг эътимодли назарига тушган Навоий ҳақида эшитган, ғазалларини ўқиган, ёд олган. Кўнглида назмга мойил бу йигит билан холи суҳбат қурмоқ нияти йўқ эмас эди. Парвона бўлаётгани, айнан Навоий эканлигини тасаввурига сиғдира олмаган Мирзобек тақаллумдан йироқ эди:

– Мен... мен... Иссиқ таом буюрган эрдим, шуни... – дея олди, холос.

Паҳлавон севинчда қафтлари билан Мирзобекни елкасига енгил уриб қўйди. Бесўнақай қилигидан узр сўради.

– Ҳоким жанобларининг ноибига бундай ишлар ярашмас, – деди ярим ҳазил билан. Ва ҳамроҳларидан бирини ёнига чакирди. – Абдулборий...

Ёш полвонлардан бири уларнинг ёнига югуриб келди:

– Лаббай, устоз.

Паҳлавон Мирзобекка юзланиб:

– Айтинг, қаерга, кимга учрашиш керак? – деб сўради.

Паҳлавон илтимосини бажаришга астойдил тараддудланган шогирдига сўз қотди:

– Узоқ йўлда бадавийдек очиққанмиз. Таом растасини тамом қўчириб келсанг ҳам майли, – у Мирзобекка жилмайди. – Ҳоким жаноблари ҳиммат кўргузса ёмон бўлмас.

– Маъкул.

Паҳлавон Абдулборийга эргашаётган Мирзобекнинг билагидан тутди:

– Мутойибани чинга бурманг, биродар. Инимиз ҳузурига бошланг. – Сўнгра у иккиланиб турган шогирдига танбех берди. – Шундай тура берасанму?

Абдулборий бозор томон илдам юриб кетди.

– Алишербек.

Бемор йигит остона томон хавотир билан ўтирилди. Ҳужра эшиги очилиб, кутилмаганда Мирзобекнинг кириб келиши, боз устига исмини айтиб қақариши Алишерни хавотирига солди. Дилида безовталиқ кучайди.

– Илтифотсизлик учун афв этгайсиз. Ҳойнаҳой тенгдош бўлсак керак?!

Илмоқли савол кўнглига алланечук ғулгула солди. Бир сўз айтмай унга тикилиб

колди.

– Хирийлик меҳмонни бошлаб келдим.

Мана ҳозир Амир Аҳмадиёрни шотирлари пайдо бўладигандек вужудидаги рухий хаяжонни базўр енгилшга уринаётган бемор йигит кулоғига таниш овоз эшитилди.

– Ваҳ занғари!

Остонада болалигида, оғир кунларида унга ўз оғасидек суянчиғи бўлган кадрдон кишисини кўриб, унинг дили ёришди. Ички бир талваса, бокишидаги дилтанг чигиллик таркагандек бўлди.

Эшикнинг устки синч тўсинга бошини уриб олган гавдали паҳлавон кутилмаган бу зарбдан пешонасини чангаллаганча букчайганча туриб қолди:

– Чорчўп бўй-басти паст одам ўрнатганму, не бало?! Эшик деган ҳам бунчалар пасту тор бўладиму?...

Паҳлавоннинг шифтдек бўй, бесўнакай гавдасига эътибор қилмай бир четда қолиб, нолинишидан на кулишни ва на ҳамдардлик билдиришни билолмаган Алишер самимий кочирим қилди:

– Баъзилар остонага салом бермокни унутибдурлар, чоғи?!

Ўзидан анча катта ёшдаги кишига қилинган бундай беғидир мутуйибадан Мирзобекни юзида нимкулги пайдо бўлди. Истеҳзо билан Паҳлавонга қаради:

– Полвоннинг туришининг ўзи салом.

Алишер дилидаги эхтиросини байт билан ифодалади.

*Эмас ул паҳлавонки, ўз қадрин –
Ки, боши узра элтибон нигун қилгай.
Паҳлавон они билки, етса газаб,
Нафси амморани забун қилгай.*

Тиришган пешонасини кафти билан силаркан, Паҳлавон киноя аралаш салом берган бўлди:

– Аҳли назм қошида шоир табиатлиғни намоён этмак лозим.

– Шундай оға!

Алишер Паҳлавон билан кўришиш мақсадида қаддини бироз кўтариб, кучоғини очди.

Ичикиш ва хўрлик хиссидан Алишернинг киприкларга ёш сизғиди.

Бу ҳол Мирзобекни бефарқ қолдирмади. Кўнглидан “Дили беғубор, покиза, гина кудуратни билмайдиган кўринадур”, деган фикр ўтди. Янги танишига ихлоси янада ортди. Оилада ёлғиз фарзанд бўлгани боис Мирзобек Алишер билан қиёматли оғани тутинишни кўнглига тугиб кўйди.

Паҳлавон Мухаммад Алишернинг қаршисида чўккалаб келбат кучоғини очди. Жондек азиз инисини бир муддат бағридан чиқармади. Шу оний лаҳзада Ҳирот хотиротлари: Алишернинг илк бор эгарга миниши, ўзидан катта Ҳусайн Бойқаро Мирзо билан кураш тушгани, қиличбозлик қилгани, қолиб келиб биродарини болаларча меҳр билан қучиб қўйгани кўз олдида хаёлан жонланди.

– Сизга не жин илашди?!

– Оға, – хўрлиги келган Алишер бир сўз демади.

Паҳлавон ниҳоят Алишерни кучоғидан бўшатиб, унинг қаршисига чордана куриб ўтирди:

– Сўзланг, Алишер, не фалокат юз берди? Сизни Машҳадда, Ҳазрат Ардашер ҳонақоларида, деб эшитиб эрдим.

– Кўриб турганингиздек, жаннатмакон Самарқанддамен. Карвонсаройда, ғариб бир хужрада бемор, сиз ила дийдорлашиб ўтирибме

ҲИРОТ БЕГОНАСИ БЎЛДИМ...

*Нечук майли оворалиг этмагай,
Бошин олибон бир тараф кетмагай?!
Яна бир буким, зоҳир ўлмиш манго –
Ки, чиқмиш Хуросон элидин вафо.
Вафо азм айларда бўлмиш магар,
Саҳо мурувват анга ҳамсафар.*

Алишер Навоий,
“Ҳазойин ул-маоний”. Маснавий.
Саййид Ҳасан Ардашер номига
битилган муншаотдан.

Ғарбдан маҳобатли девор, шимолу шарқ тарафдан истехкомдек Мухтор, Саййид Абдуллоҳ тоғлари ўралган қалъа ғариб манзара касб этган. Шохрух Мирзо, Гавҳаршодбегим ва Сабзабармон мадрасаларининг нилий гумбазлари, миноралари салобатли кўринса-да, унга файзсиздек туюлди. Наврўз нафаси уфуриб турган эса-да Ҳирот Алишерни кишининг сўнгги, қаҳри қиркилиб улгурмаган “аямажиз” изғирини, майда қор аралаш ёмғири билан қарши олди.

Қора булут рутубати шаҳар дарвозасидан кириб чиқаётган савдогару дарвешлар нигоҳига ҳам кўчган. Бу тундлик ва юзлардаги маъюслик йигит кўнглида ғулгула уйғотди. Дарвоза ёнида турган нигоҳбон навкарлар кўлидаги икки қулоқлик найза-туғдаги Султон Абусайд Мирзо салтанати нишони хавотирини янада орттирди. “Наҳот, шижоатли шахзода доруссалтанани ишғол қилмиш деғон гаплар миш-миш эрса?!” деган ўй ҳаёлидан яшиндек ўтди.

Аслида Хуросон ва Мовароуннаҳрни бирдек таҳликада тутган овозаларда ҳақиқатан жон бор эди. Темурйишода Хусайн Мирзо ҳеч бир заруратсиз Машҳад сарҳадларига кўшин тортган қайин отаси – Марв ҳокони Султон Санжар билан тахтга яроғли, яроғли эмаслиги борасидаги келишмовчилик оқибат яна дарбадарликка юз тутди. Бир муддат Хоразмдан, Кўхна Урганчининг Жайхун этагидаги энг овлоқ ерларида паноҳ топди. Султон Абусайд Мирзога қарши анчадан бери “тиш қайраб” юрган қипчоқ амирлари унинг мавқеини инобатга олиб, камарбаста бўлдилар. “Агар Хуросон тахти сари юришда нурсатлик қилса, ҳарбий мададга қойим эканликларини” очик билдиришди. Бир неча йиллик дарбадарлик, энди салтанат оройишини амалга оширмакчи бўлганида қайин отаси билан зиддиятга бориб қолган Хусайн Мирзо учун бу таклиф эриш туюлди. Амакивачча оға-инилари ўртасидаги бошбошдоқликни кўтариш, бобоси Ҳазрат Амир Темурдан мерос қолган улкан салтанатга, мол-мулкка қаноат қилмай, тахт илинжида бир-бирларига тиг чархлашларига тезроқ барҳам бериш, мамлакатни “вахдату воҳидликда”, аҳилликда бошқаришларига даъватда бўлишнинг чораси топилиганидан ишончи ортди. Бироқ бобокалони қипчоқ қавмига асло ишонмаган. Қипчоқ беклари буюқ саркарданинги ишончини, мурувватини суиистеъмол қилган, кўп бора унга панд берган. Ҳаёлига келган ниятдан вужудидаги азият эзгу азиматга айланди. Таваккал тадбирга, қипчоқ бекларнинг “чордой аз сепой”, яъни, эгалланган юрт, молу мулкнинг тўртдан уч қисмига эгалик қилишларига рози бўлди. Ҳирот тахти эгаллангандан сўнг уларнинг нафси аммораларига тавфиқ билан жавоб қилишни дилига тутди.

Ҳирот салтанатида Хусайн Мирзога ниҳоятда хайрихоҳ, онаси – Фирюзабегим тарбиясида бўлган, сарой урфи, тамоёилига кўра “қулоқ кертди”, яъни шахзодага

унаштирилган каниза Хадичабегимдан келган мактуб ўйлаган режасини тезроқ амалга оширишига туртки бўлди. Мактубда Хадичабегим Султон Абусаид Мирзо Мовароуннахрда исён кўтарган Мирзо Муҳаммад Жўкийнинг танобини тортиб қўйиш ниятида асосий кўшин билан Самаркандга отлангани баён қилинганди.

Савдо ва ахбор ахлининг “Султон Ҳусайн Мирзо Мозандарондан чиқди ва аниқ Хуросон томон йўл олди”, деган хабарлар дорруссалтанага етиб келди. Ҳирот аҳли хавотир, таҳлика остида қолди. Тунлари қалъа бурч ва куббаларида машғалалар ёқилди. Навкарлар сони кўпайтирилди. Зудликда жанг сафарига отланган ҳукмдорга чопар юборилди. Хуросон сархадларида химояда турган амир Шайх Ҳожи ва амир Оллохберди бошлиқ лашкар Ҳусайн Мирзонинг кўшини томонидан осонгина забт этилди. Саркардалар хибсага олинди. Темурийзода шахзода Ҳиротга машаққатсиз қириб борди.

Вилоят амирлари ва беклари Ҳусайн Мирзога хайрихоҳ эканликларини очик баён қилмасаларда, шунга муносиб тadbир кўрдилар. Пойтахт бўсағасида унга пешвоз чиққан Хабушон вилояти амири Ҳасан Шайх Темир ва Обивард вилояти амири Султон Муҳаммад Ғиёсбекларга шохона иноят ва ҳисравона лутф-марҳамат кўргазди.

Ҳамиша ғалаба ёр бўлган Султон Ҳусайн Мирзонинг бу шижоати авомнинг унга бўлган эҳтиромини орттирди. Бундан руҳланган Алишер валинеъмат – Саид Ҳасан Ардашернинг монелигига қарамай Ҳиротга отланди.

* * *

Мурғоб кўприги бўсағасидаги қалъа дарвозаси остонасида эгардан тушаркан Машҳаддаги иштиёқ ва умидлари сароб эканини бир зумда англади. Ўкинчли изтироб дилидаги хавотирини оширди. Шукуҳли болалиги ўтган, аммо замона зулми туфайли бағрига сиғдиролмаган шаҳар остонасида энтикканча бир зум туриб қолди. Қадрдон шаҳри бўсағасидан қуруқ умид билан ортига қайтишни истамади. Вужудидаги ватан соғинчи ва эҳтироси қучли, аммо уни таҳлика ўз исканжасига олганди. Алишер иштибоҳ билан қалъа томон юрди. Лаб усти ва чаккаларидаги тим қора, сабза мўй хушрўй чехрасига кўрк бағишлаган, охори тўкилаёзган эса-да эғнидаги зарбоф тўн, етаклаб олган зотдор оти унга алоҳида кўрим берган аслзода йигит дарвоза назоратчиларида деярли шубҳа уйғотмади.

У Мурғоб дарвозасидан бошланувчи хиёбон охирида бир зум тўхтади. Атрофга интиқлик билан боқди. Ясси, тарашланган тош ётқизилган кенг кўча. Йўлнинг икки четидаги Султон Шохрух Мирзо даврида экилган, бир вақтлар шаҳар кўрки бўлган азим чинорлар, савдо расталари ва дўконлар файзсиз.

Бу манзарадан Алишернинг дилига алланечук шубҳа ва гумон оралади. Мавҳумлик пардасига йўғрилган тасаввурда она шаҳарда ўтган осуда ва бахтиёр кунлари гавдаланди. Энтикиб кетди. Илгариги шукуҳ сезилмаса-да, юраги алланечук изтиробли ва ғалаён билан чулғаб олганди. Қалъанинг аввалги маҳобатидан асар ҳам қолмаганди.

*Кўнғлум ичра дарду ғам аввалгиларига ўхшамас,
Ким ул ойнинг ҳажри ҳам аввалгиларига ўхшамас.*

Интиқ бир кайфиятда “Боғи баланд” маҳалласига, ота ҳовлисига шошилди. Йўл-йўлакай ўзига қаратилган хайрат, андуҳли нигоҳларда хайрихоҳликни илғади. Кўнглига ғашлик оралади.

Хиёбон кўчаси бўйлаб бораркан, бир дўкондор ундан кўзини узмай, иягини қафти билан тўсиб, шеригига нималарнидир шивирлашидан ғалат ғаламисликни пайкаган Алишернинг кўнгли ўксиниб, ўзини ниҳоятда ғариб, она шаҳрига бегонадек сизди. Суюкли шаҳри унга бегона... Бегона Ҳирот... Ҳирот бегонаси...

...Ғулғулали туйғулар гирдобиди, ғўё кучли оқимга қарши сузаётган кишидек оғир одим билан у йўлида давом этди. Кўчанинг икки ёқасидаги асрий, улкан, яланғоч чинорлар ваҷоҳатли тус олган. Унинг нигоҳи бир пайтлар отаси билан елкама-елка кўчат ўтказган, ҳозирда дарахтлар каби қартайган, гузардаги супаларда мудраб ўтирган кексаларга қўлларини кўксиларига қўйиб, берган саломи эътиборсиз қолиши унга ғалати туюлди. Бу ҳол унинг кўнглини яна чўктирди. Аммо кўпчиликнинг самимий саломлашиши булут ортидан бир лаҳза юз кўрсатган куёш каби Алишернинг қалбини заррача ёритмади.

Бир замонлар, болалигида Султон Абулкосим Бобур Мирзо саройида туркий шоирларнинг ғазалларини ёддан ўқиб, барчани бирдек ҳайратда қолдирган бу йигитни танимаган кишининг ўзи йўқ эди. Ҳиротликлар унинг тақдирига бефарқ эмас эдилар. Ҳадик-ла қўл беришиб сўрашганлар ҳам топилди.

Самимий ҳам, аини вақтда ҳадики илтифотдан кўнгли ҳаминкадар таскин олди. Аммо ҳеҳралардаги ғайритабиий сиқиклик уни ғашлангирди. Бу манзарат, хижилликдан тезроқ қутулиш ниятида қадамини тезлаштирди.

– Алишер. Сизму?!

Кўча адоғида, бежирим китоб дўкони рўпарасида унга пешвоз чиққан қарияни аввалига танимади. Фаромуш ҳаёлини йиғиштириш асносида, унга диққат билан тикилиб қолди. Сўнг қаршисида моҳир муқовасоз, тажрибали китоб мураттиб этувчи Мавлоно Наққош турганини англади:

– Таксир, хотирин панд бермаса сиз... Мирак Наққош?! – дея ийманиб сўради.

– Шундай, – деди у йигитга кучоғини очиб.

Одатий ҳол-аҳвол сўрашишдан сўнг, Хожа Мирак Наққошнинг юзидаги мамнулик чекиниб, жиддий торгди. Бир зум ўйга толди. Ҳаёл андармонида, вазмин сўз қотди:

– Азиз бошингиз дарбадарликда азият чеккани озму?! Бу бошни яна кундага қўймоқликдин не маъни, Алишер?!

– Сўзларингизни англамасмен, уста? – дилида андух, кўзларида таҳлика пайдо бўлди. – Бу не таҳдид?

– Асло, аини ҳақиқат.

Мирак Наққош ёни-бериға эҳтиётқорона кўз ташлаб олғач, Алишер томон бироз энгашди ва охиаста:

– Ота ҳовлингизга бормаганингиз маъқул. Лутфий ҳазратлари, ё Жомий жаноблари ҳонақоҳларига борингиз. Ўша ер офиятли паноҳ кўринадур. Темурий шаҳзода шердек ҳамла билан доруссалтанани мавх этди-ю, маҳкама парокандалиғи туфайли омадни қўлдан бой берди. Ҳали тийралиғ булути тарқамаған. Ос-ос, тақиб талвасаси ҳамон тинмаған. Хабарингиз борму йўқ, соҳибтахт шаҳзоданинг ўзи қувғинликда, садоқатли беку амирлари кирғинбаротга гирифтор бўлғонлар, – дея шивирлади.

– Демак миш-мишлар рост эркан-да?! – деди Алишер тушкун бир кайфиятда.

Кўнглидан: “Эҳтиросни ҳақиқатга йўймоқлик сароб. Қани, бу гаплар ёлғон чикса?” деган илинж ўтди. Мирак Наққошнинг дарддош кўзларига тикилганча туриб қолди.

– Ҳазрат Лутфий бироз бетоблар, – деди маҳзун оҳангда Мирак Наққош. – Жомий жаноблари қайиноталари Шайх Қошғарийнинг чироғини ёқиб ўтирибдилар. Аларнинг ҳузурларига, йўқловчи киши бўлиб борсангиз, албатта бошлари қўкка етур...

Алишернинг унга термилганча маънос туришидан Мирак Наққош безовталанди. Ётиғи билан гап йўриғини маслаҳатига бурди:

– Алалхусус, шайх ҳазратлари вафотидан сўнг, Оллох раҳматига олғон бўлсин, сағирларга парвона бўлмоқ, шариф калом устоз турбатига эътимод юзасидин Жомий жаноблари қайиноталари ҳовлисига кўчиб ўтган. У кишига сиз каби бир

дардкаш зарур...

— Хусайн Мирзо яна қувғинликка маҳкум денг... — деди Алишер ҳаёли паршон бир алфозда.

— Шундай, — деди Мирак Наққош афсус билан. — Салтанатни забт этмок азми шижоати паймол бўлғоч, жонини омон саклашдан ўзга чораси қолмади. Боз устина барча аҳли фозил ҳоқон назорати остида қолғон. Ҳирот нотинч. Ҳар қадамда хуфйя. Зукко фузалолар пойтахтни тарк этгонлар. Каминанинг ҳам бозори касодга учрамасикин, деғон хавотирдамен. Самарқанд сафарини ихтиёр этмак ниятим ҳам йўқ эмас!

Ўзи не қайғуда-ю, қариянинг ҳасрати ўтиб тушди. Беилж қолган Алишер:

— Ҳа... — дея олди, тушкун бир кайфиятда.

— Шаҳзоданинг жасоратига тан бермоқ лозим. Ҳирийни бир зарб била забт этди, — Хожа Мирак Наққош оғир хўрсиниб олди-да, сўзида давом этди. — Ғариб ва мискинлар умиди шамдек ёнди-ю ўчди. Хусайн Бойқарога муътақидда бўлгон Ҳирот аҳли, амиру беклар аввалига шаҳзоданинг мулкона шижоати раёйида бўлдилар. Султон Абусаид Мирзонинг тўсатдан Ҳиротга қайтаётганидан хабар топган аъёнлар таҳликада шаҳзодага нисбатан яна хоинлик йўлини тутдилар. Шаҳзода қатъият билан қуршовдан чиқди. Жонини омон саклаб қолди. Кейинчалик бу тadbир хон ҳазратларининг Хусайн Мирзони ҳибс этмок хийласи экани маълум бўлди. Барча сарой аъёнлари қистовга олинди. Мунофиқ беклар қилчдан ўтказилди.

— Бу кўргилик ҳам бор экан, — деди Алишер ўкинчла.

— Асти сўзламанг.

У Саййид Ҳасан Ардашернинг ёз чиласи, боз устига рўздор бўлгани ҳолда Ҳиротга отлангани воқеасини, хайр-хўшлаш чоғида айтган гапини эслади.

“Жомийнинг бошига етимлик тушубдир. Шайхимизнинг турбатларида бир калима тиловат қилмок кўп савоб. Яна, ёр-биродарлар дийдорини кўриш истаги фақирга оройиш бермас”.

Демак, устози Қошғарийнинг вафоти ҳақида унга ҳеч сўз айтмаган. Айтган бўлса ҳам у англамаган. Отахон устози унинг ҳаётини таҳликага қўйишни истамаган. Ҳирот сафарига ёлғиз отланган.

У қўлини йўрғанинг тизгинидан олиб, қафтларини дуога очди:

— Охиратлари обод, пок руҳлари шод бўлғай.

— Иншооллох! У киши тарийқатда беназир эрдилар, — деди Хожа Мирак куйинчаклик билан. — Фикру ожизимча, Алишербек, фақирнинг сўзини маломатга йўймангиз, бир муддат Жомий хонақоларида паноҳ топганингиз маъкул. Чунки, азиз умрингизга кўз тикканларнинг илки у ерга етмас.

— Андуҳлиғнинг боиси не, уста, англитингиз?

— Нусратнишон шаҳзода бирла қўқалдош, кадрдонлиғингиз барчага аён.

Тақдирга астойдил қайғураётган бу инсонга қандай миннатдорчилик билдиришни билолмай қолди. Неча-неча юз фикх, таворих, назмий қўлёзмаларни дид ва ихлос билан мунаққош этган, китоб ҳолига келтирган, фозилу уламолар эътиборидай бирдай тушган Мирак Наққошнинг сўзини ерда қолдиргиси келмади. Отининг жиловидан тутганча, Намозгоҳ маҳалласи, Саъиддин Қошғарий даҳмаси томон йўналди. Бироқ қадам қўйган ерида тўхтади. Бироз иккиланиб, ўйланиб турди-да, орқасига кескин бурилди. Ярим ўгирилиб, ундан нигоҳини узмай турган Мирак Наққошга надомат билан қараб қўйди-да, кадрдон маҳалласи тарафга йўл олди. Ҳарчанд, тезроқ ота ҳовлисига бориш иштиёки устунлик қилди.

Йигитнинг шахидан қайтариш мушкуллигини сезган Хожа Мирак Наққош алланечук энтикиш билан унинг ортидан қараб қолди. “Оллох паноҳгоҳ бўлсин!” дея қафтларини юзига тортди.

Ортидан бир қанча синчков, ғайри ва самимий кўзлар кузатиб турганини,

айникса, Хожа Мирак ўтинчли нигоҳини ундан узмаётганини ҳис қилган ҳолда олдинга юрди.

Йўл-йўлакай учраган танишлари билан дам қўл беришиб, дам қўлини кўксига қўйиб саломлашди. “Боғи баланд” даҳасига етганида айрим маҳалладошлар, қўни-қўшниларнинг мулоқотдан ўзларини олиб қочишлари, дарвозаларини қия очган қўйи зимдан кузатишлари унга ғалати туюлди. Қизиқсинишдан кўра андиша андармон жам бўлган боқишлардан юраги увишди. Хожа Мирак Наққошнинг изтиробли сўзлари қулоқлари остида такрор эшитилди: “Ота маҳаллангизга бормаганингиз маъқул. Умрингизга кўз тикканлар озми?!”

“Наққош нега бундай деди?” Дилини ҳижил қилган саволларга жавоб илинжида қамчиси билан эшик табақасини итарди. Дарвоза қулфлоглик. “Нечук?!” Адашмаса отаси хонадонга мутасадди боғбон қолдирганди, шекилли. Интиқлик билан қамчи учини мис зулфинга урди. Сабри чидамай эшикни яна тақиллатди. Ичкаридан ўспириннинг “ҳозир” деган овози эшитилди. Ҳовлисида киши борлигидан, мана-мана остона ҳатлаб ичкари киришини ўйлаб, юраги орзиқиб кетди. Накшин, ўймали, сийкаланиб, рангини йўқотган дарвозанинг бир табақаси оғир очилди. Қорамағиз бир ўсмир чиқиб келди.

– Сизга ким керак? – дея сўради, у катталарга тақлид, димоғдор овозда.

Ўз уйи остонасида бундай муносабат ва муомалани сира қутмаган Алишернинг дилини изтиробли таажжуб маҳв этган бўлса-да ўта босиқлик, мулойимлик билан:

– Ўзингиз кимсиз? – дея сўради.

– Шул хонадоннинг мулозими.

– У ҳолда нечун ўз бегингизни танимассиз?

Нима деб жавоб қилишни билолмай қолган ўспирин каловланиб, узр сўради:

– Кечиринг, хожа м рухсатимсиз ҳовлига бегонани киритмагин деб тайинлаган.

Алишер бу жавобдан каловланиб қолди:

– Ажаб?! Бу Амир Баҳодирхоннинг ҳовлисиму, ахир?

– Билишимча шундай.

Ўсмир атворидаги бепарволикдан Алишер ниҳоятда бетоқат бўлди:

– Билишимча? – дея киноянамо сўраркан у эҳтиросини зўрга ирода эта олди.

– Мен ҳолис киши. Хонадоннинг аввалги, ҳозирги соҳибнинг кимлиги мен учун қизиқ эмас. Локин, ҳовли ҳукмдоримиз тасарруфида эканлигидан хабарим бор. Вазифа кўриқлаш.

Ҳирот остонасидаёқ дилига оралаган шубҳали гумонлар уни ўртай бошлади. Кўз олди хиралашиб, вужуди асабий исён гирдобига чулғанди. Қалбидаги аламли нидо қулоқлари остида акс-садо берди. “Нега. Нега?!”

– Ким дедингиз? – дея сўради Алишер маҳзун овозида, ички ғашлик ва қайғуни яширишга уриниб.

– Ҳукмдоримиз... – дея ўсмир мужмалланди.

– Ҳукмдоримиз?

Унинг жавобини синиқ овозда такрорларкан, овози ўзига ҳам ғалати, андухнок туюлди.

Алишернинг хотирасида бир йил аввал, Машҳадда рўй берган воқеа гавдаланди. Ўшанда Султон Абукаси Мирзо вассал ҳокимлар ҳамроҳлигида Имом Ризо макбарасига “Зиёрат, ҳам таширфот” зикрида келганди. Унинг изидан шохона назру ниёз умидида илҳак бораётган, аммо, эътибор топмаган дарвешлардан бири: “Шоҳу гадо, нияти покиза бўлмаса бу мўътабар маскани ножинс қадами билан булғамасин. Ният нопок, ният нопок”, дея баралла бақириб юборганди. Султон бу иддаога айтарлик аҳамият бермаган бўлса-да, “гап эгасини” топганди. Валинёнмат важоҳати бузилганини кўрган Амир Аҳмадийёрнинг ранги гезарганди. Юз-кўзида қаҳр билан соқчиларга қараганди. Хос соқчилар ўша замон йиғилганларнинг барчасини қувғинга олганди. Иттифоқо Алишер Имом Ризо макбараси майдонидан

юмуш билан ўтиб бораётганида бу тўполоннинг шохиди бўлганди. Бу ноҳақликни кўрган йигит шуурида байт ҳам туғилганди:

*Рақибингга десам лаънат, ери борким сенга ноҳақ,
Менинг қонимни тўкмакка ул малъун эрур боис.*

Айни паллада тасаввурида худди ўша: шоп мўйлов, қахрли, кинидан чиқаёзган бадковок кўз, тиртиқ киёфа жонланди. Вужудини аччиқ бир дард тирнар, ўзини қоронғи муаллақликка тушиб қолгандек сезарди. Қўнғирокдек овозидан сергак тортиди:

– Хожамнинг рухсатисиз ҳовлига ҳеч кимни киритолмасмен. “Ховлига бегонани киритма!” дея қаттиқ тайинлаганлар.

“Ховлига бегонани киритма?! Нахот, ўз ҳовлимга бегона бўлсам?! Бул даражада бетафиқлиг бўлурму?!”

Вужудини зилдай эзаётган ситамдан янада оғирлашди. Кўз олди тиниб кетди. Эшиклари тиркишидан гўё ғаройибот кутаётгандек уни кузатиб турган кўни-кўшчиларнинг ҳалак нигоҳларини қора туманлик ичра илғай олди, холос. “Одамлар бунча томошаталаб бўлмаса?!” кўнглига келган бу фикрдан оғринди.

– Ассалом, оға.

Алишер лоқайд ортига ўгирилди ва қаршисида ўзига тенгдош йигитчани кўрди.

– Мени танимадингиз чоғи?

Мушкул аҳволда қолган Алишер рўпарасидаги йигитчага бефарқ боқди.

– Исмин Тўйчи, – дея у ҳазин оҳангда ўзини таништирди. – Отам ҳовлингизда боғбонлик қилгандилар.

– Ажаб... – деди Алишер хайрон бўлиб.

– Эгасиз ҳовлидан фаришталар бош олиб кетаркан. Фитна ва адолатсизликларни, айниқса, падари бузрукворингиз руҳини чиркилатлашларига чидай олмаган отам уч ой аввал қазо қилдилар, – деди Тўйчи хўрлик юкини базўр енгиб.

– Қазо қилдилар? – дея таажжуб ва дард билан сўради Алишер, сергак тортиб.

– Эсласангиз керак. Ҳовлингизда боғбон ҳам посбон эдилар. Рўзгоримиз бир навъ ўтиб турган эди. “Ўзи йўқнинг кўзи йўқми?! Хонадон эгаси ҳали тирик! У ёнда Алишер, бу ёнда Дарвеш Али!” деган маломатлардан жўнбишга келган хос навкарлар барчани ҳовлидан итдек қувиб солдилар. Ўзтироз билдирганлар бошига қамчи зарби тушди. Бутун маҳалла исёнга чоғланди. Бир неча кишини, отамизни ҳам, “Хукмдор фармонига қарши бош кўтарадиган сизларми?” дея қилич билан чоптилар. Отам ўнганмасдан вафот этдилар.

Алишернинг вужудини совуқ хис камраб олгандек у жунжикиб, тўнининг қатини барига тортиди.

– Зўрлик, зулм... – деди ички бир ўкинч билан.

– Отам тўғри айтар эканлар. Ё заринг бўлсин, ёки зўринг, – дея Тўйчибой афсус билан, қатталарга хос бош тебратиб кўйди. Кейин остонада турган ўсмирга ола қараш қилди. – Ҳой, нахот, хонадоннинг ҳақиқий эгасига беадаблиғ қилсанг.

Ўсмир каловланиб, Алишерга қаради:

– Амир Баҳодирхонга қандай хешлигингиз бор?

– Нечун Алишербекни танимасан! – деди Тўйчи бироз жеркиниб.

– Алишер... – дея ўсмир гўё, хонадон сохиби ўз ҳовлисига қуч билан қирадигандек, қамига Тўйчибекка қасдма-қасд остонага оёқларини қерганча туриб олди:

– Ҳовлингизга бемалол киритардим, аммо хожамнинг тазйиқдан ҳайиқадурумен. Локин бир бора...

Алишер, каловланиб қолган ўсмирга надомат билан қаради:

– Вазифангиз мушкул, – деди Алишер охириги умидидан маҳрум бўлганини

тушуниб, юрак-бағри эзилди. Кўксида оғриқ турди. Ўта босиклик билан, ўкинчли оҳангда кўриқчига тасалли ҳам берган бўлди. – Азият чекманг.

– Ҳовлингиз... – хизматкорнинг гапи оғзида қолди.

– Сизни маломатга қўймай, – дея Алишер тушкун кайфиятда от бошини ортга бурди.

– Энди қаерга борурсиз? – дея куйинчаклик билан сўради, Тўйчи.

– Оллоҳнинг даргоҳи кенг, паноҳсиз қолмасман. – Алишернинг кўкрагидан тубсиз хорлик ва зорлик нидоси узилиб, овози титраб чикди.

Фавкуллода кўтарилган тўфондек, бошига тушган бу кулфатдан Алишер ўзини идора этолмай қолди. От нўхтасини сикимлаганча, фаромиш турган Алишер: “Энди қаерга борасиз? Бизниқига юрақолинг, онам шод бўладилар”, деган ўтинчли иддаони ҳатто эшитмади, ҳам. Уни бироз энкайтириб қўйган ғам юқининг бутун оғирлиги гўё отнинг гарданига тушгандек бир-икки қалқинди. Нўхтадан кутулмоқчи бўлиб, бошини силқиди. Сўнг шиддат билан олдинга қадам ташлади.

Нималар бўлаётганини англаб етмаган, аччиқ хаёллар исканжасида қолган, инон-ихтиёрини йўрғасининг раъйига топшириб қўйган Алишер от билан изма-из Шохрухия майдонига чикди. Одамларнинг ғала-говуридан бироз сергак тортди. Аммо қулоқлари остида ҳамон: “Ҳовлига бегонани киритманг... Ахир ўз ҳовлингизга бир кирмайсизму?... Энди қаерга борасиз?” каби аянчли сўровлар қайта-қайта такрорланар, юрак-бағрини эзарди.

“Ҳақиқатдан ҳам энди у қаерга боради? Наҳот Ҳирот унга бегона бўлса. Ҳирот бегонаси”. Кўксига заҳарли найзадек санчилган изтиробдан вужудида оғриқ турди.

Не-не умидлар билан уни Ҳиротга томон отлантирган, узок ва машаққатли сафар чоғида унга қўшқанот бўлган дилафрўз ниятлар оқибат дилгирлик, дилабгорликка айланишини сира ўйламаганди. Қадрдон уйи остонасида бундай муомала ва муносабатни сира кутмаганди. Айни пайтда Алишер бутунлай бошқа оламга тушиб қолгандек эди. Кўз олдини қоплаган туманлик ичра атропофга лоқайд термилди.

Тириклик ташвишида қуйманаётган одамлар тергаларида рўй бераётган олчоклик, залолат ва жаҳолатга бутунлай бефарқдек эдилар. У ўзини ўткинчи дунёда дардисар сезди. Қаерга боришни, кимдан нажот излашни билолмай гарангсиб қолганди. Беихтиёр Мирак Наққош билан бўлган суҳбат хаёлидан ўтди. Устози, ҳам биродари Жомийнинг уйида бир кеча тунаб, тонг-ла Машҳадга қайтишни ўйлаб гузар томон йўл олди.

Хиёбон бўйлаб бораркан, кўнглидан минг бир ўй ўтди. Наққош нима учун: “Ҳовли-жойингиз мусодара қилинган” деб очик айтмади?! Дабдурустан фақирнинг шикаста дилига озор етказиб, пароканда қилишдин иймандими? Ҳа, ҳақиқат аччиқ. Ахир, ҳақиқатни яширишдан не наф?! Саҳхофни не учун айблай? Менинг қандай ёмонлигим борки, бошимга маломат тошини ёғдирадурлар?! Гуноҳим Бойқаро бирла маслаклигимму? Бойқаро не ерда, мен эсам. Кишига терс, зимдан тадбир кўлламаклик гумроҳлик, ожизлик-ку? Ҳусайн Мирзонинг гуноҳи жабр ситам қосаки тўлгон авомнинг ғариб кўнглига адолат эпкинин солмоқлигимму? Амир Темур ҳазратларининг адлу азмлиғ нишонини тикламоғлигимму? Ҳақиқат туғини кўтарғон Шох Лаълийга хайрихоҳлигимму? Бадхоҳнинг разил саъйи ҳаракати бунча далил бўлмаса? Илоҳи, дарди холимни ҳар кимга айтсам, рад қилса, санга таважжух эткаймен ва агар сен рад қилсанг, неткаймен ва кимга кетгаймен?”

Ғойибдан келган назмий иддао кўнглида алланечук умид ва ишонч уйғотди:

*Даврон фалакка чекса сени эмин ўлмагил –
Ким, еткурур завол қуёшнинг қамолида.*

“Илоҳи, умидимни қарамингдин ноумид этма ва раҳматингни халойикқа мумтоз қилғонда мени ҳам махрум қилма”.

Изтиробли хаёллар кийноғида Алишер жарангдор, ҳам мунгли: “Ё Оллоху, ё Оллох!” зикру самодан сергак тортди. Чакноқ кўзлари билан атрофга бокди. Жулдур хиркалари ер супураётган, ортидан енгил чанг кўтариб келаётган икки дарвешни кўрди. Икки тарафи уч пахса кўтарилган, гумбазли, бежирим болохонали бостирма қаршисида тўхтади. Отнинг тизгинидан тутиб, охорсиз, нақшинкор дарвозадан Шайх Саъиддин Қошғарий хонақосига кириб борди. Отини бостирма устинига арконлади. Ҳовли томон йўналди. Сувоқлари палахса-палахса кўчган девор билан ўралган, қабристонга туташ, хазонрез, ғариб боғ мағзун туйғуларини қалкитиб юборди. Бир вақтлар тароватли гурунглarning шоҳиди бўлган, нақшин устунли пешайвон, ёнида сопол кирпичдан тикланган мадраса файзсиз кўринди.

Султон Абулқосим Бобур вафотидан сўнг замонга зайлини ихтиёр этган, бадкирдор амиру беклар томонидан “уят ва ҳурмат” ниқоби тортилган зуғумдан чекинган Жомий учун қайнотасининг хонақоҳи дунё ташвишларидан йироқ хилватга, масканга айланганди. Алишер андуҳли кайфиятда ҳовлига кўз югуртирди. Бу ерга бекор келганини пайкаб, изига қайтмоқчи бўлди, аммо элас-элас эшитилаётган суҳбатни тўхтатди.

– Ҳусайн Мирзонинг бошбошдоқлигини асло ёкламасмен.

Дўсти тўғрисидаги бундай эътироф унинг диққатини тортди. Беихтиёр бостирма – йўлак бўсағасига бориб тўхтади. Ҳовлининг овоз келган, кунгай тарафига қаради. Пешайвонда, танча теграсида, кенг кўрпани белларигача тортган кўйи, Абдурахмон Жомий ва умри сарой мулозаматида ўтган Абдураззоқ Самарқандийлар суҳбатлашиб ўтиришарди. Алишер кўнглидаги эҳтиросни енгиб, ўзини бостирма панасига олди. Одобсизлик бўлса-да уларнинг суҳбатига кулоқ тутди.

– Подшоҳ гар ғафлат айбгўйлиғида қолса, танбехларга беписанд бўлса, ғурур уйқусидан саргак тортмаса, шайтон васвасасидан юз ўғирмаса, ғарибу ғураболарнинг аҳволига бефарқ бўлса, аларга ғамхўрлик кўрсатмаса ғазаб оташи аланга олур. Авомнинг бундаини ўтли тўфон исканжасида қолиши адолатдан бўлмас.

Суҳбатдошини диққат билан тингларкан, Жомий кизак дўпписини ечиб, бошини қафтлари билан силади:

– Иншооллох, асти ҳақ гап, мавлоно. Ноҳақлик ва бедодлиғ шундайин бир офатдурким, барчани бирдек ўз гирдобига тортадур. Воллоху аълам биссавоб! Ўзи билгувчи, ўзи вақилдир. Зийраклик кишига асло панд бармағон. Муаммо итоатсизлик деб аталмиш иллатда. Ҳусайн Мирзони бошига тушғон бу қулфатлар аслида анинг теграсидаги аҳбобу асҳоблар даштий гуруҳларнинг ғаламисликларида.

Шаҳзода Ҳусайн Бойқаро хусусида гап очилганидан бироз жонланган Абдураззоқ Самарқандий надомат билан:

– Камолотга эришмоқлиғ учун факат иқтидор бирла тадбир камлиғ қилур. Албатта, пири комил ўғитлари ҳар вақт дастур бўлмоғи даркор.

– Ҳақ гап, Бойқаро дардабарлик ва адолатсиз оқибат, қайсарликка йўғрилган матонат, шижоат, жасорат истагида ёнадур. Баъзида ҳаддан зиёд ишонч кишини ақлдин айиради.

Ҳусайн Мирзонинг бобоси, Амир Темурнинг тўнғич ўғли Султон Умаршайх баҳодир соҳибқирон наздида “кўзу қораси”, фарзандларидан бирортаси унингдек ҳўб эътибор топа олмасди.

Дастлаб унга Надувон аталувчи Фарғона мулкига вассаллик қилиш насиб этди. Ёш ҳукмдор Султон Умаршайх Мирзодаги бениҳоя шижоат мўғул хонлари “попугини” пасайтириб қўйди. Чингизхоннинг эвараси – амир Қамариддин устидан қозонилган ғалаба унга бўлган ҳурматини оширди.

Зўравонликда чек-чегараси бўлмаган, аммо Султон Умаршайх Мирзодан хайикқан ёғий Фарғона сарҳадидан чекинишига мажбур бўлди. Осойишталигини ўйлаган мўғул такрор ҳамлага жазм этолмади. Вассал ҳудудни ўзига ирода қилган ўғлининг толе тақдиридаги “оламни безовчи сарварлик нишони”ни пайқаган, соҳибкирон Басрадан Хузистонгача бўлган ерларни унга инъом қилди. Олий даражотли Султон эрта, тақдири ажал туфайли Румга лашкар тортаётганида, Хузистон қалъасини забт этиш пайтида жангда ҳалок бўлди. Соҳибкирон мағфиратли шахзоданинг нуфузли фарзандлари, суюкли набиралари Искандар Мирзо ва Рустам Мирзоларга кўп эҳтиромлар кўрсатди. Бу икки шахзода Хуросондаги суюрғол вилоятларда Султон Шохрух Мирзонинг ҳукмронлигига норозилик юзасидан исён кўтардилар ва тенгсиз жангда ҳалок бўлдилар. Оға-инилари қасдини олиш ниятида Султон Баҳодир Бойқаро Мирзо амакисига уруш эълон қилди. Лекин шахзоданинг амирлари таҳликали вазиятда хоинлик йўлини тутиб, жанг майдонини ташлаб, қочдилар.

Яккаланиб қолган Султон Бойқаро Мирзо талвасада хилват дашт орқали Каж ва Макронга қараб қочди. Бир муддат Ғур ва Гармисир тоғларидаги овлоқ кишлоқларда жон сақлабгина қолмай, қайта қўшин тўплаб, амакисига қарши юриш қилди. Бироқ ёлланма қўшин билан бирор натижага эришиш мушкуллигини англаб Султон Шохрух Мирзо ҳузурига бош эгиб келишга мажбур бўлди.

* * *

– Жиянининг иктидорлиғидин хабардор Султон Абулқосим Бобур Баҳодир Бойқарони Самарқандга юбориб, Султон Улуғбек Мирзо салтанатида аржумандлиг топпоклигига умид қилди. Аммо...

Абдураззоқ Самарқандийнинг ҳикоясини кунт-ла тинглаётган, Жомий:

– Турли сафсаталарга асло инонмасмен. Фазлу карамли, олим ҳукмдорга бундай қабихлик душвордур, – дея босиклик билан эътироз билдирди.

– Бу гапларга ишонишни ишонмасликни ҳам билмай қоларкансан, киши.

– Ҳақ гапни айтингиз.

– Ҳар на бўлгонда Баҳодир Бойқаро Мирзо вафотининг тавсилоти хануз номатълум.

– Буни қарангки, Хусайн Мирзони қисмати худди қатта бобосиники каби.

– Тақдир қалъасини бир тадбир била забт этмоғлик Бойқароларга хос хислатдур. Бироқ Хусайн Мирзо кўп фазилати бисёр, тақаллуф била мақсадга эришмоққа мойил.

– Таассуфки, раият кўнгли, инчун юрт ободлиги истагида киши юрт сўрамоқ сиёсатини ихтиёр этса, анинг ҳузурида пири қомил раҳбар бўлмоғи даркор. Хусайн Мирзонинг ноқислиғи шунда.

– Даштқезар шахзода қандайн пири муршид қошида қойим бўлсин?!

– Қалб эзгуликка, авом тақдирига мушфик бўлса, бу мушқулот албатта ечилур.

Элчилик мақомида жаҳон кезган биродарининг бу гапи Жомийга маъқул тушди: – Қалб амри вужуд учун вожиб!

Панада, суҳбатга яширинча қулоқ тутган Алишер Абдураззоқ Самарқандийнинг фазилатлари чиндан ҳам эътиборга лойиқлигини яна бир бор англади.

Султон Шохрух Мирзо каби Мовароуннаҳр ҳам Хуросон бирдек ҳукми остида бўлган Султон Абусаид Мирзо Абдураззоқ Самарқандийни ўз ваколатида, доруссалтанада қолдирди. Сарой аъёнларининг ҳурмати ва иззатида бўлишини таъминлади.

Балх ва Бадахшон вилоятларига қилинган юриш, бу урушда жонбозлиги боис лашкарбошилик мансабига эришган Амир Аҳмадиёрининг қутилмаганда бош вазирлик лавозимига тайинланиши аъёнларнинг киши билмас норозилигига

сабаб бўлди. Абдураззоқ Самарқандий давлат машваратларидан ўзини четга торта бошлади. Девон ишларидан кўнгли бутунлай совиди. Нафс ва хирс бадхавоси билан тўлган сарой покизалигини субҳи сабо каби мусаффо бир восита поклай олишини тушуниб етган кекса дабир дўстининг олдида маслаҳат учун келган ва Алишернинг дарагини суриштирмоқликни дилига тугиб қўйганди. Бунинг фурсати келганини сездим:

– Ҳа, айтмоқчи, Навоий исмлиг пуристедоддан бирор хабар борму? Фақир офиятини ўғирлагон бир истак сабаб шу йигит фикру зикримдан нари кетмаяпти.

– Ажаб?! – дея ҳайрон бўлиб сўради Жомий.

Самарқандий гапни узоқдан бошлади:

– Ҳоқони сайд тилидан заҳар, илқидан қон томғувчи вазири аъзамнинг илқига тобе бўлиб қолғони сир эмас. Эл бошидаги ғавғо ҳам мана шунда.

– Нафсиламри ҳам аслида шундай. – Абдураззоқ Самарқандий бу Жомийнинг эътирофини бош силкиб маъқулади ва сўзида давом этди: – Ҳукмдор қиличлари қон қумсайдурган сипоҳлар норизо, назаримда. Ўзга юртларни тизгинламоқ, хонавайрон қилмоқ иштиёкинда ёнадулар. Бузғунчиликлар пайини аслида саройдан излаш лозим.

– Авомни аҳволи ночор, ҳарб ҳақида қандайин мушоҳада юритмоқ мумкин?!

– Айрим солиқчилар аскарлар учун солиқ йиғадурлар.

– Несини айтадурсиз?!

– Фитна-фасод олий мақомига етгон, – дея Самарқандий қуюқ, оқ оралаган қошлари соя солган кўзларини бир нуктага тикканча жимиб қолди. Кўнглида не мулоҳаза, ўй ўтаётганини, изтиробни ҳис қилиш мушкул эмас эди. Кекса дабир умид билан сўзлади: – Алалхусус, бир покдамон қоралаган мактуб Ҳусайн Мирзога етиб боргундек эса ўртадаги зиддият шояд барҳам топса.

Жомий суҳбатдошига шубҳа билан қаратди:

– Мактуб. Покдамон мактуби?!

– Ҳа, – деди Самарқандий бироз иккиланиб. Сўнг саройда зоҳиран кўтарилган шарм пардаси ортидаги воқеаларни сўзлай бошлади: – Туркман элидан ҳарамга келтирилган, номуссизлик юқини кўтаролмай, жонига қасд қилгон бекача ҳақида эшитганингиз.

– Ҳусайн Мирзонинг волидаи маҳтарамаси Фирузабегим паноҳидаги бекача хусусинда сўз борур, чамамда?!

– Ҳа, Хадичабегим, – деди Самарқандий мийиғида қулди. – Ажиб оқила, бокира қиз.

– Хотирим панд бермаса, Ҳусайн Мирзони қанизакка муносабати ва майлини илғаган Гавҳаршодбегим иккисининг бошини “қулоқ кертки” ила боғлаб қўйганди, чоғи?!

Янгилик Алишернинг ҳиссиётини жўштириб юборди.

“Нахот Хадичабегим Ҳусайн Мирзога садокатини пок саклагон эса. Во дариг, дўстимиз ишқда толеи баланд кўринадур”.

Хиротнинг олди зиёдилари суҳбатига иштиёқ билан қулоқ тутди.

– Хадичабегимнинг кўнгли шахзодага вобасталигини Бойқаро сиёсат юзасидан Султон Санжарнинг кизига уйлангани хабари келганида пайкаган эдим, – дея босиқлик билан сўзида давом этди Самарқандий. – Ўша кезлари қанизак минг бир хижолат билан ҳузуримга келиб, “Устоз, гуноҳкор қизни афв этинг. Бир мактуб қоралаб эрдим. Англармен, номақбул тадбир. Локин, беиложмен”, деб қолди. Мактуб қимга йўллангани қайд этилмаган, локин у айнан Ҳусайн Мирзога битилганини фаҳмладим.

– Ажаб? – дея қизиқсинди Жомий.

– Мактубдаги нусратнишон ибораси бунга далолат эркинига фаҳмим етди, – деди Самарқандий бироз ўйлиниб, дўстининг нигоҳидаги савол аломатини пайқаб, изох

беришга тутинди. — Султон Абулқосим Бобур Хусайн Мирзога шундай қиёс берғони ёдимга солмиш. Алалхусус, канизак мактубида шахзодадан қувғинликда юришдан воз кечиб, хон хазратлари мулозаматларига қойим бўлмоғини ўтинганидур.

— Салтанат хуфияларининг шахзодани махв этмоқ тадбири бўлса-чи, бу иш? — дея хавотирланиб сўради, Жомий.

— Бундай фикрдан бутунлай йироқмен. Хуфиялар иши эрса, канизак ҳузуримга келишдан сакланарди. — Самарқандий саволга ўринли жавоб берганига ишонч ҳосил қилиб, сўзида давом этди. — Ҳеч вақт ўтмай, канизак Бойқародан мактуб олганини маълум қилди. Номани мутолаа қилгач, англадимки, зулматни ёритишга қодир тафаккур шами адолат осмонига кўтарилаётганини англаб етдим. Шахзода жавоб мактубида Султон Абулқосим Мирзога сира гина-қудурати йўқлигини билдириб, Шохрух Мирзо набираси Иброҳим Мирзога насихатидан иттилоъ қилибдур. Ўйимким, ситам етган бандани дуоини бадидан ҳайқмоғлиғ, хайру саховат қондалари эзуликка йўналтирмоқ ҳам Оллоҳнинг тенгсиз бир неъматидур.

— Шундай, — дея Жомий ҳеч бир иштибоҳсиз уни тасдиқлади. — Ҳадиси шарифда ҳам “мазлум банданинг дуоини бадидан саклан” деб бежиз таъкидланмаган.

— Англашимча, Хусайн Мирзо мамлакат маҳкама, идорасида ҳуруфий сиёсат тутишни ғофилликка йўядур.

— Инчунин, аҳли руҳоният ва амалдорлар ўзларини арқони давлатнинг устунидеб билурлар. Аслида ислом маърифат ва тафаккур, қамолот, фазлу саховат демакдур.

— Салтанат илм, аҳли дониш билан обод. Шамсиз шабистон, зиёсиз умр бухрон.

— Ўзларини салтанатни устунидеб билгувчилар фазл мезонидан йироқлар.

Жомий бир зум тин олгач, надомат билан деди:

— Залолат, жаҳолатлиғларни адиму адил билан яширишга урунадурлар.

— Хусайн Мирзо ўз номасида Алишербекка қавну шам дея таъриф бермиш. У ўз айтар сўзи бўлиши истайдур. Шахзода бобоси қаби тўрт тамойил қўмағида юртни фитна-фасоддан авом бошига ёғилаётган солиқлардан халос этмак иштиёқида мустанкидур.

— Фалакни тўрт қайвони, салтанат қўшқининг тўрт устунидеб қаби ҳукмдор тўрт тамойил, таянчга итоатда бўлмоғи даркор.

— Бундан ортиқ аржумандлиғ бўлмас. Илло, айнан сиз таъкидлаган тўрт тамойил — адолат, маърифат, саховат ва ақл-идрок салтанат устунидур.

— Сиз яна бир устворликни эътиборга олингиз.

— Айтингиз.

— Бу билвосита мавқеингизга боғлиқ ҳодисадир.

— Бизнинг мавқеимизга муқобала қилурсиз.

— Асло. Ҳукмдор ҳузурида назм-мулк, тийрак, сергак нигоҳ, покиза фикрга ундовчи зиё ва тафаккурлиғ инсон бўлмоғи зарур. Бу хислат ҳар кишида мужассам бўлса эди.

— Сиз дабирлиғ нуфузи ҳусусинда сўз айтурсиз.

— Шундай.

— Саройдаги мартаба ва мансаб бадмастлиғидаги нотаваълар қўнғини назм била огоҳликка, эътиқодга ундаш осон юмуш деб ўйлайдурмусиз?!

— Дабирнинг фасохати ҳам шунда эмасму? Темурийзода бобоқалони Амир Темур хазратлари қаби ихтисос этмақлиқни фарзоналиғ деб билур.

— Адолатли жаҳонгир учун ғолиблиқ шамшири қамлиғ қилмасму?

— Оқил ва доно кишилар учун одиллик қифоя дегандек.

— Хусайн Мирзо Алишернинг фазилатидаги беқиёс одилликка урғу берадур.

— Алҳамдулиллоҳ, аслида ҳам шундай.

Жомий чехрасига улуглиқ ва файз бағишлаган оқ соқолини бармоқлари билан тарарқан, хиёл жилмайди:

– Султон Абулкосим Мирзо хазратлари тарбиятларида бўлгон бу икки жувон бахтнинг бирига саъди акбар, бирига шами анбар таърифин берибон, аларга алоҳида меҳр қўйгандилар. Бирига адолат шамшири, бирига тафаккур шами дея таъриф берган ва бирига олтин шамшир, бирига тилла қаламдон тухфа этгандилар.

Самарқандий эҳтиросли воқеаларни эслади шекилли, юзи нурланди.

– Доруламон замонлар, Хирот маърифат сарчашмасига муносиб даврлар эди.

– Алҳақ, – деди Жомий оғир хўрсиниб. – Адолат шамшири дарбадарликда. Тафаккур шами тийралиғда.

– Салтанатга тафаккурнинг ўткир шамширию шами мунйр зарур.

– Икки азамат Хуросонни аввалги камолотига етказмоғига инонурмен.

Алишер ўзи, дўсти ҳақидаги тавсифдан энтикиб кетди. Қариялар истикболига чиқмасликни номакбул деб билди.

– Ғариб кўнгулларнинг ёрутгучи тафаккур шами хузурингизда.

Буғи кўтарилиб турган пиёлаги эндигина лабига олиб борган ҳам эдики, Самарқандий қалқиниб кетди. Жомий эса овоз келган томонга ялт аҳволда қарахт туриб қолди.

Айвон бўсағасида жилмайиб турган Алишерга узоқ термилди ва беихтиёр, энтикиш билан ўрнидан туриб унга кучоғини очди.

– Алишер.

Интиқлик билан кутган нарсасига эришган кишидек эпчил Алишерга пешвоз чиқди. Бағрига узоқ босди. Киприкларида ёш томчилари кўринди.

– Алишер, иним.

– Таксир, омонликум?! – Нафасини ростлаб олган Самарқандий Алишернинг елкасидан кучди.

Икки манзара: ўз уйининг остонасидан қувғин қилиниши ва икки фозил инсон уни қучоқ очиб кутиб олиши йигитнинг хўрлиги кўзгади. Чархи фалакнинг ҳам қаҳри, ҳам меҳридан қуюқ ва узун киприкларига ёш сизди.

Кекса, дунё кўрган дабир Алишернинг аҳволини юзидан, кайфиятидан сезиб, мутойиба билан таскин беришга уринди ва мулоийм жилмайди:

– Шами равшан ёнмасдан бурун ашқи фишон кўрсатурму?

Алишер кўзёшларини яшириш ниятида бошини Самарқандийнинг елкасига қўйди. Унинг сабр косаси тўлган, ўзини йиғидан базўр тийди: – Узр, таксир, – деди маъсум овозда.

– Баъзида фоний дунё синовларини кўзёшлари билан енгилга мажбурмиз. Илло, ашқ қалб ойнасини равшан қилади, дейдилар, – деди Самарқандий унинг елкасини силаб. – Алишер, дийдаси тошдек қотган заҳарли кўзлардан кўркмок жоиз.

Йигитнинг чехрасидан ёғилаётган зариф ва зарофатли табассум Самарқандий кўнглида ажиб сурур уйғотди:

– Алишербек, дийдорингизга муштоклигим билсангиз эди. Ҳали замон тўғрингизда суҳбатлашиб эдик, – деди у меҳр билан. – Гумроҳ бандалармиз, Оллоҳнинг ўзи ёрлақсин.

Дабир – девон қотиби. Девон – хат-хужжат ишлари амалга ошириладиган давлатнинг бош маҳкамаси.

Кутилмаган таърифдан шошилиб қолган Жомий ичкари ҳовли томон ўтирилди:

– Кўркибой, ҳой ким бор?

Ҳовли этагидаги уй дарчасидан кузакнинг аччиқ изғиринига чиқишни истамаган ўсмирнинг эринчак овози эшитилди.

– Лаббай. Ҳозир.

– Меҳмон келди, болам. Айтинг, таомга ҳозирлик қилсинлар.

Алишерни қаерга ўтказишни билолмай, шошиб қолган Жомий йигитлик ғайрати билан сандал устидаги дастурхон вазифасини бажаргучи мис баркаш четидаги туршак, ёнғок ва жийда данакларини ликопчага йиғиштиришга тутинди.

Танча теграсидаги кўрпачаларни тартибга келтирган бўлди. Жомийнинг табиятига хос бўлмаган бундай саъий ҳаракатдан Алишер ноқулай аҳволга тушиб қолди. Мезбонни ортиқча истиҳолага қўймаслик учун, унинг қистовидан сўнг устунига таянган ҳолида тагчармли кигиз этигини ечди. Айвонга чиқди:

— Сизни ташвишга қўйдим, шекилли.

— Меҳмонга илтифот кўрсатмаклик мезбонга фарз.

— Меҳмон, — дея тақорларкан, Алишер овоз келган томонга ўгирилди. “Бу дунёда ҳаммамиз меҳмонмиз!” демоқчи бўлиб ёнига ўгирилди. Қаршисида елкасига узун, бўз сочик ташлаб олган, бир қўлида обдаста, иккинчисида кенг, қўш гардишли обрез тутган хушсурат ўсмир турарди.

Жомий ўсмирининг қўлидагини олишга ҳозирланди. У эса имо-ишора билан, “Ўзим” дегандек эътироз билдирди. Жомий ўртадаги хижолатпазликни кўтариш ниятида ўсмирни таништирди:

— Алишербек, кенжамиз, Кўркибой.

— Узр, сизни ҳам уринтириб қўйдим, — деди Алишер бироз ўнғайсизланиб. Кўркибой Алишер юз-қўлини ювишга сув тутаркан:

— Ҳечқиси йўқ меҳмон, — деди ва қолпоғи четидан енгил буғ кўтарилиб турган обдастан сув қуйишга чоғланди. Бундай илтифотдан Алишер воз кеча олмади. Кафтлари, юзларига инган илиқ сув вужудига роҳат бағишлаб, узоқ йўл ғуборни кўтаргандек бўлди. Алишер сочикқа юз-қўлини артаркан, йигитчага астойдил минатдорчилик билдирди.

Сандалнинг иссиқ тафти узоқ йўл заҳматини олди. Алишер икки кураги остида, эзгилаб, оғрик бераётган алам ва изтиробни унутишга, бир муддат бўлса-да қадрдонлари даврасида ўзини хотиржам сезишга урунди.

Сўрашишдан кейин Самарқандий Саййид Ҳасан Ардашер ҳақида сўради:

— Аржуманд Ардашер биродаримизни аҳволлари қандай, соғ-омонмилар? Шерлар билан мулоқотни қанда қилмаяптиларму?

Унга ота ўрнида оталик қилган, меҳр билан тарбия кўргазган инсон ҳақида бу тариха ҳол сўрашиш Алишерга эриш туюлса-да, кайфияти кўтарилди. Ҳақиқатдан ҳам салтанат пойида бир умр кушчилик, мирохурлик қилган бу инсонни кўрган киши девона деб ўйлаши табиий. Лекин ажойиб, саховати кенг, фазилати олам, зукко ва меҳрибон Ардашерга берилган аниқ-тиник тафсивдан Алишернинг кўнгли кўтарилди.

— Шукр, омонлар. Наомат бўлғайким, валинеъматимиз билан хайр-маъзурлаша олмадик. Зарур юмуш билан қалъадан чиқиб эрдилар. Аларнинг қайтишларини кутишга сабрим етмади. Ҳирот сафари фақирни тамом фаромуш қилганди...

Суҳбат мавзуси Ҳусайн Мирзога кўчганида Алишер дилида оғриниш сезди. Ардашер боғида эшитгани, “Бойқаро тахтини эгаллабди” деган хушхабардан куш мисол Ҳирийга отлангани, ота ҳовлиси остонасидаги нохуш воқеалар ҳаёл ойнасидан бир-бир ўтди. Қалбига яна изтироб ниш санча бошлади:

— Қандай бахти қароли? Қачон барҳам топур бу кўргилик?! — деди маъюсланиб.

Ўзи мушкул аҳволга тушиб қолганлигига қарамай дўстидан ташвиш қилиши Жомийни ҳам, Самарқандийни ҳам бирдек жунбушга келтирди. Иккиси бир-бирларига маъноли термулишди, лекин индашмади.

Сукунатни Алишернинг синиқ овози бузди:

— Дўстимизнинг аҳволи не кечди экан?

— Алҳақ, Ҳусайн Мирзо тадбири мункир туфайли тақаллуфга дучор бўлмиш. Мақому хилвати ҳам мавҳум, — дея ҳамдардлик билан гап бошлаган Жомий биродарига илҳақ тикилди. — Сарой маҳкамаси пасту баландидан яхши хабардор Абдураззоқ дўстимиз айтсин.

Зиёли, сарой аъёни оиласида таваллуд топган, ўсмирлик чоғидаёқ маҳкама сирү синоатларидан хабардор Абдураззоқ ибн Исҳоқ Самарқандий араб тилига кунт

қилди. Ҳатто, араб тилига оид “Рисолаи Азудия”³¹ мўъжаз рисола ёзишга, ҳукмдор Султон Шохрух Мирзо назарига тушишга ҳам улгурди. Бу иқтидорли йигитни ўзи билан бирга Ҳиротга олиб келди. Фузалолар иштирокидаги катта машваратда у имтиҳондан ўтди.

Иқтидор сира завол топмайди, деганларидек, тезда эътибор топди. Унинг Ҳинд элчи элиб ёборилиши айрим амалдорларга эриш туюлди. Икки йиллик сафар унда сайёҳлик ва тарихнафисликка иштиёқ уйғотди. Тиришқоклиги, заковати туфайли саройда обрўйи ортди. Шохрух Мирзо вафотидан сўнг Хуросон тахтини эгаллаган Султон Абулқосим Бобур Мирзо ҳам сира иккиланмай уни бош дабир лавозимида қолдирди. Мовароуннаҳрда ҳукмронлик қилиб турган Султон Абусаид Мирзо билан Султон Абулқосим Бобур Мирзо ўртасида вужудга келган ихтилофни бартараф этиш мақсадида сиёсат минбарига Адбураззоқ Самарқандий чиқди. У худликда Самарқандга бориб, отасининг яқин қадрдони – Хожа Убайдуллоҳга вазиятни ўз билганича тушунтирди. Биродарқушлик фалокатидан икки юртни сақлаб қолди. Охир-оқибат, Султон Абусаид Мирзони Самарқандда вассал қилиб қолдиргач, Абулқосим Бобур Мирзо Ҳиротга хотиржам қайтди.

Самарқанд яқинидаги юз бериши муқаррар мағлубиятни бартараф этишда жонбозлик кўрсатган дабирнинг зехни ва тиришқоклиги Султон Абусаид Мирзога ҳам маъқул тушди. Тўғрироғи, темурийзодаларга хос бўлган ориятли йўлни тутди.

Сарой “сижжилотидан”³² яхши хабардор Жомий бош дабирнинг ана шу хислатларини эътироф этганлигини Алишер ҳеч бир изохсиз англади. Ва Самарқандийнинг ёшига муносиб вазмин муомаласига қулоқ тутди.

– Амиру бекларнинг қай макру алдовларини айтай, – дея чуқур ҳўрсинди Самарқандий. Қаддини бироз ростлаган бўлди. Бир бурчакка термилганча жимиб қолди. Сониялик сукутни Жомий томоқ кириш билан бузди. Самарқандий сергак тортди. Чор-атрофга хавотир билан кўз югуртириб олгач, сўзида давом этди. – Амир Аҳмадиёр бош вазирликка тайинланди-ю, салтанатдан фэйз кетди. Саройдаги парокандалиқнинг асл илдиизи Ҳусайн Мирзонинг яхши ният била пойтахтга жаҳд қилиши, маълум муддат махв ани этиши ижобатида.

Самарқандийнинг дилидаги надомат кўз боқишларидан яққол сезилди:

– Ҳусайн Мирзо амирлари била шундай шартлашибдурким, забт этилган вилоятнинг олтидан тўрт қисмига Мирзо даъвогарлик қилур. Бу ажаб воқелик, қайси ҳукмдор фикри бузуқ аъёнларнинг нафси ҳалак отмоғига аввалдан имкон берур. Мундоқ келишув оға-ини ўртасига ғавғо соладур. – Эллиқни коралаган, айни камолотга етишган бош дабир мана шу бир лахзалик тин олиши баҳонасида мозий воқеаларини хотиридан ўтказди: – Ҳусайн Бойқаро ақлли бир тадбир била, ҳеч бир гириҳсиз, хунрезликсиз Ҳирот қалъасини камал этди. Лоқин садокатли кишиларини сўзларини рад этди. Адашди. Ҳеч бир қўриқчисиз, ҳаммомда таҳорат олмақ истагига бўлди. Ёғийлар тузоғига тушиб қолиш хавфини кеч англади. Бирок шердек ҳамла бирла юз чоғли навқарни енгиб, ўлим офатидан жон сақламинш. Мухтасар шулким, Ҳусайн Мирзонинг шижоати ва жасорати тақсинга лойиқ. Анинг юрт сўрамоқ истагига елкадош аҳли биниш ва дониш бўлмади. Авомни кушойиши завол топди. Дунё ишларига хирс қўйган, охират амалларига эса этак силқиган бойғизилардан³³, ҳуллас, салтанат юмушидан зерикдим. Машҳад тараддудидан ғофил ва бепарво қолмаслик иштиёқида бўлурлар. Каминани ҳам бу илнж ташвишга соладур. Девон пирхонадур. Бу маскан покиза ниятлар ошёни бўлмоғи лозим.

³¹ “Рисолаи Азудия” – айнан: Завқли воқеалар ҳақида рисола.

³² Сижжилот – девон, қозихонада бериладиган васика, ҳукм ёзиладиган махсус дафтар.

³³ Бойғизи – мақтанчоқ, ҳовлиқма.

– Ҳақ гап, – дея уни тасдиқлади Жомий.

– Кўзим очиклигида, куч-қувватим панд бермасидан аввал қойим ноибга етишсаму, сиёсат риёлигидан чекинсам.

Сўзлар тавсифи, воқеалар таҳлилидан ҳайратланган Алишер Самарқандийдан:

– Бу воқеалар ажиб бир тарих. Китобат этмакка молик таворих?³⁴ – дея сўрашга ўзида ирода топа олди. Жомий билан Самарқандий маънодор кўз уриштириб олдилар.

Ўзаро суҳбатлар чоғида Жомий биродарига бу борада кўп маслаҳатни берганди. Ҳатто, ёзилажак асарнинг мундарижини чамалаб ҳам улгургандилар. Бу таклиф Алишердан ҳам чиқишини у қутмаган эди. “Демак, бундай китобга эҳтиёж бор”, кўнглидан ўтди Самарқандийнинг.

– Арузий Самарқандий, Али Яздий жанобларидек муаррихликка³⁵ бизга йўл бўлсин.

Икки биродарнинг маънодор кўз уриштириб олишларига³⁶ эътибор бермаган Алишер сўзида давом этди:

– Ундай айтманг. Темурийзодалар тақдири-ю тарихини сиздек билгувчи киши саройда йўқ. Хат-ҳужжатлар ихтиёрингизда, – деди Алишер.

– Жуда маъқул гап, – деди Жомий дўстига мамнун жилмайиб. – Ҳаловатингизни ўғирлаган азму ниятингиз қушой тоғанидан мамнунмен.

– Локин, – дея Самарқандий бир зум жимиб қолди.

– Бир баҳона билан эътироз билдиришга урунманг, – деди Жомий хиёл жилмайиб. – Иктидор асло панд бермас.

– Фақирнинг иктидорига ортикча баҳо бериб юбормадингизму? – деди Самарқандий камсуқумлик билан.

– Бу тadbирни ҳал этмакка бизда ақл ва тафаккур етармикин? Алқисса, аларни руҳини ранжитиб кўюрменму, дегон хавотир ҳам йўқ эмас.

– Эзгулики наинки руҳлар, фаришталар ҳам қўллагай, – деди биродарини қўллагувчи оҳангда Жомий.

– Иншооллоҳ.

– Девон салтанат тарихини мужассам этгувчи хос маскан эмасму? – дея Алишер таажжуб билан сўради.

– Нафсиламр... – дея Самарқандий унга эътироз эътироф этиб. – Бу ишга биргина ният камлик қилур, ёшлик шижоати зарурмикин, дегон мулоҳазадамен.

– Камтарилиқнинг ҳам меъёри бор, – деди хиёл жиддийлик билан Жомий. – Алқисса, бу юмушни сиздин бўлак ҳеч ким амалга ошира билмас.

– Бу вазифани юзага чиқармоғи учун Алишербекдек шогирди молик лозим.

– Нечук шогирдингиз Давлатшоҳ химматини рад этурсиз? – дея сўради Жомий.

– Давлатшоҳ зукко йигит, лек ҳарбга майли кучлиғ...

– Наҳот, Давлатшоҳ илмдан воз кечган эса?! – дея ўқинч билан сўради Алишер.

– Алишербек, мабодо он ҳазратлари гина-қударатларни унутиб, амру фармон берсалар, саройда, ёнимда, котиб бўлишга майлингиз борму?

Бирок унинг сўрови жавобсиз қолди.

Унинг ниятини англаган Жомий хавотирланиб:

– Бу бошни ихтиёран кундага қўймоқку, тақсир? – деди қатъий оҳангда.

Самарқандий биродари бежиз ташвишланаётганини фаҳмлади ва Алишерга ихлос билан бокқан кўйи ўйчан сўз бошлади:

– Тақсир, дилгирликка асло ўрин йўқ. Кунни кеча хокон мулоқотида бўлдим. Ҳусайн Мирзо хусусинда, қолаверса, Алишербек шаънига илиқ гаплар айтилди.

³⁴ Таворих – тарихий воқеалар.

³⁵ Муаррих – тарихчи.

Онхазратлари бош вазир изндан қутулмокка мухтож. Назаримда, саройда ислохотлар эпкинни эсадур.

– Ҳар ерда сахв ва хатое воқе бўлмиш бўлса, эътироз била ўтмагайлар ва ислох калами била тузатгайлар, йўкса... – деди Алишер махзун оҳангда

Абдураззок Самарқандий Алишернинг сўзларида иштибоҳини англаган ҳолда жавоб қилди:

– Йўкса, инингиз Дарвешали сипоҳсардор мақомида Бадахшонга юборилурму эрди? Тоғайингиз Муҳаммад Али минг чоғли лашкарга сипоҳбардорлик қилурмуди?

– Воллоҳи аълам, – деди Жомий таажжубда – бу макр гўшанишинига³⁶ ўралган ҳийла эмасмукин? Ҳокони Саид мулозаматда бир бор бўлибон, хонумони куйғони каммиди Муҳаммад Алининг? Наҳот, яна...

– Кечаги машваратда хон ҳазратлари Ҳусайн Мирзога шаънига мақсуди ажрга лойиқ сўз айтдилар.

– Мақсуди ажр?! – дея сўради Жомий ажабланиб.

– Таъмага мойил истакда Ҳусайн Мирзони Алишернинг илки била илтиртирмак ниятида эрмасмукинлар? Шахзода тийраклиги ва азаматлиги туфайли омон қолди. Акс ҳолда, не фалокат рўй бериши ёлғиз Оллоҳга аён.

– Таъкидингиз ўринли, аркони давлат расвогарчиликлари, фитнаю фасоддан зериккан, боқий дунё мағфирати талабида фақирнинг таассуф била бедодликдан чекинишига шубҳангиз борми? – дея сўради Самарқандий астойдил куйинчаклик билан.

– Ҳокони Саид Бош вазир изига хуфия қўйилғонлиги бунга далолат бўлмасму?

– Бу бош вазирнинг ғажир³⁷ сиёсати.

Ҳақгўй, ҳақпарварлиги била амиру аъёнларга, хатто Султон Абусаид Мирзога танбех бера олиш салоҳиятига эга Жомийнинг бу таъкиди уни ўйлантриб қўйди:

– Эҳтимол. Киши йўсинига боқиб, анинг азму фазл-саховатга шубҳа қилмоклик ножоиз. Майлда собит қолурмен. Монелик қилмасангиз, он ҳазратларига Алишербек хусусида сўз очурмен. Шояд, ёшликнинг нафис шабадаларидан, покиза эпкинларидан саройнинг бузук хавоси саҳиҳ тортса.

Икки нуроний қариянинг самимий баҳсу суҳбатидан завқ олган Алишерни чехрасида сўнгги икки ҳафта ичи илк бор табассум пайдо бўлди.

– Хон ҳазратларини инжитмайлиғ. Турбатни шами тироз нури била ёритмоклик зарур эса, нечун бу таклифдан воз чекмоқ керак?! – деди Алишер астойдил.

Игитнинг бегуборлигидан завқланган Самарқандий қўлини дуога очди:

– Оллоҳим умрингизга, ризкингизга файз-барака берсин. Фақирга икки саодат кавкаб авжи салтанати, инчунин икки бебаҳо хазиналар уммони қўшилиши таворихга бадихадек муҳрламоғи насиб бўлсин, омин!

– Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн³⁸ – деди Алишер табассум билан. У бир муддат илгариги, қўнғлидаги андармон андуҳни унутгандек эди.

Жомий тушунмагандек Самарқандийга ғалати қаради, Алишерга саволи назарини ташлади:

– Саъдайн ахтар³⁹ соҳибкиронайига ишорат қиладурсиз. Соҳибкирон аъзамлиги Оллоҳга хосдир. Тарихини Али Яздийдек рисола битмоғлиғ бизга душвор.

– Таксир Ҳусайн Бойқаро тафсирини қилурлар, чоғи.

Алишернинг боқишидаги ёлқинликни илғаган Жомий таажжубланди. Гўё уни калака қилаяптилармикин, деган хаёлга борди:

– Қутлуг юлдуз остида туғилган соҳибкиронайн адолатни губордан фориг этмак

³⁶ Макр гўшанишин – хилватда макрни режалаштирувчи киши.

³⁷ Ғажир сиёсат – (юртта) азоб етказувчи, қийинчилик келтирувчи сиёсат.

³⁸ Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн – бу машҳур асари Алишер Навоий таклифи билан ёзилган.

³⁹ Саъдайн ахтар – иккинчи, қутлуг, бахт юлдузи.

арафасида, — дея кўнглидагини дангал айтиб юборганидан Самарқандий дарвоза ва бог тарафга хавотирда қараб қўйди.

Бобоси Амир Темур каби қирон буржида туғилган шахзода Ҳусайн Мирзони назарда тутган Самарқандийга мийиғида кулиб қўяркан, Жомий:

— Соҳибқиронайн ва баҳрайн⁴⁰, — деди эҳтирос билан.

— Икки юрт ваҳдатига ваколатли бўлмиш саодатманд шахзоданинг толе баланд бўлғай.

Ҳаминқадар маҳзун кайфиятда бошланиб, кўтаринкилик билан яқун топган суҳбат адоғида Самарқандий “кеч бўлиб қолгани” важи билан қайтишга изн сўради.

Меҳмонни кузатгач, зарурат юмушларни бажариб, пешайвонга қайтган Жомий сандал теграсида, туя жуни қопланган кўрпага бурканганча пинакка кетган Алишернинг оромини бузишни истамади. Ичкари хонага жой ҳозирланганини айтмаганига афсусланди. Таҳмондан ўзи ёқтирган, енгил, тивит кўрпани олиб, Алишернинг елкасига меҳр билан ташлаб қўйди. Дастурхонни бир теграсини қайириб, мис баркаш билан устини ёпди

МАККОР ТАҚДИР

*Анинг сайри бир давр охир бўла,
Фалакни латойифдин этгай тўла.
Бирав бўлса бир ишда якка-ёлғиз,
Вале кўрмаса ранжу дард ҳаргиз.
Бўлуб тоғдек ҳаққи маошига қон,
Мураббийси анқога ҳамошён.
Уйи натовон кўнгли каби бузук,
Бу уй ичра андуху ғам озук.*

Алишер Навоий,

“Ҳазойин ул-маоний”. Маснавий.

Саййид Ҳасан Ардашер

номига битилган муншаотдан.

Олам ва одамлар сийрат-суратини болаларча, энди англай бошлаган мурғак тассавурда алангаю оташ остида қолган ўтов, кулоқларни қоматга келтирувчи гўдақлар доду фарёди умрбод муҳрланиб қолишидан ортик даҳшат бўлмаса керак. Бу мудҳиш манзара, санокли сонияларда ҳам ота-онасидан, ҳам норасида синглисидан айрилиши қалбида жароҳат ва чандик қолдирди.

Тоғлик қурдларнинг аёвсиз ҳамласидан сўнг тақдирига сағирлик ёзилган болакай қартайган, чопонлик ҳассасига суяниб қолган бобоси теграсида пилдираб-пилдираб улғайди. Болалик завқу шавқидан маҳрум, тоғу тошларда, пода ортида шуурини таниди. Факат меҳр ўрнини заҳр, мурувват паймонини адоват ва қасос эгаллади. Бу дунёда ёлғиз суянчиғи бўлган бобосининг вафоти кўнгли тийралигини янада қуюклаштирди.

Қўлида алмисокдан мерос, бир ярим қулоч таёк, йилки ортидан “чув-чув” билан кун ўтказа бошлади. Суқунатга сингиб кетгандек, лекин аҳён-аҳёнда теваққидан чалингувчи чия бўриларики ув-уви, ғажирларнинг қув-қуви эътиборини тортар, ўзича алланималарни англашга уринади. Таҳдид солиши аниқ хавф-хатарга хезланарди. Ортиқча ҳиссиётга берилганидан ижирганиб, “қозоки” итига сўз қотар,

⁴⁰ Соҳибқиронайн ва баҳрайн — Иккинчи соҳибқирон ва мисли икки дарё, икки денгиз. Султон Ҳусайн Байқаро бобокалони Амир Темур каби юз йилда бир бора Марс ва Юпитер сайёраларининг қирон буржида яқинлашувида таваллуд топган. Бурж — ернинг қуёш атрофида айланиши йиллик, даврий ўнг икки нуқтаси.

унинг кулоқларини динг қилганча термилиб туришидан зерикарди. Болаларча асабийлашиб дакёнус таёқ билан ёвшон ва даштпиезлар ниш навдаларини чирт-чирт каллақларди. Болакай шу тарика қисматидан, душманларидан ўч оларди, гўё. Ғаримирлик амирнинг туман-туман йилқисини боқиб, бобоси каби рўшнолик бўролмаслигини англаб етган ўсмир бу гурбатдан тезроқ қутилиш чорасини излай бошлаганди. Йилқиларни ҳайдаб, узок-узокларга кетиб қолишни истар, аммо оқибатидан ҳайқарди. Боши ташвишдан чиқмаслигини тушунарди.

Фавкуллода юз берган ҳодиса бутун мушкулотини ҳал қилган бўлиб чиқди...

...Кундузлари қуёш тафтидан яширинишга жой излашга мажбурсан, тунлари эса этни жунжиктирувчи кировли кунлар бошланган. У йилқини тоғ дарасидаги, изғирин ва сиртлону коплонлар ҳамласидан асрагучи уч пахса баробар харсангтошлар билан кўтарилган, овулга яқин қишловга ҳайдади. Барча юмушларни тугатгандан кейин, қўрадаги кулни титкилай-титкилай ахири ўчиб улгурмаган ёнғокдек чўғ топди. Уни авайлаб, ҳас-шабба устига қўйди. Томок ва бурунни кирувчи, кўзни ачиштирувчи аччиқ тутун захрига чидаб, пуфлаб ўт олдирди. Бўғот остига тахлаб қўйилган майда тарашадан бир кучоқ келтириб, гулхан ёқди. Гулхан теграсидаги пўстакка ёнбошлаган қўйи пинакка кетганини сезмай қолди. “Қоплон” лакабли итининг қаттиқ вовиллашидан, зум ўтмай ақиллай-ақиллай, ғиншишидан, хуркиган отларнинг бетартиб кишнаши, дупур-дупуридан чўчиб уйғонди. Гуриллаб ёнаётган ғарамни кўрган замон, алаंगा оташидаги ўтов кўз олдида гавдалангандек, эркаку аёлларнинг фарёди, гўдаклар чинкиришлари кулоқларини қоматга келтиргандек бўлди. Жон ҳолатда, важоҳат билан: “Маразлар!” дея бақириб юборди.

Ўрнидан сакраб турди. Қўлларини кенг ёйганча бамбук таёқни қаттиқ сикимлади. Ҳам ҳимоя, ҳам ҳамлага шайлангандек оёқларини керди. Олов шуғласида ёлинлари йилтираётган, тўрт тарафга зир югураётган отларга термилган қўйи туриб қолди. Шу вақт қаршисида қора байир эгарида ўтирган, кулоқчинлари елкаларини қоплаган, суварс телпак, оёқларига кигиз этик кийган суворий пайдо бўлди. Яланғочланган қилич тигида олов аксланиб, ўлим хавфини солди. Ўсмирнинг бутун танаси ваҳимада, қасос илинжида титрай бошлади. Қароқчи, эрмак топилгандек, қилични болакайнинг бошида ўйнатарди. Ҳаминқадар қаршилик кўрсатишга, қўлидаги таёқ билан қилич зарбини қайтаришга уринаётган йигитчанинг хатти-ҳаракати завқини жўштирарди. Эрмакдан зериккан отлиқ эгардан эпчил, сакраб тушди. Қиличини ғилофига солди. Таёқни икки қафти билан сикимлаган қўйи, хужумга шайланган чўпон боланинг ёнига келди:

– Саркаш йигит экансен. Исминг нима?

– ...

– Жўжа хўроздек хурпаясен? Мардга ўлим йўқ.

– Исноддан ўлим афзал.

– Мағрурлик мард йигитга ярашади. Овлоқ ерда бир ўзинг кўркмайсенми?

– Кимдан кўркай?

– Шерикларинг яширинган жойни айтсанг, мурувватимга сазовор бўлурсен.

– Бир ўзим, – деди ўсмир рўйиҳуш бермай.

– Алдама, – дея суворий бирдан жиддий тортди. Башараси кўрқинчли тус олди. –

Ёлғон гапирганларни ёқтирмайдурмен.

– Нега ёлғон айтай? Қисмат.

– Шунча йилқига бир ўзинг қарашингга ким ишонур?

– Инон ихтиёрингиз. Бобом қазосига қўп вақт бўлмади. Амир кўмакчи юборишини ҳали дарак йўқ.

– Чорва кимники?

– Ғаримирлик амирники.

– Алиқутлу. Авомни қон қақшатаётган аблах.

– Буни сиз ҳам билар экансиз-да?

— У бадбахтни ким ҳам танаймайди, дейсан. Демак, хешларингнинг қотилига хизмат қилаётган экансен-да?!

— ...

— Йилқилар бошқа бир амирники бўлганида-чи?!

Ўсмир энсаси қотгандек, мийиғида қулиб қўйди. Индамади.

— Нега энсанг қотаду? Сенингча, Мурод Чапроз кўр-кўрона тадбир қўллар эркан-да.

Ўсмир суворийга тумсайиб, лабини буриб қаради. Бу одам ҳақида овулдошларидан кўп ва фақат яхши гаплар эшитган.

— Мурод Чапроз, — деди у алланечук болаларча интиқлик, кизиқиш билан.

— Шундай болакай. Омон бўл, йўлинг очик.

— Мени тирик қолдириб, ўлимга рўбарў қилмоқчимисиз?!

Ўсмирнинг изтиробли саволи суворийни ўйлантириб қўйди. У эгарда ўтирган қўйи тун қоронғисида юлдузлар гардишлай бошлаган адир ўнгирларига, йилқиларни ҳайдаб кетаётган шерикларининг шарпаларига бир зум қараб қўйди. Гўё тубсиз зиндонга тушиб қолган бир бечорага бокқандек ўсмирга юзланди:

— Исмингни айт.

— Аҳмад. Бобом Аҳмадиёр деб чакирур эрдилар.

— Курд қавмиданмисен?

Шу тарика Аҳмадиёр Бадахшон тоғларида макон қурган, “адолат ўрнатишга азм қилган” Мурод Чапроз бошлиқ карокчилар тўдасига қўшилиб қолди.

Дашномлардан дийдаси қотган, лекин борлиқ, ходисаларни тийраклик-ла илғай оладиган, йилқи, жонзотлар билан тиллаша оладиган, шеригининг ниятини кўз бокишидан уқий ололадиган девкор йигитча сардорнинг назарига тушди.

Авом назарида: “Адолат учун қўлига қилич олган”. Мурод Чапроз бошлиқ карокчиларнинг кирдикорлари фош бўлаёзган паллада қатъийлик кўрсатгани боис Аҳмадиёр эътибор қозонди.

Ҳинд Султони Бобопурнат Султон Улуғбек Мирзога ўлпон сифатида Ҳофиз Дехлавий кутубхонасидаги нодир китобатдан иборат нуфузли қарвон жўнатади. Бундан хабар топган Абдуллатиф Мирзонинг дилидаги отасига бўлган адоват аниқ намоён бўлади. Самарқанд салтанати томон йўлга чиққан қарвондаги лак-лак зебу зар, тенгсиз бойликка эга чиқиш иштиёқи ноқис ўғил ақлини шошириб қўяди. Қарвонни таҳликали тоғли доvon сўқмоқлардан ҳос навқарлар билан Қўҳистон сарҳадларигача қўриқлаш ўрнига Мурод Чапрозга чопар юборади. Қарвондаги Ҳофиз Дехлавий кутубхонасига оид нодир китоб ва қўлғамаларни ёқишни, дуру гавҳарларни эса шахзоданинг хуфияларига топшириш ҳақида фармон беради. Эвазига қатта туҳфа ваъда қилади. Зимдан иш кўришга ўрганган Мурод Чапроз қарвон аҳлига омонлик инъом этади.

Тоғдаги ҳар қарич сўқмоқ, давон-дарани яхши биладиган Аҳмадиёрга қимматбаҳо юкни яшириб қўйиш масъулияти юкланди. Аҳмадиёр ўзига синашта бўлган уч-тўрт йигит қузатувида қарвонни кўздан йироқ, беҳавотир ғор яқинига олиб келади. Мўъжаз, нақшин сандикларнинг оғзи очилганида барча таассуфда бақрайиб қолганди. Олтин-гавҳар эмас, аксинча, зар муқовали китобларни кўрган кўзлар киприк қокмай қолди. Оч хирси, нафсини тия олмаган йигитлар тилла излаш билан овора шерикларига мийиғида боқаркан, Аҳмадиёрнинг нигоҳи бир четда ётган, зарҳал безак берилган қўнқопларга тушди. Юрак ҳафрини базўр енгиб, қоплар тепасига келди. Киши билмас, уларни бир-бир тепиб кўрди. Залварли. Қопларнинг ичида нима борлигига аҳамият қилмай, уларни селда ҳосил бўлган қўламли

ҳандакка ташлади. Ҳандак устини шоҳ шабба билан ёпаётганида йигитлардан бири унинг ҳаракатини сезиб қолди. “Ҳали сен бизлардан ҳазина беркитадиган бўлдингми?” дея яланғочланган ханжари билан шеригига ташланди. Ҳали бор, йўқлиги номаълум дунё, бойликка қилган бу ваҳшиёна ружудан Аҳмадиёрнинг қони қайнади. Ғазабини идора қилолмади. Уч йигитни осонгина асфаласофилинга жўнатди. Олатасирда нималар рўй бераётганига фаҳми етмай турган яна бир йигит Аҳмадиёрнинг ниятини сезиб, унинг ортидан ҳамла қилади. Аҳмадиёр ортидан боши узра кўтарилган қилич зарба базўр чап бериб улгурди. Бирок ўткири тиги чап юзига чуқур жароҳат етказди. Аҳмадиёр бироз букчайган ҳолда оғрикчи энгишга уринди. Қаддини базўр ростлаб, қонга тўлган икки кўзини ракибига қадади. Ҳамлага шайланган иккинчи зарбини чапдастлик билан қайтарди. Чаққонлик билан белидаги қайиш-ғилофдан ханжарини чиқарди. Жон талвасасида ташланган йигитнинг биқинига санчди. Фавқулудда рўй берган воқеадан қарахт, чуқур-чуқур нафас олганча харсанг устига ҳолсиз ўтирди. Юрагининг гуп-гуп уриши кулокларини қиёмга келтирарди. Нафасини ростлагунча алла-палла вақт ўтганини пайкамади. Ўлимтик исини туйган чия бўриларнинг увилашишидан сергак тортди. Қон сачраган, ҳатто қотиб ҳам улгурган майда тошу хасларга термилиб қолди. Мурдалар устида кўк пашшалар базми бошланганди. Аҳмадиёрнинг вужудида аввалги шижоатдан асар ҳам қолмаганди. Вужудини дахшат чулғаб олганди. У бошини кўтариб, нажот кутгандек осмонга тикилиб қолди. Тоғ табиатида хос тўп-тўп булутлар узра ўлаксахўрлар қанот қокмай, сузарди, гўё. Ўлжасини мавҳ этиш учун қулай пайт пойлай бошлади. Манзара Аҳмадиёрнинг кўнглида ваҳима уйғотди. Бу ердан тезроқ кетиш пайига тушди. Оёқларидаги титрокни базўр энгиб, олдинга бир-икки кадам ташлаган ерида бирдан тўхтади. Ортига бир ўгирилиб, яна йўлида давом этмокчи бўлди-ю, аммо яна изига қайтди. Устидаги қон юки чакмони ва жанг жабдуғини ечиб, харсанг устига ташлади. Теваракни айланиб, тадбирига маъқул жой излай бошлади. Тупроғи селда ювилган, кенглиги икки-уч қулоч, ярим белидан келадиган ўнгир теграсида бир зум турди. Сўнгра ишга киришди. Мурдаларни чуқурликка ташлаб, устидан харсангтошлар тера бошлади...

...Юмушни тугатганида тамом қора терга ботганди. Куёш ҳам тик жарлик, дара сатҳини, қояларини қизил рангига бўйганча пинакка бош қўярди. У сойликка тушиб, шарқираб оқаётган, муздек сувда юз-қўлини, қон юки кийимини, аслаҳасини ювди. Лекин уст-бошидаги қон доғини кетказа олмади.

Тўрт кўн қопдаги бекиёс зеби зардан эсанкираб қолди. Идроки панд бермаганидан хурсанд ҳам бўлди...

Юзидаги жароҳатидан ҳамон қон сизаётган Аҳмадиёрни Мурод Чапроз ички бир хавотир билан қарши олди. Бироқ индамади, ҳеч нарса сўрамади. Чунки, Аҳмадиёрнинг боқипшларидаги қатъийлик вазифа уддаланганидан далолат беради.

Дехли қарвони қурбонсиз бўлса-да, талон-торожда валиаҳднинг қўли борлигидан хабар топган Султон Улуғбек Мирзо тоғли Бадахшонга қўшин тортди. Отасининг режаси жиддийлигини фаҳмига етган, кирдикорлари фош бўлишидан чўчиган Абдуллатиф Мирзо Мурод Чапроз қароргоҳига сара йигитларидан юборди. Падари бузрукворининг “юзига оёқ” қўйганидан, шарманда бўлишидан қўриқиб, қароқчиларни бир-бир қиличдан ўтказишга, қимматли юкни ишончли жойга яширишга фармон берди. Лоҳур, Пешавор ва Чаганиён қарвон йўлларини қаттиқ назоратга олди. Қароқчилар ҳар томондан исқанжада қолди.

Мурод Чапроз девонасифат шахзода Абдуллатиф Мирзонинг ҳийласига учиб, адашганини кеч тушунди. Ҳазина Султон Улуғбек Мирзога қайтарилган тақдирда ҳам омон қолмаслигига кўзи етди. Султонул-комил китоблару қўлёзмаларни ҳар қандай бойликдан устун қўйиши у учун сир эмас эди. Жон талвасаси сардор ва яқин йигитларини тун ярмида, бир ўтовга қорлади. Маслаҳат шу бўлдики, писинмоқдан наф йўқ. Жазавага тушган Абдуллатиф Мирзодан омонлик кутиш сароб.

Хожасининг нигоҳларидаги изтиробдан алланималарни илған Аҳмадиёр:

– Оёқ етмас, овлоқ жойни билурмен. Ўша ғорда бир муддат паноҳ топса бўлади, – деди.

Мурод Чапроз гўё унинг дилидаги хавотирни уққандек, ўйламай нетмай сўз қотган Аҳмадиёрга ялт қаради. Чилвир хонтахта устида, босқинлардан биридан ўлжа, тилла шамдонда липиллаб ёнаётган шам акси жилваланаётган кўзида ҳадик ва мавхумлик жо бўлганди. Айниқса, кечаги олишувдан ёдгорлик, юзидаги жароҳат чандиги қиёфасини янада вазоҳатли кўрсатарди.

Нигоҳлардаги тушқунлик ва умидсизликни илған Аҳмадиёр даврандан бирор маъноли маслаҳат чиқмаслигини англаб, сардорнинг рухсатисиз сўз бошлади:

– Манзилга беҳавотир етиб олмоқ учун гуруҳларга бўлинмоқ лозиммикин?!

Савол наздида айтилган бу таклифдан Мурод Чапроз бироз жонланди:

– Тоғликларда: “Айрилганни бўри ер!” деган нақл бор. Биродарлар тақдиридан ташвишдан. Лоқим ўзга чорамиз йўқ, шекилли?!

– Ахир...

Аҳмадиёр пойгаҳда ўтирган, мужмаллик билан эътироз билдиришга чоғланган шеригининг оғзига урди:

– Ё омонлик, ёки...

Вазият кескинлашишини пайқаган Мурод Чапроз ғайритабиий кўрслик билан муомала қилди.

– Айтилди-ку, гуруҳларга бўлиниб йўлга чикурмиз.

– Бориладиган манзилга олиб борадиган йўлни ҳамма ҳам билмайди. Қолаверса, озчилик билан ёғий ҳамласига ёлғиз қаршилик кўрсатиш мушкул.

– Акллилик қилмаяпсанми?

...Аҳмадиёр эътироз билдирган шеригининг бу гапдан ижирғанди. Аччиқ киноя аралаш ўқрайиб қўйди. Унинг тазйикидан сўнг ҳеч бир киши сўз айтишга ботина олмади. Айни лаҳзада барчанинг инон-ихтиёри сардорнинг изнида эмас, аксинча, Аҳмадиёрнинг майлига мойил эканлиги аён бўлди. Аҳмадиёр ўзида алланечук қибор ва улувворлик ҳиссини сезди. Вазият тизгинини қўлга олиш фурсати етганини англаб етди. Тобелик занжирдан халос бўлганидан мамнун, бошқаларни ўз маслагига сола билишидан ғурурланди ҳам. Энди ҳукмларини сўзсиз, итоаткорона бажаришга мажбур қилган кишига бир поғона юқоридан қарай олади. Сардор таҳликада, бошига тушган ташвишдан эсанқираб қолгани яққол сезиларди. У алангаланаётган шамга термилганча ўтирарди. Аҳмадиёр йўлбошчи, сардор одам оғир аҳволда мағзаваланмасдан далил ва шижоатли бўлиши лозимлигини тушуниб етди. Ўрнидан даст турди. Сардордан бир оғиз сўз кутди. Мурод Чапроз ҳамон икки ўт орасида қолгандек қарахт эди.

– Вақт ўтмасин. Сардор, ҳозирлик кўрайлик.

Аҳмадиёрнинг сўз оҳангидаги қатъийлик Чапрозни сергаклантирди.

– Сафар оғир кечади. Бақувват отларни йўлга ҳозирласинлар, – деди у ҳазин ва тушқун қайфиятда. Бу гапга Аҳмадиёрнинг ғаши келди.

– Зарурати йўқ. Тоғли дараларда от билан юриш, доволон ошиш қийин кечади.

Аҳмадиёр атрофидигилар, ҳатто сардор ҳам унинг измига мойилланганидан ич-ичидан завқланди. Одамларга ҳукм юрғизишнинг илк наъшасини туйди. У одамларни тизгинланган йўрғадек йўриғига солиш қўлидан келишига ишонди.

Тик дара бўйлаб ҳазина яширилган ғоргача сўзсиз бордилар. Аҳмадиёрнинг назарида, ортда келаётганлар унинг изнисиз бир гап айтишга, ҳатто ноҳўя бир кадам қўйишга ботина олмаётгандек эди. Аҳмадиёр кўнглига туғиб қўйган режасини амалга оширадиган дақиқалар яқинлашгани сари юрак уриши тезлашар, сабри дош беролмайдиган даражада эди. Охири доволон етганларида эшакларга ортилган хуржунлар йўловчиларнинг елкаларига кўчди. Тоғли сўқмоқ йўл бўйлаб юқорилаганлари сари тинкалар қуригандан-қуриди.

Атрофи тик тоғ қоялари билан ўралган, бир ҳафта аввал қуюқ ёғиб ўтган, айрим тоғ ўнгирларини қалин қоплаган қорнинг шаффоф ҳавоси эсаётган водийда тўхтадилар. Чошгоҳ куёши танага хуш ёқадиган тафтда нур сочарди.

Елкадаги юкни пала-партиш ерга улоқтирганча, кимдир ясси харсангга, кимдир хас-хашакка ястанди. Тунги уйқусизлик, узоқ ва таҳликали йўл толиқтирган, ғафлат ўз исканжасига олган эди. Аҳмадиёр уйқуни енгил шиятида муздек сой сувида юз-қўлларини ювди. Сой лабиди чўкка ўтирган кўйи шерикларини кузата бошлади. Кимдир қаттиқ пинакка кетган, яна кимдир уйқуни аранг енгил, мудраб ўтирарди. Сардорга қаради. У одам бўйи баробар ясси тош устида, терс ўгирилган кўйи чап ёнбошида, кафтини ёстик қилиб ётарди. Унинг ухлаётган, ухламаётганини билиш қийин эди. Аҳмадиёр аста у томонга юрди. Оёқ остидаги тошлар, хасу хашакларнинг пинтирлашга зарра эътибор қилмаётганидан қаттиқ уйқуда эди.

Аҳмадиёрнинг кўз олдида гуриллаб ёнаётган ўтов, одамларнинг доду фарёди, елкасидан кучанча унсиз йиғлаётган бобосининг маъус чехраси жонланди. “Замона зўрники, томоша кўрниги бўлиб қолди, болагинам. Қотиллардан ўч олмасанг асло рози эмасман!” Ҳовурдек кўтарилаётган қасос ҳисси кучайгандан кучайди. Худди ўликдек ухлаб ётган ҳамроҳларига алланечук нафрат билан қаради. Бир пайлар уни оиласидан, ватанидан, болагидан маҳрум қилган шулар эмасми? Ризку насибаси ёввойи мевалар, хору зорлик бўлишига сабабчи шулар эмасми?

Эндигина уч мучалини қаршилаётган йигит кўнглида бутун дунёни ағдартўнтар қилиш, борликка ҳукмдорлик қилиш ҳисси тугён уради. Қароқчиларга бош-қош бўлган ўн-ўн беш кишини ўз измига сола билдим, демек ўз ҳукмини ўтказа олишга қурби етади. Қўли беихтиёр камарига танғилган қиндаги ханжар дастасидан қаттиқ тутди.

Сардор кўкрагига санчилган ханжарнинг қайноқ тиғини сезди, холос. Ярим ўгирилиб ваҳшат билан боқаётган нигоҳга, чандик башарага бакрайганча, “қўзи очик” кетди. Сўз айтишга чоғланган оғизга метиндек қафт урилди.

Қонҳиди Аҳмадиёрнинг хирсини кўптириб юборди. У ханжарни мурда танасидан шахт сугурди. Икки қадам нарида ётган шериги ҳам ғафлатда жон таслим қилди. Учинчи ҳамла унга бироз панд берди. Яна бир қароқчи қийик кўзлари кинидан чиққувдек даражада бакрайтганча бақириб юборди. Аммо кўксига санчилган тиг зарбига қаршилиқ кўрсата олмади.

Сардорнинг маслаҳатчиларидан, умри қароқчиликда ўтган, кекса Ҳамид сарбоз кўз очиб улургунча уч кишини асфаласофилинга жўнатган, унга шердек ташлаишига шай йигитнинг вазоҳатидан тили базўр қалимага келди:

– Астағфируллоҳ, шайтонга хайф бер!

Аҳмадиёр қўлидаги ханжарни ҳаволаган кўйи сарбозга бакрайганча туриб қолди. Кўз олдидан талончилик тўс-тўполонлари, бобосининг оппоқ қошлари, оппоқ соқоллари, маъсум боқишлари, ноҳақ қотилликлар бир-бир жонланди. Бўшашиб қолди. Тош устига тушган ханжардан ғалати овоз чиқди. Аҳмадиёр сачраган қон қотиб қолган қафтларини кенг ёйганча, юқорига кўтариб, телбаларча бақириб юборди.

– Аё, танғрим, гуноҳим факат қасосму?!

Юрак тубидан отилиб чиққан даҳшатли, қулоқларни қоматга келтиргувчи ҳайкирик тоғу тошга урилиб, акс-садо берди. Йигит вужудидан вулқондек отилиб чиққан ғам-андух лов этиб ёнди-ю сўнди. У қафтлари билан бошини чангаллаганча ҳолсиз чўккалади.

Яқин сойхонликда шовуллаб оқаётган сойнинг бир маромдаги шовқини, қон исини туйган, “доира ясаб сузаётган” бургутларни хунук ғиқ-ғиқларидан ваҳима босди.

Аҳмадиёр рўй берган воқеадан ҳамон ўзига келолмай, қарахт ҳолатдаги Ҳамид сарбозга қаради. Сарбознинг дилида жон омонлигидан бўлак илтижо йўқ эди. Омон

колган яна бир қароқчи йигит ҳам ваҳима аросатида эди. Унинг талвасада боқаётган кўзлари дам Аҳмадиёрга кўрқув билан, дам кекса сарбозга умид билан термиларди. Ҳамид сарбознинг аҳволини кўргач, юраги баттар увишди. Айни паллада қотилга ҳамла қилишга чоғи келмасди. Аксинча, бу мудҳиш манзарали манзилни тезроқ тарк этиш истаги устувор эди.

Кўзлари қонга тўлган Аҳмадиёр бир неча терак бўйи баландликдаги, тик, кескир, кизил тусга кираётган қояларга, кунботарга терс куюк арчазорга, осмонда сузаётган пага-пага булутларга термилганча тош қотиб ўтирарди.

Ногаҳон ундан кўзларини узмай ўтирганларига ғалати қараш қилди. Унинг бу қарашида нафрат ва мушфиклик жо бўлганди.

Нафрат шундаки, ноҳақ куч ва зуғум рўпарасида киши ўзини ночор, ожиз тутиши, қаршилик кўрсата олмаслигида. Шавқат шундаки, хокисор бандани ўлдириб, барака тополмаслигида эди. Бундан-да қалтис вазиятларни бошидан кўп кечирган сарбоз тезда ўзини кўлга олиб, ўрнидан турди.

– Йўлимиз бошқа-бошқага ўхшайди, – дея сарбоз қаддини ростлашга қуввати етмагандек, энқайганча ўтирган йигитга “Сен нима дейсан?” қабилида қаради.

Талмовсираган қароқчи йигит сарбозга, Аҳмадиёрга маъносиз жавдиради:

– Овулимга курук қўл билан боришга ор қиламан. Ундан кўра шу ерларда ўлиб кетганим минг марта афзал.

Аҳмадиёр йигитга ялт қаради. Лоқайд кўнглидан: “Андармон бир аҳволда бўлса ҳам максасди бор экан. Орият. Менда шу орият борми? Бу ерларда нима қилиб юрибман, ўзи? Ниятларим шумиди, ахир? Ахир, ахир”, деган даъват ўтаркан очилган, қон доғлари қотиб қолган қафтларига тикилиб қолди. “Бу қўллар одам ўлдиришдан бошқасига ярамай қолибди. Қасос! Кимдан қасос олаяпман, ўзи?!”

– Ҳайхот!!!

Аҳмадиёрнинг овози дўриллаб, ғалати эшитилди. Ўз овозини ўзи таний олмай қолди.

– Мен маккор тақдирдан ўч олишим керак!

Ҳадик-ла, ич-ичидан, яратгандан омонликни сўраётганлар ўзи билан ўзи гаплашаётган Аҳмадиёрга ғалати тикилиб қолишганди. Бир балога йўлиқмасдан бурун йўл тараддудини кўришга тушдилар.

– Мен соқит, – дея Ҳамид сарбоз ортига ўтирилиб, икки-уч кадам кўйган ҳам эди-ки, Аҳмадиёрнинг “Тўхтаг!” деган ўқинчли ўтинчи ятради. У тўхтаб, ортига ярим ўтирилди. Надоматли боқишда “Дийдаси қонга тўлган бандада не хусуматинг бор” деган андуҳ бор эди.

Аҳмадиёр унинг униккан кўзларига маъносиз боқиб:

– Сизда қасдим ҳам, адоватим ҳам йўқ, – деди ҳазин овозда.

– Мендан нима истайсан, ўзи? – деди Ҳамид сарбоз кўнглидаги ғашлик, ижирганишни яширмай.

Терс, зарданамо берилган савол Аҳмадиёр ғазабини кўзгади, аммо, базўр жаҳлини тийди:

– Ҳеч нарса? – дея жавоб қилди Аҳмадиёр бўшашиб. Ҳамид сарбоз Аҳмадиёр томон кескин ўтирилди:

– Йўлимдан қайтарма! – ўқинчли даъват Аҳмадиёрни ховуридан тушурди. – Йўлингиздан қайтармоқчи эмасман. Лоқин...

Бир зум ўйланиб турди-да, хаёлига келган фикрдан жонланиб, сўзида давом этди:

– Шошилманг. Сизга аталган ниманарсам бор, – Аҳмадиёр қароқчи йигитга юзланди. – Сенга ҳам... У шундай дея, ерда ётган аслаҳасини зарда билан тепиб, қия, адир сўқмоқдан жарлик томон юриб кетди. Хуфиёна, ғаразли ниятда Аҳмадиёрнинг ортидан бормоқчи бўлган қароқчи йигитни сарбоз йўлидан қайтарди.

...Кутавериб тоқатлари тоқ бўлган қароқчилар йўлга тушган ҳам эдиларки, ўнгир

ортидан Аҳмадиёрнинг сувсар кулокчини кўринди. Икки қўлида икки хуржун кўтариб олган котилни кўрган Ҳамид сарбоз ва йигит бир-бирларига таажжуб билан қараб олдилар. Кутилмаганда оёқлари остига ташланган хуржуннинг оғзи очилиб сочилаган тилла буюмлардан кўзлар қамашиб, ақлар шошиб қолди.

– Қизик, – деди Амир аччиқ киноя билан. – Тангри бойликни истаган кишисидан оларкан-у, рағбати кучли бандасига инъом этаркан.

Истеҳзо билан айтилган бу гапдан сарбоз ва қароқчи йигит сергак тортдилар.

Қароқчи йигит тиззалаган қўйи, кўзларига ишонмай хуржундаги тилла буюмларни кафтлари билан пайпаслашга тушди.

“Кўрмаганнынг кўрган куни курсин”. Фикри ёдини бойлик хирси банд этган йигит шайтоний нафс гирдобиди қолганди.

Ҳамид сарбоз йигитнинг аҳволига ачиниш билан бокди. Қалпоғини ечиб, оқ оралаган сочли бошини силади. Тердан ҳўл бўлган кафтини чопонининг барига артди. Бошини надоматла, сарак-сарак тебратди. Кўнглидан: “Меҳнатсиз, захматсиз бойликка етишган киши босар-тусарини билмай қолади, деганлари шу бўлса керак”, деган ўй ўтаркан, Аҳмадиёрнинг ички адоватда ёнаётган кўзларига ачиниш билан термилди. Сўнг нигоҳини ундан узиб, енгил чўккалади. Хуржундан икки-уч дона тилла танга олиб, чопонининг ички чўнтагига солди. Аҳмадиёрга “Кетарбайми?” дегандек истеҳзо билан қаради. Унинг боқишида “Ҳимматимни менсимадингизми?” деган иддаоси мужассам эди. Сарбоз кибрнинг оқибати яхшилик билан тугамаслигига ишора қилгандек:

– Ҳар нарсa меъёри билан. Ортиқчаси бизга малоллик қилур, – деди.

Қароқчи йигит сарбозга олақараш билан ўзини оқлаган бўлди. Унинг нигоҳида ғайритабиий хирс мужассам эди. Иложи бўлса-ю, сарбознинг ҳам улушига эга чиқса.

Ҳамид сарбознинг нақд бойликдан воз кечиши ғирт ақлсизликдек туюлди Аҳмадиёрга. Қариянинг бу қилиғи охир-оқибат ўзига қарши ишлатилишини хаёлига ҳам келтирмади.

* * *

Сарбоз ва йигитнинг кўмагида мурдаларни хилват-қабрга “дафн” этган, уларни хайр-хўшсиз кузатган Аҳмадиёр харсанг устида ёлғиз, алламаҳалгача хаёл суриб ўтирди. Қатъий бир қарорга келиб, ўрнидан шартга турди.

Чор-атрофга қоронғи тушгунга қадар бор хазинани икки қақирим наридаги, киши оёғи етмас, Бирикампир ҳовузи яқинидаги Кетмончопмас ғорига олиб ўтиб, яширди. Зарур сармояни чопонининг ички киссасига жойлади. Фақирона уст-бошда “Балх қаердасан?” дея йўлга тушди.

* * *

Тоғ-адирлар кенглигига ва осудалигига ўрганган йигит Балх қалъаси бўсағасида тирикчилик ташвишида қуйманаётган турфа одамларнинг гавжумлигидан қарахт бўлиб қолди. Тобелик исқанжасидан бутунлай қутулдим, ихтиёрим ўзимда деб ўйлаган йигитни ваҳима босди.

Қалъа дарвозаси яқинидан оқиб ўтгувчи сой бўйида қад кўтарган гузардаги мўъжаз сўрилардан бирига омонатгина жойлашди. Қаерга боришни, қай ердан паноҳ топишни билолмай, чумолидек қуйманаётган одамларни кузатган қўйи кунни кеч қилди.

Минг бир хаёлда ўтирган ерида дўрилдоқ, ярим пўписа овоздан чўчиб ўзига келди:

– Ҳой, девона, бу ер сенга қарвонсарой эмас...

Йигит ялт орқасига ярим ўтирилди. Табиатига кўра кўрс жавобга шайланди. Бироқ мойчироқ тутган кекса бир одамни кўриб, шаштидан қайтди. У ўзига

бошдан-оёк назар ташлади. Қорақулоқдан, қуроқ-қуроқ, ағдарма, чиркдан қорайиб кетган узун пўстин. Девонадан фарқи йўқ. Хўрлик шиддати устун келиб ийманишга мажбур этди.

Ўсиб кетган соч-соқол, чап юздаги чуқур чандик, хуллас ваҳшатли туркдан чўчиган қария орқасига тисарилди. Хавотирли оҳангда:

– Майли, майли, ўғлим. Агар борадиган еринг бўлмаса, майли бу кеча шу ерда тунай қол. – дея олди, халос. Йигит хазина устида ётган илондек тўлғаниб, тонг оттирди. Кун ёришмасидан қария яна қошида пайдо бўлди.

– Ўғлим, бундай юришингиз яхши эмас, – у шундай дея каттагина бўҳча сарпони ёнига қўйди. Икки-уч мис танга ҳам узатди. – Тезда ҳаммомга боринг-да, ўзингизга оройиш бериб олинг.

Қариянинг бу қилиғи унга жуда оғир ботди. Уни тиланчига ўхшатганидан ранжиди. Қўнғлидан: “Нахот одам киёфасини либос белгиласа?!” деган ўй ўтди. Бегона шаҳар, бегона кишилар. Чолнинг раъйига юришга мажбур эди. Ички чўнтагидаги ихчамгина ҳамёни олиб, унинг ёнига қўйди:

– Бобомдан мерос.

Қария ҳамёнга ҳам, унинг сўзларига ҳам эътибор қилмади:

– Кун ёришмасдан уст-бошингизни янгилаб олинг. Аҳмадиёр ўзига муносиб бошпана топилгунча гузардаги бир хужрада тунаб юрди.

“Девонанинг ишини ўзи ўнглайди” деганларидек, қутилмаганда, бир қуни, ярим тунда, қалъа дарвозаси ёнида рўй берган фавқулодда воқеа тақдирини бутунлай ўзгартириб юборди.

Уйқусизликдан қарахт бир ҳолатда, ғира-шира ёритаётган машъалалар ёруғида аввалига нималар рўй бераётганини фаҳмлай олмай турганида, навқарлардан бири баланд овозда қўмакча қақирди. Шиддат билан ўша томонга отилди. Жангарилик маҳорати қўл келиб, бир неча дарбон-соқчиларни ўлим фалокатдан қутқарди.

Эрталаб хоснавқарлар кузатувида гузарга келган сипоёдор сўраб-суриштирмай Аҳмадиёрни ҳибсга олди:

– Ярамас, дарров уст-бошини ҳам ўзгартириб ҳам олибди.

– Унинг қимлигини башараси ҳам айтиб турибди.

Бу таъналар Аҳмадиёрни жон-жонидан ўтиб кетган бўлса-да, аччиқ ғазабини ичига ютишга мажбур бўлди. Боз устига, “Кечмишим фош бўлиб қолмадимикин?” деган хавотирда, ҳеч бир монеликсиз улар олдига тушди.

Гузар сарҳадларини чегаралаган ёғоч панжара эшиги ёнида тунгги воқеадан бехабар, қарахт бир аҳволда қолган, унга оқибат кўрсатган, бошпана, нон-туз берган қариянинг юзига қарашга ботина олмай, индамай, бошини ҳам қилганча, мулзам бир аҳволда ўтди.

Токи, ярадор бўлган соқчилардан бири бироз соғайиб, масалага ойдинлик киритмагунча Аҳмадиёр икки кун авахтада ётди. Гузарчи чол ҳам: “Бу фалокат, менинг ҳам оёғимдан тортмасайди”, деган хавотирда маҳкамага бориб, йигитдан ҳол-аҳвол сўрашга жазм қила олмади.

Бир неча душман хуфияси қундузи қалъага осонликча киргани, вазифасини уудалай олмай ярим тунда, баланд девордан ошиб ўтмоқчилиги маълум бўлди. Дарвоза ёнидаги тўқнашувда ёғийнинг бари шаҳид топгани аниқланди. Ярадор навқар агар Аҳмадиёр бу олишувда абжирлик қилмаганида омон қолмасдик, дея гувоҳлик бермаганида вазият бошқача тус олиши аниқ эди.

Сиёсат сиёҳи билан алафғиёх меҳриғиёҳга айланди, қолди.

...Ғойибдан келгани, кетмас давлат орқасидан бою баёнлар қаторида бўлишини, умри бунчалик тез, яхши томонга ўзгаришини ҳатто ҳаёлига ҳам келтирмаганди. Эл-улус орасида обрў-эътиборга, мавқега эришиш иштиёқи баланд йигитга бу юк

оғирлик ҳам қилди. Кутилмаганда етишгани – катта бойликдан эсанкираб қолган эса-да, ҳовлиқмасликка тиришиши бир, шоҳ сипоҳлари сафидан ўрин олиши уни ўн чандон довдиратиб қўйди. Хазина устида ўтирган кишининг кўнглида: “Ё отинг чиксин, ё ўтинг чиксин” матали ички тажаввуз уйғотиши табиий. Бойнинг улфати бой бўлишини англаб етган даштий йигитда аъёнлик хавосини олиш иштиёқи пайдо бўлди. Гадонинг сийратини либос яширади, деганларидек, қароқчи Аҳмадиёр номи Амир Аҳмадиёр мақоми билан андозалади. Атрофида қорчалону дастёрлар кўпайди. Балх ҳукмдори қўшинига оддий навқар бўлиб ёлланган йигит зарнинг зўри билан эса-да, қароқчиликда кўрган, ўрганганлари асқотиб ҳарбда ўзини эпчил ва жасорат кўрсата олди. Бу борада тажрибали сипоҳдорларни ҳам аросатда қолдирди.

Тоғлиқларнинг удумига кўра, ҳар йили нишонланадиган “меҳри наврўз” байрами кўрки бўлган ҳарбий мусобақаларда: чавандозлик, қиличбозлик ва мерганликда совринга эга бўлди. Бу соврин ва совғаларнинг қадр қиймати уни асло қизиктирмасди. Унинг нияти амир ва аъёнлар даврасидан жой олиш эди. Аҳмадиёр қисқа муддатда сипоҳдор, юз боши, лашкарбоши даражасига кўтарилди. Аммо кўксини маҳв этган ҳасад ва ғараздан қутулиши мушкул кечди. Болаликдан дилида чуқур из қолдирган жароҳат, аламу ситамга жавобан ўч-қасос олиш ҳисси унга сира тинчлик бермасди. У бу зулмкор жамиятни ич-ичидан кемиришни, бундан завқ олишни истарди. Аҳмадиёр дилини оташдек ёндаётган бу алам юзидаги чандиқ ўнгиридан-да чуқурроқ эди. У ўз мақсадига эришиш йўлида режаллаган ғаламислиги Султон Абусаид Мирзо Ҳирот тахтини эгаллаганидан кейин, ҳубобдек юзага калқиниб чиқди. Кўр кўр билан қоронғида топишгандек, Амир Аҳмадиёр Хуросоннинг янги ҳукмдори маҳкамасига зар билан йўл топа олди. Раиятпарвар ва адолатпеша Лаълий Бадахшоний билан Абусаид Мирзо сиёсатидаги зиддият унга қўл келди. Бойликка қўйилган ҳирс бир қадар қонса, исён кўтариши рост чиқди. Амир Аҳмадиёр юрт сўрмоқ иштиёкида ёнарди.

Бадахшон ҳукмдорига қарши зимдан, хуфиёна режа тузишга киришди. Лекин...

* * *

Ҳамид сарбознинг Балхда пайдо бўлиши оёқ остидаги тақир янтоқдек, Амир Аҳмадиёр ҳаловатини ўғирлади. Янтоқни жойида янчиб ташлай деса, тикан захридан кўрқарди.

Ҳамид сарбозни саройда, кўктурк элидан келган элчининг хос навқарлари орасида кўрган Амирнинг ҳайрати ошгани бир, унут бўлаёзган воқеалар ёдига тушиб, вужудини совуқ ҳис мавҳ этди. Ўзини қўйишга жой топа олмай қолди.

Лаълий Бадахшонийнинг сарой боғидаги кўшқда, элчилар шарафига ташкил этилган зиёфатда қатнашаркан, Амир Аҳмадиёр ғазаб ва хавотир бухронини ичига ютишга мажбур эди.

Унга наъша қилган нарса, элчининг Ҳамид сарбозни ғайритабиий, таништириши бўлди.

– Онҳазрат, ижозатингиз билан қароматгўй хоснавақаримиз сўз айтсалар. – Ҳукмдорнинг енгил ишораси билан Ҳамид сарбоз давра ўртасига чиқди. “Қачондан бери қароматгўй бўлиб қолибди?” кўнглидан ўтди Аҳмадиёрнинг. Ҳамид сарбоз қўли кўксига, ҳукмдорга таъзим қилди:

– Ҳазрати олийлари, кўктурқлар аслида жангари, ҳарб ҳадисини ҳўб олганлар. Рухсатингиз билан, удумимизни адо этсам.

Лаълий Бадахшоний қўлини ёйиб, “Марҳамат!” ишорасини қилди.

Ҳамид сарбознинг имоси билан навқарлардан бири мўъжаз, қизил баркут мато билан қопланган қумуш барқашда зардўз ҳамён келтирди.

– Мана шу совғамизни лашкарбошига тақдим этсам.

У шундай дея, аввал ҳукмдорга такрор таъзим қилди ва Амир Аҳмадиёрнинг рўпарасига келди:

– Хурматли амирул ҳарб, кимки, астойдил ўзгаларга эзгулик истаса, окибат Оллохнинг беназир мукофотиға сазовор бўлғай, – дея у ҳамёни Амир Аҳмадиёрга узатди. – Ўзи йўлдан оздиргувчи, синагувчидир, ўзи тўғри дастур кўрсатгувчидир.

Амир Аҳмадиёр беихтиёр, атрофидагиларға сир-бой бермаслик ниятида, гўё чўғта қўл узатгандек, ҳамёни олди. Меҳмонға эътибор маслагида бош силкиб, миннатдорчилик билдирган бўлди. Сезилар-сезилмас титраётган бармоклари билан ҳамён боғичининг тугунини ечди. Бу ўша, кон доғи қорайиб, чирк ҳолиға келган, ўн йил аввалги, ўша хуржундан Ҳамид сарбоз кафтларига олгани, Амир Дехлавий зикри билан зарб эттирган олтин тангалар. Аҳмадиёрнинг вужудини совуқ тер босди. Бу тадбир ортида бир хийла борлигини аниқ сезди. Вақтида чолни ўлдириб юбормаганидан ич-ичидан афсусланди. У йиғилганларға сирини бой бермай, нимтабассум билан совғани қўлиға олди. Аммо лашкарбошининг кўзларига синчков боккан киши мудхиш сири ошкор бўлишидан чўчиётгандек бир ҳадик борлигини илғаши мушкул эмас эди.

Барчанинг диққати Ҳамид сарбозға қаратилгани бир ҳисобда Амир Аҳмадиёр жонига ора кирди. Бир муддат бўлса-да ўзни маломатдан қутулгандек сезса-да, сарбозни:

– Ҳукмдорим, хаддан зиёд меҳр лойик кўрилган содик мулозим яхшилик унутиб, хожаси бошиға палаҳмон тошини отмаслиғиға ким кафил? – деган гап шохни кизиктирди.

– Ажаб, сўзланг.

– Аслзодалик либоси кишининг асл феълени асло безамас. Нафс ва ҳирсға ёндош кабиҳ ният йўлида баъзан ғазабимизни тия олмай гумроҳлик қилурмиз. – шундай дея, Ҳамид сарбоз каддини бироз эгиб, Амир Аҳмадиёрга маънодор қараб қўйди. Ҳукмдорға тавозе кўрсатиб, жойига қайтди.

Меҳмон – элчи бу гапи билан нимаға шама қилаётганини фаҳмлаган Лаълий Бадахшоний лашкарбошиға маънодор қараб қўйди. Унинг бу боқиши замирида “Ярим қулба ошёндан тез орада данғиллама қошонаға муюясар бўлмоқлик замирида бир фитна бормикин?” деган ўй йўқ эмас эди. Ортикча ташвишға берилмасликка ҳарчанд ҳаракат қилмасин, кўнгил ғашлиғи таркамади. Амир Аҳмадиёр ҳадик ва хавотир билан машваратни тугагини кутди.

У хос хонасига қайтганидан сўнггина енгил тин олди. Ҳузуриға ишончли хаттотини чақирди. Мунофиқ ўз тадбирини қаро тун пардаси билан беркитади, деганларидек, лашкарбоши тезроқ Султон Абусаид Мирзо номиға мактуб битиш талвасасиға тушди. Тун-кун хизматиға ҳозир у нозир хаттот фурсат ўтмай руҳсорини кўрсатди. Битикда Балх қалъасининг шарқий дарвозаси истехкоми заифлиғи, Бадахшон мутлак тобе этилгандан сўнг, Ҳиндистон юришиға ўзи бош-қош бўлиши ҳақида батафсил изҳор этилди. Мактубнинг хатосиз ёзилганлиғиға ишонч ҳосил қилиш мақсадида мактубни унга қайта-қайта ўқиттирди. Қўшимчасиға зуғум ҳам қилиб қўйди. Тун ярмидан окканида амирона либосни жулдурвокиға алмаштириб, Бирикампир ҳовузи, Кетмон чопмас ғори томон ёлғиз йўл олди. Тонг саҳарда икки хуржун тўла тилла ашёлар билан қайтди. Расамади билан шохона тухфа ҳозирлади. Куёш энди-энди юз кўрсатаётган паллада чопар икки кўрикчи навкар қузатувида Ҳиротға шошилди. Аммо биринчи довондаёқ чопар ва навкарлардан бири ҳибсға олинди. Кўрикчи навкарлардан бири жон сақлаб, доруссалтан томон қочишға улгурди.

Бомдод намозини ўқишға холи келмай, ғафлат уйқуға кетган Аҳмадиёр хуфия сипоҳлар тайизикдан уйғонди. Хушини йиғиб улгурмасидан ўзини зиндонда кўрди. Уни салтанат хазинасини ўғирлашда, тажаввузда айблашди.

“Иблис макриға чалинган” амир қатлга олиб борилаётганида, шайтон васвасаси билан омон қолди.

Бу орада навкарлардан бири Ҳиротға етиб олган, Султон Абусаид Мирзоға номани топшириб улгурганди ҳам.

Такдир торози посонгиси Амир Аҳмадиёр томон ён босди. Мукаррар ўлимдан омон қолди. Балх ҳукмдори банди этилиб, Ҳиротга олиб кетилди. Тахт бадавий амирга – бадахшонлик зиёлилар унга шундай нисбат бериши – насиб этди. Янги ворис саргумлар⁴¹ – бир ялоқдан май ичиб, ўзига итоатда бўлганлар даврасида айши дабдаба қила бошлади. Вахш ва Балх атрофидаги тоғли қабилалар очик талон-торожлиқлар, қабохат исканжасида қолди.

Пўстак йўракда улғайган болакай бутун заркўрпача тахтда ўтириб, юрт сўрамоқда эди. Маҳкама аъмолидаги укувсизгили туфайли барча ўлпону зақотларни қарвон-қарвон қилиб Ҳиротга жўната бошлади. Қабохатнинг оқибати эл исёнига сабаб бўлди. Ғалаёни ўз кучи билан бостирилмаган эса-да, Амир Аҳмадиёр бир поғона юқори мартабага эришди. У Ҳиротда, доруссалтанада, амиру уламолар теғрасидан жой олди. Пойтахтга келган амир қатта салтанат уфр, удумларига қўниқолмай, қовушолмай, давраларга киришолмай юрди. Иқтидор ва укувсизлиги унга панд берди. Ғумбақдек ипакка ўралса-да, дили тийралиғича қолди. Заринг бўлса заминдор ҳам улфат тутинаркан. Гапу таштат, қатта давраларда Султоннинг давоматига айланди. Дили майсиз чирк, қиличи қонсиз занг босадиган “дарға амир” Ҳирот доруғалигидан воз кечди. Чунки, авомни мустақил бошқаришга укуви йўқлиги Балхда аён бўлиб улгурганди. Елдиришдек юқори мансабдан бош тортиши Султон Абусаид Мирзони нашъу намосини кўзгади. Қамтарлиққа йўйилган бу йўриғ унга маъқул келди. “Қани энди қиройи амиринг шундай бўлса. Салтанат, ғазнанинг ташвишини қилур. Ҳеч бир амиру аён эллай ололмаётган муаммоларни ҳал этур. Шаҳар ҳокими эмас, ёнимда вазирларим қаторида бош бўлишга лойиқ кўринадур”. Ҳукмдор фармонлари қай йўл билан қандай оширилаётганини, хазина ниманинг ҳисобига тўлаётганини сира ўйламай, шошма-шошарлик билан уни вазирлик лавозимига тайинлади. Залолатли фисқ ниши тирик мавжудотни, ҳатто салтанатни ҳам фасодга рўпара қиларкан Амир Аҳмадиёр энди ўзгалар илки билан режаларини амалга ошира бошлади...

* * *

Аҳмад Ҳожибек вазирлик мансабидан кетган ва Ҳирот ҳокими этиб тайинланган кундан бошлаб, салтанат пойи тахт замири парокандаликка юз тутди.

Насл-насаби мавҳум, лаёқатсиз, маърифатдан йироқ доғули бир жангарининг ҳукумат тепасига қелиши аёну зиёлилар нафсониятига нишдек ботди. Ётиб-туриши лашкаргоҳ бўлган Амир Аҳмадиёрнинг арқ ташқарисидан ўзига “қошона” излаши, боз устига Ҳиротнинг эътиборли, раиятли амирларидан бўлмиш Амир Гиёсиддин Баҳодирхоннинг доруссалтанадаги энг қўрқам, шавқли, шоҳона анжуманларга гувоҳлар бўлган боғ ҳовлисига қўз тикиши ва оқибат эга чиқиши амиру фуқаронинг иззат-нафсига теғди. Бош вазирнинг зуғумидан қўчиган, бу ҳақда ҳукмдорга очик эътироз билдиришга ҳеч бир аённинг шижоат етмади. У Гиёсиддин Баҳодирхоннинг ҳовлисини осонгина, ҳукмдорнинг фармони билан номига расмийлаштириб олди. Аммо янги ҳовлига қўчиб ўтишга шошилмади. Қулай фурсатни кута бошлади. Одатда “юзингда қўзинг борми?” демай бундай иш тутадиганлар юртнинг шўри эканлиги аниқ. Афғ-ангорини қўрмоқчи бўлсанг тошйонага қара, феълу авторини билмоқ истасанг эл лафзига қулоқ тут. Бу нақл айнан Амир Аҳмадиёр шаънига айтилгандек эди, гўё. Ҳуфиялари ўз ҳақида, халқ орасида бўлаётган гап-сўзларни ипидан игнасиғача етказаётган эсалар-да, этагини йиғиштириб олишни ҳаёлига ҳам келтирмасди. Аксинча, Ҳирот доруғаси – Аҳмад Ҳожибекни Ҳуросондан бутунлай бадарға қилиш пайига тушганди.

Давоми кейинги сонда.

⁴¹ Саргум – бошини йўқотган, довдираганлар.

Соғинчнинг меҳрига сабр тутаман

Абдунаби
БОЙҚЎЗИЕВ

Остона ҳатласанг
Ҳар томонинг йўл,
Мақбулига мингиб кетаверасан.
Гоҳи боғ чиқади, гоҳи тоғ ё чўл,
Шаҳар,
Қишлоқ,
Қалъа... Ўтаверасан.

Йўл.
Ортингдан унсиз термилиб қолар,
Кулгиси юзингдир, йиғлари – сўзинг.
Пешонанг тор эса, қалбинг порадир,
Бахтинг бутун бўлса чароғон ва кенг.

Умр узок дейсан, кетаверасан,
Бир манзилга етсанг, манзил бўлмайди.
Бир манзилга бориб, биласанки, сен,
Йўллар тугамайди, йўллар сўлмайди.

Ойдинда

Ой,
Осмонда бир ўзинг,
Бунча махзунсан?
Ёлғизмисан ё
Жуфтинг қани?

Абдунаби БОЙҚЎЗИЕВ – 1954 йилда туғилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ) ҳамда Санкт-Петербург сиёсатишунослик мактабида таҳсил олган. Ижодкорнинг “Губорингни ёзгайман”, “Сени излаб келдим”, “Ўзбекнаво юлдузлари...”, “Жудалиг даишти”, “Кўзлари дарёйим”, “Дилхирож туйгулар”, “Беи наво”, “Беи сўмлик кеккайиш”, “Чўли ироғим”, “Тешикмозор ҳангомалари”, “Ай, акам дарё экан...” номли шеърый, насрий, ҳажвий-юмористик ҳамда публицистик китоблари чоп этилган.

Бокираман, де?
Ҳа-я, кечир.
Пешонада –
Мен ҳам ғарибман.
Жуфтимми, ўтди раҳматлик...

Ҳўв,
Ҳалидан бери
Изма-из келасан,
Айтар сўзинг бордай?
Ҳай,
Майли,
Уялма,
Бунинг айби йўқ.
Биласан,
Ўлғизлик...
Менда,
Ўлғизман.
Ўлғизлик... ёмон.
Йиринглаб,
Ичингдан нуратар.
Мана, ўзим, сувратим одам...

Иноқлашиб қолдик,
Нима дейсан, қўлинг сўрасам?
Нега жимсан?
Иложи йўқ, де!
Афсус, балки, ўйлаб кўрарсан?

Ҳа, дарвоқе,
Кеча чиқмадинг?
Кўп гапларим ичимда колди.
Айтмоқчийдимки,
Мен – ўлғизман.
Ўлғиз экансан.
Ҳар қалай, ҳар қалай ўлғизлик ёмон.
Начора,
Энди мен,
Мен сени,
Ҳар куни,
Шу жойда кутаман.
Яхши бор, яхши бор,
Эртага, шомгача
Чехрангни соғиниб,
Соғинчлар битаман!

* * *

Ҳафаконроқ отди тонг,
Салкиб қовоғи,
Қуёш чикди кўзи тўла ғам.
Бу ҳол қуннинг кўнглига ботди,
Қовоғи очилмай ўтди бугун ҳам.

Қовоғи очилмай
Оқшом ёйилди,
Қуёшни қуттали чиқмади уфқ.
Меними, сўраманг,
Минг йилдан буён
Ғимирлаб юрибман.
Кайфиятим йўқ.

* * *

Сен яшаган уйнинг
Кўзлари мовий,
Феруза рангида сўйлайди борсам.
У сен учун бир уй,
Менга – муғанний,
У сенинг чехрангдан қуйлайди боқсам.

Йўқ-йўқ,
У биномас,
У бир – атирдон,
Бўйидан чор тараф бўйлаб таралар.
У томон энтикиб, энтикиб оқсам,
Ундан ҳам орзиққан ўйлар таралар.

Сен яшаган уйнинг
Ойнаси – кўнгил,
Бирон кўзнинг йўқдир бўйлаб мунглари.
Шу уй кўчасига музтарин кўнглим,
Қачон ёвуқ келсам, тилим гунгланур.

Сен яшаган уйнинг кўзлари, шоир,
Ўтган ҳар кас-нокасга сендан сўзлайди.
Бу уйда неки бор – васфингга доир,
Теграсида менинг рашким бўзлайди.

Худойим, бу уйни кўзлардан яшир,
Худойим, шу уйни сўзлардан яшир!

* * *

Кўксим қафасидан
Олиб чиқмоқчийдим,

Озодликка, сени юрагим.
Бежо ўйлабман, чоғи.
Сен озод экансан, фақат ичимда,
Сенга Ватан экан ичим, қучоғим.
Менинг ичимдагина ўқтам экансан,
Мени кечир, эвлаб билай мен.
Озодлик нелигин, озод дил бийлигин,
Англамабман, хато килибман.

Ҳа,
Дардларингга фақат,
Ичим чидайди,
Ичим кўтаради ҳасратларингни...

* * *

Сўз десанг сўзингда сўз яйраб турса,
Ҳар сўзда баҳор, ёз, куз яйраб турса.
Бир жайрон кўзли сўз ахтарганингда,
Сенингманку деган, кўз яйраб турса.

Яшаяптику

Бу дарахтга
Ҳаво керакмас,
Пана-пасткамда ҳам ўсаверади.
Қўм-қўк, очиқ осмон, хўп, ана айтинг,
Хавф-хатардан бошқа нима беради?

Хўп, кундуз куёшга,
Хўп, тунда ойга,
Ғужғон юлдузларга тўйди қай дарахт?
Хўп, бўйда ким ўзарга қилдиям пойга,
Илло, қарағайга қулиб боқар бахт?

Дейлик,
Бўрон турди,
Дейлик,
Дўл ёғди,
Дейлик,
Чакмоқ чакса, Худо билади,
Бошига неларни солади тақдир?

Унга
Шу соя ҳам бўлаверади,
Қўм-қўк, очиқ осмон, зинҳор керакмас,
Ўсмай қолганига, шукр қилади.

* * *

Бораяпман
Йўлнинг танобин тортиб,
Танобимни тортиб
Келяпти у ҳам.
Билмадим,
Кимнинг сабри олдин тугаркин?
Ҳар қалай,
Мен йўл берсам керак.

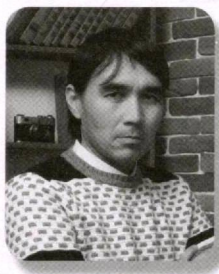
Соғинч қаримайди

Андижон,
Бир пайтлар
Дилкашроқмидинг,
Гиналар қилардинг жигаримдай хуш.
Нечундир,
Сийрақроқ йўқлайсан энди,
Меҳринг ҳам бир қадар олгандай сўлиш.

Бир пайтлар,
Соғинсам,
Шитоб жўнардим,
Энди шайланаман икки, уч ойлаб.
Не бир мулоҳаза,
Минг бир андиша
Ва,
Яна имконнинг раъйига қараб.

Кўклам келсин,
Шу қор эрисин,
Ҳаволар илисин, дейман, кутаман.
Довон хавфли – йўллар қурисин,
Соғинчнинг маҳрига сабр тутаман.

Соғинч...
Қаримаскан, юзга кирса ҳам,
Яшариб бораркан кексайган саринг.
Андижон,
Гарчи,
Сен йўқламасанг ҳам,
Кетиб қолаверар сенга ўйларим.

Акмал ИКРОМ

Табассум тўкилар қарашларингдан

* * *

Тонг азон товшидан сархуш уйғонар
майса тил чиказса қорнинг қўйнидан
заррин шамширларин сочар қуёш ҳам

Музлар шитиридан замин селкиллар
тирилар азалий жарангли шовкин
қуй оқар сукунат пардасин ёриб

Дарахтлар увишган қўлларин ёзар
дарё кокиллари оқар шилдираб
қирни унгида лаб бурар лола

Варрақлар канотин чархлаб питирлар
боғларни кезади илмилик насим
бостириб киради келинчак кўклам

* * *

Ай сенинг узун қора зулф сочларинг
қучоғига шўнғийди хаёлларим
Ай сенинг қулгич лабларингда
аксини кўради қуёш
Ай сенинг кўзинг мардумига
эга чиксам бир ўзим
Ай сенинг қилич қиприкларинг
мени суйса эркалаб
Ай сенинг хуснингга маҳлиё
кечаю кундуз ким кўрса
Ай сенинг қўлларинг тафтидан

Акмал ИКРОМ – 1977 йилда туғилган. Республика Рассамлик коллежини, Олий адабиёт курсини тамомлаган. Шеър, ҳикоя ва мақолалари республика матбуотида чоп этилган.

безовта куш каби юрагим
Ай сенинг ифорли хушбўйинг
ҳидидан кечалар маст аласт
Ай сени ҳаммадан қизғониб
бағримга беркитиб яшасам

* * *

Юрагим тубида исинар
туйғуларим
Туни бўйи пайпаслаб чиқар
япрокларингни
Гул
тиконларинг кадалар
жонга
Аччиқ аччиқ зорланар
тутмадай кадалган ифоринг
тонг шудрингга чайиниб
Тушимда
кўзим ёшидан туғилар умид
Панжалари титрок умримни
тип тиниқ мўъжизаси

* * *

Баъзан ширин сўзга исинар кўнгил
бир сўз айтсанг гоҳи сапчийди кўкка
Қордай эриб кетар сўзнинг тафтидан
гоҳо ҳаммасини чикарар йўкка

Чўкиб кетар ернинг тубига тамон
аҳён нишон қилиб тутишар ўкка
Кўпинча эртага илҳақ бўлса ҳам
билмам тиғ санчишар гоҳ тутар чўкка

Муз тошларга айланар ҳатто
эримайди куёш тақсанг ҳам
Райҳон гулдай ифорли гоҳ ох
хушбўйидан айиролмас ғам

Кўнгил сен шундайин ажойибсанки

* * *

Китобларни вараклаб
топиб олдим
болаликда гуллаган
жийда гулларини
ифори сақланиб
йиллар бўйи
китоб ҳам бурканиб
жийда гуллари ҳидига

аслзодалар каби
гердаиби кўринди кўзимга
Жийда гуллари
олиб қўйсам ҳам
китоб қайтариб бермади
Жийда гуллари
хушбўй ифори
Қачон китобни олсам
уйғонар болалик
ва
жийда гуллари
димоғим китиклар

* * *

Сизга айтаманда дилимда борим
сизга илинаман кучоқ гулдан бахт
сизга деб йўллайман сўзлар карвонин
сиз учун калбимда осмон каби тахт

Кошки кўрганида кўзлар қувонса
кошки унутмаса ойдай ёноклар
соғинсанг қувончли хабарлар келса
унут бўлмасайди бу хуррам чоғлар

* * *

Келсам очилади қошингда гуллар
табассум тўкилар қарашларингдан
ўнгимда сўлимда юз очар юлдуз

Қорачиклар ёнар осмон кўзингда
питирлаб тепкилар ичимдаги қуш
томиримда қайнар бир ғайри титрок

Танингдан узилар соғинч эпкини
ҳаловат либосин кияди кундуз
тоабад лабингда яшасин исмим

Бойчечак

Қисса

Маъмура
ЗОҲИДОВА

– Нима истайсан мендан?

Шундай деди-ю, болохонадор сўкиниб, пишкирганча бетма-бет келиб тикка сакраётган рўпарасидаги йигит ўрнида бир маҳалдаги нимжон, сарикдан келган аразчи болакайни кўрди. Ана, ошнасининг кўзлари баттар хунуклашиб кетди. Тишини тишига қаттиқ босибди. Ўрганган қилиқ ўлганда қоларкан-да.

– Нима истайсан?! Ўчир овозингни! Тилингни омбурда суғуриб оламан! Э сенга диплом берганларингния!.. Домлачилигингга тупурдим сени!

– Қаёқдаги бўлмағур гапларга ишониб бекор қиялпсан. Одамларни билмайсанми?

– Кетасан! Говадан бошингни олиб чиқиб кетасан! Барибир тинч кўймайман! Гулдай синглимининг номини чиқардинг! Ҳаммаёқни расво қилдинг! Эракк деб адашиб юрган эканман сени! Йўқол! Қайтиб кўзимга кўринма!

Ёқа бўғишишдан бошланиб, аччиқ-тиззиқ шартлашишга ўтган можаро, асли можаро деган от бу айтди-дедига кўплик қилаётган, оғайнисининг иссиқ юзини килиб паст келувидан якун топай деб турган эди-ю...

– Ёшгина қиз, алдасам бўлади дедингми?! Ит! Ифлос! Яхши кўраман деб йўлдан урдингми?! Шунақа дедингми?! – ёқаси ошнасининг қўлида тортилиб бориб-кела бошлади.

– Йўк! Бас қил!

– Айт, ифлос! Нима гапинг бор унга?! Ўлдираман сени ҳозир!

Оғзидан икки оғиз гап учиб чиқди. Чикмаганига қўймади-да ўзи.

– Яхши кўраман, нимаиди?

“Келиб-келиб мен билан талашасанми орингни? Сенга қанча бўлса менга ҳам шунча оғир, ошна. Бунча тезикишма. Мушт солсам ўнганмасанг-чи”.

– Ифлос-с!!!

– Ҳаммасини яхши кўраман. Бўлмаса бунақа килиб... Имм!

Икки қайта мушт тушди. Кўзидан ўт чиқди. Тепки зарбидан нарига силтаниб кетди. Уриб бўлмаса. Айб ўзида-ку. Шу ишларни кўнгли сезиб юрганди.

– Ит эмган! Марраз! Ошна дема мени!

Маъмура ЗОҲИДОВА – 1973 йилда туғилган. Наманган давлат университети филология факультетида таҳсил олган. Қатор адабий-танқидий ва публицистик мақолалари матбуотда эълон қилинган. “Ҳикоялар”, “Айтилмай қолган гаплар”, “Нажот куйи”, “Булоқлимозор сири” каби шеърӣй ва насрий тўпламлари чоп этилган.

...Бирови келди. Бегона эди келган. Судраб кетди синфдошини, яна неча йиллик даврадошини. Бурнидан келган кон оч хаворанг кўйлагига томди. Четга ўтди. Ана, болалик оғайиниси бир умрлик юзкўрмас бўлди, бировнинг кўлида тортилиб-тортилиб, худди кўйиб юборса аждархога айлангудек важоҳат солиб наригача борди, сўкинди, чирт бурилиб, тупуриб кетди. Сўкингани ҳам майли, тупургани ёмон бўлди. Ўринсиз қиликдан ўринли юмрук¹ яхшийди.

Нарида, тошгузар муюлишида томошаталаб уч-тўрттаси ярим-ёрти қараб, қулоғини диққайтириб турарди.

Ариқчада юз ювди, рўмолчасини бурнига босиб бошини кўтарди, кийими барларини текислади, ёқасини тўғрилади. Қайтар дунё. Рўпарасидаги қоратолга унинг тикка-тикка хивичларини санаётгандек тикилиб турди. Кейин бир силтаниб йўлга тушди. Уйга қайтди. Боғдан чиқиб келаётган бувисини кўриб ичи жиғиллади, болалигидаги каби кўйнига отилгиси, қалампирмунчоқ исига тўйиб, кўз юмиб, эркалангиси келди. Ярим-ёрти сўрашди-да, чап берди.

Бу тун ҳам кўзига уйку илинмади.

¹ Юмрук – мушт.

ДУНЁЛАРГА СИҒМАГАН КЎНГИЛ ОДАМИ

Ўзбек адабиёти катта адабиёт бўлгани учун ҳам ундаги барча истеъдод эгаларини пайқаш ва кузатиб юриш қийин кечади. Мен Маъмура Зоҳидова деган ёзувчи қизнинг борлигини билмас эканман. Тўғрироғи, яқиндан бери ўзини танирдим, Уюшмадаги турли йигинларда кўришиб-сўрашиб юардим, лекин унинг қалами кучи “Бойчечак” қиссаси ва беш-олти ҳикоясини ўқигандан кейингина менга маълум бўлди. Битиклари тилининг ишрадорлиги, мақолу айтимлардан жуда ўринли фойдаланилгани, тасвирнинг самимийлиги, қаҳрамонлар руҳияти товланишлари табиийлиги, маҳаллий колорит ёрқин акс этгани билан кишини ўзига ром қилади.

“Бойчечак” қиссаси қаҳрамони – кўнғил кишиси ўқитувчи Турғун. Кўнғил одамига яшаи ҳамиша қийин бўлади. Бундай шахснинг кўнғил дунёси беғидир ва муҳташам, носамимийликдан холи ва ёрқин бўлади. Ташиқи олам эса унга тамомилан тесқари: одамини нафс қутқулари сари етаклайдиган кепатада. Турғун ана шу икки олам зиддияти орасида изтироб чекади. У ўз касбини, болаларни яхши кўради. Бу ҳолат қиссада: “Мактаб ҳовлисига кирди дегунча ҳамма нарсани: бувисининг кексарганда келиндан ёлчимай қийналаётганини, ўзининг тенг-тўшлари билан сўзи чиқшимаслигини, акасини тез-тез бориб кўролмаётганини, Ойдиннинг давқур-давқур кўз олдига келиб турадиган қиёфасини унутиб юборади. Орқада қолади бари. Синфхонага қадам қўйганида эса ўқитувчи опахонлар кўрсаатадиган нағмалару баланднинг остидан, пастнинг устидан ўтишларини, битириши керак бўлган бир гарам қозғоз-поғозларни, икки ойлаб кечикадиган ва ҳали олмаган маоши устида бўлиб ётадиган тўлов-ўлпон машмашаларини ёддан чиқаради. Рўпарасида дунё дардларидан неча йиллар масофасида йироқ, ҳар бири бир олам болалар” тарзида акс эттирилади.

Ўзи эзгу ўйли, эзгу сўзли, эзгу амалли бўлгани, болаларга-да шу сифатларни сингдиришга урингани, бошқаларда-да шу фазилатлар бўлишини истагани учун ҳамиша зарбалар остида юриши, ички олами бузилган кўпчилик томонидан ёлғизлантириши асарда жуда таъсирли акс эттирилган. Бунинг устига, ўзи сўйиб уйланган қиз илк кечадаёқ унга: “Сизни яхши кўрмайман. Севганим бор эди, ваъдалашгандик. Дадам кўнмадилар. Дадамнинг юраги яна ушлаб қолмасин, дедим. Ўзимни ўлдиролмадим”, дейди. Ёзувчи бировга айтиб бўлмайдиган дардга

Эрталаб яна ишга. Аввалги хафсалалар қани, боши баттар эгилиб жинкўчанинг тошларини санаб борди.

Келишиб олгандай, дарвозадан кириши билан йўлига қараб турган *завуч*² дейдиганлари қўл силкиб имлади, хонасига бошлади, ортидан етгунича жойига ўтирди-да ранг-кути ўчганча жиддий кутиб олди. Бу галги тараддуланиши бошқача.

– Турғунбой, нима қиламиз энди?

– Нимани нима қиламиз?

– Энди, ўқитувчилик осон иш эмас-да. Мактаб эгасиз ҳам эмас. Кеча *селектор*дан чиққанимизда *заврайоно* директор билан менга алоҳида топшириқ қилди. Битта ариза қилиб, тинчгина бўшаб олаверинг. Энг биринчи ўзингизга яхши бўлади. Минг айтдим, *нармалний* ишламадингиз. Каттани катта демайсиз, кичикни кичик демайсиз.

У тили тинмай сайрагани билан кўзини нари-бери олиб қочаётган бошлик

² Ўз тилимизда мукобили бўлса-да, ўзга тилдан кириб, нуткимиздан кенг ўрин олган шу ва бошқа сўзлар ажратилган.

йўлиққан йигит қўнғлида кечаётган муҳаббат ва орийат ўртасидаги олишувни кишини эмантирар даражада таъсирли ифода қилади.

Маълумки, ўзбек йигити аёлининг бугунигагина эмас, балки ўтмишига ҳам уйланади. Никоҳидаги аёлнинг қачондир кимнидир севганининг ўзи ўзбек эркаги учун унутиладиган ва кечириладиган ҳолат эмас. Бундай ҳолатга тушган эркак чексиз изтироб оғушида қолади. Агар йигит аёлини яхши кўрса, изтиробнинг даражаси янада ортади. Турғун ана шундай ҳолат исканжасида. Буни Маъмура ўта ишонarli йўсинда тасвирлайди: “Узоқ ўйлади. Тонг-ла Ойдинни олиб келиш учун боришига қарор қилди. Бироқ тонг – тонг эди. Буткул бошиқа рангларда эди. Турғун оқшом ўзига берган ваъдаси учун ўзини ёмон кўриб кетди. Соқол қираётганда ойнадан уялди. Кўчада Ойдин билан етаклашиб юриши-ю орқасидан Йигиталининг етиб олиб, ўтиб кетишини кўз олдига келтирди”. Икки ўт ўртасида қолган йигитнинг: “Ўзинг суйгани олгунча, ўзингни суйгани олгин экан” тарзидаги тўхтамга келиши ўқирмани ишонтиради.

Қисса фақат чигал тақдирлар баённомаси бўлиб қолмай, балки унда ҳар қандай миллатнинг миллатлигини белгиладиган тилга муносабат, уни бегона таъсирлардан асраш, ривожлантириш, чексиз бойликларидан ўринли фойдалана билиш зарурати акс этган. Тилни йўқотиш, уни зарarli таъсирлар чангалида қолдириш оқибатда миллат қиёфасизланиши экани асарда жуда таъсирли кўрсатилган. Тилимиз фанидан ёшларга сабоқ бергувчилар нутқи билан халқ вақилининг нутқи ўртасидаги контрастлар маҳорат билан ҳавола этилган.

Қиссанинг барча ўрнида тасвир табиий ва зўриқшисиз боради. Муаллиф асардаги ҳар бир персонаж тилининг ўзига хос бўлишига эришади. Шу сабаб мақолсиз гапирмайдиган буви, нутқининг пала-партишлигидан савияси қандайлиги кўриниб турадиган ўқитувчилар, бадий сўз сеҳридан лол қоладиган Турғун сингари тимсолларнинг тили бир-бириникидан кескин ажралиб туради.

Азиз ўқирман! Ушбу қиссада сиз қизиқarli ва чигал тақдирли кишилар билан учрашасиз. Умид қиламанки, изтиробли учрашувингиз тозарли маъносида қўнғилли ўтади.

бўлмишга бирпас тикди-да, қоши ўртасига кириб олган тугунчаки ёзмоқчидай пешонасини силади. Завуч дейдиганлари деразадан ташқарига қараб турган бўлса ҳам, ҳеч нарсани кўрмас, афтидан, кўзида шаҳардаги мажлисдами ё мудирнинг рўпарасида тик турганлари айланарди. Кейин у бир чўчигандек бош силкиб Турғунга ўгирилди.

– Ўзингиздаям бор. Дарс тартибини унутиб қўясиз. Пала-партиш ўтасиз. Тилчи бўлмасангиз ҳам майли эди. Қаёқдаги нарсаларни ўйлаб топасиз. Алмисокдан қолган мақол-соқолга осилганингиз нимаси? Айниқса, ана у кунги ишингиз... бошим кетишига сал қолди-я. ҚВЗнинг нима кераги бор эди? Иши йўқ одамдек... Жипирик болаларни халқ артисти деб эълон қилдирасизми-ей. Ҳамманинг олдига пахта масаласини олиб чиқишга бало бормиди? Қанча ота-оналар келган экан.

Турғун кўзгалди: “навбатдаги пўписа”.

– Дарс бор эди. Ўн биринчи “Т”да.

– Ие, сиз қизиқмисиз?! *Вание* дарсга қирмайсиз энди! Директор кечасиёқ чақириб аризасини ол деганиди ўзи. Ўтиринг! Биздаям бошқа *выход* қолмади. Қолдирмадингиз.

– Директорнинг ўзи айтсин, ёзаман.

– Энди директор сиз билан гаплашмоқчимас. Ўзбошимчаликларингиз унияма на бу ерига келтирди.

Ўриндикка гурс этиб қайта ўтирди. *Завуч* дейдиганларининг столидаги айлана *органайзерми* алламбало дейишадиган матоҳ ичидан кўк рангли ёзғични суғурди, кўзи баттар олайиб, хавотирда хунук йилтирай бошлаган раҳбарнинг шундоқ олдига турган қоғозни ҳам бир узалиб юлкиб олди.

Ёзди.

Бу бешинчи марта ариза ёзиши. Шундоқ ҳам туни билан нима қилсам деб ўйлаб чиққан эди.

Жонқутқарар қоғозни осонгина ёзириб олганидан хурсанд бўлиб кетган *завуч* дейдиганлари энди унинг олдига айланиб ўтиб, елкасига қўл қўйганча, гапга тушган, панг овозда, асли Турғунни яхши кўриши, бир вақтлар аввалги директорга ўзи айттириб ишга олдиргани, хали бир отамлашиб ўтиришлари, ариза ёзиб тўғри қилини, пайсалга солганда *заврайоно* ўзи келиб қайтиб ўқитувчиликда ишлолмайдиган қилиб ёзириб кетиши мумкинлиги, фурсати келиб замон айланса, яна ишга кириши-ю, терим ётоқ билан ягана пайтлари болаларни олиб ётишда туриб бериши, яна эҳҳе.

Мактабнинг жинкўчага олиб чиқадиған дарвозасига етганда бир титради.

Тор кўчадан катта-катта қадам ташлаб қайтди. Елкалари қунишган, оёқлари зилдек эди. Кулоқ-чаккаси қизиб борарди. Ҳар бутага ўт тушса ўзи куйиб ўзи ёнаркан-да.

Ёнида шерик бўлиб бир ариқ сув оқиб боряпти. Бижирлаб нималардир деётгандек.

Барибир чақириб олишади. Аввалги сафарлардагидек, “Майли, энди кўзингизни каттароқ очинг, тирикчилик бор”, “Кампирнинг хурматларини қилдик. Уруш беваси бўлсалар. У кишига раҳмат денг. Бошқа хато қилманг”, ё бўлмаса, “Энди тўғри ишланг. Шу шарт билан қайтариб оламиз сизни”, дейишди. Ишга қайтганида ха-ху қилишадиган ўқитувчилардан бир эмас бир нечаси якка дуч келган маҳалда, “Мен директорга айтдим, ишлайверсин, ўзи яхши домла бўлса, дедим”, дейди. Ўн биринчи синфларнинг синфбошилари ғурур билан гапиришади: “Устоз, биз синф билан йиғилишиб ариза қилдик”. Уч-тўрт кун ўтиб, ягана ётоқ бошланади. Болаларни олиб ётиш унинг чекига тушгандек, тайёргарлигини кўраверади.

Шунақа. Бугун ариза буюрган директор ҳам ҳеч бир алоҳида чақириб ё ҳеч йўқса оғзидан чиққанини икки юмалаб бажарадиган *завуч* дейдиганлари орқали бўлсин, ётоққа ҳозирлик кўришини тайинлаб ўтирмайди.

Йўқ. Бас.

Кайтмайди энди. Бу гал ҳам хўрознинг учгани томгача бўлмасин.

Уйга юрмади. Бувисига баҳона қидиргандан кўра бошқа борар жой ахтарди. Йўлни далага солди.

Ё Худо! Шундоқ рўпарасидан Шомирза келиб турибди. Қозоққа, кейин Тошкентга қурилиш ишига ёш-ёш йигитларни юбориб жойлаб ташлайди. Фарғонага ҳам одам жўнатади. Қаёқларгадир бориб, қайтишда машинасига аллақандай бегона кишиларни солиб келади. У кўча, бу кўча бошида, озик-овқат дўкони олдида, ошхонада, гузарда ўша бегоналар аралаш қишлоқ одамлари билан давра қуриб нималарнидир гаплашади, нималарнидир белгилайди. Кейин уларга уч-тўрт йигитни бириктириб ё ўзининг машинасида туман марказига ташлаб келади, ёки гузардаги бекатдан автобусгами, енгил машинагами солиб юборади. Тиббиёт *пунктида* ҳар кун иш беш-олти одамни кўриб касалига ул-бул даво ёзиб берадиган Хусан дўхтирдан, идорада ўтириб нимадир ишларни ишлаб кейин оқ кўйлақ-қора шимининг таҳини бузмай жиддийгина бўлиб Шайх кўчадаги уйига қараб бораётганда бола-бақранинг саломини эшитмаганга олиб, сал одам бўла бошлаган каттарокларникига эса билинар-билинемас бош силкиб ўтадиган Тилаш юристдан ҳам унинг обрўси баланд. Ана Шомирза, қаппайиб чиқа бошлаган қоринни аранг беркитиб турган кўйлақ тутмалари қуёшда ялтираб кўзни олганча яқинлашиб келаётди.

Тургун тараддулданди. Балок³ турилмай балиқ тутиб бўлмаса. Бир-иккида тузук-қуруқ гаплашмаган экан. Салом берди. Шомирза хайронланиб қўл узатди.

– Ака, сизда бир оғизлик гап бор эди.

– Ҳа, домла, тинчликми ишқилиб?

– Иш бўлса кетай девдим, Тошкентга.

Шомирза бирпас оғзини очиб турди, юзига қулги ёйилиб:

– Ҳа-а, мен бирорта мактаб болағизни билмай бир ёққа жўнатворибманми деб, – деди, кейин кўзларини каттарок очиб унга тикилди. – Ўзингиз ишламоқчимисиз?

Тургун бош силкиди. Шомирза меровланиб бирпас турди.

– Ҳа, бу, домлачилик нима бўлади?

Тургун елка қисган бўлди:

– Шу бугун-эртаёқ жўнасам яхши бўларди. Қанақа иш бўлса ҳам майли.

Устомон бўлгани билан бировни эшитаётганда оғзи хиёл очилиб турадиган ўртакаш кўз қорачиғини пешонасига тортиб, ўйлаб кўрган бўлди.

– Қурилишда ишлайверасизми? Сал оғир-ку? – Шомирза унинг дазмолланган кўйлағи енгидан чиқиб турган оппоқ қўлларига қаради. Оғзи яна хиёл очилиб борар экан, яқиндагина қорин тўйдирганини сездириб кекириб юборди.

– Ишлайман. Қачон энди?

– Бўлди. Ўзим хабарини берман. Ҳозир сиз билан икки киши бўлди. Яндаш аканинг ўғли ҳам айтган. Тўрт киши бўлинглар, дарров Тошкент билан гаплашиб жўнавораман.

Тургун раҳмат айтиб ундан узоклашди. Шомирза ортида хайрон-хайрон лаби бурилганча қолиб кетди.

³ Балок – шимнинг почаси.

* * *

Хулласи, мана бундоқ бўлувди. Яқинги гап. Узун гап. Айтмаса бўлмайдиган.
Охирги аризадан тўрт йиллар бурунгими?..
Лекин минг йилги гаплар десаям бўлади.
Ўзмаса бўлмайди гапни.
Бор гапни айтиб олмаса ҳеч бўлмайди. Ҳеч.

* * *

*Бойчечасим бойланди,
Қозон тўла айронди,
Айронингдан бермасанг,
Қозон-товогинг вайронди.*

Ишга элтадиган жинкўчага тушгани заҳоти кўнглига шу айтимнинг оҳанги келаверади. Одамда икки хаёл бўлиши рост экан. Бири билан хиргойи қилиб йўл босяпти-ю, иккинчи хаёли Ойдинда эди. Бирам сулув-да ўзиям. Ҳозир нима қилаётган экан. Бунақа қилиб уйда юраверса, харидори яна кўпаяди. Кел, ярашайлик, деёлмаса. Хаёлидан қуволмаса.

Қайтиб кел деса қайтмасмиди.

Энди аввалги Ойдин эмас у.

Лекин энди ўзи ҳам аввалги эмас...

Ҳолини нима деб чамаласин. Тиш синса – оғиз ичида.

Ўзинг суйгани олгунча, ўзингни суйгани олгин экан.

Бувисининг тез-тез такрор қиладиган гапини эслади: тирик бўлиб сонда йўқ, ўлик бўлиб гўрда йўқ. Кампир буни тўртта боласини етим қолдириб ўттиз олтисида ўлган қизини ерга қўйганидан кейинги доғ-доғ ахволдан ўз-ўзига бирда бир сўзланганида айтарди.

Яхшиям иш бор, чалғиб кетади.

Ҳар куни бориб-келишига битта йўл. Энтиган-тентиган биров ўтмаса, кимсасиз. Лекин хаёл зерикишга қўймайди. Йўлни йўлчи енгади, дейдилар-ку.

Мактаб дарвозасига етгунча тўрт юз ўттиз қадам атрофича йўл босади. Бошида санаб кўрган. Йўртиб юрса йўл унаркан. Шу йўл устида баъзан айрича ғала-ғовурга, тасодифларга, кулги ортига яширинган ғамгинликка, хайратга, яна алланечук ажиб, номлаб бўлмайдиган туйғуларга қоришиб ўтган болалигини эслайди. Эслаганида эса ҳозиргина чиқиб келгани – баланд кўтариб солинган, таъмир қилинган уйни, супачаси, ошхонаси, товукхонаси тартиб билан жойига ўрнаган ховлини эмас, бутунлай бошқа манзарани кўради. Манзара эдики, кўнгил кўзлари бедор-бедор чоғларда юрагининг тўр-тўридан жой эгаллаб, энди хотирасининг доимгилик ҳамроҳига айланганди. Ўша паст деворли ховли бутун дунёдан кенг эди. Унинг эски ховли саҳнида айланадиган тасаввурлари ҳозирги ўчоқхонадан бошланиб кетарди. Негаки, ўчоқ ҳозир ҳам жойида турибди. Уни бувиси бузишига қўймай опқолган: “Қўй, исли ўчоғим – ризкли ўчоғим”.

У ҳамон йўл кечиб юриб борарди. Йўл – йўл эди. Ортдагиси ортда қолган эди. Юрган йўлдан топади, ўтирган қайдан топади.

Гох-гоҳ ён-веридан мактаб болалари урро кетди қилиб ўтишади.

“Болам боякиш бўзчининг мокисидай ишга қатнайди”, дейди бувиси.

Бежизгамас.

Бир кетиб, бир келганидан кўра, уйига у-бу иш билан бир ё икки-уч бориб қайтган кунлари кўпроқ.

Мактабнинг ўқишдан бошқа ишлари анча-мунча. Даҳмаза дегандек. Давлат ҳамма жойга шанбалик айтганми ё катталар эртага текширув келаридан потраб қолган кунлари Турғун қайтиб келиб бошқа кийиниб, зарур асбобларни олиб чиқиб кетади. Бошқа пайт белкуракми, кетмонми, замбилми, аравами, чўлтоқ ё ойим, ё кизил супургими, “Турғун ака” деб чакириб келган болалар нима сўраса, кампир бериб юборади. Кейин оралатиб мактабни, гапи оркасида Турғунни яниб қўяди: “Кўшниси мактаб бўлгандан кейин ҳар йили меҳим⁴ларини янгилаб қўяверсин экан одам. У қўшнининг рўзғорида на эга бор, на барака. Бир нарсa сўрайди, йўқ деб бўладими. Шўрлик нарсa боради-келмайди, боради-келмайди”.

Турғун дамини ичига ютади. Нима десин? Ёшлигида резавор тагини чопадигани, сопиам темирдан кетмонча бўларди, ерни чакқон ўядиган бир учи ингичка метин, сал букри бўлсам, лўм, беш-олти кетмон, битта устакўли теша, кичкина арра – ҳаммаси мактабнинг шанбаликларида йўқолиб кетди. Супургининг-ку, саноғи йўқ.

Э-э, бу майда-чуйда гаплар.

Сўқмоқ эса барибир кадрдон эди.

*Тинглангиз бу қиссани эй, дўсти ёр,
Бу – ҳақиқат, ҳолимиздан ошкор.⁵*

Дунёда айтиб бўлмайдиган қиссалар канча.

Ойдин кўнглини ўтга солиб бир ўйнатаиб, бир келиб, бир хайё-хуйт деб кетгандан бери алланарсаларни такрор қилиб юрадиган бўлди.

Мактаб ховлисига кирди дегунча ҳамма нарсани – бувисининг кексайганда келиндан ёлчимай қийналаётганини, ўзининг тенг-тўшлари билан сўзи чиққшмаслигини, акасини тез-тез бориб кўролмаётганини, Ойдиннинг тез-тез кўз олдига келиб турадиган киёфасини унутиб юборади. Орқада қолади бари. Синфхонага кадам қўйганида эса ўқитувчи опахонлар кўрсатадиган нағмаларни, аёлликларига бориб, баланднинг остидан, пастнинг устидан ўтишларини, ёзиш керак бўлган бир ғарам қоғоз-поғозларни, икки ойлаб кечикадиган ва ҳали олмаган маоши устида бўлиб ётадиган тўлов-ўлпон машмашаларини ёддан чиқаради. Уям орқада қолади. Рўпарасида дунё дардларидан йироқ, ҳар бири бир олам болалар. Бола бўлиб келаркан одам, бола бўлиб кетаркан, орада би-ир чалғиркан. Чалғир чоғларида Одам дегани боланиям, кексаниям ожиз кўраркан, “бола – бола-да”, “каричилик шу-да” деб парвосизгина қараркан.

Асли одам дегани бола дегани экан. Ҳали айниб улгурмагани одамлигини бой бермагани экан. Қариб ўлар бўлгани одам бўлгани экан.

Бир болани катта қилгунча бир шаҳар пайдо бўлармиш.

Қарчиғай қариса чумчукка майна бўларкан.

Иккинчи соат дарсдан кейин ўнинчилар билан ўн биринчиларни ташқари ховлига тўплашди. Директор ўринбосари, асли у ҳам бир неча йил аввал адабиёт ўқитувчиси эди, кўпларнинг наздида омади келиб, раҳбар бўлиб олган. Бир қошиқ ошим, ғалवासиз бошим деб ўтирмаганидан бирда бир ичидан зил кетадиган ўша ўринбосар зинага чиқиб ваъз ўқиди:

– Так, значит, сизларга бугунги бешинчи-олтинчи соат дарсдан жавоб берамиз.

⁴ Меҳим – рўзғор буюм.

⁵ Жалололдин Румийдан.

Ҳамма уйига бориб, ётоққа тайёргарлик кўради. Эрта-индин *срочна команда* бўл қолиши мумкин. Иссиқ кийимми, *кружка-прукжаками, настел-мастелми*, майиз-туршакми, тахт қилиб қўйинг! Фақат шийпон, *тоест, штаб* белгиланишини қутяпмиз. Тагин *команда* бўлганда, этагим йўқ эди, *раскладушкам* синган, касалман, деган баҳоналар бўлмасин. Этак *запаси* билан бўлсин. *Военный* ҳолатда тайёр тураимиз. Сурункали касалман, деб юрганлар бўлса, айтиб қўй, мундоқкина қоғоздаги *справка-мисправка* ўтмайди. Фақат ВКК олиб келса, пахтадан озод қилиниши мумкин. Ҳа, айтганча, *ВКК район баниссасиники* бўлиши шарт. *А то барибир проблема* бўлади. Эртадан яна ўқишга! Дарсдан *прогул* қилиш йўқ!

Тушдан кейинги дарслар, яхшики, бузилмади. Лекин, барибир еттинчиларни ҳам сал кечиктириб ётоққа олишади. Ундан қуйи икки синф қатновга боради. Ундан қуйиси ҳам ишсиз қолармиди. Кеч кузақда мактаб ҳовлисида тариллаб трактор юриб қолади. Бу вақт мактабда фақат бошланғич дейиладиган синфларгина қолган маҳал. Доимги мактаб *формасидан* бошқача, ҳар турли кийиниб келиб, мактаб ҳовлисининг у ер-бу ерида тўпланиб ўтира-ўтира охири туш маҳал сарик автобусни тўлдириб узок-узокларга жўнаган ака-опаларини “тезрок катта бўлсам, мен ҳам пахтага борардим”, деб ҳавасланиб кузатиб қолган кичкиналар аввалига трактор овози негалигини тушунмай, кўринармикан деб деразадан мўралаб қўядилар. Ўқитувчилар эса уф тортадилар. Мана, неча кундан бери ана келади-мана келади деб турилган кўсакни спорт зал эшигига тўкишади. Энди уни ташиш керак. Кейин ўқишга келган шўрлик болапакирларни бир соат-ярим соат дарс билан алдаб, залга опчиқиш. Қуруқ полга чўккалатиб кўсак чувитиш. Бирортаси ўрнидан турса, гапнинг куюғини эшитади. Керак бўлса елкасидан босиб, керак бўлса алдаб-сулдаб жойига ўтирғизишади. Ахир оёғи увишган ҳамма болалар туриб кетиши мумкин. Кейин иш расво бўлади.

Кўнгироқ жаранглار-жарангламас ҳовлига отилган майда болалар спортзал рўпарасида тўхтаб турган тракторни ўраб олиб, ичларига сиғмай севинадилар. Унинг яшил кабинасию панжарали судрамаси, каттакон ғилдираклари, улама темирлари ғоят антиқа. Лекин трактор кўп қолмайди. Юқини ағдаради-ю, катталар хайҳайлаб болаларни ҳар ён қилиб очган йўлдан тариллаб жўнаб қолади. Хўл кўк кўсакни энди кўраётган антиқа думалок нарсадан бир-иккитасини чўнтагига тикиб олган биринчи синф болалар дарс маҳали секингина синфдошларига кўрсатиб мактанадилар. Хулласи, бунақа гапларга икки ойлар бор. Ҳали биринчи терим ҳам бошланмаган, юқори синфларни олиб кетиш учун автобуслару кўрпасини босиш учун юк машиналар мактаб дарвозаси рўпарасига терилиб турмаган бўлса-да, сув кўрмай ечилган этикнинг эгаси етказган эълон сабаб ичкарида об-ҳаво ўзгарган эди. Янги ўқув йилини шашт билан бошлаган ўқитувчилар энди ҳафсаласизгина дарсларга кириб чиқишмоқда, ўқувчиларнинг ҳам кайфияти алмашган, кўчанамо кўриниш олган.

Мажлис ҳам ҳар бир ўқитувчи пахта “сезон” киришига тахт туриши, ётоққа борадиганлардан ташқари ҳамма қатновга чиқиши, ётоқ бўлсин, қатновда бўлсин, пахта “норма”ни бажариш шартлиги, мактабда бир ярим минг ўқувчию бир юз ўн ўқитувчи борлиги учун кунлик терилган пахта тўғрисида юқорига “информация” етказишда уялиб қолмаслик лозимлиги борасида бўлди.

Мажлисдан кейин у йўл билан йўллашиб уйга қайтди. Ҳа-я, бу кичик йўлдан домларар ичида битта ўзи юраркан.

Ҳовлига оёқ қўйди. Тилаб азиз қиладигани, тафтини оладигани – бувисининг юзига нур югурди.

Кампир неварасини ҳар кечикканидаги каби яна учиб-қўниб кутиб олди, чўғда туриб анжирнак⁵ бўлган чойдан куйиб узатди.

– Болам-эй, кўзим тешилиб кетди. Мунча кечикдинг? – деди тагидаги чўғ беҳолғина милтираётган қозондан сопол лаганга икковора овқат сузаётиб. – Қачон эди пишгани, совийди деб ичим тушди.

Мажлис бўлди.

– Йўк кўраман⁷-да шу майлисингни. Нима гап экан? Пахта-махтага айтишдимиз? – деди кампир дастурхон ёнига чўқаркан кенг кўйлаги енгларини ҳимариб⁸.

Ҳозирча йўк.

– Акаларинг *устудентларини* олиб ётоққа кетганига шу бугун бир ҳафта бўлибди. Яхши сизларни айтмай турибди. Зора катталарнинг эсидан чиқиб қолсанглар.

– У ёқларда эртарок очилади-да. Бу якшанба кўриб келаман акамни. Агар кетиб қолмасак.

Кампирнинг кўзи чўғланди. Томоғини енгил кирди, Турғун томонга қиялаб олди.

– Ўқиган жойида қолавермади шу болаям. Узоққа кетди. Кетса келолмайди, келса кетолмайди. Ойлигингдан акангга бирорта кўйлакми, обборгин, болам, йўк, яхшиси биронта бўтик олақол. Бу ёғи совуқ тушади. Ўрдак есанг, ғоз бойла. Сенга ашулақўяр опкепберди-ку. Нимайди оти? *Майнатопон*. Наяям одамжонлиқкина аканг. Ўзининг уст-бошига қарамай, сани хўйлабди. Ишини унуми йўк, кетини тиними йўк. У матохни опкелган куни *устудентлигида* обераман, дувдим, битириб кўйдиям оберамадим, деб бир ўкинади.

– Ҳмм, олинг ўзингиз ҳам, – Турғун бувисига маъюс тикилди. Ичи гапга тўлиб кетган. Бечора, куни билан якка ўтиради.

– Акангнинг бутун умри мардикорда ўтиб кетди. Эр бошига иш тушса, этик билан сув кечар, киз бошига иш тушса, қизилоёқ қир кечар. Шанба бўлса кўзим яйнаб⁹ йўл қарардим. Икки кўзим эшикда бўларди. У бўлса ўзимни ўзим эплайин деб, кўрган қўчада ишлаб юраркан. Сан-қу оралатиб бўлса ҳам, ироқ¹⁰да ўқидинг. Аканг ҳафтасига келадиган бир қадам жойдайди.

– Сиз қаёқдан биласиз мардикор ишлаганларини? Айтмасдилар-ку?

– Билмай ўламанми, – кампир сўзлай туриб, сўри тагидаги ариқчада қўл чайди. Бошидан сирғалаётган рўмолини қўли учида тортар экан, ийманиб набираси томонга ўгирилди. Унинг бошқа ёкка қараб турганини кўриб рўмолини шошқин ечиб, қайта ўради. – Мени кўнглим топади. Акангни хўй-феъли яхши. Ҳозир илгариги оқибат қоптими? Ҳамма ўз кўмочига кул тортади.

– Ишлариям бошидан ошиб ётибди.

– Секин айтасанми. Умринг узоқ бўлгур ишини тигнаб қиладиган чикди-да. Бунақа ўқишни битирган ёшлар ҳозир давлатига дам беради. Бошлиғи бўшаб кетиб битта хотин киши келганмиш-ку. Жиринкоз¹¹гинами дейман, тиндирмайди-я. Хотиндан оқсоқол чиқса, эчкини икки қирқтираркан.

– Ҳамма гапга бир мақол-а, буви.

– Ҳа, энди жойи келса айтарлик-да. Акангни кадрига етавур. Укаларим деб ўт

⁵ Анжирнак – ранги тўқ.

⁶ Йўк кўраман – ёмон кўраман.

⁷ Ҳимариб – шимариб.

⁸ Яйнаб – жавдираб, кўз тутиб.

¹⁰ Ироқ – йироқ, узоқ.

¹¹ Жиринкоз – баджаҳл, феъли тор.

келса ўтга киради, сув келса сувга. Қуллуғчага анча ёрдам қилди. Ман бор-йўқ, ишқилиб... Опангниям якка ташлаб қўйманглар.

– Ҳм, сафарга чиқдингизми?

– Ҳаммамиз сафарга чиққанмиз, болам. Мени мазгилим якин. Шунча кун кўрдим, ер босдим. Ўлсам ғик этиб йиғламанглар. Қуллуғниям ўзинг уришиб тургин. Ризвонга қийин бўладими дейман-да. Салга вой-вой қилади.

– Сиз ҳам холабувимни битта синглим деб нақ жон берворасиз-а?

– Айтганча, эрта ишдан чиқиб, холабувингга бозор қилиб кеббергин. Униям қораси қоратоғ. Бектурди акаларинг даладан келолмайди, шекилли. Сув талаш эмиш. Кейин ужу¹²вини топсанг, уларданам хабар оласан. Бирам кўргим келади йўқ бўлмагур Бектойнией. Мениям, Ризвонниям кичигидан хола дейдиган бўлди. Лекигин чол бўлиб ётибди-ку, ақли кирмайди.

– Ўзингизни обораиними?

– Мен этагимни оғирини зўрға кўтараман, болам. Ораси анча-да. Йўл қаёқда-ю мен қаёқда. Укам раҳматли тирик бўлса, Бектойнинг олдига унча-мунчаси тушолмасиди. Йўқ бўлди кетди-ей. Бирам меҳрибон эди, – кампир кўзига ёш олди. Қисилган томоғида овози хиркираб деди. – Икки товоқ мош шопириб қўйдим. Оборасан.

– Дайсан товоқдами?

– Дайсан товоқ коптими ҳозир. Елпиштовокда.

– Буви, дайсан товоқ дегани нима ?

– Яна сўроқ-саволингни бошладингми?

– Ҳа, нима қипти, айтинг. Ҳов анави кунни Мели тоғамнинг кизини чиқиб кетиши билан “дайсан товоққа ўхшамай қол”ми дедингиз-ку.

– Билмадим-э. Мен нима дейман-у. Ўшани эсимга солдинг-да. Кўрсам, худди мижиб¹³ ўлдириб қўйсам дейман. Кеннойинг ёмонам бошига чиқариб олган-да. Сиртини силашдан бошка иши йўқ.

– Битта киз деб папалайди-да, – Турғун ўз гапи ўзига нашъа қилиб қулди.

– Қизнинг эркаси – итнинг серкаси. Ҳингир-хингир кулади, шу қулгисини йўқ кўраман. Айёрлигини айтгин. Орқам тутиб турган бўлса, қаттиққина уришиб бераман-да. Тилининг тагида тил бор бу қизнинг.

– Ие, зўр гап-да шу. Тилининг тагида тил бор дегани нима? Гапириб туриб бошка нарс...

– Бўлди, сен бола. Ундан кўра, хотинингни опкелишним ўйла. Қанчадан бери юрибсан. Талоқ тушиб бўлди аллақачон. Ҳали ярашадиган бўлсанг, эшонлар сўратиб олинглар, дейди.

Турғуннинг кўзидаги париллаб турган завқ аллақаёққа йўқолди. Сўрига чўкиб, уф торти.

– Ҳў бола, уф тортгунча Худо дегин, тавба дегин.

– Намозингиз кечикяпти.

Кампир аччиқ хўрсиниб, намозга кириб кетди. Турғун гулзорча томонга назар ташлаб, хаёлга берилди.

Ҳовли барча тоза туйғуларнинг, баланд ва ширин орзуларнинг учи эди. Ҳовли бугун унинг саҳнида айланиб уриниб юрган серажин кампир бувисидан аллақачонларда эшитгани, қулоғига ўрнашиб қолгани ва кейинроқ эсига олганида уларнинг нима маъно билдириши тўғрисида кўп ўйлагани – тагдор сўзларини қай

¹² Ужув – барор.

¹³ Мижиб – гажиб.

пучмоқларида яшириб тургандек, агар казнок¹⁴ка осилган қувани, шоли солинадиган ёғоч идишни, жавдар туйиладиган келини, бир пайтлар сувидишлик вазифасини қойил қилиб, энди тепага осиб қўйилган чети учик тарраковокни ва унинг ичига солинганича қолган чўмичковокни, қорни пачоқ бўлган кичкина мискозонни яна нима-нималарни олиб чиқиб ичига бошни солгудек қилиб гапирилса, ўша бирда доно, бирда пардасизроғу нимхазил, бирда узун-узул оҳангларга қоришиқ, не-не одамларнинг тилида узок-узок кун кўрган, не-не йиллар, балки ўнлаб асрлар, балки, ундан ҳам кўпроқ вақтлар оғизларда яйраган ўйноқи жумлаларни сайраб юборадигандек. Бувиси яна ҳам аввалги айтганларини айтмай қўйди. Унда шугина кампирнинг кекса онаси ҳам тирик эди-да, кўпини ўша билан гаплашганида айтарди.

Хаёлдаги ҳовли этагида кийшайиб ўсгану, худди меҳнат қила-қила қариб бели букчайганга ўхшаб қолган, кексанинг куни курсинми ё шунга ўхшаш айтилмиш сўзларни эслатадиган олманинг бўйнига, кетгунингча бекор турма дегандек, ҳайинчак осилганди. Олмадан уч-тўрт қадам наридаги ярми ерга ботган, сирти силликлашиб кетган, ер асли кимники, бизларники, ишонмасанг келиб кўр дегувчи улкан кўкиш тошлар атрофида сўкмоқ йўлчалар кўринар, уларнинг бири ўнг томондаги сойга, бири чап ёқдаги анхорга, яна бири қадим, бир ёнга энгаш кийшиқ эшиклари очилиб ётган уйга, бошқаси олма дарахти тагига элтар эди. Йўлларнинг ҳаммаси ўзиники. Изларнинг ҳаммаси ҳам ўз-ўзиники эди. Ўз дунёси бор эди. Биров аралашмасди. Биров индамасди. Онасининг ўрнини босай деб, не-не кунларни бошидан кечирган ўзгинаси бояқшнинг табарругу ғаниматлигини унутган, балки унутган эмас-у, билмайдигандир, бувисидан бўлак ҳеч кимнинг у билан иши йўқ эди. Бувиси қиладиган ишнинг ҳам мағиз-мағзи у эди.

Юрагида олиб юрадиган тоза-тоза дунёси ҳам шу ҳовли эди. Ундан қараганда ҳамма катталар яхши, ақлли кўринарди.

Энг зўр одамларгина раисми бошлиқ бўлишига ишонтирарди ҳовли.

Кейинги хотини билан Задарё томонларга кўчиб кетган отасини ҳам бирда-бир келиб чакиртирганида кўрарди. Келиб-кетганидан кейин бувисининг ич-ичдан пишиб бир нарсалар деб пичирлаб, юзига фотиҳа тортишини, яланбуви уйига кириб кетганича ё боғ этагида кетганича кўзини қизартириб чиқишини билганидан отасини тумтайиб кутиб олиб, тумтайиб кузатар, лекин барибир уни ҳам энг зўр одам деб биларди, яхши кўрарди.

Дунёси ғоят гўзал эди.

Эрта турмушга узатилган, ора-чора эшикдан йиғлабми-йиғламсиб кириб келадиган опаси Қутлибека ётиб қолган кунлари ҳовли тўлиб кетарди. Акасини дадаси ҳали онаси ҳаётлигида катта шаҳардаги ётоқ-мактабга олим бўлсин деб берган, шунинг учун акаси билан тўйиб ўйнаган кунларини эслолмасди. Ёш бошидан мусофирлик заҳматини тортган ака ҳозир учма-уч яшаса ҳам, оилали, битта болали бўлиб олганича шаҳарда ишлар, ишга ботиб, кам келарди.

Бувисининг Соттиби холага йиғлаб қилган ҳасратини қулоғи илиб қолиб, қўй боккан кимсасиз жойларида кўзига жиқ-жиқ ёш олиб юрганида Турғун тўртинчига борарди. Кампир богдан чиқиб келган неварасини пайкамай ҳасратга тушди: “Эри қаёқдан ҳам ўғай холам кизимизни сўрапти, берайлик, дебди. Мана, гулдай болам йўқ бўлиб кетди. Холаси курсин, бир марта биттасини беринг деб сўради. Бировга жавдиратмасдим ҳам-ку. Болам шўрлик кизимни берсам, яна битта қиз туғай, бермай десам, эрим ёмон кўриб қолади, деб, қўй, яримжонсан

¹⁴ Казнок – рўзғор буюмлари сақланадиган омборхона.

деганимга кулоқ солмай иккикат бўлди. Барибир кизи турмади-ку. Бола жонга ора кирармиди. Эри ёмон кўрса кўрсин эди, эрсиз ўтса ўтсин эди, эшигимда юрса бўлмасмиди?”

Бир гаплар ёдида қолди. Кейин неча-неча кечаларни уйкусиз, қоронғи деразага тикилиб ўтказди. Сехрғар бўлиб қолсам эди, дейдиган бўлди.

Худди ўша ёз доим келиб турадиган тиланчи билан қизиқ иш бўлди. Кампир бу гал ҳам унга нимадир узатгач: “Қачонгача йигит нарса бунақа қилиб юрасан, битта хунарнинг бошини тутсанг бўларди”, яна ул-бул дакки берди. Тиланчи шундоққина очиқ эшик остонасига кетини қўйди-да, пешонасига шапиллатиб урганча хўнг-хўнг йиғламоққа тушди. “Э эна, ишла-ишламиш-а, қисмат китобни битмалари битган. Пешонам ҳам ёзуғдан нарисини кўрмайди”. Кейин унга юзланганди: “Хой бола, пичоқ опке. Бор анграйма, опке, шу пешонамни кесаман. Ёзиғини хатосини моманг тўғрилаб берсин-чи. Бор, опке. Ўхў-ўхў, увв-увв”.

Турғун урра қочиб кетди.

Ўшандаёқ қисматнинг билгисиз ёқларда – осмоннинг қай бир томонларида битилишию ўзгармас эканини болачасига бўлса ҳам ўй қилди, ишонди.

Онасидан кейин синглиси Лолахон ҳам икки ёшга тўлай деганда ўлиб қолди. Ўша кунларда Турғунни Бектурди акасининг олдида ушлаб туришди. Кейинроқ эшитиб ақли етишича, синглиси қаттиқ ичикканидан ўлибдимиш.

Ғам-ҳасрат эрта келса эрта чарчатар экан. Юракни безиллатиб қўяркан. Ғамдан нари бўлишга уринар экан одам тушмагур. Бир-икки йўлини топар экан. Ўзини қувнок тутиб баридан бирийўла қутулмоқ бўлди. Ҳар нарсадан қулги чиқарди, бошқаларнинг кўзига хушқачқак, елҳак¹⁵ кўринди. Ичидагиси ичида бўлди.

Бир умр ўзини шундай тутиб юришга хозиру рози эди.

Кейинроқ бўлса... яна бари чирпирак бўлиб кетди.

Ўшандоқ бўлгунича у вайрону талқон кўнглини овутмоқ бўлибми, ўзини китобга аңдармон қилди. Эски кутубхонада ўқимагани кам қолди.

Энг катта китоб умрнинг ўзи экан. Бирам бетлари бўларкан, суратлари билан, эсдан чиқмайдиган, чиқариб бўлмайдиган.

Уқдим деганнинг уқмагани шу экан.

Синамасиз фариштадан синашта шайтон яхши бўларкан-а.

Шундоқ-шундоқ бўлди-ю, ҳар нарсадан қулги ясаб бўлмай қолди.

Кўнглининг қат-қатларига бедаво дард чўкди.

Юрагига бирам чандик ёпишди.

Кўксига чанг солганни бевафо деб бўлмаса, вафодор деб бўлмаса.

Юрагингга кўнган ғубор ҳам давлатингдай гап экан.

Кампир намоздан чикиб сўрига чўкди.

– Бурунда икки қўшни уришиб қопти, болам. Айтмаган сўзи қолмапти. Ҳеч бири бирини енголмасмиш. Ахийри биттаси томга чикиб наригисини, “Э, у кунингдан баттар бўл, нонида қулчаси йўқ, қирида қўйлақчаси”, деб мот қилибдимиш.

Турғун ён берган бўлиб мийиғида қулди.

– Сиз ҳам, ҳар қуни мени мот қиласиз. Қўп нарса биласиз-а? Айтмаганларингиз қанча экан? Ах, кундузгида ўқимадим-да, институтда қолармидим? Қадимги қанча гапларни тўплаб китоб қилардим, олим бўлардим.

Кампир кўзини ариққа қалади. Нимадир дейишга чоғланди, лекин набирасининг уй томон шайланганини кўриб, кўзлари мўлтиради, гапини ичига ютди.

¹⁵ Елҳак – беғам, бегубор.

* * *

Куёш ҳар кунгидан қаттиқроқ қиздирарди. Асфальти ўйдим-чуқур бўлиб ётган катта йўлда машинаю мотоцикллар тариллаб у ёқдан-бу ёққа ўтиб турарди. Дарвозаси устига “Добро пожаловать”, кейин эса “Хуш келибсиз” ёзувлари осилган мактаб ҳовлиси айни пешин бўлганидан ғала-ғовурга тўла.

“Мактаб боғи” деб аталадиган тарафда – уч қаватли бинонинг шундоқ ортида ҳали кузни тан олгиси келмаётган дарахтларнинг тўқ яшил барглари орасида охириги шираларга тўйинган рангдор олмалар кўринади. Қатор-қатор дарахтлар тагида уч-тўрт бола хира тортган ажрикларни тепкилаб айланишиб юришарди.

– Бу бешюлдуз дейилади, тўғрими? – деди бир бола иккинчисига ҳозиргина шохни эгиб узиб олгани – кип-қизил олмани кўрсатиб.

– Ҳм, шунақа, шекилли. Мен бунақасини яхши кўрмайман. Оқ олма бўлса экан. Голден дегин. Оқ олмани голден дейилади.

– Ҳи, ўша.

Бола олманинг чангини қўллари билан артиб, карс этиб тишлади.

– Вой, бунинг ширинлигини қара.

– Ботир, маралний дегани нима дегани?

– Нима дейсан?

– Маралний?

– Билмасам, қаердан эшитволдинг?

– Арслон акам армиядан келди-ку, кеча шунақа деди-да.

– Э, билмиман, ошна. Зўр бўп кептиларми?

– Ҳа-да, армия кийимини кўрсанг. Менга айтдилар, шапкаларини кийдириб, расмга туширтирарканлар.

– Шаҳарга обориб-а?

Ҳа-да.

– Ў-ў, мазза экан-ку.

– Ҳм, кейин ҳар куни эрталаб *заниматса* қиялпмиз.

– Нима қиялпмиз?

– *Заниматса*. Тушунмийсан-да. *Тринирофка*м дейдилар. Машқ қилиш дегани.

– Ва-а, ўзингам билмасдинг-ку. Энди акангдан ўрганволиб айтяпсан-да.

– Русчани анча билволдим. Энди Яйраҳон устоздан “беш” оламан, кўрасан-ку.

– Ҳи-и, кўрамиз-ку.

Болаларга зимдан кулоқ бериб, наридаги ўриндикда ўйга ботиб ўтирган Турғун энди бинонинг ўнг четидаги қизлар ўйнаётган саҳнга қаради. Маҳмадона бир қизалоқ тенглари орасидан чиқиб, беш-олти кадам нарида турган бошқа бир қизчага қараб деди:

Зарифахон ойим,

“Икки” олар ҳар доим.

Пешонаси тиришган,

Ҳамма билан уришган.

Зарифа деганлари лабини бурди, мазахлагувчининг аламини келтирадиган сўз қидириб лабини ўнглади, аланглади, кейин “э бор-е”, дея узунгина жамалаklarини силкиб-силкиб чопганича нари кетди. Қиз шу томонга яқинлаб келаётган бошқа қизга яна шеър ўқиди:

Муслимахон ойим,
“Икки” олар ҳар доим.
Пеионаси тиришган,
Ҳамма билан уришган.

Турғун завқи келиб кулимсиради. Дарсга кўнғироқ чалинди.

Мактабнинг кенг ҳовлиси томонда эса болаларнинг қий-чуви ҳали босилмаган, лекин ҳамма бирдек кириш эшиги томон юрибми чопиб келарди.

Она тили дарсида олтинчи “А”га атоқли отларни ўтиб берди-ю, гап исмларнинг маъносидан очилди. Ҳамма ўз исмининг маъносини сўраб билиб ола бошлади.

– Устоз, кўп отларимиз арабча экан-ку.

– Ҳа, шундай. Лекин тожикча исмлар ҳам бор. Мана, Феруз, Умидаларнинг исми тожик тилидан олинган. Ҳа, Бахтигулникям.

– Устоз ўзи ўзбекча исмлардан ичимизда борми?

– Сизларда камрок. Ўткирники ўзбекча. Учқун, Қизлархон, Тилак, Турсун, кейин Юлдуз ҳам бор экан.

Исмларнинг эгалари синфдошларига ғурурланиб қараган бўлдилар.

– Ўзбекча отни ҳозир кам қўйишадими?

– Ҳа, кам қўйишади. Кўпи эскирган сўз ҳисоб бўлиб қолган. Оймомо, Пошшахон, Туроб, Мели – пунга ўхшашлар ўзбекча отлар.

– Устоз, мени отим нима маънони билдиради? – сўради охириги партада ўтирган бола.

– Бурҳон... Бурҳон... Сеники арабча эди... Бурҳон... Сен менга шуни вазифа қилиб бергин-а. Ҳозир қўлимда исмлар китоби йўқ эди. Эртага айтиб бераман. Сизларга эса уй иши бор. Мана, мана бу – соф ўзбекча отлар лугати. Буни “Исмлар китоби”дан ажратиб, ўзим тузиб чиқдим, – Турғун ўн-ўн беш варақли, мукова дейдиган жойи ҳам оқ-қора ёзувдаги китобчани кўрсатди. – Ҳаммангиз навбат билан олиб кетасиз-да, ўтган боболарингиз, момоларингизнинг исмларидан ўзбекчасини топиб келасизлар, топилганича. Қани, ким кўпроқ ёзиб келаркин. Бунда сизга оталарингиз ёрдам беришади. Биласизларми, “қариндош-уруғ” деган жуфт сўзнинг қариндош қисми она томон қариндошларингизни, уруғ қисми ота томонингизни билдиради. Чунки қариндош – қориндош дегани. Тушунарлими? Сиз ҳар икки томондан аجدодларингизнинг отларини, сизга қандай қариндошлигини билиб оласиз.

Болалар эртага зўр бир ишни қойил қилиб келишларига ишонганча, қўзларини қатта-қатта очиб, ўқитувчиларига тикилиб туришарди.

Бола-бақранинг ҳам салобати бўларкан. Ишга келибдики, уни ҳаммадан қаттиқ босгани шу салобат бўлади. Бўлмаса не-не текширар одамлар келиб-кетди, не-не селектор отлик йиғилишларда директори билан бориб тик турган вақтлари бўлди. Ҳаяжон дегани болани ўқитаётганда бир бошқа бўлади. Болаларнинг увочкиналиклари раҳминими, бир нарсани кўзғайди, беғуборликлари эс-хушини андармон қилади. “Бугун нима ўрганамиз?” деб туришлари-чи, кўнглига бир нималар беради. Партакаторлар оралаб юрганида кўзига мўлтираган жужукчаларнинг оппоқ кўнгилларини қафтига олиб эҳтиётлагиси келиб кетадими-ей. Қани эди, бир умр шундоқ беғубор бўлиб қолишса. Беш-олти йил ўтиб, қатта одам бўлиб кетишади. Кейин...

Барибир ҳозир ҳаммаси яхши...

Шунча бола ўқитувчисининг хар бир ҳаракатидан индиёт¹⁶ олиб турса, қилт этиб кўрсин-чи.

Танаффусда бино йўлаги бўйлаб кетаётганди, ортидан ўқувчилар чопиб келишди:

– Устоз, китобни Тилак олволди. Бизга берсин. Биз еттитамиз бир маҳалладанмиз-ку. Душанбагача ҳаммамиз вазифани бажариб келиб, кейин бошқаларга берардик.

– Хўп, қақиринглар. Ана ўзи. Тилакжон, буларга берақол. Сен душанбада олиб кетасан.

Тилак китобни маҳкам тутганча, қувлик билан деди:

Устоз мен олиб кетаверай. Эртага олиб бориб бераман.

Йўқ, айтганни қил. Бер. Индинга оласан.

– Хўп, – бола бўйи ўзидан баландроқ қақажон қизга китобни зарда аралаш узатди, кейин чирт бурилиб чопиб кетди.

Болалар ўқитувчисидан узоқлашишди.

Уйга тараддулланиб турган чоғ Жўравой мажлис хабарини бериб қолди. Ҳа, рост шекилли, ана, ошхонадан берирокда бир қанча аёллар тўпланиб туришибди. У ўқитувчилар хонасига қайтиб кириб, текширадиган дафтарларини қўлига олди. “Мажлиси бошлангунча...”

Шу мактабда ўқиб юрган вақтларида ўқитувчилари авлиё кўринарди. Жуссаси майда бўлганидан бошқа бола-бақра қатори катталарни улугвор, ҳайбатли кўрарди. Кейинрок қараса, жуда унақа эмас экан. География ўқитувчиси увокқина, математика, физика домлалари, синф раҳбари – ҳаммасининг бўйидан ўзиники баландлаб кетган, назарида уларнинг ҳаммаси ёши улғайган сари чўкиб қолгандек. Ўн биринчи синфда ўқишнинг охириги ойларини мактабни битирганларига ишониб-ишонмай ўтказишар экан, бир-бирларига ҳам, ўқитувчиларига ҳам доимгидан хушмуомала, меҳрибон бўлиб қолгандилар. Сўнгги кўнғирок куни синфдошлари Қорахўжа тоғига чиқиб кетган, у эса уйга келиб, олма тагидаги қаравотда ётиққа ўзини ташлаб, осмонга қараб хўрсиниб-хўрсиниб ётганди.

Ўқитувчилар анча кўпайиб, у жой-бу жойда тўп бўлиб суҳбатлашиб турган хонага қотиба кириб мажлис жиддийлигию тумандан одам келишини, ҳамма шунга яраша ҳозирлик кўришини, ҳатто, эркаклар *галстук* топиб тақиб туришларини тайинлаб кетди. Ҳамма мажлис ўтадиган синфхонага йўналди. Яна орадан бир ош пишар вақт ўтди.

– Нима дейишарди. Ётоққа ўқувчиларни тортиш ҳақида бўлади-да. Маҳаллама-маҳалла бола сурамиз энди. Уфф.

– Менимча, мажлис унгамас. Бу йилги пахта яна йигирма кунда етилармиш. Кечки *сорт*и экан. Жа *недоволен* бўлавермайлик. Шунчалик кечикканигаям шукур. Қор ёғса барибир тугайди. Бизни вақтимизда қорини силкитиб ҳам териларди. Ҳозирги ўқувчиларга осон бўп қолди.

– Бўлмаса нега кеча ўн-ўн бирларга дарсдан рухсат берворишди? Шунга касрига, мана, давомат ҳам етмиш *процентга* тушди. Кўп болалар пахта бошланди, деб ўйлапти.

– Тайёргарлик дейишди-ку, эшитмадингизми?

Бошқа бир ўқитувчи дафтаридан бошини кўтарди.

– Йўғ-а, мана, Санобар опа айтдики, кеча эрталаб “эртага *райондан* сизларга одам боради”, дейишса, булар “энди дарслар *отмен* бўлади, пахта бошланди”, деб тайёргарлик эълон қиворишибди-да.

¹⁶ Индиёт – кўчирма.

– Барибир энди пахта бир ёкли бўлмагунча дарсларнинг тутуриғи бўлмайди. Любой время ётоқ бошланади.

– Бошқа нима гап бўлса экан.

– Кеча мажлис, бугун мажлис. *Настренияням* расво қиялспизлар лекин.

Хона ғала-ғовурга тўлганди. Ҳали раҳбарлар йўқлигидан ҳамма бемалол эди. Бувиси айтганидек, ҳар бору хайдар йўқ.

Нихоят, бошланди. Унгача Турғун ўн биринчи “А” синфнинг диктантини текшириб, баҳоларини журналга туширди. Ҳар галгидек охириги партага ўтириб олди, кейин кечагина шу хонада ўн биринчи “В” синфга дарс ўтгани, дарсада қизиқ гаплар бўлиб ўқувчиларнинг ичак узилгудек қулишгани, қўшни хонадан Доно опанинг “Тинчликми?” дея чимирилиб чикиб келгани, ўқувчилар шунда ҳам ўзларини қулгидан тия олмаганларини эслади. Ўша кизиқ гапларни яна ёдига келтириб, қулгисини кафти билан яшириб ўтирган эди, бирдан ўринбосар чоғиб келиб, ҳаммани тик туришга ундаб қолди. Ҳар турли ёшдаги муаллимлар буйруқни бирдай бажо қилдилар. Директор туман бўлимининг ёшгина вакилини эргаштириб кириб келди. Вакил ҳаммани бир қўздан кечирган бўлди-да, пакана бўйини баланд кўрсатишга интилгандек қўкка чўзилиб, кейин ўзини виқорли тутишга беҳуда уриниб, такаллуф қилди:

– Ўтиринглар, домлалар, – сўнг ёнидаги директорга юзланди. – Мажлисни *протоколлаштириб* боришсин, нимаики гап бўлса, *полний* ҳаммасини ёзишсин.

Ўқитувчилар шуғуллаб чўкишди. Хона қўшимча стуллар қўйилиб тўқсон чоғли одамни সিғдирган бўлса-да, сув қуйгандек жимжит эди.

Нихоят, *президиум* макомидаги ўқитувчи столдан туриб, директор янги вакилнинг шу мактабга “*райондан куратор*” этиб тайинланганини эълон қилди ҳамда унинг бўлим билан мактабга қўйган пойқадамига бир вақтнинг ўзида қарсак чалиб қўйилди. Орқадаги бир-икки ўқитувчилар қўлларини бир-бирига икки-уч бор енгил уриб, юзларида аччиқ истеҳзо кўрсата бошлашди. Кейин мактабда (худди шу раҳбарлар юқорига ўтирамагунча) носоғлом муҳит ҳукм сургандек, соғлом муҳитни юзага келтириш, юқори орган топшириқларини сўзсиз ва беҳато бажаришга чорловчи қисқагина нутқ сўзланди.

Янги вакилга навбат берилди.

Янги вакил, аини вақтда янги куратор ўз наздида янги гаплар айтар, лекин бу гаплар шу – мажлис учун мақбул деб қачон танланганини ҳеч ким эслолмайдиган хонада нечанчи бор қайтариқ қилинаётир эди. “Бундан кейин янгича ишлаймиз”, дея таъкидлади нотик. Баландқанот сўзлар пешоналарга тириш солиб, қулоқларни ғувуллатди. Гап билан ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмаслигига ақлими, тажрибасими, фаросатими етиб турганидан кўзларнинг ифодаси ўзгармади. Қайтага қотган чаккалардан юзларга нишон қалқиди.

Ҳамма жим, айримлар шунча одам олдида тик туриб қолишга тўғри келмасин деб, олазarak бўлишар, кейинги вақтлардаги ҳужжатларидан ўзлари камчилик кидириб, нима эътибордан қолганини эслашга тиришишарди.

Гап гапга уланди. Ёшгина ваъзхон насиҳат билан даккига ўхшаш дарслардан яхши баҳо олгандек, мактабнинг бош вазифаси борасида тўлқинланиб, тошиқиб гапирар, дарслар сифатини яхшилашнинг усулларини истиҳола деган нарсанинг бўйинини узганча уқтирарди.

Давоматнинг пастлиги, якка тартибда дарс оладиган ўқувчилар, уларга дарс беришга борувчи ўқитувчиларнинг ялло қилиб юришгани, тарбияси оғир болалар, “*спид*” деган балога чалиниш билан ўз жонига қасд қилишнинг олдини олишга ундовчи ёзма ишлар йиғма маълумотларининг ҳануз туман бўлимига бормагани масалаларига қаратилган нутқ узайиб, алла бўла бошлади.

Бирдан вакил: “Кимнинг шу масалалар юзасидан гапи бўлса, *районога* таклифларми бўлса, марҳамат, биз борлигимизда айтсин”, деб қолди. Айримларга бу гап “мажлис тамом” деган маънони билдирди, бир-икки елимхалталар шитирлай бошлади.

Шу чоғ Турғун ҳаммани ўзига қаратиб, “Менда бор”, деди. Директор шошиб ўрнидан турди, савол назари билан вакилга қаради. Вакилнинг ишораси билан,

– Марҳамат, *Юлдашев*, – деди сўзига сирли маъно бериб: “Кимнинг рўпарасидалигининг унутма, оғзингга хушёр бўл”.

– Ассалому алайкум. Мен демоқчиманки... Хуллас бунинг таклиф деб тумангами, вилоятгами, етказилса ё бир раддия деб билсалар ҳам майли. Мен шу кунда талаб қилинган иншолярнинг ўқувчиларга ёздирилишига қаршиман. Ўзим умуман ёздирмадим.

Тушунмадим, қайси иншони назарда тутяпсиз?

– Ўзингни ёкма, дори ичиб қўйма, дорга осма, дегандек иншоляр ҳақида.

Директор баттар шошди, ўнғайсизланди, вакилга яна бир қаради-да, деди:

– *Юлдашев*, сиз бунга ўхшаш шахсий фикрларингизни ўзимизга битта қоғозга тушириб берсангиз, биз *районодаги* тегишли *отделга* тақдим қиламиз. Ҳамма гапнярим бунақа мажлисга олиб чиқилмайди.

Турғун тик қараб тураверди. Кўнглидан бошқа гаплар ҳам ўтди. Энди бирор ой орасида унинг яхши ўқитувчи эмаслигини таъкидлашлар, дарсларини кузатишга кириб-кирмай, хужжатларини сўраб олиб, кейин уларга қараб-қарамай пўстак қоқишлар, танобини тортишлар, хайфсанбало билан пўписалар... Лекин гапнинг хонаси келди-да.

– Ахир, биз болаларнинг ҳаёлида йўқ нарсаларни айтавериб, эсига солсак, мияларига жойлаб қўямиз. Кейин улар кимдандир сал аччиқланган вақтда биз таништирган йўлларнинг биридан...

– *Юлдашев*, нима, сиз бу ерда юқоридагиларнинг топшириғини муҳокама қилиш учун ишлаяпсизми? Бу сизнинг фикрингиз. Ҳозир майда гапларга вақт йўқ дедим сизга.

– Воҳид ака, менимча, бу майда гап эмас. Чунки...

– Мана, ўзингиз айтиб турибсиз, “менимча”, деб. Тушунганингиз яхши. *Значит*, фикр ўзингизники. Нега топшириқ келганда *сразу* олдimgа кириб айтмадингиз? Иккаламиз *районога* боғланиб, таклифларингизни айтардик. Ҳозир бошқа гап бўляпти. *Инспекторнинг* қимматли вақтларини олиб ўтирмайлик.

Қимматли вақти олинаётган *инспектор*, афтидан, ўз вақти баҳосини чамалаб кўрдими қошини бир кўтариб қўйди, янаям виқор билан ўтирганларга қараб чиқди, кейин, ўрнидан туриб, директорга юзланди.

– Воҳид Ибрагимович, аслида ҳали иккимиз мажлис темасида сўзлашганимизда бу ерга ташриф буюришимга ким сабаб бўлганини билдирмоқчи эдим. Лекин унинг масаласини сизнинг хонангизда, мен, сиз ва ўқитувчи – уч киши ўтириб, бирга *разбор* қилсак керак, деб ўйлагандим. *Ситуация* шундай бўлдики, *именно* ўша ўқитувчининг ўзи жуда калта ўйлашини, зиёли одамларга хос фикрга эга эмаслигини кўрсатиб, *проблемани* ҳозирнинг ўзида, ҳамманинг ичида ҳал этишимизга олиб келди.

Кўплар мажлис эълон қилинганида шундок ҳам: “Турғун бирор нарса бошламадимикан”, деб ўйлаб қўйишган эди. Ҳамма унга ўтирилди. Уйга эртароқ кетсам эди, деб ўтирганларнинг уфлари тортилган, тинчгина ишлаш ўрнига ғалва қўзғайверадиған касбдошларидан хафа, бугун то тўққиз-ўнларгача қолиб кетиш хавфи ортганидан хавотирда эдилар. Кимдир *районо инспекторини* ишлаб турган

тинч ўрнидан бетинч қилган, шошилинч мажлис чакирилишига боис бўлган маҳмадонани дўнгиллаб қойиди. Бу ёғи нима бўларкин, дейдиганлар эса мажлис қизиқ бўлиб бораётганидан оёқларини типирчилатиб қўйишмоқда эди.

Вакил давом этди:

– Бу ўқитувчингиз, ўрганишимизча, она тили-адабиётидан дарс берибгина қолмай, ўзича янгиликлар қилар экан. Ўқувчиларни, дарс *планини* бузиб, қаерларгадир олиб борар экан. Тўғрими?

Турғун бирдан қаддини тик тутди-да, вакилнинг қўзига ботириб тикилди. Ўтирганларнинг кўпи партага икки қарич қапишиб кетишди. “Ўрлиги курсин шунинг”. Ён қаторда ўтирган Муҳаббат опа Турғуннинг қўлини силкиб ўзига қаратди, ишора қилди: “Қўй, шуларга гап хайф. Ўзингга ёмон қилиб қўясан”.

– Ҳа, олиб чиққанман. Ўзимиздаги ижодкорлар билан учрашув ташкил қилдим. Лекин режадан чиққаним йўқ.

– Ўрток директор, бу ўқитувчингиз бир йил аввал нимадир “чп” қилиб ишдан кетадиган бўлган эканлар. Шунда ҳам ўтган йилнинг ўзида *экскурсиялар* қилган эканлар. Бу йил хали янги ўқув йилига уч ҳафта бўлмай, яна. Рухсат олганмилар ё бу мактабда дарс вақтида сайр *нормалний* ҳолат ҳисобланадими?

Директор ваҳимада олайган кўзлари билан биринчи қатордаги ўринбосарини кидириб топди ва қош қўтарди. Ўринбосар уқди: “жавобини сен берасан”.

– Юлдашев *экскурсия* қилишда ҳеч ким билан қелишмадилар. Умуман, бу киши тартиб-қоидаларни қақаям олмайдилар. Мактаб *программасига* кўпда амал қилмайдилар. Ўша куни нотўғри чиқиб кетяпсиз, десам: “Дарс соатимиз бажарилапти, ўқувчилар ўзимиздаги шоирларни ҳам ўрганишсин, режага икки соатгача мустақил ўзгартириш киритиш мумкинлигини биламан”, деб менга ҳам ақл ўргатдилар. Ўзи бу ўқитувчимизни нима қилсам экан, деб...

Ўринбосарнинг охириги сўзлари орасида титроқ сезилди. Вакил деди:

– Нега нима қилсам дейсиз? *Так*, тўхтаб туринг, шу кейинги гаплар *отделно* ёзилсин. Бу бошқа *протокол* бўлади, – *завуч* дейдиганлари қоғоз шитирлатиб, ёзаяпман, дегандек ручкасини бир қўтариб қўйди, вакил давом этди. – Воҳид Ибрагимович, дарсларни *контрол* қилиш шу кишидами?

Директор бош силкиб, ўринбосарга жавоб беришини ишора қилди. Ўринбосар сал довдиради. Кейин томоқ кириб олиб, тик қолган Турғунга қараб қўйди-да, гапга тушди:

– Бу кишининг паспортларида фамилиялари *Юлдашев*. Ўзларининг *дакументларини* тан олмасдан, ўқувчиларнинг олдида бизни уялтириб, саводсизга чиқаргандек ё устимиздан қулгандек, журналнинг ҳамма саҳифасига Турғун Йўлдош ўғли деб ёзиб чиқибдилар. Ўқувчиларга ҳам: “Мени *Юлдашев* деманглар. Турғун ака, денглар, фамилиям Йўлдош ўғли”, дер эканлар. Унда *дакументларини* ўнглаб келсинлар, ўнглолмадиларми, тегинмасинлар эди дейман-да. Эртага *генералний* комиссия келса, мен жавоб бераман. Кейин бу киши бутун ўқувчиларни ўзларига оғдириб олиб, *кружок* ўтаман, дейдиларми, бешинчи синфдан ўн биринчигача “Бизга она тилидан шу устоз кирсинлар, бошқаси бўлмайди”, деб ариза қилгани-қилган.

Вакил уч сўқмоққа рўпара қелиб, маъкулини танлаётган қахрамондек, бир ўринбосарга, бир Турғунга, бир мажлис аҳлига қараб ўйланиб турди-да, нимадир ёдига тушди, чамаси, деди:

– Сиз бу ерга *направление* билан келганмисиз?

– Йўқ.

– Хўш? Унда қандай?

– Шундоқ катта йўл билан диплом кўтариб келганман.

– Саволга тўғри жавоб беринг! Илмоқ гапларингизни ўқувчиларингизга айтасиз!

– ...

– Ким ишга олган? Воҳид Ибрагимович, сизми?

Директор бир силкинди:

– Йўқ, менгача олинган.

Ўтирганлардан бири луқма ташлади:

Олдинги директор.

Олдинги директор? Қариндошмисизлар?

– Йўқ, қариндош эмасмиз.

– Мен бу ёққа келишда сизнинг *делонгизни* ўргандим. Нега дарс соатингиз биринчи йил келганингиздаёқ кўп бўлган? Директорга *крупнийроқ потхот* қилганмисиз? Яширманг. Эски раҳбарингиз энди йўқ-ку.

– Ундай эмас. Билмадим.

– Ўртоқ *завуч*, бу ўқитувчининг меҳнат интизоми қандай? Дарс қолдириш, *прогул*, кечикишга ўхшаш *нарушениеларга* йўл қўйиб турадимиз?

Завуч ёзишдан тўхтаб ўрнидан турди.

– Унақа ҳолат кузатилмаган. Меҳнат интизомига юз *процент* амал қиладилар, дейолмайман-у, лекин вақтида келиб, вақтида кетадилар. Мана, мен ўзимга *метка* қилиб бораман. Бизда юздан ортиқ ўқитувчи бор-ку, шунга ҳар кунлик кечикиш, дарс қолдириш, *балничнийга* кетиш, ҳаммасини белгилаймиз.

Вакил узатилган дафтарга тикилди.

– *Птичка* қўйган экансиз. Икки марта. Нима бу?

Завуч изоҳ берди. Вакил яна Турғунга юзланди

– Нега шунча она тили фани ўқитувчилари бўла туриб шу ерга ишга кирдингиз? Бошқа мактабларга борсангиз бўлмасмиди?

Олдинги парталардан Муҳаммад аканинг овози чикди:

– Энди... Дарс ҳаммага етади. Бу йигитнинг уйям яқинда-да. Кейин ўзи ўқиган мактаб. Гапнинг очиги, менимча, анча-мунчасидан яхши дарс беради. Ўзи *золотой* бола лекин.

Директор уни тўхтатди:

– Холматов, сиз рухсат берилганда гапиришни ўрганинг. Кераксиз жойда нима қиласиз бурун тикиб? *Золотойми*, бошқами. Доим *падвадит* қилиб юрасиз.

Муҳаммад ака жойига ўтирди.

Вакил ковоқ уйиб деди:

– Юлдашев *аттестациядан* неча балл билан ўтган? Фанини яхши биладимиз?

– Ўзларини *предметлари* бўйича баллари 94 балл.

Касбдошлари орасида кўрсаткичдан беҳабарлар бор экан, чоғи, томоқ тақиллатишлар эшитилди. Амалдор давом этди:

– Лекин педагогик психологидан билимлари яхши эмас.

Вакил директорга юзланди.

– *Вот*, кўрдингизми, *проблеманинг* илдизи қаерда? Сиз ўқитувчиларнинг маънавий саводхонлигини ошириш учун махсус соатлар ташкил этишингиз керак. Бу бир-икки марта эмас, *пастаянно* ўтказилиши керак. Ҳали бунақа ёш, *практикаси* кам ўқитувчилар орамизда қанча экан. Давр билан ҳамнафас бўлмаган, педагогикани билмаган ўқитувчи оксайди. Энг ёмони, ёш авлод тарбиясини ҳам чўлоқ қилади. Бу ўқитувчики, *дакументлар* бўйича иш юритилишини тан олмаяптими, демак, у маънавий бузғунчилик қилишга кодир. *Тем более*, она тили-адабиёт ўқитувчиси! Бунақаларни тартибга чакириш, ўз вақтида хурмачасига тикиб

қўйиш ҳаммамизнинг бурчимиз! — вакил Турғунга қаради. — Сизнинг дарс вақтида қандайдир одамнинг уйига ўқувчиларни бошлаб борганингиз бўйича бизга *жалоба* тушган. “Бу ўқитувчи билганини қилади, хоҳлаганда мактаб *программасини* бузади”, деган мазмунда.

— Айтдим-ку, биз бир соатлик дарсни саёҳат дарси қилиб шоир билан учрашишга бордик. Бор гап шу, — у ковоғини солиб олди, овози ҳам одатдагидан баттар дўриллади.

Вакил директорга ўғирилди.

— Кишлокларингда шунақа *знаменитий* ёзувчилар кўпми жа?

Директор истехзо аралаш деди:

— Йўғ-э, агар арзиганида китобга киритишган бўларди-ку.

Вакил Турғунга қаради.

— Нега китобдаги *темалар* қолиб, ўқувчиларни бошқа нарсаларга чалғитаяпсиз? Шаҳар бедарвозами сизга?

— Чалғитганим йўқ. Ҳамма мавзуларни ўрганамиз. Факат шу Вали Дархон шоир болалар учун яхши шеърлар ёзганига у киши билан учрашиб, ўқувчиларимни суҳбатлаштириб келдим.

Орада чирок ўчди. Кимдир ёндиргичидаги фонарчани ёқди. Мактаб қоровули иккита шам ўрнатиб кетди. “*Свет* шунақа кўп ўчадимиз?” деб сўради вакил оғриниб. Директор чайналди. “*Ҳар кун*”, деди кимдир. Яна бошқаси: “*Кунда* икки маҳал бир соатдан ўчиришади, пахта *сушилқалари* ишлашни бошласа, умуман *свет* беришмайди”, деди, чамаси, қоронгидан қуч олиб.

Ёш вакил яна Турғунга қаради:

— Шоирингиз билан учрашувни мактабда *крупний планда* ташкил қилсангиз бўлмасмиди?

— Шоирим анча қариганлар. Кейин пойтахтдан келиб, шеърларини олиб, қўшиқ қилиб айтишганида, биз ўлиб кетишларини кутмасдан суҳбатларини олсак, ёмон ери йўқ, шекилли.

— Жуда зарур бўлса, *абетдан* кейин *экскурсия* қилдириб олиб бормайсизми?

— Ахир дарс режада ҳам саёҳат соатлари бор-ку? Мен уни ўзимизга маъқул мавзуга мослаштириб олдим, холос. Ўқувчилар жиддий ўрганишсин, дедим.

— Қойил, агар ҳамма ўқитувчи иш *планини* ўзига мослаштирадиган бўлса, *районо* билан *облонода* ўтирганларга иш қолмабди-да, — вакилнинг кўзларида хавотирми, нимадир йилтиллади. — *Может планларимизни полностью* кўриб берарсиз?

Турғун мажлисда бўйнидан боғлангандек ўтирганларнинг деворда акс этиб турган катта-кичик сояларига қаради.

— Битта синфни олиб борганмисиз?

— Йўқ, учта ўн биринчи синфни.

Кимдир пик этиб, ким овозсиз кулди.

— Бир кундами? Жа зўр бўпти-ку. Шундай қилиб неча соат дарс ўтилмади?

Турғуннинг ўрнига *завуч* дейдиганлари жавоб берди.

— Йўқ, икки кун ичида. Уч соат.

— Уч соат? *Вашиё кашмар!* Бориб турган виждонсизлик бўлибди.

Ўзини қайвонилардан санаб юрадиган, ҳалидан бери ким нима деса ўша томонга ўғирилиб, кўзойнагини бир ечиб, бир такиб ўтирган ўқитувчи аёл ёнидаги ҳампартасини туртиб: “Ана, кўрдингизми?” дегандек ишора қиларди. Ёнидагининг гаши келар, лекин нимадир дейишдан тийилиб, бурнини жийириб қўярди. Қайвони анча тадорик кўриб турган эди, шарт туриб гап бошлади:

— Воҳид Ибрагимович, Майлими мен гапирсам?

Директор бетартиб ўқитувчиларидан хижолатланган киёфасига рухсатми деган яна бир ифодани қўшиб, вакилга юзланди. Вакилнинг боши ирғалди.

– Мен бу мактабда ўттиз йилдан бери она тили-адабиёт фанидан дарс бериб келаман. Рукия Юсупбаеваман. Шунча йил *постепенна* бир жойда ишлаб унча-мунча тажриба орттирдим. Бу касбнинг иссиқ-совуғидан, мактабнинг баланд-пастидан яхши хабардорман. Ҳали ўқитувчи кам вақтларда икки смена ишлаган, огохлик бўйича ишхонамизни қўриқлаш учун *ночнойга дежурлик* қилиб қолган кунларимиз ҳам бўлган. Беш йил аввал, у маҳалда директор Ориф Исанов эдилар, ўзи бизга она тили дарслари етишмай ётган пайтлар эди, шу Турғун Юлдашев иш сўраб келдилар. Директор бир оғиз маслаҳат қилмай, бу кадр қанака экан, деб ўтирмай, ўн битта она тили ўқитувчиси устига ишга олдилар.

Вакил иягини ушлаб турган кўлини бирдан юқори кўтарди.

– Тўхтанг, опа. Нега ўшанда директорингизга тушунтирмадингиз?

– Йў-ўқ, кирганман. Янги ўқитувчи олманг, ўзи *декретнойда* ўтирган иккита ўқитувчимиз бор. Биттаси яқинда ишга чиқар экан, деб дарсини *замещение* қилиб ўтиб юрибмиз, дедим. Кулоқ солмадилар. Битирувчиларнинг дарсини *полний* шу кишига ишондилар. Хайрон қоладигани – Юлдашев ўшандан бери ўн биринчи синфларга дарс бериб келяптилар. Мана аҳволимиз. Бу киши бўлса... Манимча, *уже* ўзларига иш *план* тузиб ҳам олгандирлар. Бир куни “Шу *программаларимизни* ким тузади ўзи? Янгилашга таклиф киритсак бўларкан”, деб мениям тортмоқчи бўлдилар. Менинг ўз фикрим бор, ким нима деса кетаверармидим. У куни дарс маҳалда хоналарида шовки-и-ин-сурон бўлиб кетди. Кирсам ўзлари кўринмайди. Қанилар ўқитувчи десам, ўқувчилар доскада турган бир портретни кўрсатишяпти. “Бу нима майнавозчилик?” десам, “Майнавозчилик эмас, янгича дарс. Эсда сақлаб қолиш учун зўр усул”, дейди ўқитувчи столига ўтириб олган ўқувчи. Кейин орқа партадан бу киши туриб келдилар. Кап-катта одам ўқувчи родини ўйнаётган эканлар. Доскадаги портрет ўзи ҳақидаги маълумотларнинг тўғри-ноғўрилигини ўқувчилар билан бирга тасдиқлаб ё инкор қилиб турармиш. Қанақа қилиб, десам, айтишмади. Бирпас кириб ўтирингмиш. Бировнинг дарсига бунақа дуч келган вақтда киролмайман ахир. Агар раҳбарият вақтида қараб, *виговорни* берганда, бугунгидек...

Вакил сўради:

– Юлдашевнинг дарсига неча марта киргансиз?

– Уч-тўрт марта.

– Хўп, сиз нима дейсиз, ўқувчиларга бирор нарса бера оладиларми?

– Мен ёнларидаги хонада дарс ўтиб турганимда шовқин бўлиб кетгани учун ё нимадир иш билан кирганман. Ҳалиги... ўқувчиларнинг *кругозорини*...

– Йўқ, дарс *анализига* кирганмисиз, баҳолаб беринг, демоқчиман.

– А... *анализга*... йўқ. Чунки... Бу кишининг дарсларида ўқувчи билан ўқитувчи орасидаги *субординация* йўқолиб кетади. Тўғриси, дарс ҳам бир ўйин бўлиб туюлади. Шунгами, киргиси келмайди одамнинг.

– Ўртоқ директор, яна она тили фан ўқитувчиларингиздан кимлар бор? Бошқалар билан ҳам Юлдашевнинг муносабатлари яхши эмасми?

Ҳамани севинтириб бирдан чирок яна ёнди.

Директор тагин ўринбосарига қаради. Ўринбосар ёнга аланглаб, ўттиз беш ёшлардаги баланд бўйли аёлга ишора қилди. Аёл сирғалиб секин турди.

Хўп, кимлигингизни таништиринг.

– Мен Алимова Клара, она тили адабиётдан 8-синфларга дарс бераман.

– Хўп, Юлдашев билан муносабатингиз қандай?

— Олдин... ёмон эди, ҳозир яхши. Ишга янги келган вақтларидаёқ директоримиз менинг хонамни бу кишига бериб қўйдилар. Мен бир йил аввал ўша хонага катта пул *расход* қилувдим. *Плакаты* анча пул билан битувди. *Юлдашев* кузги *каникулдан* кейин мен *бюллетенга* чикиб, *баниссада* бўлганимда ҳаммасини янгилаб, мен қўйган жиҳозларни ташлаб юборибдилар.

— Юлдашев, шу тўғрими? Нега ташлаб юборасиз? Ўзларига қайтариб берсангиз бўлмайдимиз?

— Тўғри. Қайтариб берганим билан барибир ишлатолмасдилар. Паннолардаги ёзувлар ўзгарган алифбе бўйича ёзилмаган экан. Нотўғри алифбе ўқувчилар хотирасида сақланиб қолиши мумкин. Шунинг учун олиб ташлаганман. Орқа томони ҳам ишланган паннолар эди, — Турғун чимирилиб жавоб қилди.

— Барибир одобсизлик бўлибди.

— Хоналарини жиҳозлашда ёрдам беришимни айтганман. Лекин хали жиҳозламадилар.

— Хона тегмаяпти-ку, қанақа қилиб жиҳозлайман?

Вакил яна директорга қаради:

— Тушунмадим, хоналарни қандай тақсимлайсизлар ўзи?

Завуч деганлари ўрнидан турди:

— Хоналар *кураторлиги* бор ўқитувчиларга берилади. Ўша синф билан бирга жиҳозлагаям, тозалиги, *пожарний* ҳолатидан тортиб ҳаммасига жавоб беради.

— Тушунари. Воҳид *Ибрагимович*, сиздан сўрамоқчиман. Нега ёш *кадрга* сиз битирувчиларнинг она тили-адабиёт дарсини ишониб топширдингиз? Ахир, *опитний* ўқитувчиларнинг ҳурмати бўлиши керак-ку?

— Ҳа-ҳа, тўғри. Очиги, бу *кадрни* ҳар йили пахта мавсумида кийинчилик бўлавергани учун юқори синфларга дарсга қўйганмиз. *Чтоб* эртага ётоқда ўқувчилар ўқитувчимиз деб тан олсин деганмиз. Олдинги директор ҳам шуни кўзлагандир. Аёлларимиз — яхши ўқитувчи. Лекин на ягана, на теримда буларнинг бирортаси болаларни олиб ётоқда ётолмайди. Айниқса, ўтган йили битирувчиларимиз тўксон кун пахтада бўлишди. Шу вақтда мана шу эркак домлаларимиз туриб беришади. Лекин, агар... Ҳали *педсовет* ҳам чақириб *Юлдашевнинг* масаласини кўриб чиқамиз. Бизга муҳими — дарс, тарбия. Ўқитувчиликка муносиб бўлмаса, иш *планни* бузса, бунақа ўзбошимчалик қилаверса, албатта чорасини кўрамиз, — деди у.

— Бу масала *неполка* мактабда, *районодаям* кўрилади. Кейинги ҳафта сешанба куни *Юлдашевни* соат ўнда *районго* етказишга масъулсиз. Мудирнинг шахсан ўзлари билан ҳал қиламиз. Тушунари-а, Юлдашев?

Бирдан ўртада ўтирган аёллардан бири шартга ўрнидан турди.

— Воҳид ака, майлими икки оғиз гапирсам? Узр, вақтингларни олмайман. Мен ҳам она тили ўқитувчисиман. Турғунжоннинг дарсларига кўп кирганман. Таҳлил дафтар тўлдиришгамас, дарс техникаларини ўрганишга. У билан бемалол фахрлансак арзийди. Агар бола ўқитиш масаласи биринчи *планга* чиққанида бу ўқитувчимизнинг олдида мактабимиздагина эмас, *райондаям* ҳеч ким тушолмасди. Билими кучли. Ўқувчиларки шу кишини танлаяптими, демак, биздан кўра болаларнинг кўнглига кўпроқ у йўл топяпти. Шуни ҳам ҳисобга...

Директор уни ҳам сўзлашдан тўхтатди:

— Ҳозир биз бу ерда ким кимнинг кўнглига йўл топаётганини муҳокама қилмаяпмиз. *Проблема* қаерда? Тартиб-қоидаларнинг бузилганида. Билими яхши бўлса, ютуқ ўзиники. Ундан ҳеч ким тортиб олиб қўймайди. Лекин зўр эканман деб билган ишини қилмайди-ку. Юқоридан олинсин деган иншоларни олмаса, дарс вақтида кўчама-кўча юрса. Кейин сиз ҳам навбат берилганда гапиришни ўрганинг.

Ўзи аёллар кўп жойда ишлаш бизга қанчалик қийинлигини ўзимиз биламиз. Ўтиринг, сизга тушунарлими, Юлдашев?

Аёл тап этиб жойига ўтирди. Турғун “ха”га ишора қилди, стулга чўкиб, қандайдир китобнинг букилган саҳифасини очганча, ўкимаса ҳам тикилиб олди. Бирок вакил уни яна турғизди.

– Ҳозир *экскурсияларингиз* хақида *заврайонога* битта *обеснителний* ёзасиз. Каранг, менга каранг, сизга қандай ёзишни ўргатаман, туман халқ таълими бўлими мудир Н. К. *Пашиахаджаевга* деб бошлайсиз. Фамилияни тўғри ёзинг лекин. У киши *чўткий* ишлаб ўрганганлар. Хатингиз қайтиб келиб ишни кўпайтирманг тагин.

Турғун қовоғи уйилганича билинар-билинмас бош ирғади.

– Энди бошқа масалаларга ўтсак. Бу йилги олимпиадани ҳар доимгидан ҳам самарали ўтказиш тўғрисида *облонодан* алоҳида топшириқ бор. Энди танлаб олинган ўқувчи билан *индивидуалний* ишлаш...

Мажлис кеч тарқалди. Роса чўзилгани билан бир тузук мавзуси ҳам, якуни ҳам бўлмади. Турғун ҳамманинг кетидан чиқар экан, директорнинг Жўравойга имо-ишора қилаётганини кўрди. У қанча орқада қолиб раҳбарларга кўринмасликка тиришмасин, бўлмади. “Машинаниям мактабига малай қилиб олган булар. Бирортаси беш тийин пул қўшибмиди. Эшшакарава киворади”. Жўравой Турғунни бир туртиб, зарда билан директор томон кетди. Айримлар тушунарсиз тўнғиллар эдилар. Ёмон бўлди-да, Жўравой энди неча кун гапириб юради. Ахир ана у маҳмадона вакилни шаҳарга элтиб қўйиш керак.

У жинкўча томон юрди.

Туни билан хайхотдай ҳовлида ёлғиз қолган бувисини ўйлаб чиқди. Авваллари кўни-қўшнилар билан узок-узок суҳбатлашиб ўтирарди. Энди тенглари тугул, ундан беш-ўн ёш кичикроқлар ҳам бир-бир ўтиб кетишяпти.

Қайси кунни деразадан кузатиб турди: бувисининг ҳаракатлари чакқон, ғайрати кўп, лекин белини ушлаб-ушлаб қўяди. Шу ёшида хизматини қилиб дуо оладиган келин бўлмади-да Ойдин.

Узок ўйлади. Тонг-ла Ойдинни олиб келиш учун боришга қарор қилди.

Бирок тонг – тонг эди. Буткул бошқа рангларда эди у. Турғун окшом ўзига берган ваъдаси учун ўзини ёмон кўриб кетди. Сокол қираётганда ойнадан уялди. Кўчада Ойдин билан етаклашиб юриши-ю орқасидан Йигиталининг етиб олиб ўтиб кетишини кўз олдига келтирди.

Тушгача у-бу ишлар билан андармон бўлди. Кун пешиндан оққанда бувиси неча кунки, қиблага қараб: “Ҳаво ёғиб қўймаса бўлди”, деб ташвишга тушаётгани учун томдаги шафтоли қокисини йиғиб олишга уринди. Нарвонга оёқ қўйди. Уч-тўрт қадам юқорилагач, бирпас тўхтаб турди-да, бир поғона пастга энди.

– Томнинг кандигида¹⁷ илон бор экан, буви.

– Илон дейсанми?

– Ҳа, тилини чиқариб мени масҳара қиляпти.

– Тилини чиқаргани менга тегма дегани. “Жонивор, сенга зиён етказмийман, сен ҳам менга зиён етказма”, дегин. Туш, бўлди, бошқа вақт чикасан. Уям бола-чақасига ул-бул опираман, деб чиққан-да.

– Ўлдирсам-чи?

Нима қиласан ўлдириб?

Ўзи нима қилади бизнинг уйда?

– Ким айтди сенга бу уй сеники деб? Бир ўйла-чи, биров шунақа дедими?

¹⁷ Кандик – томга чиқиш жойидаги тўсқинлар ораси, қовокпеш.

- Хўп, тавба қилдим, сизники, – Турғун мийиғида кулган бўлди.
- Меникяммас, – кампир пешайвон кирғоғидаги ёғочғалтак атрофида ғинғиллаб юрган сариқ арига ишора қилди. – Пашшадир, чивиндир, чигиртка, курт-кумурскадир – ҳаммасининг уйи.
- Қаёқдаги гапларни айтасиз-а, буви.
- Нимага қаёқдаги гап бўлсин? – кампир кўрсаткич бармоғини васса терилган шифт тўсинига тўғрилади. – Ху анави вахмакни кўрдингми, удир, ана у кун и ертўладан олиб чиқиб ташлаганинг бор-ку, чаёндир, итдир, мушукдир, ана у айвондаги сигир борми, эчки-улоқми – ўшаларнинг уйи.
- Буви-и.
- Ҳа!
- Ҳалиям ёш бола деб биласиз-а?
- Ёш боласан ҳали.
- Э-э, мени роса боплагансиз ўзиям. Илгари музқаймоқ олиб берганингизда, уни қаердан опкелишади, десам, булутларни кўрсатардингиз. “Самолётда оптушишадими”, десам, “Ҳа”, дердингиз.
- Нима бўпти?
- Энди эртақларингиз ҳам катталарга мос бўлиб ўзгарипти-да.
- Сен ҳали ишонмай юрибсанми? Ростданам музқаймоғинг булутдан бўлади.
- Роса кулгига қолганман. Иккинчи синфмидим, Бойқўзи домламиз кулиб-кулиб айтиб берган, “Музқаймоқ сут билан шакардан бўлади”, деб.
- Нодонсан ҳали. Олийга ўқиб диплом олганинг билан менинг мактабимни битиролмайсан. Ўша шакар ҳам, сут ҳам булутдан бўлади.
- Турғун хахолаб кулди. Кейин жиддий тортиб, бир нималарни эслади.
- Буви, ўшанда музқаймоқни *бидонда* опкелишарди-а? *Бидон* ёғоч *бочкада* бўларди. *Бочка* билан *бидоннинг* орасида катта-катта музлари бўларди. Музқаймоғи шунақа мазалийдики. Биз ошналарим билан оролни айланиб ароқ, пиво ичиб кетган одамлардан қолган шиша идишларни йиғиштириб келардик. Тўртта шишага битта музқаймоқ олса бўларди. Самижон ака *бидони* ичидан қошиқда олиб қоғоз идишга солиб берарди. Менинг ўша музқаймоқчига роса ҳавасим келарди. Унга мазза, музқаймоқ егиси келса, идиши тўла, дердим. Лекин шунча пойлаб, еганини ҳеч кўролмаганман. Гавдали, баланд бўйли одам эди.
- Секин гапирасанми. Раҳматли Бодомчанинг бешта ўғли борида. Туронбой, Сувонбой, Тешавой, Самижон, Валижон. Ҳаммасиям гавдали йигитлар бўлган. Нак арслон дейсан.
- Бирор нарса эсингиздан чикмайди-я. Отларида адашмаганингизни-чи. Ҳозир ҳам Самижон акадан бошқа ҳаммалари борми?
- Йўқ-да. Тешавой билан Валижон икковиси бор, Лайлакуяда дадаси экиб кўрғонча қилиб кетган боғда қўшни ўтиради. Самижон тушмагур сойга оқиб ўлиб қолди. Тўнғичлари Туронбой бўйнига битта қўк яра чиккани баҳона, эрта кунда уям омонатини топширувди. Сувонбойи ўзига жавр қилиб катталар билан олишиб, мана, каро ерда ётибди. Болам, умрним уволи бор. Ўзининг жонини асрамаса, одам деганга бу бошни нимага берибди. Биров билан олишиб, сира бўйни йўғонлик қилмагин. Худо у дунёга бир жойи эзлиб борганларни сўроқ қилармиш. “Мен сенга бутун тана берганидим, қани?” дермиш.
- Буви, бўйни йўғонлик қилсам нима бўлади?
- Дард бўлади, бало бўлади.
- Бўлди, айтинг. Нега тили узун ё бошқа нарса демай шунақа дейишаркин-а?
- Дорга осар замонларнинг гапи бу. Пошшо билан унинг одамларига терс

гапирадиганларни, “Жа гапирдинг, осса ўлмайсанми, бўйнинг шунча йўғонми?” ё “Бу дорга оссаям ўлмайди, бўйни йўғон-да”, дейишаркан. Шу. Бўлди, гапни кўпайтирмай илонга қара-чи, кетган бўлса, кокини оптуш.

Турғун нарвонга оёк қўйди.

– Кетибди.

– Одам бор жойда илон бўлади-да, – кампир томга чиққан неварасига далда қилиб овозини кўтарди. – Жони қаттиқ бўлади илонларнинг. Илон одамни кўрганда, “Бўйи курсин-эй, мунча баланд бўлмаса, тикка туришини-чи, туркияма бирам совук”, дермиш.

– Қовокпешнинг орасида пўсти қопти, олиб тушайми?

– Янгими?

Билмасам.

– Қўлингни теккиз-чи, синиб кетмаса ҳозир ташлаган бўлади. Йўк. Кўпам ҳозир ташламаган. Вақти эмас.

– Вақти қачон экан? – Турғун кулди.

– Бир ой-бир ярим ойча бор.

– Эски экан, қуриб ётибди.

– Ҳа, тузук. Кўкламгиси яхшироқ эм бўлади. Худонинг бергани буям. Қоқингни ташлаб тушавер. Мен бўздан халтача тикиб берай, ўшанга соласан, эзибички кип ўйман, – кампир ичкаридан игна-ип, оқ латта олиб чиқди.

Турғун копни пастга иргитиб, томдан тушди. Бувисининг қўлидан янги битган халтачани олиб яна чиқди, илон пўстини халтага жойлаб, бандини тортиб, оғзини ёпди. Нарвондан туша туриб деди:

– Илгари бедазорларда мол боқиб юрганимизда ошналарим илонларни роса қўп ўлдиришарди. Думидан ушлаб симёғоч симига иргитишарди. Нечтаси тепада ток уриб ёпишиб осилиб қолган, нечтаси икки бўлиниб тушиб келган.

– Сен-чи, қўшилармидинг?!

– Йўк. Ўлдирмаганман.

– Томошасини кўрганман, дегин.

– ...

– Худо яратган махлуқнинг жонини олиб нима топиш¹⁸? Ҳаммасининг сўрови бор. Бир жонга азоб берсанг, ўзинг ҳам азобингни тортасан. Бир маҳали, унда аянг иккинчида ўқирди, Хузрум томондаги сигирларга қасал келиб, беш-олтитаси ўлибди. Кейин эгалари кўмишга жой тополмай тоққа чиқариб пат-пат юрар жойга оббориб, қарға-қузғунгайм овқат керак деб чуқурроқ жойга ташлаб келаверишибди. Эртаси яна бир сигир билан бузоқ ўлган экан, Яндашали тегирмончи бўларди-ку. Кўтарманинг бошидаги. Эслайсанми?

– Ҳа, ҳа.

– Ўшанинг гурсиллаган бир акаси бўларди. Гапирса ҳамма ёқ гулдираб кетарди. Ўша ўзим ташлаб келаман, деб борибди. Қараса йўғонлиги мана шу қувидай келадиган илон уч-тўрт қунлигида ўлган бузоқчани ютаётганмиш. Оғзи юмилгунча қараб турибди. Ютиб бўлганда ўзини эпполмай бирпас-яримпас туради шекилли-да, трахтиридан паншаха опкелиб илонга тикиб-тикиб қийнабди. Кўзи қотиб, думи буралмай қолганда қайтибди. Келиб, “Ўлдирдим”, деб ҳаммага мақтанбди. Беш-олти қун ўтиб қизиқибми, нечаям киши атай кўргани боришса, илон ётганмиш-у, еганини хал киворганмиш, дўппайган жойи йўқмиш. Боши ҳам қаерда қолган бўлса, ўша ердан кимирламаганмиш.

¹⁸ Топиш – фойда.

Ўлмабдимикан?!

– Энди бу ёғини эшит. Ён-веридаги ўн чоғли ўлик молларнинг бирортаси йўқмиш.

– Илоннинг шериклари келиб егандир-да, а?

– Ҳа-да. Яна ким билсин, қайси махлуқ келиб еган. Тилов подачи илонлар одам иси йўқ жойга судраб кетган деган эди. Билмасам энди. Кейин уч кун ўтиб, Яндашалининг акасини, оти Болтавой эди, кидир-кидир қип қолишди. Бирови даштга кетганмикан, шу ёкка қараб ўтирадиган бўп қолувди, бирови ғалатирок гапириб юрувди, дейди. Ота-энаси доғида одош бўп кетди. Худо кўрсатмасин. Болам, илонниям Худо яратган. Униям уйи, жойи, бола-чақаси бор. Худо берган умри бор. Кўзини кўргандирсан, шуни Худо даргоҳимни кўрсин деб яратганмасми? Кўзини юмдирган одам Худодан зўрман дегани-да.

Турғун ҳовли четигаги буралиб ётган ток зангларига тикилиб қолди.

– Биз томонларда ҳам шунақа катта илонлар бор экан-да?

– Бўлган дейишади-ку. Бўлсаям тоғи тошдадир. Бир емишлиги сероб жойларда бўлмаса, ҳамма ердаям катта илон бўлмайди. Қорни осон тўймаса.

Кампир сўрига чикиб, чордона курди.

– Турғунбой, кўк териб келмайсанми?

– Куз кунида қанақа кўк тераман?

– Ана, Сотимбойнинг кечки маккасига бор, учинчи экинга бачки эккан, ичи тўла шўра.

– Йўқ, буви, ўзимизнинг боғдан бўлса майли эди, биров кўриб қолса, нима дейди? Уятга ўлайми? Эракк кишига... Мен энди кўкат терармидим.

– Эраккиш. Кўчада пешоб қилсанглар уят эмас-ку, кўкат териш уятми? Ўғирликмиди, ғарликмиди, уяласан? Эрта-индин ётоққа кетиб қолсанг, кўк сомсага тўйдирай дувдим. Ўзимниям бир кўнглим кетди.

– Сомса ёпмай қўяверинг. Кўчадан Тўйчивой тоғанинг ошхонасидан олиб келайин, еймиз.

– Кўй-э, ёш-ёш болаларни ишлатиб юради. Қўлини ювиб қиладими, ювмай қиладими. Ҳалқумимни булғам.

– Тоза қилади, буви, ўзлариям ейди-ку.

– Тўйчивойнинг ҳам пул топай деб қанақа гўшт ишлатаркин? Тоғда касалдан ўлиб-нетган, ичи ўтиб чалиш-палиш бўлган молларнинг гўштилари, дейман. Пулни човлаб чотиға, пуфлаб путиға уради.

– Майли, опкелаверай.

– Йигит тушмагур-эй, алакни палак билмайсан-а. Ўзи ойлигингни неча вақт кечиктириб оласан. Кўй, қора қозонни қайнатганимиз яхши. Ис чиқиб турмаса, барака кетади. Озгина тоза пахта опчик, ёғ қизиганда чирок қўйиб юбораман.

– Ўтганларимизгами?

– Ҳа. Ер-сув эгаларияям. Ўлик тўймагунча тирик тўймайди, болам.

Кампир ўчоқбошига кетди. Қозон тағига хашак қалаб ёқишга тайёрлади, чойгумни сувга тўлдириб ўчоқ оғзига қўйди. Ариқ сувига солиб бўғзидан ип билан боғлаб ток зангига тортиб қўйилган ёғоч идишдан гўшт олиб ёнғоқдек-ёнғоқдек қилиб тўғради. Пиёз парраклади, картошка арчиди, бир бўлак ковок майдалади. Ўчоқ ёнига ташланган гўзапоя боғини ечиб, ичидан танлаб синдириб олган қалтагига тоза пахтани ўраб, тирсакча узунликда чирокпилик ясади. Уни қозондаги ёкка ботириб олди-да, оловга тутди. Чирокпилик ўт олди. Кампир уни ўчоқ четига тиклаб ўрнатди. Шу жойга келганда Турғун ҳар ғалгидек, яқинлашиб, чўккалади. Кампир Қуръон туширди. Омин қилдилар. Яна оловни баландлатиб, қозонга гўшт

ташлади. Димламанинг оловини пасайтириб, чўғни чойгумнинг корнига сурди.

– Турғунбой болам, сигирни эртароқ олиб кириб кўяқол. Жағи жарда қолсин-а. Пичанини сопқўйдим. Сениям бир кўрсин. Мол эгасининг кўзидан сув ичармиш.

Турғун мол-ҳолни тинчитди. Сигирнинг узун-узун товуши тўхтади, подадан маърашиб келиб жойига кирган эчки-улоқлар жимиб қолди. Катакка терилган товуклардан бир-иккиси охишта “қуқ” деб қўйди.

Халигина қушларнинг ховлини тутиб, ариқдаги сув овозини ҳам босиб кетган чуғури ўрнини чигирткаларнинг узок-якин чириллаши эгаллади.

Пешайвон саҳнини хира ёритиб турган чирок атрофида капалакчалару чивинлар айланиб учиб юрарди. Ўртада ярми сийлмаган овқат, дами чикқан чой турар, икки четдаги яккаважат кўрпачада буви билан неварга ўз хаёлига берилиб ўтиришарди.

Турғун пиёласида илиб қолган чойни ҳўриллатди.

– Буви.

– Ҳм?

– Қурбаканинг қуриллашини қаранг.

– Ҳм?

– Энди тушунапман тилини. Ўзимнинг уйимдаман, хоҳлаганимча қуриллайман, деяпти, шекилли.

– Ҳа-да.

– Хаҳ.

– Нега қуласан? Бори шу, – кампир дастурхоннинг ўзи томонда қайрилиб турган четини очиб текислади.

– Болам, шуни еб қўйгин. Ёмондан ёрти қошиқ қилмайлик.

– Йўқ, смайман, буви, тўйиб кетдим. Сал тузини паст қилибсиз.

– Овқатга нато¹⁹ ўкима. Овқат дастурхонга келганда, ўтирганлар мени ёмон демасмикан, деб қалтираб турармиш. Ёкмаса семагин эди.

Йўқ, ёқди. Яхши-ю...

Буви чимирилди.

– Ит бақага тўйди, житта-житта қўйди.

– Э-э, буви.

– Суммат сенга нўкор²⁰ми? Жинимни келтирсанг, очингдан тириштирвораман.

Кампир шакир-шукур қилиб йиғиштирган бўлди. Кейин қўлини дуога очди:

– Омин, еган-ичган, тўкилган сочилганнинг савобини аввало ўзингга, жами пайғамбарларга, Муҳаммад пайғамбаримизга, аҳли муслимларга, жами ўтганларга, шаҳидларга, аввалги ер-сув эгаларига, еттидан етмиш авлодгача умидвор бўлиб ётганларга, шу қаторда, ўзинг бериб ўзинг олганинг – Олмаҳон кизимнинг руҳи покига бағишладик. Гўри тўла нур бўлсин, йўлдошлари ҳур бўлсин. Кетидан борган гўдаккина Лолаҳон неварамиям қоронғи гўрини ёруғ қилгин. Иккисиниям раҳматиларинг қаторида қилгин. Бу дунёда кўрмаганини у дунёда кўрсатгин. Художон, кўпга бергин, кўпни қаторида шу мунглиғгина болаларимга кенг феъл, кетмас савлат, танисихатлик, хотиржамлигини бергин. Ўзинг ўт балоси, сув балосидан, иллату фалокатлардан, оби азоб қуналаридан, вабои жонлардан асрагин. Гийбатдан, бўҳтондан, ҳасаддан, жин ҳамласи, шайтон васвасаларидан сақлагин. Болаларим тупроқ олса олтин бўлсин, қул олса қумуш бўлсин. Яхши қуналарингни кўрсатгин. Омин Оллоҳу акбар.

– Мен юваман, буви.

¹⁹ Нато – накл.

²⁰ Нўкор – қарол.

- Кўявур. Намозга ҳали бор. Ўзим юваман. Сен ёзарингни ёз. Дарсингни қил.
- Даладан пичан ўриб келайми? Эчкиларни ўти қолмапти.
- Вой тавба. Шомдан кейин-а? Далага боргунингча икки хуфтон бўлади-ку?
- Ой чиқяпти, қаранг. Ёл-ёруғ.
- Кўй, курт-қумурсқа кишлик жой ахтариб қарахт бўлган пайт. Қўл-пўлингни бирор нарса чакиб олади.

– Телевизорда айтишибди. Эртага совуқ тушаркан. Хазонак эртарок келадими дейман.

– Йўқ, болам, қорақарға²¹нинг қай²²и. Яна ҳаволар жўнашиб кетади. Дала-тузда экин-тикин бор. Давлатнинг пахтаси бор. Қантароғди²³гача қанча иш бор ҳали.

– Ҳмм.

Дарвоза тўсатдан тарақлади.

– Сумматби хола, Ҳо Сумматби хола!

– Вой, Чаманми, югур, қара, келавер, Чамангул! – деди кампир шундок ҳам дик туриб, дарвоза ёкка отилган неварасига.

– Нима бўлди? Якка келдингми?

– Йўқ, кўчада Элбек бор. Хола, Азлар холамоникига юраркансиз. Айтадиган гаплари бормиш.

– Вой мангина ўлай. Ўсал бўлқолмадими, ишқилиб?

– Йўқ, олдингидан анча яхшилар. Кеча бир табибни чақиришган экан. Шундан, шекилли. Икки кундан бери кўзларини очмаётган эканлар. Бугун яхши бўлиб, сизни сўрабдилар.

Хабарчи жувон ийманибгина кўрпача четига ўтирди. Пешайвон дамидаги човгун томонга шошиб кетаётган кампирнинг тайёр бўлишини кута бошлади.

– Яхши бўлдилар деб кўрқитмагин, қизим. Оёғимнинг калтираганини қара. Икки кундан бери ана-мана дейман. Вой-ей, қилча кучим қолмади-я.

Турғун сўритокка қайрилма сим билан осилган челақдан човгунга сув қуяркан, деди:

– Нега оёғингиз калтирайди? Яхши деяптилар-ку.

– Ҳа, бола-я. Қуй, қуй тезроқ. Қочақол, ариқда юваман. Азларби кандоқ эди-я. Даладан бери келмай ишларди. Айғиротдай кучи бор эди.

Чикиб кетишди.

Ҳовли жимжит бўлиб қолди.

Турғун ўчоқбошини йиғиштирди. Идишларни ариқда ювиб тандир ёнида симга осилган ёғоч узумкутига тўнкариб қўйди. Қозон устини маҳкамлади. Ўчоқ оғзига кирпитикан кириб чўғда куймасин учун тунука лаппак ўрнатди. Кейин ўн бир тўсинлик “дарсхона” уйга кириб, портфелини титқилади. Сал мизғийман, деб ухлаб қолибди.

Тушида худди шу ўзи ухлаётган уй деразасига Ойдин яқин келиб, унга энгашиб қараётганмиш.

“Нега кечасида келдинг?” дебди Турғун. “Шундок, ўзим. Токчада исирғам қопкетибди”, дермиш Ойдин. “Қайтиб келмайсанми?” дебди у. “Сизга юз марта айтаманми? Барибир сизни яхши кўрмайман. Ваъдалашганим бор. Кузда у билан қочиб кетамиз”, дермиш хотини. “Йигит тарра биланми?” деса, “Йўқ, Эргашали-ку”, дермиш.

²¹ Қорақарға – октябрь ойи кириши ўнқунлиги.

²² Қай – кириш вақти, мавсум қайрилиши.

²³ Қантароғди – декабрь бошидаги ўнқунлик.

Чўчиб уйғонди. Аввал деразага, ундан оша дарвозага ошиқиб қаради. Уйланганида тўлдирилган, кейин бир йил ўтиб келиннинг сеплари олиб кетилган икки хонали уйи томон отилди. Калитини туширолмаи аранг очди. Ичкаридан Ойдиннинг бўйи юзига ургандек бўлди. Ипор иси сандиқдан кетмас деганча бор экан-да.

Оёғи тагига ўриндик олиб келиб чикди-да, баланддаги кичик тоқчага қаради. Йўқ, исирга йўқ. Факат бир қоғоз кўринди. Сурат. Тескари бўлиб ётган экан. Тўйдаги. Ёнларида иккитадан ошною дугоналар билан. Ана, хотини. Чиро-о-ойли. Келин либоси бирам ярашган. Лекин чимрилган. Суратдаги ўзи хижолатда турибди. Сочлари қоп-қора бўлган экан. Хотининг яхши бўлса ёканг оқаради, ёмон бўлса сочинг, дерди бувиси Бектурди акасига.

Ўқиниб кетди. Ҳовлига чиқди, сўрига оғир чўқди, кейин чўзилди, юлдузларга тикилди.

Дарвоза очилди. Кампир қовоқлари шишган, кўзлари қизарганча кириб келди. Турғун у томон юрди.

– Азларби бўлмай қолди, хуфтондан кейин омонатини топширди.

Турғун омин қилди.

– Худо раҳмат қилсин.

– Ҳа, Шокаптардаги кизи шу ерда экан. Катта кизини эри Русияга опкетган. Энди етиб келолмайди. Азбонаси бор эди-ку. Яхши кўрган кизи ўшайди-я.

Азбона дейсизми?

– Ҳа. Ҳаммага топилган нон шуларга топилмадим, ўша ёқларга кетди. Қорни қондек, ичаги енгдек бўлмаса. Азлар тушмагур, энди юрган-тургани бир пул бўлади.

– Тоблари йўқмиди шунчалик?

– Ётиб қолувди-да. Бу кеча нега тушим булғашди дедим-а, – кампир юзидан оқаётган ёшларни қўли билан сидирди, овози бузилди. – Эртарок борсам айтадиганининг ҳаммасини айтармиди.

– Сизга бирор нарса дедиларми?

– Деди-да. Аввалига ҳол сўраб инкиллаб ўтирди. Вақтини ўтказиб қўйди-да. Қўшниси бор эди. Ҳадеганда чиқавермайди. Ёлғиз қолишга илҳақ бўлдиёв. Кейин бир-икки оғиз гапирди. Яна бир нима айтар бўлувди, тилдан қолди. Э Худоим-эй. Ўргилайин жонимнинг эгаси, Яратганим! Сен нима десанг шу бўлади. Дам ўтказганингга шукур.

– Азлар хола қизларига ул-бул мерос васият қилдиларми?

– Ўлма-я, хаёлинг меросдами? Нимаси борки, васият қилса. “Асалбидан ўзингиз хабар оптуринг. Ювгани ўзингиз кириг. Асалби кўркади”, деди.

Кампир йиғлади.

– Нега, қап-катта хотин-ку, Асалби хола ҳам?

– Катта бўлган билан эридан қалтак ейвериб чўчийдиган бўпқолган.

– Эрлари халиям ичиб юраркан.

– Шунга айтгин.

– Катта қизларининг оти ғалати-а?

– Нимаси ғалати?

– Азбонам отми энди?

– Тилга шунақа ўрнаб қолган-да. Бошпитида Азизабону.

– Ҳа, шунақамиди? Мен бўлса...

– Раҳматли билан кўздай қўшни эдик. Шу уйимиздан бизни ҳақсиз қилиб чиқарганда тўққиз ёш эдим. Дадамни қулоқ қилиб опкетишди. Бувим билан ўзимизнинг жойимиздан жой беринглар, деб ялиниб ўн саккизга бўлинган ҳовли-

ерларимиздан шу бўлдакни олиб қолганмиз. Келин бўлиб тушган жойимнинг тепа томонида Азларбиларнинг уйи бор эди. Гапимиз тугамасди. Худо раҳмати-ей, яллага бирам устайди. Овози ўтқир, ёқимли эди. Бировга сира эшиттирмаган. “Опа, ичкарига кириб, ўзингизга айтиб бераман”, дерди.

– Эрлари бобомга ўхшаб урушдан келмаганми?

– Йўқ, болам, Азларби мендан ўн ёш кичик-ку. Эри япон урушга борган. Бир бурдагина бўлиб қайтиб келганиди. Кейин бир кеча ухлаб ётсам, каттиқ товуш келяпти. “Опа-опа, чикиб, Келсинбойингиз хириллаб қолди”, дейди. Кириб борган жойимда гўлдираб-гўлдираб жони узилди. Нимадан ўлди, кўрган-кечирганига юраги дош бермадими, билолмадик. Болам, дамингни олақолгин. Сахар туриб ун ошига жаз қилиб, хамир кесиб кетаман. Қарашасан, Азларби ун ошини яхши кўрарди. Ўзиям кўп пиширарди. Маъракасида уринганларга опчикайин. Ҳали кирсан-бараксан²⁴ бўлганда суюк ош керак.

– Яна чикиб кетасизми?

– Ҳа, чиқайин, болаларига далда бериб турмасам, эрталабгача икки букилиб қолади. Худойим-эй, шоти тинмай қолди-я.

Кампир пешайвон тахмонига яқин келди. Турғун дик турди.

– Ўзим солволаман. Энди ёш бола қилиб жойимниям солиб берасизми?

– Дарвозага ташқаридан калтак тиқиб кетаман. Мен бориб тайёрлик қилишай. Латта-путта, бозор-ўчари бор. У-бу ёқни йиғармиз. Сахар қилиб ўзим турғизаман сени. Ўт ёқиб берасан, мол-холни эрта тинчит, кейин ўзинг ҳам бориб эшигининг оғзида тургин. Дўппи-мўппингни тайёрлаб қўй. Чирокни ўчирма.

Туни билан уйқуси ўчди.

Калима келтирди.

Уч юзгача санади.

Кейин осмоннинг кўриниб турган бир парчасидан яна Ойдиннинг юзини ахтарди, топди, ширин энтикди.

Кўзга яқин, кўнгилга яқинсан, Ойдин... Сен... яхши кўриб боғланиб қолиш нималигини... Йўқ, билмайсан эмас-ку... Уфф...

Сенга уйланаман деб эски уйимизни бузиб уй солдирдим. Бувим мендан беркитиб қанча йиғлади. Бувимнинг оталари, эналари яшаган уй-да. Кўп ўтганларимизни кўрган. Ўша эски паст томли уйлар, чорбурчак хоналарида шифтигача кичкина-кичкина тоқчалари бор деворлар менгайм кадрли эди. Шундоқ кўзимда турибди. Ичкарида бир уй бор эди. Дарчаси кичкина, чироғи йўқ. Пешиндагина ичи сал ёришарди. Яланбувининг уйи деб мени Полвон акам кўрқитган эди. Каттарок бўлгунимча киролмасдим. Яланбуви кимлигини билмайман.

Ойдин, бир куни, “Менга қачон кўнгил қўювди ё сўз берган жойим бормиди? Шунақа қилиб ҳам уйланадими?” деб аччиқ сўз қилдинг. Биласанми, “Фарҳод Ширин”да Фарҳод, “Ишққа чалинганимда ҳали руҳим танам билан бирлашмаган эди”, деркан. Кўрдингми, бизнинг руҳимизда севги ўзи бўларкан. Факат биз ундан кечроқ хабар топарканмиз. Худо вақти билан билдираркан.

Ойдин, сенга кўнглим бойланганда энди ўн бешга кетаётгандим. Еттинчини битирган йилим Кенжавой ошнам билан эчки боқаман, деб бир кунгина подасига подамни қўшибман. “Тоққа борамиз, мен ҳар куни тоғда боқаман”, деди Кенжа. Эчки дегани тоққа ўч бўларкан. Факат қояга ўрлайди. Отақўзи тоғанинг қўргончасига ўтиб кетмасин деб олдини қайтаргани югурибман. Тоғда югуриб бўлмас экан-да, Ойдин, одам куйига эниб кетаркан, ўзини тўхтатолмай қоларкан.

²⁴ Кирсан-бараксан – ғала-говур.

Эчкилардан канча ўтиб кетдим ҳамки, оёғим югураверади. Охири учиб кетдим. Неча думалаб тушдим. Иккала қўлим синган, чап оёғим ҳам. Юзим шилинган. Уйга Отақўзи тоғанинг иккита ўғли замбилга солиб осилтириб олиб келишди. Қўлоёқ пастга осилиб турса, синган жой оғримас экан. Бувимнинг войвойлаганини кўрганингда эди. Ўша замбилда Бадалвой тоғанинг пат-патига юклашди. Ёнимга бувим ўтирдилар. Бир ярим соатда шаҳарга касалхонага олиб боришган, Ойдин. Пат-пат трахтирни биласанми? Тескари бўлади. Олдинда кажаваси, оркада калласи. Ўшанда бориб, ўшанда келдик. Иккала қўлим тахтакачланган, оёғим қотириб қўйилган, шу ҳолимда... Сени кўрганман. Ўзи аввал ҳам кўрардим, лекин ўшанда бошқача бўлиб қолганиниги, юзинингнинг тип-тиниклигини, қошларинг коп-қора, қайрилмалигини, киприкларингнинг узун-узунигини кўриб...

Вараки сомса олиб чикдинг. У вақтда бизга якин жойдаги ховлингларда турардинглар. “Аям бериб юбордилар”, дединг. Бувим ўчоқда қўйласим²⁵ қайнатаётганди. Кувидан олган сариёғини юмалоқлаб, устига туз сепиб турганди. “Вой бўйларингдан айнанай. Аянг жон кўшним-да, бугун овқат килолмаганимни билибди-я. Она кизим, шу акангга совуқчой ичириб қўй. Менинг қўлим ёғ”, деди. Сен аввал менга, кейин сўридаги чойнак-пиёлага қарадинг. Пиёлага чой тўлатаётганингда худди катта бир ишни бажараётгандек, кунтингни қўйиб, паст лабингни тишлаб, чойга каттиқ тикилиб турдинг. Кейин жилмайиб менга якин келдинг. Эҳтиётлаб ичирдинг. “Яна берайми?” дединг кўзларинг жавдираб. Мен уялиб бошимни сарак-сарак қилдим, йўк дедим, лекин чанкоғим қонмаган эди. Томоғим ёнаётган эди. Оқ доқада бойланган оёқ-қўлларимга қараб бир сесканиб кетдинг. Раҳминг келиб яна кўзимга қарадинг. Ўша кунги мўмиёни эртарок ичиб қўйибман-да. Эсимдан чикиб қолмасин, дебман. Сенинг шомдан кейин мени кўришга чикишингни бунақа чиройли бўлиб ёнимга келишингни билганимдами!

Мўмиё ичган одам гапирмай ухлаши керак экан. Чунки овоз суякдан чиқармиш, Ойдин. Сен ақалли раҳмат ҳам айтмади, деб хафа бўлгандирсан-а?

Эйўк, бу ўзим ўйлаб топган баҳонам. Барибир ўша куни бир оғиз гапиролмасдим. Хушимни шундоқ олиб қўйгандинг. Айтайми, хали ҳам томоғим қақрайди. Хали ҳам совуқ чой тилайман. Лекин унақа чойни қайтиб ичмадим, Ойдин.

Сенга айтадиганим кўп эди.

Энди бу ғози йўк гаплардан нима фойда. Қуйрукни ейсанми, буйрукними, дейишади-ку.

Сенинг бир умрлик дард бўлишингни билганимда... Қўлингдан қайтиб куюгимни босар чой ичолмаслигимни ҳам билган бўлармидим.

Ойдин, мен энди сен минг марта ўтинсанг ҳам қўлингдан чой ичмайман.

Лекин минг уринсам ҳам, кўзимдан кетмайсан...

Уфф...

Юкингга келгунларича тоқчалардаги канча идишларингни синдириб ташладим. Тошойнани майдалаб қўлимни қиркиб олдим. Фойдасиз, биламан. Бувимни адо қилдим холос. Идишларингни бошқатдан бозордан келтирдим.

Одам ўзининг ичиниям, хаёлиниям шунақа янгилаб ололса экан.

Сап-сариқ автобус илонизи йўлда пўр-пўр овоз чиқариб қишлоқ сари кетиб борар, узумзорлар орасидан ўтаётгани учун уловнинг ичига олтингугурт иси тўлиб

²⁵ Қўйласим – ёғи олинган айрон.

олганди. Одам тикилинч, орка томонда тик турганлар қаторида темир устунга осилгудек келаётган Турғун ҳозиргина катталар билан бўлган майда гапларнинг дудини эсхонасидан қуволмай, охири оғзидан чиқариб юборадигандек, уф тортиб кўярди.

– Отпунктда ташлаб кетинг, шопир ака.

Йўловчилардан бирининг хайдовчига хитобини эшитиб севиниб кетди. Хайрият, тушадиган бор экан, нариги бекатдан қайтиб келишнинг ҳожати йўқ. Йўлқира узатди.

– Ий, сизам тушасизми, домла? Бугун дарс йўқми?

Турғун бошини сарак-сарак қилиб автобусдан тушди.

Дарвозадан кирганда бувиси қўшнининг кизи Чароснинг сочларини майдалаб ўриб ўтирарди.

– Ҳа, болам, ётоққа эканми?

– Йўқ, шаҳарга жўнатишувди. Келяпман.

– Дарсинг-чи?

– Бугун сизга рухсат дейишди. Бошқалар ўтишаркан.

– Эрта кунда кепсан. Бориб дарсингни ўтавермайсанми? Бировнинг ишига бировнинг саратонда қўли музлайди. Пулингниям ҳалоллаб оласан, болам. Вакт топсанг, бошқаларни иши чиқадими, тоби қочадими, дарси бўлса ўтиб кетавургин, Турғунбой. Юк кўтарган юзага чиқади.

Ўйланиб қолди. Ростдан ҳам мактабга боргиси келди. Лекин яна дарсхонаси томонга кадам қўйди.

– Энди борсам галати. Даламизга бориб келарман.

Турғун кийиниб чиқди. Кампир қатор-қатор терилган кокилларни иккига ажратиб, ўнг ёғидагисини чапга, чап ёғидагисини ўнгга тортди-да, деди:

– Худойим, шу қизгинанинг жамалаги ойда қулоч-қулоч, кунда қарич-қарич ўссин. Бахтли-тахтли бўлсин. Тенгини ичида сўз бермасин, қайнанасига суюмли бўлсин.

Турғун сўри четига чўкиб, оёқ кийимини кия бошлади.

– Жичча эртасми бунингизга қайнана тилашга?

– Тилакка ҳеч эртас. Бола ўнга киргани – ота сонга киргани.

– Соч ўришга ас²⁶ бўп кетгансиз-а, буви, майинлигини-чи, буғдойбошокка ўхшайди-я.

– Не-не узун сочларни ўрганман. Тўпа аммам раҳматлининг бир невараси бори. Хулқарби деган. Унақа чиройли қиз бу яқин орада яна бино бўлмас. Сочи бирам қалин, бирам узун эди-ей. Раҳматли. Тўланбой тегирмончининг ўғлига қўнғил бериб, иккаласи аҳди-паймон қилиб юраркан. Отасининг сўзини қайтармай, йиғлаб-йиғлаб бошқага тегди-ю, беш-олти йил яшаб юрак оғриғидан ўлиб қолди. Болаям кўрмади. Шунинг сочини ўриб чарчардим.

Турғун оғир хўрсинди, кейин ўрнидан турди.

– Далага дедингми? Филдиржўрангни дами чиқиб ётибди-ку?

– Ҳа-я. Эсимдан чиқиб кетибди. Ҳозир янгисини қўяман.

Кўрпачаларни ювиб қўювдим. Қоплашсанг-чи ундан кўра?

Турғун ўзига жавдираб қараб турган қўшни кизга кош учирди.

– Ана, Чаросча бор-ку.

– Вой, бу гўдак-ку. Сен ўлмагур ё хотинингни опкелиб бермайсан, ё ишларга хотин иши деб қарашмайсан.

²⁶ Ас – уста

Турғун симтўрга, дорга осилган авра-астар курук кўрпача жилдларига караб бирпас турди-да, пешонасини тириштирди.

Аскар акамнинг кизини чакиринг, қарашади. Мен...

– Нима бўлса ўша бечорани чакираман. Ўзи ўтчи-элакчи биттагина қизи бўлса Аскарнинг. Тағинам очиққина. Чақмоқни ўти дейверасан. Нима иш айтсам, индамай килади, умринг узок бўлгур бирор марта, “Ишим бор эди, чикиб кетаверайми?” демайди-я. У кунни бирам сепма юпка пиширди. Ҳа-я, единг-ку. Товонидан ўт чақнайди. Қарсиллайди. Бирни айтиб ўрни кулади. Бу йил эрга берармиш, оклик берворибди. Онаси сеп йигиб юрибди.

– Ўлмасойни-я? Ҳали ёшмасми?

– Болам, вақтида бергани яхши. Қиз асрагунча туз асра. Аммо мен чўлок бўламан. Ўтимдан кириб кулимдан чиқади-я.

– Яхши-да, ўргангани ўзига, килиб бергани сизга, – Турғун кулимсиради.

– Мани гапимни такрорлама. Ҳали Сумматби бўлишингга анча бор. Иш қаёқда-ю мен қаёқда, деган. Кеча онаси: “Ўлмасойни Турғунжонга бераман, деб юардим, хола, бир оғиз сўрамадингиз ҳам”, дейди.

Кампир сўридан тушиб жўмрак олдидаги ойнага оёғи учиди интилиб сочларини кўрмоқ бўлган Чарос томонга Турғунни ишора қилиб қаратди. Турғун бориб кизни кўтариб ойна кўрсатди. Қизча хурсанд бўлиб сочларини селкиллади чопиб чикиб кетди.

– Куннинг ўтишини кара, кечагина эмасмиди, шу кизни бешиксолди қилгани. Чочалокқа канд олиб келайми, деб турсам, Бектой умринг узок бўлгур бир калла печак билан кириб келди. Ўшани опчиқувдим.

Турғун кизча ортидан ёпилган дарвозадан кўзини узди.

Буви, “Бойчечак”ни ўзингиз ҳам бешик устиди айтганмисиз?

Кампир аввал бироз жавдиради, ниманидир эслатадигандай, ховли деворига, кейин қари олма дарахтига, ундан нари ҳозир казнокқа айланган эски уй эшигига қаради.

– Йўқ, мен айтмаганман. Бешикка яқин келсам бошқа нарсаларни айтгим келарди. Ҳамманиям айтадигани дард эди-да, болам. Ўзи дадам қайтмаганларидан кейин бувин ҳам укаларимга “Тор кўчанинг бошида жавдираган етимлар”ни айттардилар.

Айтиб бермайсизми?

Кўй, мани йиғлатасанми?

Ҳадеб йиғлайверармидингиз, айтинг. Бир марта, буви.

Йўқ, кел энди, ишингни қил.

Ишим шу-да, буви.

– Ҳа, жа ишинг шу! Ҳали алла, ҳали ёр-ёр дейсан! Маман чолдан бир нарса ёзиб келодирман, деб ўн кун катнадинг. Ёғи чикармиди. Нима қиласан оворайи сарсон бўлиб? Дарсингни бер. Болалар оркандан югуриб юрибди. Дардификринг эски мақол, эски ашула. Ўзингнинг ишингни қилмасдан газитга ёзганингга сўроқ-савол бериб юрибди-ку.

Турғун кўзларини олайтириб, бувисига ўтирилди. Ёзнинг бошида ҳам шахарга бориб бир-икки катталар билан тортишиб келганди. Маман чол мардикордан омон келган Ўнарвой деган киши билан тоғавачча бўлиб ундан эшитганларини Турғунга айтиб берганди. Ўнарвой чол айтган эканки: “Қарғалар учса қарайлик” кўшиғи Марғилондан борган мардикорларнинг кўшиғиймиш. Ўрмон ичида тўп-тўп бўлиб узоклаб кетиб йўқолиб қолган, бир ҳафталаб топилмаганларни ўлигини дарахтларнинг тепасига чиқиб, қаердан гала-гала қарға учса ўша жойдан

кидиришганмиш. Ўшанда улар гала учган қарғаларга қараб: “Биз Марғилонга етармиканмиз”, деб қўшиқ айтишганмиш. Шунини вилоят ҳокимлик газетасига мақола қилиб берган эди.

Бувиси барибир бугунгисиниям билади хали.

Мен... Сиз қаёқдан эшита қоласиз-а?

– Гап беркитиб қаёққа борасан? Ерни тагида илон қимирласа биламан. Шаҳарга чакирганиди-а ўшандаям?

Чакирганиди-да.

Нимага?

Тургун қувлик билан қулди.

Ўшанга.

Унақа дамхана бўлмай айтмайсанми? Ўтган галги гапгами?

Йўқ, унда газетадан келишган эди. Босмахонада гаплашувдик.

Нима қилиб қўювдинг ўзи?

– Бир олим илмий иш қилган экан. Мен нотўғри мақола ёзганмишман. Шунини қайтадан ёзиб, бўлмаган гап эди, аслида бунақа дейсан, бўлмаса ўзимиз алланарса ёзамиз дейишганди.

– Нима қилдинг кейин?

– Ҳеч нарсаси. Айтганман уларга ҳам. Мен унақа қилмайман, эркаман деганман. Мана, ёзмадим-ку. Қанча вақт ўтди.

– Тавба, ҳар турли одамлар бор-да. Бир тўпори ўқитувчи бўлсанг. Менга қара, бугун ҳам ўша босмахонасига боргансан, шекилли-а?

– Йўқ, бугун *районга* бордим.

– Раянада нима иш бор экан сенга? Хайрлими ахир?

– Хайрли, хайрли.

– Ишқилиб, шунақа бўлсин. Қўй, унга-бунга суқилмай тинчгина ишлагин, болам. Домлаликдан яхши иш йўқ. Савобиям катта. Чин дунёга ҳаммамиз ҳам кетамиз. Одам у дунёга борганда олдида дастурхон қилиб бу дунёдаги ишларини қўяркан. Илойим, дастурхонимиз бўш бўлмасин. Аммо ҳушёр бўлгин. Ҳозир у кўзинг бу кўзингга панд берадиган замон.

Мақтабда ишлагим келмаяпти.

– Энди элпа-телпа²⁷ бўпсан. Шунча бола ҳурматингни қилса, орқангдан эргашиб уйга келса. Илминг бутун бўлса.

– Ишхонада эркалар қолмаяпти, буви. Ҳаммаси аёллар. Одамга ноқулай.

– Ўв, бола, қулай жой гўрда бўлади. Тутам-тутам ойлик олсанг. Кети бир чирок ёғ элтмаган одам ана шунақа у шохгамас бу шохга сакраб юради. Текин мўнталоқ²⁸ бир жойда қараб ётибдими?

– Эрали яхши қилди, савдога чиқиб кетди. Менам...

– Гапирма ўшани! Илмини хўр қилиб, топган пулида хайр борми унинг? Жойидан қўчган дарахт кеч авж олади, болам. Мақтабда битта бўлсаям эрка домла бўлса ёмонми? Қайтанга қарқара²⁹ бўлиб юрасан, – кампир сағал хаёл қилди. – Сандан бошқа ҳеч ким қолмаптими? Тўхтарвой домла-чи?

– У жисмоний тарбиядан дарс беради. Эркалар тўрттамыз. Муҳаммад ака, Жўравой.

– Ий, ана, Турсимат бор, Валижон, Тўравой. Кеча учаласини ароқхонанинг

²⁷ Элпа-телпа – эси отган.

²⁸ Мўнталоқ – пул.

²⁹ Қарқара – эъзозли.

олдида кўрдим. Пиво оламиз деб турган эканми.

– Улар биттаси қоровул, бошқаси уста, *монтёр-понтёр-ку*, буви.

– Ҳа, нима бўпти? Қоровул одаммасми? *Мантёр-пантёр*миш. Жа ўзингга бинойинг баланд-ку. Амал тегди хундига, бошини суқди мўндига. Ҳамма одам бир одам.

Бувиси қовок уйиб олди. Турғун ҳар доимгидек:

– Хўп, буви, – деди.

– Эркак домлаям жуда керак, болам. Бизла лотин ёзув ўқиганмиз. Ҳамма домлаларимиз эркак эди. Кўчада паранжи ёпиниб бориб, мактабхона ичида йигиб кўярдик. Бир синфда ҳар турли ёшда ўқийверардик. Эшимбой деган домламиниз бўларди. Болалар кўпайганида парталарни орқага суриб, тахтадан қатор килиб парта ясаттирганиди. Ўшанда ўтирардик. Ўн беш кун ўқиганимдан кейин, дадамда савод чиқарганмасманми, Эшим домламиниз Бузрук Яшин деган қотгақонимизга менинг ёзувимни кўрсатганда, кўлимдан етаклаб учинчи синфга кўшиб кўйган. Эндиги домлалар хотин киши бўп кетди. Тарбия беришга эркак одам тузук ўзи. Хотин киши – рўзгорнинг одами. Домлачилиқни эркаклар қилса, ўғилу қизиям тамизи бутун бўлади, майда-чўйда билан экалашмайдиган, дали-ғули бўлади. Рўзгордаям ҳадеб хотинини теварагида айланишаверган эркак сийқа бўп кетади.

– Муҳаммад акаям кечаги кун: “Хотинлар билан ишлайвериб майдагап бўпқолдим шекилли”, дейди.

– У Муҳаммад акангни бир хотини бор-эй. Битини сиқиб қонини ялаган. Ўшанинг нағмасига ўйнаб шунақа бўлдим, деса ишонаман. Лекигин-чи, ўзи ўқишни битириб келганда бирам қилич-қилич йигит эди. Худди мирзаларга ўхшарди. Олчину камчин қизлар турганда шу ўғай аммасининг қизига унаштириб, уч кунда тушириб беришди.

– Йўғ-э, Салтанат хола Муҳаммад аканинг аммасининг қизими?

– Ҳа-да. Она кўриб қиз ол. Санталатнинг онасини қара – Умрижон. Бургадан пайшанбалиқ олади. Чолиниям нақ ўзига ўхшатган-олган. Кўча-қўйда бирор боланинг ўйинчоғи қопкетса, ўшаниям уйига опкириб кетади. Умрижоннинг раҳматли онасиям текин кафан бўлса ўлиб оладиган хилидан эдилар.

– Шунақа денг. Ёш кетгандирлар-а?

– Нимага?

– Текин кафан чиқиб қолган бўлса, дейман-да, – Турғун қаҳ-қаҳ отиб қулди.

– Қулма! Икки кўлим ёкамда, тавба қилдим, ер бориб айтмасин, ердан уялмасинлар.

– Аттанг, шу Муҳаммад аканинг бирорта қизи йўқ-да. Ўзим уйланиб олардим. Бой-бадавлат бўпкетармидик. Хўп, буви, ўтириб туринг.

– Кўп қолиб кетмагин.

– Даладан хабар оламан, сув бўлса суғорарман. Қайтишда ўт ўриб келаман, – деди Турғун велосипед баллонига камер ўрнатар экан. Кейин не-не қисматларга гувоҳ улкан тошларни айланиб ўтиб, қазноқдан ўроқ олиб чикди-да, ташқарилади.

Давоми кейинги сонда.

Отабек
ИСМОИЛОВ

Мадрасалар кўраётир туш

Изғириннинг пасайди забти,
Ховуридан тушди қаҳратон.
Тундмас бугун осмоннинг афти,
Тугади киш – совуқ имтиҳон.

Уйлар чекмай қўйди. Кўринмас
Мўриларда энди тутунлар.
Бошланди ўн саккиз яшар қиз
Нафасидай ёкимли кунлар.

Бўртаётган куртакка бокиб,
Мўлтирайди хайратда кўзлар.
Ер остида омонлигидан
Дарак бераётир илдизлар.

Куйдирмаса кўзинг гар,
Ундайин гул, гул эмас.
Нола этмас то сахар,
Ҳақиқий булбул эмас.

Отабек ИСМОИЛОВ – 1953 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Унинг “Сенсиз ўтган кунлар”, “Умид дарахти”, “Хивадаги ҳангомалар”, “Сўз мартабаси”, “Хайрат лаҳзалари” каби шеърӣ, насрий ва илмий-оммабоп китоблари чоп этилган.

Ёр, холингга қўймаган,
Минг эврилиб тўймаган,
Кокилларинг ўйнаган,
Дил охиму, ел эмас.

Агар дўстинг чинакам,
Дўст эрса аҳди маҳкам,
Яхши-ёмон кунда ҳам
Турланмас, хил-хил эмас.

Фарқ этмас: шакар, тузни,
Қисик деб билса ўзни,
Айтолмаса Ҳақ сўзни,
У парча гўшт, тил эмас.

Гар бўлмаса лафзи бир,
Данаги бир, мағзи бир,
Аҳд ягона, оғзи бир,
У – оломон, эл эмас.

Бўлса ҳамки кафасда,
Изтироб ҳар нафасда,
Мудом орзу-хавасда,
Юрак сенга кул эмас.

* * *

Булутларга ўхшамадим, йўқ,
Шамолларга бўлмадим эрмак.
Хўрсинмадим ҳуда-беҳуда
Ясамадим кўзёшдан кўлмак.

Гар ўхшасам булутга юрмоқ –
Лозим, ичга нафасинг ютиб.
Дўнмоқ учун қорга, ёмғирга
Яшаш даркор қисматинг кутиб.

Менгзашим бор булутга, бироз:
Гоҳ шошқинман, гоҳида ювош.
Унинг каби бағримни йиртдим,
Балқди дард – ишқ,
Қискаси қуёш.

* * *

Қадим Хива узра ярим тун,
Ичон қалъа узра сукунат.
Эртакнамо шаҳар олар тин,
Гўё сеҳрланган салтанат.

Тун кўрпасин устига ёпиб,
Мадрасалар кўраётир туш.
Тош кўчалар ухлар донг қотиб,
Эшитилмайди тик этган товуш.

Ухлар Жума мачит, Кўҳна арк,
Ҳатто Карвонсарой ҳам мудрок.
Хўжаминор ухламайди ҳеч,
Фақат Минор турар тик оёк.

Кўз тикиб юрт сарҳадларига,
Шу тахлит кўз юммас то сахар.
Минор бир нарсани билади:
Ғафлат бу – ўлимга баробар.

У фидойи бир мардга менгзар,
На тиз чўқар, на бир толади.
Чиқа солиб қуёш ҳам унинг
Манглайдан ўпиб олади.

* * *

Узоқдаги ёрга эй шамол,
Саломим элт, дедим ёлбориб.
Эшик ёпиб жўнади дарҳол,
Оёғини қўлига олиб.

Менку унга ишондим, бироқ,
Саломимни элтмайин туриб,
Кўрдим. Юрар далада шу чок,
Отам билан хирмон соғуриб.

Тумор қилинг қалбга меҳригиёни

Ашурали
БОЙМУРОД

Ўз тилимда янграр Ватан

Она сути билан сингдинг танимга,
Аждодлар ўгити сенда мужассам.
Ўзинг оҳанг бердинг митти жонимга,
Сен билан айтилу Ватанга қасам.

Миллат борки, сўз гавҳарин саклайди,
Сен кенгликда қўлим етмас фалаксан.
Сўзлар гўё юлдуз бўлиб чакнайди,
Сен осмондан тушган ўттиз малаксан.

Сен – Навоий, Бобур, Машраб, Фуркатсан,
Асрлардан олиб ўтдинг номани.
Сен кўнглимда сўз айтмоққа илҳақсан,
Бор ҳаётин кеча қилдинг хомани.

Курашлардан иборатдир бу ҳаёт:
Чала, ёнбош, ҳалол дея айтилу.
Сен борсанки, парвозимга шай қанот,
Ўзбекча сўз гўё ўқдай отилу.

Ошиқлар ҳам мактуб битгай сен билан,
Дил ихзорин айтгувчи хуш забоним.
Энг сўнгги дам бўғзимдасан мен билан,
Ўз сўзини айтган икки жаҳоним.

Ашурали БОЙМУРОД – 1957 йилда туғилган. Жиззах давлат педагогика институтини битирган. Ижодкорнинг “Табиат сеҳри”, “Садоқат”, “Согинч”, “Мирзо Бобур”, “Онагинам”, “Меҳристон”, “Қушлар сўҳбати”, “Мулоқот” сингари шеърый китоблари нашр этилган.

Ўргатувчим ўзинг ҳаёт имлосин,
Сенинг билан севгим, дилда ҳаяжон.
Олам аҳли, энди бизни тингласин,
Ўз тилимда янграр Ватан – онажон.

Тинчлик ила безанг қадим дунёни

Кўнглингизни яхшиликка эш тутинг,
Меҳр ёнсин, аввал, уни ҳеш тутинг,
Ҳар лаҳзада ақл ила иш тутинг,
Дилдан ҳайданг зулмат ила риёни,
Тинчлик ила безанг қадим дунёни!

“Занжирбанд ер” бўлиб қолмас сайёрам,
Самоларга қўлин чўзган фавворам,
Кўнглим фақат учадирган тайёрам,
Гулга тўлсин уйимизнинг ҳар ёни,
Тинчлик ила безанг қадим дунёни!

Ўз уйингни севганинг зўр давлатдир,
Ундан ўзга туйғу билсанг, ғафлатдир,
Юрагингда бор севгингни сақлаб тур,
Ҳатто, куёш сендан олгай зиёни,
Тинчлик ила безанг қадим дунёни!

Юрак ўзи учаётган кабутар,
Кабутарни кўролмаслар тош отар,
Аввал, кўнгил ёришгай, сўнг, тонг отар,
Оқаверсин, қўйинг икки дарёни,
Тинчлик ила безанг қадим дунёни!

Фаришталар кўнар сокин гўшага,
Ким бузғунчи, лаънат ёғар ўшага,
Дарз кетмасин, кўнгил ўхшар шишага,
Унутмайлик дўстлар, шарму ҳаёни,
Тинчлик ила безанг қадим дунёни!

Бокийликка йўл очувчи тинчликдир,
Баҳор янглиғ гул сочувчи тинчликдир,
Дуо айлаб, қўл очувчи тинчликдир,
Тумор қилинг қалбга меҳригиёни,
Тинчлик ила безанг қадим дунёни!

Тановар ноласи

Оллоҳ дилга солган мунгли ноламен,
Қир бағрида ёнган оташ, лоламен,
Кел, бағрима, мен ишқ бўлиб ёнамен,
Қора сочинг куйдиради танимни,
Олса олсин шул бир оҳанг жонимни.

Ўртамизга тушган фироқ бўлакча,
Не савдога гувоҳ бизнинг йўлакча,
Ўзи йиғлаб, ўзи куйлар юракча,
Бир бевафо кийнадику танимни,
Олса олсин шул бир оҳанг жонимни.

Тўлғанади гўё сочлар илондек,
Қош кўзлари ўк отади камондек,
Турибманку қўл тегмаган жонондек,
Ишқи бирла ўтказиб ҳар онимни
Олса олсин шул бир оҳанг жонимни.

Эшит, энди дилимдадир нола-ғам,
Дунё бирин бериб, бирин қилар кам,
Бир сўз топдим жондек азиз, мукаррам,
Кўз илғамас куч тўлдирди ёнимни,
Олса олсин шул бир оҳанг жонимни.

Бу бошимда яна канча савдолар,
Қуй авжида, оқиб келар наволар,
Масту хайрон, ҳатто, шоху гадолар,
Бир ибоба бердим бор эҳсонимни,
Олса олсин шул бир оҳанг жонимни.

Сен ундасан, мен бундаман, бегона,
Ишқинг мани қилди далли-девона,
Ўртамизда колдику бир афсона,
Минг мақомга дуч этсада, танимни,
Олса олсин шул бир оҳанг жонимни.

Наримон УМАРОВ

АДОЛАТ УСТУВОР ИСЛОҲОТЛАРДА

Бирор воқеа ҳаётингизни тубдан ўзгартиришига, айниқса, ижобий томонга ўзгартиришига ишонсангиз, уни интизорлик билан кутасиз. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлис Парламентига қиладиган мурожаати ҳам ўтган давр мобайнида шундай воқеаликка айланди.

Аҳамиятли жиҳати, ушбу Мурожаатномани нафақат парламент аъзолари, маҳаллий кенгаш депутатлари, ижро ҳокимияти, зиёлилар, балки чекка-чекка кишлоқлардаги юртдошларимиз, аниқроқ айтганда, оддий одамлар ҳам кутадиган бўлди. Чунки улар ҳар йили давлат раҳбарининг парламентга мурожаатида ўз ҳаётини яхшилашга оид янги фикр, янги ғоя, янги ташаббуслар янграшини яхши билишади.

Айниқса, бу галги Мурожаатнома барчани бирдек тўлқинлантирди, руҳлантирди ва келажакка бўлган ишончи ҳамда умидини яна бир бор оширди десак, муболаға бўлмайди. Муҳтарам Президентимиз томонидан ўтган йил давомида амалга оширилган ишлар, жорий ва келгуси йилларга мўлжалланган устувор йўналишлар, давлатимиз ички ва ташқи сиёсати учун асосий вазифалар баён этилиб, долзарб қонунчилик ташаббуслари илгари сурилди. Ушбу Мурожаатнома янги парламент ва янги ҳукуматга йўлланди ва мазмунан, нафақат 2020 йилни, балки келгуси беш йилликни қамраб олди.

Мамлакатимиз иқтисодиётида ижобий ўзгаришлар кузатилмоқда. Мурожаатномада қайд этилганидек, 2019 йил якунларига эътибор берсак, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар 4,2 млрд долларни ташкил этиб, 2018 йилга нисбатан 3,1 миллиард долларга ёки 3,7 баробар ўсганлигидан далолат беради. Иқтисодий ўсиш 5,6 фоизни ташкил этиб, саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажми 6,6 фоизга, экспорт 28 фоизга кўпайди, олтин-валюта захираларимиз 2,2 млрд долларга ортиб, 28,6 млрд долларга етди.

Солиқ ислоҳотида ҳам ижобий натижаларга эришилмоқда. Янги солиқ

Наримон УМАРОВ – “Меҳнат шўхрати” ордени соҳиби. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси Спикер ўринбосари, “Адолат” социал-демократик партияси сиёсий кенгаши раиси. 1952 йилда туғилган. Тошкент давлат политехника институтини (ҳозирги ТДТУ) тамомлаган.

сиёсати доирасида иш ҳақиға солиқ юки 1,5 баробар камайтирилди, натижада расмий секторда ишлаётганлар сони йил давомида 500 мингтага кўпайди. ҚҚС ставкаси 20 фоиздан 15 фоизга туширилди, бунинг ҳисобидан солиқ тўловчилар ихтиёрида 2 трлн сўм қолди, истикболда эса бу рақам 11 трлн сўмни ташкил этиши кутилаётгани, ислохотлар натижасида 2018 йилга нисбатан қарийб 2 баробар кўп янги тадбиркорлик субъектлари ташкил этилиши хабари айниқса халқимиз қалбида янада мамнунлик ҳисларини оширди.

Мурожаатномани тинглаганлар ўзлари умид қилганларидан кўпроқ янгилик ва натижалардан бохабар бўлишди, деб ўйлайман. Чунки Мурожаатномада бир қатор тарихий ташаббуслар янгради. Шунингдек, мурожаатномада охириги уч йилда “Инсон манфаатлари ҳамма нарсадан устун” деган тамойил асосида, халқимиз ҳаётини тубдан яхшилаш бўйича олиб борилаётган кенг кўламли ижтимоий ислохотларни давом эттириш, бунинг учун биринчи навбатда аҳоли фаровонлигини ошириш ва унинг ижтимоий ҳимоясини кучайтириш бош вазифалардан бири бўлиб қолиши алоҳида таъкидлаб ўтилди.

Жумладан, олий таълимга қабул квоталарини доимий равишда ошириб бориш, кириш имтиҳонларини соддалаштириш, давлат грантини икки барабарга кўпайтириш, рақамли иқтисодиётни ривожлантириш, тадбиркорлар учун бюрократик тўсиқларни бартараф этиш, дориларнинг электрон реестрини яратиш, ўқитувчи ва шифокор мақомини янада мустаҳкамлаш ва уларнинг ойлик иш ҳақларини ошириш, коррупцияга қарши курашиш, ички ишлар органларини халқона тизимга айлантириш каби тақлиф-ташаббуслар юртдошларимизнинг юрак-юрагигача етиб борди, десак, муболаға бўлмайди.

Юқорида тилга олинган муаммолар биз сайловлар арафасида партия Сайловолди дастурини шакллантириш жараёни ва сайловолди учрашувларида халқимизни анча йиллардан бери қийнаб келаётган муаммолар эканлигига гувоҳ бўлганмиз. Шунинг учун бир қатор муаммолари масалаларни партия Сайловолди дастурига киритиб, устувор вазифамиз сифатида белгилаб олган эдик. Бутун юқори минбардан туриб яна бир бор ушбу масалаларга эътибор қаратилгани ва ечимлари кўрсатиб берилгани бизни қувонтириши билан бирга зиммамизга алоҳида масъулият ҳам юклайди. Демак, энди Мурожаатномада кўрсатиб берилган вазифалар бекаму қўст бажарилиши ва унинг ижросини назорат қилиш бўйича фракция ва жойлардаги маҳаллий Кенгаш депутатларимиздан алоҳида масъулият талаб этилади.

Президент нутқида алоҳида диққатимизни тортган яна бир масала борки, бу “прописка” масаласидир. Ушбу муаммо узоқ йиллардан бери кўплаб фуқароларимиз ва жамоатчиликнинг ҳақли эътирозига сабаб бўлиб келаётган эди. Айнан шу сабаб партия Сайловолди дастурига “Пропискадан ўтиш” тизимига янгича ёндашиш, фуқароларимизнинг ўз хоҳиш-истакларидан келиб чиқиб, доимий яшаш жойини ўзи белгилаш ҳуқуқини таъминловчи ҳуқуқий асосни босқичма-босқич такомиллаштириб бориш” масаласи киритилди. Сайловолди дебатларда, учрашувларда бошқа партиялар томонидан ушбу фикр яқин йиллар ичида ечимини топмаслиги ва сайловчилар овозини олиш учун қилинган “популистик чакирик”, деганга ўхшаш мулоҳаза ва киноялар ҳам бўлди. Шунингдек, Мурожаатномада, мамлакатимизда узоқ вақтдан бери доимий асосда яшаб келаётганлар барча фуқаролар сингари ҳамма ҳуқуқлардан фойдаланиши лозимлиги таъкидланиб, 1995 йилгача Ўзбекистонга келган ва шундан буён истикомат қилаётган шахсларга

Ўзбекистон фуқаролиги автоматик тарзда берилиши даркор, дея айтилган хабар кўпчилиكنинг қувончига сабаб бўлди. Бу каби сазй-ҳаракатлар натижасида 50 мингга яқин юртдошларимизнинг фуқаролик билан боғлиқ муаммолари ҳал этилиши қувонарли ҳолдир. Бугун давлат раҳбари томонидан узоқ йиллар давомида халқимизни қийнаб келган соҳадаги бундай адолатсиз тизимни бартараф этиш вақти келгани таъкидлангани кўпчилиكنинг қўнғлидаги гап бўлди.

Жорий йилга “Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили” деб ном берилгани ҳам мамлакатимизнинг келгуси 10 йилликдаги асосий йўналишини белгилаб беради. Юртбошимиз йилни илм ва маърифат соҳасига қаратишларининг ўзида бир мажозий маъно мужассам. Чунки, энг катта бойлик бу – ақл-заковат ва илм. Энг катта мерос бу – яхши тарбия, энг катта қашшоқлик бу – билимсизликдир, деб айтилган фикрда муболага йўқ. Зеро, илм-фанни ривожлантирмасдан туриб, ёрқин келажакни тасаввур этиб бўлмаслиги айни ҳақиқатдир. Бу бевосита барча олий таълим муассасаларига жуда катта масъулиятни юклайди. Истиқболда стратегик фикрловчи, бутун мамлакатимиз учун барча соҳаларда илмли, маърифатли, тажрибали, малакали ёшларни тайёрлаш борасида олдимизга қўйган муҳим вазифаларимизни яна бир бор таҳлил қилишга, қайта қўриб чиқишга масъулиятли вазифаларни белгилаб олишга чакиради.

Келажак фаровон бўлишини истар эканмиз, иқтисодиётни ва барча соҳаларни рақамлаштиришга эришишимиз даркор.

Чунки рақамли иқтисодиётни ва технологияларни ривожлантириш соҳалар ривожига таъсир этиш билан бирга коррупцияни бартараф этишнинг самарали воситаси ҳамдир. Бу орқали биз мазкур иллатнинг оқибати билан курашишни тўхтатиб, уни келтириб чиқарувчи сабабларни аниқлаб, партия дастурида белгиланганидек, илдизи билан қуриштишга эришамиз.

Мурожаатномада қайд этилганидек, коррупцияга қарши курашиш мамлакатимизнинг навбатдаги ислохотлар даврининг энг асосий йўналишларидан бирига айланмоқда. Президентимиз “Бу иллатни йўқотмасдан туриб олдимизга қўйган бирорта вазифани бажара олмаймиз”, дея бежиз таъкидламади. Эндиликда мазкур “оёғимиздаги кишан”га қарши сўзда эмас, амалда жиддий кураш бошланмоқда. Бу курашга масъул қилиб аввалгидек, турли идоралар ёки жамоатчилик асосидаги комиссиялар эмас, алоҳида, кучли орган белгиланди. Парламент олдига ҳам соҳага оид қўнғилик базасини такомиллаштириш вазифаси қўйилди.

Бу борада Ўзбекистон “Адолат” СДПнинг ҳам ўз таклифлари ва дастурий йўналишлари бор. Маълумки, мазкур иллат билан курашишни фақатгина давлат органларига юклаб қўйиш билан керакли натижага эришиб бўлмайди. Бунда энг асосий восита, ечим, курашга кенг жамоатчиликни, фуқароларимизни, халқимизни фаол жалб қилиш лозим бўлади. Бунинг учун, аввало, мазкур масалаларни қўнғиликда акс эттириш керак.

Умуман олганда, жамоатчиликни ислохотларда ҳаракатлантирувчи кучга айлантириш Мурожаатноманинг бош ғояларидан бири бўлди, десак асло адашмаймиз. Эндиликда, мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётига оид ва жамоатчиликда алоҳида қизиқиш уйғотадиган ўта муҳим масалаларга доир қарорларни қабул қилишда жамоатчилик билан маслаҳатлар, жамоатчилик эшитувларини ўтказиш мажбурийлигини аниқ белгиланиши қайд этилди.

Бу эса аини пайтда жамоатчиликка ҳам жуда катта масъулият юклайди. Яъни муҳим масалалар юзасидан жамоатчилик фикри эшитиладиган, қабул қилинадиган шароит яратилмоқда. Албатта, бу ўринда айтиладиган фикрлар, таклифлар мамлакат тараққиётига, халқимиз фаровонлигига хизмат қилиш даражасида бўлиши лозим.

Мурожаатномада илгари юксак минбарларда янграмаган яна кўплаб ташаббуслар, ғоялар, фикрлар илгари сурилди. Улардан ҳар бирининг тўлиқ ижросини таъминлаш, ҳаётга татбиқ этиш натижасида мамлакатимиз тараққиёти янада жадаллашувига эришилади. “Адолат”чилар ҳам ўз олдларига қўйган мақсадларини яна бир қарра таҳлил қилиб, Мурожаатномадан келиб чиқадиган вазифаларини белгилаб олдилар. Жумладан, партия фаоллари коррупцияга қарши курашишда Бош прокуратура билан ҳамкорликда тегишли халқаро кўрсаткичлар, индексларни ҳамда уларни тузиш методикасини назарда тутиб, жамиятда бу иллатга нисбатан мутлақо тоқатсизлик маданиятини шакллантиришга қаратилган тизимли чора-тадбирлар режасини ишлаб чиқиб, уларнинг натижаларини кенг оммага етказиш борасида, шунингдек, Олий суд, Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий марказ билан ҳамкорликда суд-ҳуқуқ тизимидаги ислохотлар натижасини, айниқса, соҳада аҳолининг норозилигига сабаб бўлаётган омилларни танқидий ўрганиб чиқиб, тегишли таклифлар бериш, суд-ҳуқуқ тизимини янада такомиллаштириш, соғлиқни сақлаш тизимига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш, “Ақлли тиббиёт” тизимини шакллантириш, жойларда аҳолига малакали тиббий хизмат кўрсатишни янги босқичга олиб чиқиш мақсадида тиббий хизмат устидан депутатлик ва жамоатчилик назоратини кучайтириш, аҳолининг тиббий маданиятини ошириш бўйича таъсирчан қонунчилик механизмларини ишлаб чиқиш, мамлакат таълим тизимини бутунлай янги босқичга олиб чиқиш мақсадида Олий таълим вазирлиги билан ҳамкорликда 2020 йилдан ҳар бир олий таълим муассасаларига давлат буюртмаси асосида ўқишга қабул қилиш параметрларини белгилаш билан бирга уларнинг босқичма-босқич ўзини-ўзи молиялаштиришга ўтишини таъминлашга қаратилган меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш, шунингдек, аҳолини қийнаб келаётган муаммолардан бири бўлган – дори-дармонларнинг ноқонуний айланишига бутунлай чек қўйиш юзасидан ўз лойиҳаларини ишлаб чиқди. Шуни ишонч билан айта оламаники, бу лойиҳалар қоғозда қолиб кетмайди. Бундай дейишимга сабаб биз лойиҳаларимизни кейинги беш йилликка эмас, аксинча, жорий йилнинг ўзида амалга оширишга мўлжаллаб ишлаб чиқдик. Ушбу лойиҳалар йил якунига қадар амалга оширилса, биз, ўз сайловчиларимиз олдида ҳисобот беришга тайёр бўламиз.

Энг асосийси, фаровон ҳаёт, ривожланган Ўзбекистон биз учун энди узок келажак эмас. Қилинаётган ишлар, олиб борилаётган ислохотлар орқали биз буюк келажакка тобора яқинлашмоқдамиз. Буни халқимиз ҳам ич-ичидан сезмоқда, эртаси фаровон бўлишига ишонмоқда. Бизнинг асосий вазифамиз эса белгиланган вазифаларнинг тўлиқ ижросини таъминлаш орқали ана шу юксак ишончни оқлашдан иборатдир.

ШУХРАТНИНГ НОМ ТАНЛАШ МАҲОРАТИ

**Меҳрибон
ЎДГОРОВА**

Шоир ва ёзувчи Шухратнинг “Олтин зангламас” романида ҳаётий асосига эга образлар билан бир қаторда ёзувчи фантазияси маҳсули бўлган тўқима образлар ҳам талайгина. Агар муаллиф Қодир образини тўқима асосига қурган бўлса, Чуханов ва Марат образларини прототип асосида яратган, дейишга асосимиз етарли. Мухими бу эмас, асосийси адиб бу образларнинг ҳар бирига бадий мазмун юклай олган. Қуйида биз бу образларнинг ёзувчи эстетик идеалини акс эттиришда қай даражада роль ўйнаганлиги ҳақида сўз юритамиз.

“Олтин зангламас” романининг 1964 йили Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида бўлиб ўтган муҳокамасида “асарда Қодирдан бўлак яхши одам кўринмаяпти”¹, деб асарга “айб” қўйилган. Агар, айбномага эътибор берсак, “Олтин зангламас” романининг деярли барча персонажлари соцреализм талабига жавоб бермайди, деган хулоса келиб чиқади, бу эса ўша пайт учун жиддий нуқсон эди. Ҳақли савол туғилади, ким эди у ягона ижобий қаҳрамон? У чиндан ҳам соцреализм талабидаги қаҳрамонми? Адиб унга қандай ғоявий юк юклаган эди? Соцреализм методи ўз йўлига, масалага муаллиф нуктаи назари билан қарасак-чи? Муаллиф ижобий қаҳрамон деганда кимни назарда тутмоқда? Адиб бу қаҳрамонга нега айнан Қодир деб ном берди? Персонажга ном беришда адиб аниқ бир мақсадни кўзлаганми ёки кўп ўзбек исмларининг бирими бу?!

Тилшунос олим Маъруфжон Йўлдошевнинг фикрича, “маҳоратли ёзувчилар қаҳрамоннинг ҳаёти тақдири ва руҳияти билан унинг исми ўртасида муштараклик ўрнатиш орқали бетақрор образлар яратишга ҳаракат қиладилар”². Олимнинг фикрига қўшимча қилиб яна айтиш мумкинки, қаҳрамоннинг исми орқали ҳам ёзувчи эстетик оламига кириб бориш мумкин.

¹ ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги давлат адабиёт музейи. Ёзувчилар архиви. Ф.16.42 инвентар рақамли ҳужжат. Муҳокама чоғида ёзувчи Шухрат томонидан муҳокама иштирокчиларининг гаплари ёзиб олинган “қоралама”. Бу қайдлар жами 9 бетдан иборат бўлиб, юқоридаги кўчирма 2-бетдан олинди.

² Юлдошев М. Бадий матннинг лингвопоэтик тадқиқи. Ф.ф.д., илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. Т.: 2009. – Б. 172.

Меҳрибон ЎДГОРОВА – 1984 йилда тугилган. Қорақалпоқ давлат университетини таъомлаган. Республика матбуотида қатор мақолалари чоп этилган.

1951 йилнинг 24 февраль Шухрат ҳаётидаги энг қора кунлардан бири бўлди. Худди шу куни ёш шоир Шухрат “халқ душмани” деган айб билан қамоққа олинди. Шоир уйи тинтув қилиниб, Шухратга тегишли шахсий буюмлар олиб кетилади. Давлат хавфсизлиги хизмати архивида № 726 инвентарь рақами остида сақланаётган ҳужжатда ёзувчи Шухратнинг жинойят иши материаллари сақланади. Айнан шу “дело”да юқорида айтганимиз ёзувчининг уйидан тинтув пайтда олиб кетилган Шухрат шахсий буюмларининг рўйхати берилган.

Рўйхатнинг ўн тўртинчи пунктида кўрсатилган “эскириб, унниқиб кетган 16 та китоб” бизнинг эътиборимизни тортди. Қандай китоблар эди ўзи улар? Бу китоблардан ҳам жинойят аломатларини топишганми? Умуман, бу китоблар Шухрат ҳақида бизга нималарни айта олади?

Ўша машғум 726-делода Шухратдан ташқари Ҳ. Сулаймонов, А. Алимухаммедов, Н. Алимухаммедов, М. Исмоилий, Шукрулло, М. Муротов, М. Жўраевларнинг “жинойят иши материаллари” ҳам сақланади. (Булардан ташқари, бошқа маҳбусларники ҳам бор, лекин улар тўлиқ эмас.) Эътиборли жиҳати шундаки, ҳужжатда маҳкумларнинг уйидан тинтув пайти олиб кетилган “ашё”ларнинг рўйхати берилган, агар айрим маҳбусларининг ҳам уйидан олинган китоблар номма-ном саналган бўлса, айримларининг эса умумий сони айtilган. (Китоблар камрок бўлса номма-ном саналган, кўпрок бўлса умумий сони кўрсатилган.)

Биз тергов материаллари билан танишиш мобайнида Шухратнинг “дело”сида кўрсатилган ўн олти китобнинг бештасини аниқлашга муваффақ бўлдик. Булар: Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён” романи, Чўлпоннинг “Соз” тўплами ҳамда Усмон Носирнинг “Юрак”, “Меҳрим” тўплamlари. (Унда Фитратнинг ҳам китоби бўлгани айтилади, лекин китобнинг номини билолмаганимиз учун уни санамадик. Тахминимизча, у илмий асар бўлган.)

Бу китоблар учун Шухратга “Ўз уйида миллатчиларнинг антисовет китобларини сақлаган”³, деб айб қўйилган. Шухратнинг ўзи эса бу айбномани рад этиб, Ўзбекистон ССР Олий Судида ёзган аризасида, “мени антисовет китоблар сақлаган деб ўтилади, ахир у китоблар тақикланганга қадар бўлган, институт программасида ўқилган, тақиклангани эълон қилиниши билан (институтда) 1937 йил бошида ёкиб ташланган. Бунинг жинойят каторига киришини нотўғри деб биламан”⁴, деб ёзади.

Синчиклаб қаралса, Шухрат нафакат ўзига қўйилган “айб”ни рад этипти, балки 1937 йилда “аксил инкилобий, советларга қарши адабиётлар” деган тағма босилиб, ўтда қуйдирилганига орадан ўн тўрт йил ўтса-да, ҳалигача улар устидан чиқарилган ҳукми ҳам тан олмаяпти. Бу билан у мазкур китобларни, ҳатто, химоя ҳам қиляпти.

Юқорида номлари саналган саккизта айбланувчи жинойт ишининг умумий ҳажми 16 томдан иборат. Бундан ташқари ҳар бир айбланувчининг “шахсий иши” мавжуд бўлиб, ҳаммасини қўшиб ҳисоблаганда 24 томли “айбнома” пайдо бўлган. Эътиборли жиҳати шуки, бу машғум ҳужжатлар ичида Абдулла Қодирий номи тилга олинмаган биронта “дело” йўқ. Қодирий номи ҳамда унинг асарлари маҳкумларга айб қўйишда ёки, аксинча, айбловчи томоннинг устунлик қилишида гўёки барометр вазифасини ўтаган.

³ Архив КГБ. П-21493. Личное дело Алимова Гуляма Аминджановича. Архив. инв. №4. С. 33–777. – Ст. 89. (Тергов рус тилида суд эса ўзбек тилида бўлиб ўтган. Шунинг учун Судлов айбномаси ва Ҳукм ўзбек ва рус тилларида берилган.)

⁴ Личное дело Алимова Гуляма Аминджановича. Архив. инв. №4. С. 33–777. – Ст. 231.

Агар, XX аср ўзбек халқи маданиятини катта бир дарахтга менгзайдиган бўлсак, ана шу дарахтнинг энг йирик шохи, бизнингча, Абдулла Қодирий сиймосидир. Шоҳки, унга илинган ҳақ-ноҳақ тухматларни кўтаришга қодир, қаҳратоннинг совуқ қиличи музлага олмайдиган, саратон жазирамасида қуриб қолмайдиган, асрлар суронида қаддини тик тутиб тура олувчи мустаҳкам шохдир.

Шуҳрат домланинг “жиноий иши” билан танишар эканмиз, ҳаёлимиздан юкоридаги фикрлар ўтди. Хўш, бу гапларнинг мавзуга нима алоқаси бор?

“Олтин зангламас” персонажларидан бири, Шуҳрат романининг “ягона яхши одам”и Қодир номи ўзига хос код вазифасини бажариб, бу бир томондан, Шуҳратга қўйилган “айб”ларнинг бири билвосита Қодирий билан боғлиқлигига ишора қилса, бошқа томондан, Қодирий сиймоси Шуҳрат учун эстетик идеал бўлганлигини англатади. Шунинг учун ҳам адиб бу образни Қодир деб номлаган бўлса ажабмас. Худди шу жойда, Шуҳратнинг “яхши одам” деганда кимни ёки қандай одамни тушуниши ҳам маълум бўлади.

1968 йилда Шуҳрат “Танланган асарлар”ининг 3 томлигига “Ўзим ҳақимда икки оғиз сўз” сарлавҳаси остида сўзбоши ёзар экан, насрий асарга қўл уришдан олдин қандай тайёргарлик кўргани ҳақида, жумладан, шундай дейди:

“Бир маҳаллар қулоғимга кирган ёзувчиларнинг асарларини имкони борича кўздан кечирдим. Ҳаммадан Мопассандаги маиший жозибадорлик, Жек Лондондаги романтик қаҳрамонлик, Чеховдаги ихчамлик ва аниқлик, Лев Толстойдаги қўлам ва психологик бутунилик мени ўзига мафтун қилиб қўйди. “Уруш ва тинчлик” билан “Анна Каренина”ни икки-уч марта ўқиб чиқдим...

...Тўғри, уларни мунтазам мутолаа қилганимга қадар Ойбекнинг “Қутлуг қон”, “Навой” романларини, Абдулла Қаҳҳорнинг “Сароб” романи ва ҳикоялари, Ғафур Ғуломнинг қулгили ҳикояларини энтикиб-энтикиб ўқиб, ҳар ўқиганда бир жозоба ва мўъжиза топиб, “ох, қандай ажойиб” деб кўнглим суст кетиб юрарди. Назаримда ана шу ҳавас, мафтунлик учкунларини кейинги мутолааларим гуриллатиб юборди. (Буларнинг барчасидан бурун Абдулла Қодирийнинг ўлмас икки асарини ўқиб, шайдоси бўлиб юрган бўлсам ҳам, бу вақтда у “сал эсдан чиқиброқ” қолган эди)”⁵.

XX асрда адабиёт оламида бўлсин, илмий жабҳада бўлсин олиму, ёзувчиларни санаганда, аввал “улуғ оға”ларнинг номини қайд этиб, миллий ёзувчи ва олимларни кейин тилга олиш урфга кирган эди. (Бу “урф”дан халигача қутула олганимиз йўқ). Анъанага мувофиқ, Шуҳрат ҳам насрий асар ёзишда унга ғойибона устозлик қилган ёзувчиларни бирма-бир санашда олдин жаҳон ва рус адибларини, сўнг ўзбек ёзувчиларининг номларини санайди. Эътиборли жиҳати шуки, бу санокда Шуҳрат Абдулла Қодирий номини асосий гапга илова тарзида қавс ичида “бу вақтда у “сал эсдан чиқиброқ” қолган эди” деган изоҳ билан беради. Бизни эса бошқа нарсани кизиқтиради. Нима, Шуҳрат 1968 йилга келиб, “Ўткан кунлар” билан “Меҳробдан қаён”ни чиндан ҳам унутиб юборганмиди? “Сал эсдан чиқиброқ қолган” бўлса, уни ёзиб ўтирмасдан ташлаб кетаверса бўлмасмиди?

Тўғри, одамнинг хотираси магнит лентаси эмас, эсдан чиқариши, унутиши мумкин. Бу нормал жараён. Лекин Шуҳрат Қодирийни ҳам, унинг “ўлмас икки асарини” ҳам эсдан чиқарган эмас. Шунчаки, қамокдан чиқиб, эндигина рўшнолик кўра бошлаган ёзувчи ўзига йўлсизликдан йўл ахтаряпти, бир иложини қилиб

⁵ Шуҳрат. Ўзим ҳақимда икки оғиз сўз. Танланган асарларнинг 3 томлигига ёзилган сўзбоши. 1 том. Т.: Ғ. Ғулом. 1969. 7-8-бетлар.

кавс ичида “эсимдан чиққан эди” деб ёзиб бўлса-да, Қодирий номини айтишнинг иложини қиялпти. (Бунинг устига Қодирийнинг оқланганига ҳам эндигина ўн йил бўлганди-да).

Шухрат Қодирийни, нафакат, “эсидан чиқармаган”, балки “Олтин зангламас” романини ёзишда Қодирий анъаналарини ҳар томонлама давом эттирган. Адиб сюжетнинг кўп тармоқлилиги, воқеалар драматизми, характерлар тасвири учун воқеаларнинг кескин бурилишлардан фойдалана билиш, бадий деталларни қўллаш каби, жиҳатларни Қодирийдан ўрганган⁶.

“Ўткан кунлар” романининг бир ўрнида Мусулмонқул Отабекка қарата “дов юрагинг бор экан, йигит... Ҳайфки, гуноҳинг бўйинингда”⁷, деб айтади. Худди шу жойда Қодирий “Мусулмонқулнинг ўзи ҳам фавқуллодда юраклик эди”, деб Мусулмонқул ҳақида етти қатор тарихни матн остида ҳавола қилади.

“Фавқуллодда юраклик” сифатини Қодирийнинг ўзига нисбатан ҳам қўллаш мумкин. Бунга биргина мисол қилиб, Қодирийнинг кичик асарларини кўрсатиш кифоя. Ёзувчининг “кичик асарлар”и билан танишган кишининг ҳаёлига, дастлаб, буларни ёзганидан кейин Қодирийнинг отилмаслиги мумкин эмасди, деган фикр келади. Дарҳақиқат, ундаги гапларни Қодирий яшаган даврда ҳам, ундан кейин ҳам ҳеч ким ёзмади.

“The secret” фильмида “бир хил нарсалар бир-бирига тортилади”, деган фалсафий фикр айтилади. Бу гапни Шухрат билан Қодирийга нисбатан ҳам қўллаш мумкин. Бошқача айтадиган бўлсак, Шухратнинг Қодирийга интилиши бежиз эмас. Замондошларининг хотирлашича, Шухратнинг феълда ҳам Қодирийдаги жасорат, мардлик, тўғрисиўзлик хислатлари устун эди.

Шухратнинг дўстлари ҳам ўзига ўхшаган ёвқур кишилар эди. Шухрат лагерда топган дўсти, туркман йигити Журменек бахши ҳақида шундай хотирлайди: “Журменек бахши новча, қоп-қора, чайир, чапани киши эди. Уникага Саид Аҳмад ва Пиримқул Қодиоров билан бирга бордик. Пиримқул Қодиоров унинг жасурилиги, ёвқур гапларига ҳайрон қолди. Ўзбек ёзувчилари орасида доим эҳтиёткорлик бор, сир эмас, эҳтиётимиз баъзан қўрқоклик даражасида эди. Бахши эса Советга хизмат қилиш у ёқда турсин, бор-йўғи, бу тузум билан келишган, холос!

– Биз Совет билан келишиб олдик: у менга тегмайди, мен унга тегмайман! Тегса, ўзидан кўрсин! – дер эди. Қўрқув ҳам, ҳадиқсираш ҳам йўқ: “Нари борса, бир ўлим-да!” дер эди”⁸.

Академик Наим Каримовнинг хотирлашича, Шухратнинг “Жаннат қидирганлар” романи устидан Мирза Солиев деган бир кимса турли идораларга “думалоқ хат” ёзиб ёзувчини яхшигина сарсон қилади. Бу масалада бир неча маротаба мажлислар бўлиб, ёзувчига анчагина тошлар отилган. Шундай мажлисларнинг бирида жони ёнган Шухрат Мирза Солиевга қарата “Яхшиям сенлар борсан, бўлмаса биз салбий қахрамонни қаердан олардик”, деб айтиб юборган экан. Бунақа гапни мажлисда айтишни фақат Шухрат домладан кутиш мумкин эди.

Юқоридагилардан қилиб чикиб айтишимиз мумкинки, шахсга сиғиниш фожиаларини биринчи бўлиб акс эттирган “Олтин зангламас” романини ҳам айнан Шухратнинг ёзиши бежиз эмас.

⁶ Yodgorova M. Roman konsepsiyasi va obraz tabiati. // Til va adabiyot ta'limi. 2019. 5-son.

⁷ Қодирий А. Ўткан кунлар. Т.: Ф. Ғулом. 1974. – Б. 124.

⁸ Кенжабек М. Озод қалб. Ёзувчи Шухратнинг хибсадаги ҳаёти. // Маҳалла газетаси. 2004. № 51.

Шухрат роман ёзишга ўтирар экан, ўзига таъна тошлари отилишини олдиндан билган, лекин шунга қарамасдан, ёзувчи ўз принцидан кечиби, ёзмай қўяқолмасди “Таржимаи ҳол”ида ёзганидек, “бунга виждони йўл қўймасди”.

Ёзувчи образ яратишда турли-туман усуллардан фойдаланади. Шулардан бири – прототип асосида образ яратишдир.

“Олтин зангламас”даги ўз прототипига эга образлардан бири, роман бош қаҳрамони Содиқнинг терговчиси Чуханов образидир.

Биз бу образ ҳақида шоир Мирзо Кенжабекдан сўраганимизда, “Шухрат ака терговчисининг исмини Суханов деб айтганди. Ё мен адашяпманми”, деб иккиланиб қолди. Кейинчалик биз Ўзбекистон Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги давлат адабиёт музейи Ёзувчилар архиви фондида сақланаётган “Олтин зангламас” романининг асл қўлёмаси билан танишганимизда бундан-да қизиқ фактга дуч келдик.

Романнинг “Айбсиз айбдор” деб номланган ўн олтинчи бобида, қамалганидан ўн кунларча ўтиб, Содиқ илк бор терговга қақирилади. Худди шу жойда Содиқнинг тарговчиси Чуханов билан танишуви бўлиб ўтади. Қўлёзмада бу суҳбат шундай бошланади:

“– Мен сизнинг терговчингиз Сухановман. Ишингиз менинг қўлимда”⁹.

Терговчининг исми аввал Суханов деб ёзилиб, кейинчалик, қўлёзманинг 271-бетидан бошлаб Чухановга ўзгартирилган. Олдинги “Суханов”ларнинг ҳаммаси бошқа сиёҳда устидан чизиб Чуханов қилиб ўзгартириб чиқилган. Шундан кейин бизда, Шухрат домланинг терговчисининг номи Мирзо Кенжабек айтганидек Суханов бўлган бўлса керак, деган тахмин пайдо бўлди.

Илмда тахмин доим ҳам ўзини оқлайвармайди, илм аниқликка интилади. Шунинг учун биз ёзувчи Шухратнинг жинойи иши билан танишиб терговчининг исмини билишга уриндик. Бу “дело”да терговчининг номи биз кутганимиздагидек Суханов, деб берилган экан.

Татар тилшуноси Г. Зиннатулина фикрига кўра, бадий асардаги барча исмлар маълум аҳамиятга эга. Поэтик мақсад назарда тутилмаган ҳолда ҳам бадий асардаги антропонимлар муайян бир халқнинг исм қўйиш маданиятидан хабар беради ва бадий асарнинг ономастик қўламини белгилайди. Олима татар-бошқирд ёзувчиси А. Еники асарларидаги антропонимларни учга бўлиб ўрганади: 1. Тавсифловчи исмлар. Булар бадий асарда махсус қўлланилган, қаҳрамон характериға мос бадий антропонимларни киритган. 2. Яширинча тавсифловчи исмлар. Булар ғоявий (идеологик) вазифа бажарувчи исмлар. 3. Нейтрал характердаги поэтик антропонимлар қиради”¹⁰.

Зиннатулинанинг фикрига қўшимча қилиб яна шуни ҳам айтишимиз мумкинки, ёзувчи персонажларга ном қўйиш билан бирга уларга нисбатан ўзининг мухаббати, нафратини ҳам ошқор этади. Бундан ташқари, исмлар тарихий ҳақиқатни билишимизга ҳам ёрдам беради. Чамаси, Шухрат Чуханов образини яраётганида, терговчиси Сухановнинг қиёфаси доимо кўз олдида турган кўринади. Шунинг учун образга бошқа ном ҳам қўйиб ўтирмаган. Вужудини қамраб олган бор нафратини сочиб, у ҳақда эллик икки бет ёзгандан кейин, дўппини бошдан олиб, “тўхта, Суханов ҳали тирик, роман ҳақда хабар топиб уни ўқиса, бу иш яхшиликка олиб келмайди, унинг номини биров ўзгартириш керак”, деб ўйлаган бўлса ажабмас.

⁹ ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги давлат адабиёт музейи. Ёзувчилар архиви. Ф. 16. 37-38 инвентар рақамли ҳужжат. “Олтин зангламас” романининг қўлёмаси. – Б. 225.

¹⁰ Анданиязова Д. Ономастик бирликларнинг лингвопоэтик тадқиқи. Т.: Турон замин зиё. 2016. – Б. 88.

Натижада ўн тўққизинчи бобдан бошлаб, юқорида айтганимиздек, уни Чуханов деб номлайди.

Роман қўлёзмасида ўзгаришга учраган исмлардан яна бири бу – Марат исмидир. Марат роман бош қаҳрамони Содикнинг ўн беш йил интиқ кутиб, охири севиқли аёлидан ажрашиб, иккинчи турмуш қурганидан кейин туғилган ўғли. Марат образи романнинг “Қайғу тизгинидаги севинч” деб номланган ўн биринчи бобдан асарга кириб келади. Маратнинг туғилиши канчалик интиқ кутилган бўлмасин, Содикнинг ҳаётида бошланган қўнғилсизликлар туфайли иккинчи планга тушириб юборилган. Бу эса ўз навбатида ёзувчининг бадий ниятига мос тушган.

Ўн биринчи боб қўлёзманинг 160–168 саҳифалари бўлиб, бу жойда Марат исми “Бахтиёр” деб ёзилган, “Маратнинг аяси” деб номланган йигирма учинчи бобгача унинг исми шу ҳолатда қўлланган. Йигирма учинчи бобдан кейин эса, Бахтиёр номи Маратга ўзгартирилган. Худди, Чуханов образидагидек, олдин ёзилган Бахтиёр исмларининг ҳаммаси устидан бирма-бир ручка билан чизилиб, Марат деб ўзгартириб чиқилган.

Бадий асарда энг кичик деталдан тортиб, асар сарлавҳасигача бўлган ҳамма нарсга катта аҳамиятга эга. Асарга ҳеч бир ўзгариш ўз-ўзидан киритилмайди. Ҳар бир ўзгартириш маълум мақсадга йўналтирилади. Маратнинг исми ҳам Чухановники сингари муаллиф томонидан романи ёзиш жараёнида ўзгартирилган. Қуйида биз бу ўзгаришга ёзувчини ундаган омилар ҳамда Марат образининг прототиpleri ҳақида мулоҳаза юритамиз.

Самарқандлик олим Раҳим Муқимов Шухрат ҳақида шундай хотираларни ёзади: “...1963 йилнинг ёзи эди. Мен – умр йўлдошим Полина Матвеевна ва ўғлим Маратжонлар билан Ёзувчилар союзининг Кўктебелдаги ижод уйида дам олардик. Кутилмаганда Шухрат ака билан учрашдик. Ҳордик чиқариш қўнғилдагидай кечди... Биз Шухрат ака ижодининг мухлислари, мириқиб тинглардик. Кейинчалик билсам, бу саргузаштлар забардаст адибнинг бўлажак янги романлари “Олтин зангламас” ва “Жаннат кидирганлар” учун керакли хомаки материаллар экан... “Олтин зангламас” романида “Маратнинг аяси” сарлавҳали бир бобча бор... Мен ҳар гал романдаги бу бобни ўқиганимда муаллиф томонидан зўр самимият билан чизилган бу бола (Марат) киёфасида ўз ўғлим Маратжонни кўргандай бўламан. Ахир, Шухрат ака ўшанда, Кўктебелда, роман устида ишлаётганда менинг ўғлим 13–14 яшар шўх, ёқимтойгина болакай эди-да. Энди маълум бўлишича, бу хассос адибнинг диққат-этиборидан четда қолмаган экан”¹¹.

Юқорида айтганимиздек, Марат (Бахтиёр) образи романга “Қайғу тизгинидаги севинч” деб номланган бобидан кириб келган бўлиб, бу боб 1963 йил 28–30 март кунларида ёзилган. Образнинг Марат деб қайта номланган, “Маратнинг аяси” бобининг ёзилиши эса, 1964 йилнинг 21–25 январь кунларига тўғри келади. Бу иккала бобнинг ўртасида ўн бир боб бўлиб, Марат образи бу бобларда айтарли кўзга ташланмайди. Ниҳоят, “Маратнинг аяси” бобида бу образ бош планга чиқарилган. (Қўлёзмада ҳар бир бобнинг ёзилган вақти муаллиф томонидан қайд этилган).

Энди бу бобларнинг ёзилиш вақти билан Р. Муқимовнинг хотирасида кўрсатилган вақтга этибор берсак. Демак, романда Маратнинг туғилиши ҳақидаги бобнинг ёзилиши 1963 йилнинг баҳор ойларига тўғри келса, Шухратнинг Кўктебелга дам олишга чиқиши 1963 йилнинг ёз ойларига тўғри келади. (“Олтин зангламас”

¹¹ Шухрат замондошлар хотирасида. Т.: Ўзбекистон. – Б. 171–172.

Малеевақада ёзилган.) Худди шу ерда учратган дўстининг Марат исми ёғли унинг диққатини тортган, тўғрироғи, болакайнинг исми уни ўзига жалб қилган кўринади. “Маратнинг аяси” бобига қадар, ёзувчи ўртада Содикнинг қамалиши, унинг тергов жараёни, Мушарраф ғожиаси қаби эпизодларни ёритиб бўлиб, Марат (Бахтиёр) образига диққатини қаратганида ўша, ёзда, дам олишда кўргани, дўстининг ёғли Маратжонни хотирлайди ва унинг исмидан унумли фойдаланади.

Кўриниб турганидек, Р. Мукимовнинг ёғли Маратжон “Олтин зангламас”даги Марат образига прототип вазифасини ўтаган, дейишга далилларимиз етарли, лекин бизда Марат образига ёзувчининг катта ёғли Фикрат Алимов прототип бўлган, деган тахминлар ҳам йўқ эмас.

Романга мурожаат қиладиган бўлсак, Содик қамалганда Марат олти ойлик чақалоқ эди. Ўхшашлиқни қарангки, Шухрат домла қамалганида унинг ёғли Фикрат ҳам олти ойлик гўдак бўлган. Адиб романда Содикни турли жойларда, қамокда, лагерда, урушда тасвирлар экан, у мудом ёғли Марат (Бахтиёр)ни эслаб, соғиниб юради. Романдаги бу лавҳалар, агар таъбир жоиз бўлса, отанинг ўз фарзандига бўлган самимий муҳаббати билан йўғрилган ҳолда тасвирланади. Худди шунга ўхшаб, Шухрат ҳам 1953 йили лагердалигида “Ўғлим Фикратга” деган шеър ёзади. Булар эса ўз навбатида, Марат образига ёзувчининг дўсти Р. Мукимовнинг Маратжон исми ёғли ҳамда Шухратнинг ўз ёғли прототип вазифасини бажарган, дейишимизга асос бўла олади.

Бундан ташқари, романда Жаннатнинг Адолат ҳола билан Маратни олиб Содикни кўргани лагерга боргани тасвирланган бир эпизод бор. Буни қарангки, бу эпизод Мирзо Кенжабекнинг Шухратнинг оғзидан ёзиб олиб нашрга тайёрлаган “Озод қалб. Ёзувчи Шухратнинг ҳибсадаги ҳаёти” киссасида ҳам келтирилган.

Бу эпизод киссада шундай тасвирланган: “Тошкентга етиб келган кунимиз КГБдан уйимизга хабар беришди. Эртаси кун хотиним келиб кетганини айтишди. Бир ҳафтадан кейин оилам билан учрашувга рухсат берилди. Онам билан хотиним келишган экан. Қамокхона қабулхонаси йўлагига бир бола ёнимдан чопқилаб ўтди.

Терговчининг олдига кирсам, онам ўтирибди! Шўрлик онам озиб-тўзган, кексайган, менинг ғамимда куйган! Онаизорим олдин армияга, урушга кетганимда қанча интизорлик чекканди, энди қамокдан кутиш азоблари.

Онамни кўришим билан йиғлаб юбордим. Юрагим эзилди. Онам ҳам мени кучоғидан қўймай, кўп йиғлади...

Хотиним ясан-тусан қилиб олган экан. Кўришдик.

– Ўғлим қани? Олиб келмадингми? – дедим.

– Ана, чопиб юрибди, – деди. Қарасам, бояги бола ёғлим экан. Келиб, бўйнимга осилиб олди, йиғлади. Оталик меҳримни туйган бўлса керак”¹².

Жанубий америкалик атоқли адиб Габриэл Маркесдан “Ёлғизликнинг юз йили” романини кино қилишга киночилар рухсат сўрашганларида Маркес “романдаги Улсула менинг онам. Онамни қандайдир бир актрисанинг киёфасида кўришни истайман”, деб рози бўлмаган экан.

Бу гапни сал бошқачароқ талқин қилиш ҳам мумкин. Шухрат домла ўз ёғлининг адабий киёфасини яратар экан, уни ажнабий ном билан аташи мумкин эмасди. Бу унинг характер мантиқига ҳам тўғри келмайди. Бу гапни адиб ҳаётидан бир нечта мисол келтириш орқали тасдиқлаш мумкин.

¹² Кенжабек М. Озод қалб. Ёзувчи Шухратнинг ҳибсадаги ҳаёти. // Маҳалла газетаси. 2013. №51.

Шуҳрат 1955 йил қамоқдан қайтиб келиб, 1956 йилда тўлиқ оқланган. Аввал айтганимиздек, қамоққа олинганида унинг битта ўғли бор эди. 1956 йилда яна бир ўғилли бўлади. Унга Хондамир деб ном беради. Орадан икки йил ўтиб, 1958 йилда учинчи ўғли Бобур дунёга келади. Зулм ўчоғи ҳали совумаган бир пайтда, Шуҳратнинг фарзандларини миллатимизнинг буюк кишиларининг номи билан аташининг ўзиёқ, юқоридаги мулоҳазаларимизнинг тўғрилигини тасдиқлайди. Бунинг устига Хондамир, Бобур исмлари халқимиз орасида у пайтда ҳали оммалашмаган эди.

Шуҳрат нафақат ўз фарзандларига от кўйишда, балки асарларидаги қаҳрамонларга ном беришда ҳам узок мулоҳаза қилиб, образ мантиғига, исмнинг маъносига, ҳаттоки, қайси миллат қаҳрамонининг қиёфасини яратгаётганига ҳам эътибор берарди. Раҳим Муқимовнинг куйидаги хотираси ҳам фикримизни тасдиқлаши мумкин: "...бир куни Шуҳрат ака ўзи ёзаётган роман қаҳрамонларидан бири – жанг вақтида фашистларга асир тушган тожик аскарига ўзига мувофиқ бир ном топиб беришимни сўради. "Шундоқ ном бўлсинки, – дер эди Шуҳрат ака, – бошқа миллат жангчиларининг номидан фарқ қилсин, яни унинг тожик фарзанди эканлиги билиниб турсин". Энди мен тожикча номларни эслашга киришдим, катта бир ыарак тожикча номга тўлди: Сангин, Одина, Шогадо, Табар, Теша, Шоғулом, Гулназар, Сафар, Ғулом, Ғазанфар, Ҳабибулло ва ҳоказолар. Шулардан, агар янглишмасам, "Шогадо" макул бўлди..."¹³

Қолаверса, Бахтиёр исми Содиқнинг фарзанди туғилганидаги руҳий ҳолатини ҳам ўзида ифодалайди, ахир у боласининг туғилишини ўн беш йил интиқлик билан кутган эди-да. Марат номи эса, роман қаҳрамони Содиқнинг характер мантиғига мос келмайди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб мулоҳаза юритадиган бўлсак, агар "Олтин зангламас" романининг асли қайтадан тикланиб, нашр қилинадиган бўлса, Чуханов билан Марат образларининг номи дастлабки ҳолатида берилса, бизнингча, муаллиф бадиий ниятига қарши бориш бўлмайди. Чунки, ҳар иккала образдаги ўзгариш "замонасозлик" таъсири сабаб, цензурадан ўтиш мақсадида қилинган. Қолаверса, Қодирийни ўзига идеал деб билган адиб "руспараст" бўлиши ҳам мумкин эмас эди.

Профессор Иброҳим Ҳаққул адабиётдаги шахс ва шахсизлик масаласи ҳақда фикр билдириб, "XX аср ўзбек адабиётида учта шахс бор. Булар: Фитрат, Қодирий ва Чўлпонлардир. Улардан кейинги авлод шахс сифатида синдирилди", дейди. Эътибор берсак, олим синди демаяпти, "синдирилди" деяпти. Чуханов билан Марат образларидаги ўзгаришлар олим айтган "кейинги авлод"нинг қандай синдирилганлигини ҳам ўзида акс эттиради.

Айтиш мумкинки, Қодирийлар авлоди Шуҳрат авлодига нисбатан бахтли эди. Улар жисмонан маҳв этилган бўлсалар-да, ёзувчи сифатида ўзларини ёрқин намоён қила олдилар. Катта араванинг изидан юрган кейинги авлод вакиллари эса, ўз сўзларини парда ортига яширишга мажбур бўлди. "Олтин зангламас"даги Қодир исмининг кодлаштирилиши ҳамда Чуханов ва Марат образлари номларининг ўзгаришга учраши бунинг кичик далилидир. Шундан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, ўрта авлод вакиллари томонидан ёзилган асарларни тушуниш учун, аввало, уларга тушадиган калитни топиш лозим бўлади.

¹³ Шуҳрат замондошлар хотирасида. Т.: Ўзбекистон. 2008. – Б. 176.

Дилшода
ЭРГАШЕВА

Умидимни эқдим кушлар кўзига

Соғинч

Юрагим, кишлокқа кетайлик энди,
Кўксимда туманлар қўзғалаётир.
Олис ховлимизнинг остонасида
Онам изларимга тутар хавотир.

Жимгина ўрмалар бекатларда кун,
Саболар сочимдан этарлар парвоз.
Бахмал адирларнинг меҳробларидан
Исмимдек ҳайкирар зангори овоз.

Чинорлар энтикар оғриқларимдек,
Алвидо айланар сўнгги япроққа.
Шаҳар йўлларида бораман териб,
Соғинчимни қайтараман кишлокқа.

Юрагим, кишлокқа кетайлик энди,
Ўйимда хижроннинг хур лавҳалари.
Йироқда... отамнинг нигоҳларига
Битилар соғинчнинг сарлавҳалари.

* * *

Яшаган умримда: маъно бор, нур бор,
Муҳими умид бор кўксимда унган.
Фақат, сен ёнимда турсанг бахтиёр,
Мен дадил бораман эртанги кунга.

Дилшода ЭРГАШЕВА – 1990 йилда туғилган. Фаргона давлат университетининг филология факультетини битирган. Унинг “Умид фаршталари” шеърый китоби нашр этилган.

Куёш пешонамнинг терини артар,
Ой кўкка кўксимдан учиб чиккан куш.
Юлдузлар ёнида яшасанг агар:
Бир лахза, бир лахза ҳаётимга туш.

Қишлоғлик сулув

У бахтини суяди қўллари билан,
Қошлари ўсманнинг шаробидан маст.
Бехос кулгичининг инжуларией,
Минг бор ёмғир бўлиб ювсанг аримас.

У кулиб йиғлайди, йиғлайди кулиб,
Изини бағирлаб тўлғонади йўл.
Тонглари мудраган кенг кўчаларни,
Сув сепиб уйғотар этаклари ҳўл.

Ипак рўмолига хуснини тугиб,
Хаёли сирпанар нигоҳларидан.
У пастак супада сочини ўрар,
Райҳон таъми келар дудокларидан.

Тонгта кўйлак тикар, шомга дастрўмол,
Шодлиги анҳорни тўлқинлатган сув.
Туннинг кўролмаган тушларин бузиб,
Супада ухлайди қишлоқлик сулув.

* * *

Мени қийнар, йўл қараган сим ёғочлар,
Оёқларин ерга кўмган жим ёғочлар.
Севги еган юрагимнинг айвонларин,
Қанотида силаб ётар калдирғочлар.

“Адабиёт – инсон кашф қилган ҳамма мўъжизалар, буюк ихтиролар сирасида энг буюги, энг улуғвори”, деган эди мутафаккирлардан бири. Чиндан ҳам адабиёт, нафақат қалбимизга, онгимизга ҳам озуқанинг маънавий манбаи, туйғулар тарбиячиси, ҳаёт неъматлари, гўзалликларига бўлган адабий дидимизнинг қайроқтошидир. Адабиётни эса ижод машаққатида ўзида куч топган, истеъдод эгалари яратади. Ёш шоира Дилшода Эргашева ана шундай истеъдодли ёшлардан. Унинг шеърларида теранлик, қадим Фарғонанинг адабий анҳорларидан баҳра олган шоирона қалби шижоат, ёшлик ҳайратларига ҳамоҳанг сўзига ишонаман.

Энахон СИДДИҚОВА,
Ўзбекистон халқ шоири

Хув, осмоннинг этагига ётиб олсам,
Ой нурига юзларимни артиб олсам.
Ишон менга, хузурингга бориб етгум,
Юлдузларни орасидан ўтиб олсам.

Қайда меҳр, тилаган дил дарвешлари,
Қўлларимда синган кўнгил идишлари.
Қийнар, мени севган тоза юракларнинг:
“Муҳаббатга зор бўл” – деган сўнишлари.

* * *

Умримга бахт инди мўлжалдагидек,
Сўнг қисмат қалбимга жойлади музни.
Энди, қандай қилиб тўлдираман айт,
Кўксимда армонлар қазган ҳовузни.

Юзимга сачради хавотир ўти,
Қоп-қора тоғларга осмон қулади.
Ҳар лаҳза дилдаги изтиробимни,
Боламнинг кулгуси ювади.

Тонг

Шу мусаффо лаҳзада сахар,
Этагидан оқшомни қокиб,
Қушчаларни майин сайратар,
Қуёшини кўяди ёқиб.

Ойналарни очишар гуллар,
Ташқарида нур бор, зиё бор.
Уйнинг ичи бошқа бир олам,
Ташқарида бошқа дунё бор.

Аёл кутар тандир бошида,
Қизаришин кулча, патирни.
Чопиб юрган шаббодалар ҳам,
Ширмойларнинг исидан тотди.

Сув сепилган ёруғ айвонда,
Билагини кўзмунчоқ сиқиб.
Чой ичади уч яшар бола,
Қўлларини каймоқка тикиб.

МАРКАБ

Икки ҳикоя

Наби ЖАЛОЛИДДИН

Бикинига нимадир қаттиқ ботди – қайта-қайта нўқийвергач, кўзларини очди.

Кимдир ўдағайлаётганди.

– Ҳов, кимсан, бетавфик?! Тобутдаям ётадимиз одам?!..

Дум тушганча (юз тубан) ётганидан овоз эгасини кўролмади. Кўзғалай деса ҳаммаёғи тарашадай қотган. Аммо турмаса бўлмасди – туртгувчига нимадир дейиши керак. Шуурида эса шу сўз: “Тобут, дедими? Наҳотки ўлган бўлсам?! Йўғей!..” Борки қувватини жамлаб, оёқларини кимиралишга уринди. Ўнги силтанди-ю, ёғоч қирга тиралган тиззалари зиркираб кетди. Икки оёғининг тиззасидан пасти тескари осилиб – муаллақ қолганидан ортидаги юмшоқ жойларининг томирларида жон йўқдай эди. Энди қўллари эсига тушди: Яхшики, ўнги озод, бироқ тун бўйи кимирамаганиданми, ёнбошида йўғон ичакдек чўзилиб ётар, чапи эса остида увишиб қолганди. Курукшаган тили танглайига ёпишганидан, бир бор тамшаниб олгунча тоза чиранди. Аввал ўнг қўли, сўнг оёқлари ожиз силтаниб, вужудига жон киргандай беўхшўв ҳаракатлар қилди-да, ниҳоят овоз келган тарафга қайрилди: Олим гўрков экан.

Гўрков уни олдинроқ таниганди.

– Туппа-тузук одам, сенга нима бўлди? – деди хижолатли овозда, қўлидаги таёқни нари улоқтираркан...

Кенжасини уйлантирди-ю уйдаги гишавалар баттар кучайди...

Қатта ўғли университетнинг охири курсида ўқиётганда, замон боласи эмасми, таниш-билиш ортгирди шекилли, уйга пул олиб келадиган бўлди. У қувонди: “– Худо берган кўмакчим, белимга мадор, деди. Ўқишни тугаллаб, дипломни қайгадир беркитди-да, туппа-тузук тадбиркорга айланди. У ойлигидан ошиниб, ўзича пул жамғариб юрарди. Ўғлининг топгани эса қўр бўлди. Мехнатларим ҳосили, яхши фарзанд

Наби ЖАЛОЛИДДИН – 1962 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Адибнинг “Ялпизли кеча”, “Хур нидо”, “Сен билан қолмайман”, “Кўнгул озод”, “Энди куз...” каби шеърӣй, “Ўлимнинг ранги” қиссаси, “Эркаги бор уй” ҳикоя ва қиссалар тўплами, “Қурб” роман-монологи, Умар Хайём ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳикоя қилувчи “Хайём” романи ҳамда Чўлпон ҳақидаги “Тегирмон” романи нашр этилган. Альбер Камюнинг “Калигула” пьесасини ўзбек тилига ўзгирган.

ўстирганимга Худонинг сийлови”, деди, лекин барибир ўзининг ошинганидан ишлатиб юрди: ўзини талтайтиришдан, ўғлиникига хиёнат қилишдан чўчиди-ю, юрагида далда, белида қувват тўйди. Аввал ўғлини уйлантирди, кейин унинг қўмагида икки кизини чиқарди. Ўша кунлари каттасининг алп қоматига қараб севинганини айтиб: У туғилганида, қишлоқдагина эмас, бутун юртда донғи чиққан Омон полвонга ўхшасин, деб тилаганди Худодан. Эшитар экан: бўйи салкам икки метрли паҳлавон бўлди. Шод эди. Тағин маошини тўплаб, хотинининг ойлигини қорин-курсакка ишлатиб юрганида ўша назаркандаси деб қолди:

– Мошина олайлик, дада!

Унинг кўзлари қандай олайиб-ёнганини кўрган одам билади. Бу фикр хаёли тугул, тушига ҳам яқинлашмаган. Бола-чақамни катта қилсам, ўқитсам, уйласам-жойласам, деб юрарди-ю, аммо мошина олишни...

– Манов пулим бор, – деди ўғли халтадаги тахламларни тўкиб. – Сиздагини қўшсак...

– Меники нима бўларди, ойликдан ошинганимда, оммалекин баракали, – бу унинг бир умрлик ишончи-хузури эди. Шунинг ўрнига: “Шу пуллар сизга, ота”, десанг бўлмайдами-я, бола! Бир тўликиб, ўзимга келиб олардим...

Розилик берди: мошина каттасидан ошмай қолди. Унинг ташвиши эса, кенжасини уйлантириш. Ниҳоят ўша кун келди. Ўғилларига ёрлиди: “Менинг топганим манови, сизлар ҳам...”

– Хавотир олманг, пул бор, дада, – деди каттаси виқор билан.

У энгил нафас олди. Борини ўғлига берди: “Бу ёғини юрғиз, болам!” Дилидаги бўлди – барча олди-бердилардан сўнг тўй куни етди.

– Ўғилларингга, айниқса, каттасига раҳмат, хотин, – деди кўкси хапқириб.

– Бу шўрликларни кўп сўкдингиз, – дея минг йиллик ҳасрати очилди жуфтнинг, – ўзи бир ойликчи бўлсангиз. Булар эса топарман-тутарман, шукр қилинг!

Шукр қилди. Элга берганмасми, элдан келиши бор эди; хўпам тўёна тушди. Хаёлида тўйнинг қолган-қутган харажатлари... Олдин би-бир санаб, ҳисоб-китоб қилиб олади. Кейин сарфлайди. Балки ошиб қолар... Узатганларини ўғли халтага солиб турди...

Эртаси тушлик маҳали сал чарчоклари ариб, ўғлига: “Қани, пулларни олиб келинг”, деди гўё эркалагандай.

– Қайси пулларни? – Безрайган назар нафасининг кўзлари пиёладай кўринди.

Пулларнинг ҳаммасини кам-кўстларга ишлатиб юборишибди. Унинг кўнгли оғриди: бир оғиз сўрашмабди-я? Хай, майли, дея ўзини овутди, яхшиликка ишлатишибди-ю. Аммо ҳамёни-ғазнасида шабада сайр этарди. Ёши бир ёққа оға бошлаган одамга бу аксил таъсир қиларкан...

Янги келин тушган, бу ёғи қуда-андачиликнинг завку сурури – ҳаёти бинойидек эди. Ишга бориб-келарди-ю, йўлқира, тушликка яқин кўллари қалтираб, юраги суст кетадиган бўлди. Ёшлигида шунақайди: болам-чакам, деб роса тежаб-тергарди, гоҳо тушликка ҳам чиқмас, бир йўла уйда кечки овқатни ерди. Аммо сира норози бўлмас, бировга ҳасрат ҳам қилмасди. Ҳаммаси ўтиб кетади, бориб-бориб рўзғорга барака киради деб ишонарди. “Ўғилларим катта бўлишса, ёнимга киришади, топганларини менга беришади, ана ўшанда киссам қаппайиб, кўкрагим кўтарилади, дея ишониб, орзу қилганлари ҳам рост. Ахир ўзбекда таомил шундай-ку: фарзандлар, айниқса, ўғиллар маош-паошларини олиб келиб, оталарига беришади-ку. Оталар

эса ғазнабон – оналарга топширишади. Бироқ оилабошиларнинг рухсатисиз бир тийинига ҳам тегишмайди. Ҳар ҳолда у шундай деб ўйларди.

Фарзандларининг барини уйлаб-жойлаб, ташвишидан кутулгандай эди-ю, лекин ҳалигиндай аҳволга тушгач, ўзини ҳеч кимга кераксиздек ҳис эта бошлади. Ҳа-да, ҳаммаси ўзи билан ўзи овора: келин-куёвлар эрта кунда уйларига кириб, гумдон бўлишади. Хотини бир пас невараси билан андармон ғимир-симир қилгач, гўдакни келинга бериб, ўзи дарров пинакка кетади. Кетганда ҳам-ки... Бирам пишиллайдики...

Ўша кунлари бироз ёзиламан, кечқурун яхши ухлайман, деб ишдан кейин бир-икки пиёла ичадиган одат чиқарди. Шундай ҳам бўлди – овқат ейди-ю, таппа ташлаб, ухлайди. Бу хотинига ёқмади, бир-икки ғингшиб юрди. У эса парво қилмасликка уринди: ҳар ҳолда борлигини ҳис этди-ю.

Бир куни кечки овқатдан кейин, эндигина ишдан қайтиб, мошинасини дарвозахонага олиб кирган катта ўғлига деди:

– Эртамадан бир жойга фотиҳага боришим керак, обориб келарсан?

– Эртага сахар чиқиб кетаман, иложим йўқ, – деб тўнғиллади полвонсифат ўғил саломни ҳам унутиб, уйи томон кириб бораркан.

– Хўй, бола, ахир мен отангман! – дея ўртанаркан, чаккаси қизиб, бўғзи қуруқшаётганини ҳис этди.

– Ким сизни отаммассан, деяпти? – заҳарханда тиржайиш ила тасқараларча сўз ўйини қилди ўғил.

Шу пайт хотинига кўзи тушди.

– Кўриб кўй ўстирган болларингни! – дея кесатди овозига шашт бериб. – Ҳатто отасини бир тийинга олмаяпти! Ҳаммаси сенинг ишинг, уларни сен шу кўйга солдинг!

– Секинроқ гапиринг, кўшнилар эшитади, – чийиллади хотини. – Бола ишдан чарчаб келди, тушунинг-да сизам! Эрталаб бир гап бўлар, ахир!

– Камроқ ичиш керак, ҳов от-таа! – дея танбех берган ўғил уйга кириб кетди.

– Ҳе, онангни сенларни!.. – Яна ароқ ичгиси келди. Бироқ уйда йўқ эди, дўконлар эса, аллақачон ёпилган. Ҳа, майли, ростданам эрталаб бир гап бўлар. Балки айтса, кичкинаси мошина топиб келар. Анов-манов билан ўзини овутишга урунди-ю, аммо тун бўйи тузук-қуруқ ухломмади: мясида нимадир ғимирлайверди-ғимирлайверди...

Мана, неча йилдирки, бомдод намозини сира қолдирмай ўқийди; харна-да, гуноҳларимга каффورات бўлар, дейди, ахир Оллоҳ меҳрибон. Бир куни унинг ёнига боришимиз аниқ – кечирар!.. Намозни тугатгунича катта ўғли уловини ғингиллатиб, чиқиб кетишга улгурди. У уст-бошини кийиб, тонг ҳавосида бирпас ҳовлини айланди. Асли индамай кўчага чиқиб кетса ҳам бўларди, бироқ катта ўғлининг кечқурунги қилигидан кейин кичигидан оқибат кўргиси келди. Хотини билан ошхонада уймалашаётган янги келинига буюрди:

– Ановини уйғотинг, қизим, биронта киракашни топиб келсин!

Келинчак: “Хўп бўлади”, дея зипиллаганча уйига кириб кетди. Ҳадеганда чиқавермагач, у каттироқ овоз берди;

– Тур, ўғлим, тезроқ битта мошина топиб кел, фотиҳага бораман! Пулини ўзинг бериб кўярсан. – Шу тобда ўғлининг: “Ҳозир, дадажон”, дея югуриб чиқишини, уловни олиб келгач: “Мана, дада”, деб бир тахлам пул узатишини жуда-жуда истаб

кетди. Лекин ундай бўлмади. Боши ҳам келинчак икки ўртада мулзам турарди.

– Турмаяпти, дадажон! – дея олди аранг чорасиз оҳангда.

Унинг вужуди аввалига титраб, тортишди-да, сўнг салкиди. Чаккаси кизиб, тишлари бир-бирига қаттик жипслашди. Ғазаби тошмоққа ҳозир эди-ю, нима қилишни билмай, каловланди.

– Чикинг, ана, кўча тўла мошина! – шанкиди хотини. – Биронтасини ушларсиз. Нима қиласиз ёш болани қийнаб.

Сўкинмоқчи бўлди-ю, ҳарчанд чиранмасин овози чиқмади – бўғзи қуруқшаб қолганди. Шалвираганча дарвозахона томон юрди...

Киракаш ёллагани пули етмасди. Бир-икки йўналишдаги “Дамас”ларга чиқишига тўғри келди. Фотиҳа ўқиб қайтди-ю, ишга кеч қолди. Бу унинг наздида, қап-қатта одамга ярашмасди: гап кўтармасди. Аммо бир сидра киноя эшитишга мажбур бўлди: кун бўйи дилгир юрди. Аламдан эти устихонига ёпишгандай туюлди.

Ишдан қайтса, қаттаси уйда экан. Тагин қайсарлиги тутди: уйдагиларнинг ўзига итоат этишларини, уни аяшларини ҳис қилишни, ўғлининг эса: “Нима хизмат, дадажон!” дея югуриб чиқиб, қўл қовуштиришини истагандан-истади.

– Менга қарагин, ўғлим! – деди сахн ўртасида тўхтаб.

Аввал келини пайдо бўлиб:

– Лаббай, дадажон, – дея қўлини кўксига қўйди.

– Ановини чакиринг!

– Хўп бўлади, дадажон.

Хийла вақт ўтгач, йирик гавдаси эшикка базўр сикқан ўғли пешонаси тиришиб чиқиб келди.

– Нима дейсиз? – деди салом ҳам бермай.

У ўзини босишга уринди.

– Олдин мундай саломлаш, болам. Кейин пастга туш, ёнимга кел!

Ўғлининг пешонаси баттар тиришиб, лапанглаганча унга яқинлашди.

– Омма-чи, дада, – деди ўнг қўлини кекиртагига пичоқдай сермаб, – қилиқларингиз жонимга тегди! Мен ишдан чарчаб келган бўлсам...

– Нима, мен ишламаяпманми? – тутоқди у.

– Сизни ишингиз нима – борасиз-келасиз, барибир ўша ойлигингизни оласиз-да, – дея масхаромуз тиржайди ўғил.

У тушунолмасди: нима бўляпти ўзи? Нега буларнинг бари бу қадар ўзгарди? Ким ўзгартирди?! Ё олдин сезилмасмидийкин?.. Алами баттар авжланди.

– Тўғри, мен бир умр ойликка яшадим. Лойиҳачи-инженерман, касбимдан фахрланаман... – У хиёл дудукланиб қолди.

– Худди шойирларга ўхшаб гапирасиз-а, дада! – яна тиржайди ўғил.

Бунча мени масхараламаса бу, ахир отасиман-ку!

– Қанийди, шoir бўлсам! Балки сенларга яхшироқ тарбия берармидим.

– Қўйинг, шу гапларни! Нимага чакирдингиз ўзи? – қўлини арра қилди ўғил.

У жаҳлини ҳам унутиб, келинлар йўқми, дегандай у ён-бу ёнга аланглади-да, ийманиброқ деди:

– Ёнимда пулим қолмади, ўғлим, ишга бориб-келгани қийналяпман. Шунга-а...

– Аракка пулим қолмади, денг, – дея лабини бурди ўғил. – Ойлигийзи нима қилиясиз ўзи?

Унинг токати тугади:

– Менинг арақ ичишиму ойлигим билан нима ишинг бор, манқа?! – деб салкам ўшқирди. – Мени тергашни сенга ким қўйибди, эшшак?!

Ўғил қўл силтади:

– Бўпти, ана, менинг ишим йўқ! Пулам йўқ! Билганингизни қилинг!..

– Хўй, менга қара! – Энди у ростмана жириллай бошлади: – мен сенларни ҳалол ойлик билан боқдим. Ўқитдим! Ўзим етим, ёлғиз бўла туриб, уй-жой қилдим. Сенларни уйлантирдим, сингилларингни чикардим!.. Тўғри, мен сенга ўхшаб мошина ололмадим...

– Айб ўзингизда-да, – деди ўғил парво ҳам қилмай.

У сўзидан адашмаслик учун ўғлининг гапини ё укмади, ё эътибор бермади. Ҳасратимни тўкиб солаверсам, ахйри раҳми келиб, “синади”, айбини тушуниб, уэр сўрайди, гапларидан уялади, дея умидланди.

– Агар мен ҳам сенларни ўқитиш ўрнига, Россиягами, Қозоқками жўнатганимда, балки эрта-кунда мошиннали бўлармидим. Лекин сенлар касб-корсиз қолардинглар-ку! Мен буни истамадим! – у ўғлининг хиёл жим қолганини инсофга келганидан деб ўйлади. – Энди ҳамма ташвишлардан қутулдим, ўйнаб-қулиб яшайман деганимда, мендан – отангдан, – бўйин томирлари бўртиб, бармоқлари билан кўксига нўкиди, – озгина пулни қизғанасанми, болам?!

– Пул йўқ! – деди ўғил икки кафтини чўнтақларига уриб. – Боринг-эй! – дея шартта қайрилиб, нари юрди.

Унинг хўрлиги келиб, баттар асабийлашди: нахотки шуларни деб бутун умрим меҳнатда ўтган бўлса?!

– Ҳов, менга қара, тўнғиз!.. – У ўғлининг ўнг елкасидан тутиб, ўзига қаратмоқчи бўлганди, девдай йигит гурзидай қўли билан силтаб ташлади. Шунинг ортидан ўнг қўли кафтининг орқаси отасининг юзи аралаш бурнига тегди. Дувуллаб қон окди...

Хотини пайдо бўлди.

– Яна ёш боллар минан тенг бўляпсизми?! – дея шанқиди уни инсофга чақиргандай, – Нима бўляпти ўзи? Ҳали ичмовдингиз, шекилли-ю!..

Ўғил онасига: “Олинг, бунингизни”, дегандай кўзларини олайтирди-да, уйига кириб кетди.

Кейин нималар бўлди, ёдида йўқ. Лекин: “Минг лаънат сендай фарзандга!”, дея хайқиргани рост. Сўнг барча ҳаракатлари қарахт ҳолда кечди: бурнини апил-тапил ювди, кейин гузардаги чойхонага чиқди. Кун қорайиб борарди. Ариқ бўйидаги сўриларда одам гавжум, майшатпарастларнинг шовқин-суронли гурунги авжида. Нега шуларга ўхшаб яшамадим, топганимни еб-ичиб умримни ўтказсам бўларди-ку!.. Хизматдагилар-у хўрандалар уни бу ерда қарийб кўришмаганаларидан хайратларини яширолмай, муддаоси не, дегандай қараш қилишарди. Бунда “насия” сўзини ёктиришмайди, боз устига, асосан майпарастлар жам бўлганликларидан, қарзга нарса сўровчиларга мутлақо ишонишмайди. Лекин унга насияга арок беришди: ё ҳурмат қилишганидан, ёки яна бир “клиент” пайдо бўлганига умидланишди. Бўш сўрига ўтириб, ўша ерда турган пиёлани чайди-да, тўлатиб, газаксиз симирди. Миясига “уришини” ҳам қутмай, тагин битта ичди. Сўнг яна... Олдида кимлардир пайдо бўлди. Кабоб келтиришди. Бир-бирларига гап бермай, тоза хасратлашишди, нималарнидир исботлашга уринишди. У ҳам неларнидир гапирди, бироқ “дил ёрмади” – шууридаги “соқчи” изн бермади... Яна ичишди... Бир вақт мундоқ қараса, катта йўлда бир ўзи кетаяпти. У ён-бу ён тебранади, довдирайди...

Наҳотки бир умр мана шу болларни деб яшадим?! Шу нонкўр ифлосларни деб шунча куйиб-пишдимми?! Минг лаънат ҳаммасига!.. Дада!.. Қаердасиз, дада?! Кийналиб кетдим-ку, дада!.. Қабристонга яқинлашиб қолганини пайқади. Ана, девори, дарвозаси... Мен сиз билан ётаман, дада! Уйга кирмайман! Тупурдим ҳаммасига!.. Сизга айтадиган гапларим кўп, дада! Бу дунёда ҳеч ким менинг тарафимни олмайди! Нима қилай, мен ҳам одамман, ахир!.. Дарвозадан кириб, кўзи айвон, сўнгра бир-икки хоналарни илғади: майитни ерга қўйишаётганда, дуоғўй, савобталаб эл-улус шу ерда ўтириб туради. Қатор ўриндиклари бор. Бикинидаги айвондан довдираб-совдираб ўтиб бораркан, гўлдиради: “Дада, бугун сиз билан ётаман! Ҳеч йўқ сиз ҳайдаманг, дада! Сиздан бошқа кимим бор, дада?!”. Ўнг оёғи нимагадир тақалди: билди – ёғоч. Оёғини кўтармоқчи эди, танаси мувозанатини йўқотиб, олд тарафга оғди. Шунда ҳам қўллари асқотди: тахтага аввал улар урилди, сўнг “так” этиб чап юзи. Бу унга ҳуш ёқди – толиққанди. “Дада, деди онасининг бағрига бош қўйиб, эркаланган боладай, мен келдим, дада!..”

Олим гўрковнинг олдида тоза изза бўлди-да. Отасининг улфати эмасмиди, уям бунинг юзига қаролмади. Бунақа бўлиши бечоранинг етти ухлаб тушига кирибдими? Танимасдан ҳалиги гапни айтиб юборди-да...

Уйга келди, енгил-елпи ювинди. Хонага қамалди, ишга ҳам бормади. “Наҳотки шу аҳволга тушдим?! Наҳотки адои тамом бўлган одамман”, дерди юраги! Ўзини англолмасди, ўзини тополмасди. Демак, бир умр ўзини излаган экан-да! Шунинг учун куйиб-пишган экан-да?! Энди яна бошидан бошлаши керакми?! Юраги шунақаям қаттиқ бурадики, кўксини чангаллаганча тин олди...

Тушликда хотини эслагандай бўлди: “Овқат емайман”, деди уй ичида туриб. Шу билан хотини гум бўлди.

Ўз ёғига ўзи қовурилиб ётганида, кечки пайт каттасининг овозидан вужуди музлади:

– Анови эрингиз қани, ая?! – деди у хитобланиб.

– Уйда ётибди! Яна нима бўлди? – дегани эштилди хотинининг ўғлига хайрихоҳ оҳангда.

– Чақиринг биякка!..

У совуккон хотиржам қиёфада ташқарига чиқди.

– Нима, дейсан?! – деди тишлари орасидан паст овозда. – Мана, мен – онангни анови эри!

Хотини бир унга, бир ўғлига мўлтирайди.

– Бизни ерга тиквордий-ку, дада!.. – дея ўшқирди каттаси бўғриқиб. – Ётгани тобутдан бошқа жой қуриб коптими, а? Шунчалигам ичасизми, дада?!.

– Ким айтди бунни сенга? – сўради у қиёфасини ўзгартирмай.

– Ана, кўчада ҳамма гапиряпти!..

Аслида Олим гўрков ўғлини кўча бошида узоқ пойлаб ўтирган, ниҳоят келгач: “Нима, отангни ранжитдингларми? Сал кўнглига қаранглар, отанг яхши одам”, деган эди. Каттаси бунни ўзича тушунганди.

У хотиржам, аммо маломатли қиёфада саҳнга тушди.

– Нима бўпти ҳамма гапиряётган бўлса?! – деди “хоҳласанг шу” кабилида.

– Нима, тобут ётмайдиган жойимизми?! Қолаверса, мен ҳеч қачон отамга қўл кўтармаганман! – Чаккалари кизиби, юраги қаттиқ бир кисирлади-ю, сўнг бурайверди. Бунни билинтирмасликка уринди. – Отамни урмаганман!..

Ўғли:

– Яна шоирлик қиялпсиз! – деди-да, “сизга гап топиб бўлармиди” янглиғ ҳаракат ортидан уйига кириб кетди.

Хотини мингирлади:

– Хаҳ, ўлинг-а, тагин шу болани ҳапа қилдийз! Ахир катта-катта пул топиб турган бўлса...

Кечки овқатга рўйхушлик бермагач, хотини ҳам ўз одатича ортиқ кистамади.

Ювиниш хонасида обдон чўмилди. Ҳуфтон номозини ўқиш ниятида саждада қойим бўлди. Намоз фарзининг иккинчи ракатини ўқигач, жойнамозга манглайини қўйиб: “субҳона роббиял аъло” дер экан, вужудининг туб-тубидан ўксик бир наъра келди, ҳўнграб йиғлаб юборди. Пешонаси саждада, бутун танаси титраб, силтаниб йиғлайверди, йиғлайверди... – Гуноҳларимни ўзинг кечир, Оллоҳим!.. Ҳеч йўқ сен мени яхши кўр, Оллоҳ! Болларимга ўзинг инсоф бер, Худо!.. – Нолалари чексиз эди...

Рўпарасида отаси билан онаси ўтиришибди: ўша-ўша ўттиз беш-қирқ ёшда, иккиси ҳам хурсанд, юзларидан нур ёғилади.

– Ҳа, нима бўлди, ўғлим, мунча дилгирсан? – сўради отаси жилмайиб.

– Ие, дада, сизмисиз? – У вужудида ажиб енгиллик, ҳаловатни ҳис этиб, ўзини ёш боладай сеза бошлади. – Мунча ёшсизлар? Қаранг, мен қанчалик қариб кетдим, дада!

Дадасининг юзига ҳуш табассум ботиб қолгандай эди.

– Ҳа, энди, болажоним, у дунё ўшанақа, бу дунё эса, шунақа.

– Яна бир марта болажоним, денг, дада!

– Хўп, ана, болажонгинам!

– Сизларни, сизни соғиндим-да, дада!

– Бидамиз.

– Доим сизга ўхшагим келарди, дада! Аммо қанақалигингизни билмасдим.

– Биладан, болажоним.

– Сиз етти ёшимда, онам ўн ёшимда ташлаб кетдинглар-да, дада! Жуда қийналдим!

– Биладан, болажоним!

– Мен ҳамма билан, бутун дунё билан қурашиб яшадим, дада! Ҳеч кимдан енгилмайман дедим, дада!

– Биладан, болажоним! Сен ҳаммани енгдинг, ўғлим!.. Сен ҳар сафар “дада” деганингда, Оллоҳни чорлардинг, болам! Қийналганларингда биз онанг иккимиз роса эзилардик, аммо сенга ишонардик. Ҳар сафар дуо қилганингда, тўй ёки эҳсон ўтказиб, бизни эслаганингда, бу ёқда шунақаям яйрардик-ки!.. Бизнинг бутунги гўзал онларимиз сен туфайли, болам. Сен ҳамма синовлардан ўтдинг, мардона ўтдинг, болажоним!

– Менга ҳеч ким шу гапни айтмади-да, дада! Фарзандларим...

– Бу гапларни қўй, болам! Сен ўз вазифангни ўтадинг! Биз сендан розимиз!..

– Нима қилай: чарчадим, шекилли! Ахир мен ҳам одамман! Мени ҳам кимдир мақташи, эркалатиши керак-қу!..

– Бу энди тама, болажоним. Ўз вазифасини билмаган экан, болларинг бир куни тайинли насибасини олишади. Аммо сен ўзингни тут! Агар толиққан бўлсанг, бу ёққа – бизнинг ёнимизга кел!

– Нима, ўлайми, дада?!

Отаси яққолроқ жилмайди:

– Ўлим нима, болам! Ўлим маркабга – самолётгами ёки бирон қуш қанотигами ўтиришдай бир гап. Ўтирасану, бир зумда шу ердасан, болам! Бандалик шу-да, эркатойим!

– Қўркаман-да, дада!

– Қўркма, болам! Биз сен туфайли гўзал жойлардамиз! Сенинг борар манзилинг эса, ундан-да гўзал!

– Сизлар билан бирга бўламанми, дада?

– Албатта, болажоним!

– Аммо мен болларимдан розимасман, дада!

– Бу сенинг ҳақкинг, болам!..

Киприклари ниҳоятда оғир туюлди-ю, барибир кўзларини очди. Ўнг ёнида хотини, сўлида икки қизи, оёқ томониди ўғиллари ўтиришар, уйнинг икки бурчагида келинлари тик туришар, каттасининг қўлидаги невараси нечукдир унга басма-бас тикилаётгандек туюларди. Аёллар рўмолча тутишган, йиғлардилар шекилли, бурунларини чимдиб-чимдиб қўярдилар.

– Дадаси, хой, дадаси, одамни бунака қўрқитманг! – дея пиқилларди хотини.

Хира тортган шуурида фикр ёлқинланди: демак, бир неча кун ўсал ётибди.

– Бизни кечиринг, дада! – деди оёқларини укалаётган катта ўғли. Бармоқлари қисирлаб, шу ҳолатда ҳам оғриқни хис этди: полвон-да. – Рози бўлинг, дадажон!

Негадир вужуди оғирлашгандай туюлди. Лабларида киноя балқиди. “Чойхонада қарим қолди”, деди, хозир келаман қабилида.

– Розиман! – дея тамшанди, товуши майин-майин чиқди. Шунинг ортидан неварасига кўзи тушди-ю: жилмайиб турган бегубор чехрасини аниқ-тиниқ кўрди. – Розиман, болам!.. Дада!..

– Йўлга чик, болам! – Бу отасининг овози эди. – Мана, маркаб, ўтир, болажоним!..

Тобутнинг ўнгида каттаси, сўлида кичиги елка тутдилар. Бироздан сўнг тоғдай Омон полвон пайдо бўлди – мудом бақувват эди. Катта ўғилнинг қўлидан, “Ё, Оллох” дея тобут дастасини олиб, елкасига қўйган заҳоти бели “қирс” этиб, хиёл букчайди: “Бунча оғир бўлмаса?” Ортик тоқат қиллолмай, тобутни катта ўғилга қайтарди...

Гўрни Олим гўрковнинг шогирдлари қазир, у эса ўргатиб-нетиб турарди. Аммо лаҳадга майитнинг махрами билан бирга хамиша ўзи тушарди... У қўлидаги таёғини четга ташлаб, ёш-яланг қўмагида осилиб, қабр айвонига оёқ қўйди-да, лаҳад ичига бош сукди. Зумда силтаниб, бери бўлди.

Тевада – мункиган тобутнинг икки ёнида – эл қуршовида ўғиллар туришибди. Пастдан ҳатто кичиги ҳам девдай қўринади.

– Бунақасини ҳали кўрмаганман, – деди ўзига-ўзи гапираётгандай. – Лаҳад ичи чироқ ёкиб қўйгандай ёп-ёруғ-а, тавба!.. Қўрқиб кетдим! – Сўнг ўғилларга бокди. – Ичкарига қайсининг кирасан? Сен қисилиб қолсан, – деди каттасини нигоҳи билан итариб. – Сен-чи?

– Қўркаман! – дея ортига тисарилди кичиги.

– Унда ўзим қираман, – деди гўрков лаҳадга бош сукишга чоғланиб. – Сенлар айвонда ёрдамлашасанлар. Туш, икковинг ҳам пастга! Қани, бисмиллохир раҳмонир рохийм!..

ПЕШАНА

Қабулхонадаги диванда етмиш ёшлардаги ихчам соқолли чол ва бутун борлиғича ўзбаки ўрта яшар аёл ўтиришарди. Рўпарада, яъни бошлиқ хонасининг сўл ёғида компьютеру яна алламбало нарсалар қуршовидаги котиба ўзини нелар биландир банддай кўрсатишга уринса-да, аслида ғирт бекорчи эди. Ҳар замон-ҳар замонда гоҳ у-гоҳ бу кўлининг панжаларини ёзиб, пардоздан олашган кўзлари ила тирноқларига тез-тез назар ташлаб қўяди. Замона расмига биноан бўялган, йўғонлаштирилган қоп-қора қошлари ёқимсиз кўринади. Аммо ёйик сочларини тўғноғич билан қулоқлари ёнидан қисиб олган, бу хойнаҳой расмий идоранинг “хурматидан” бўлса ажабмас. Чунки уни кўриши билан кўзлари ёниб, киприклари учаркан, икки кўли беихтиёр сочларини сийпалаб, тўғноғичларини ечиб юборишига бир баҳя қолди. Шунинг асносида, бўйдоқ эканлигини англадими, жалб этувчи уринишлари яна-да кучайди.

Эътиборли кишига, ўнг томондаги ихчам хонанинг очик эшигидан эшитилаётган узлуксиз овозлардан соҳибининг серҳаракатлиги сезилади.

У салом бериб, аёлнинг сўл ёғига ўтирди. Лекин котибанинг қарашларига муносиб “жавоб” қайтармади: ҳали иши ҳал бўлмаганидан, “подадан олдин чанг чиқаришни” истамадими. Тошкентда бўлганда-ку... Котибанинг эса, бир неча қарашлардан сўнг, ҳафсаласи пир бўлиб, хиёл қовоқ уйганча, нималарнидир кетма-кет дўқирлатиб, тақирлатди.

Соат ўн бир сари оғарди. Дўпписи-ю соқоли ўзига ярашган чол бир-икки асабийроқ силтанди. Аёл унга хайрихоҳ боқаркан, бошидаги рўмолининг тугунини тутамлаб, икки чаккасига қафтларини босиб, сочларини тузатган бўлди.

– Бугун келадими ўзи бошлиқингиз? – кесатиқ оҳангида сўради чол.

Котиба пинак бузмади, ҳатто чолга кўз ҳам ташламади. Бунақа гапларни ҳар кун ишитаверганиданми, энсаси қотди гўё.

– Бошлиқ одам, иши қўп, – дея минғирлади бармоқлари стол устида тимирскиланиб.

Шу пайт очик эшикдан йўнилган таёқдай сип-силлик, сочи текис тарошланган бўйинбоғли йигит чиқиб келди-да, котибага қараб, “Чой” деди секингина, аммо кескин. Сўнг дивандагиларга бир сидра назар ташлаб, нигоҳи унда тўхтади.

– Мен бошлиқ ёрдамчисман, – деди кўлидаги дафтарини очиб, орасидаги ручкани тутаркан, шошилаётганини англатиб. – Исм-шарифингиз?

Айтди.

– Нима масалада келдингиз?

– Иш масаласида.

Ёрдамчи норози алпозда “об-боо”, деркан, ўзини ташқарига урди. Бошлиқнинг хонаси рўпарасидаги “Биринчи ўринбосар” деб ёзилган эшикдан чиққан дароз одам ҳам шоша-пиша унга эргашди.

Котиба човгунни тоққа улаб, ўзига оро бера бошлади. Гўё қаршисида бобоси тенги оқсоқол ҳам, онаси тенги аёлу куёв бўлгулик йигит ҳам йўқдек эди.

Уч қаватли бино олдида зулук тусли машина келиб тўхтади. Шай турган ёрдамчи

тавозе ила орқа эшикни очди. Ўрта бўйли, кимматбаҳо кастим-шими, бўйинбоғи салобат бағишлаган, қуёш соғинган юзли эллик ёшлардаги бошлиқ тушганда, дароз ўринбосарнинг жуссаси кичрайиб кетгандек туюлди. Бошлиқ қўл олиб кўришгач, бино томон юрганда икковлон пилдираганча унга эргашишди.

Кираверишда сокол-мўйлови тиканак қоровул чой ичиб ўтирарди.

– Саломалейкум, – деди бошлиқ шитоб кириб келаркан.

Қоровул ярим кўзғалиб қўл узатди.

– Ваалейкум ассалом, хўжайин. Яхши келяпсизми? – дея жағининг остини қашиди.

– Маза қиле-еб чой ичиб ўтирибсизми, ака? – бошлиқ ўтиб бораркан, қоровулга сирли жилмайиш ҳадя этди. – Соколни қаерда олдирдингиз? Қоровул астойдил хиринглади ва шунинг ортидан шанқиди:

– Сизнинг устарангизда-да, шеп(ф)!..

– Ҳаммаёқ тичликми? – сўради бошлиқ йўл-йўлакай ёрдамчидан.

– Топшириқларингизнинг ҳаммасини бажардим, – деди ёрдамчи дафтарига тез-тез кўз ташларкан, қадамларини хўжайинининг оёқларига мослашга уриниб. – Ишхонада тинчлик. Қабулингизга, – овози титраб, суст кетди, – учта одам келган...

Бошлиқ уф тортди.

– Улар билан ўзинг гаплашиб қўя қолмадингми?!..

Қабулхонага кириб келганида, у билан аёл тугул чол ҳам ўринларидан сапчиб, илтижоли киёфада қўл ковуштиришди.

– Саломалайкум, – деди бошлиқ уларга бир қур нигоҳ ташларкан, эшитилар-эшитилмас овозда. Сўнг биринчи ўринбосарга ишора қилди: – Сиз мен билан юринг!

Котиба баланд пошнада эмасми, кетини ўйнатганча шошиб бориб икки қаватли эшикни ёпиб, хушнуд ортига қайтди-да, чой дамлашга тутинди.

Ўтирганлар бир-бирларига қараб олишгач, ўз хаёллари ила ҳафсаласиз хўрсиниб кўйишди.

У диван ёндорига суянаркан, беихтиёр бобосини эслади. Раҳматли келбатли одам эди. Кийим-боши-ю сокол-мўйлови ҳов ўша эски чолларга ўхшарди. Кам гапирарди, лекин тошлаб гапирарди. Мактабни битириш арафасида у билан тағин ёзилиб гаплашиб қолди. Сухбат пайнови ёдида йўқ, аммо “каттаконлар” ҳақида нималардир деганди: “Амалдорда Азроилнинг бир туки бўлади, болам. Буям Худонинг бергани-да. Бизнинг замонимизда кетмон сопига шляпа кийдириб қўйса, ўшани раҳбар деганмиз. Ишонганмиз, бўйсунганмиз! Колхозни (жамоа хўжалиги)-мизнинг раиси оқ иштонида “Волга” (машина)сига ўтирволиб, кўчаларни айланиб юрарди. Уни кўриши билан ҳамма ўзини ё далага, ёки панага урарди. Раис мундайроқ одамларни калтаклаганини ҳам эшитганмиз. Чунки у бойларнинг замонини кўрган-да. Шунинг учун сен ҳам ўқи, яхши ўқи. Каттакон амалдор бўл. Қара, даданг амалдорга шопир бўлиб, қандай яхши яшаяпсизлар. Қаерга борса, гапи ўтади... Аммо ҳозирги амалдор бол(ла)лар бир чиқди-бир чиқди! Уларнинг олдида олдингилар ип эшолмайди. Ҳаммалари бир хил, шайтонга дарс беришади, онағарлар!”

Ҳақиқатан ҳам ҳозир шунақаям мансабдорлар пайдо бўлдилар-ки, етти иклим хайрон чиқар: суратан сип-силлиқ демократ, сийратан бой отанинг бачалари.

Университетда ўқиб юрганида бу ҳақда кўп ўйлади: ректор, декан ёки кафедра мудирлари амалдорми-йўқми? Амалдор деса, аксарияти қоғозга қарамай, “нуқта, вергули” билан гапирадилар. Акси бўлса, сўзлари бир хил, худди фалончининг нуткидан кўчириб олингандай? Амалдормас деса, афт-ангори, юриш-туриши ўхшаш, ҳамтус... Кейин билди, замона мансабдорлари ва уларга интиланлар бир хил юришаркан: албатта эгниларида нархидан қатъи назар костюм-шим, бўйинбоғ бўлади. Кейин нигоҳлари совуқ. Юрганларида қўлтиқларини хиёл кўтариб, чиғаноқларини ёнбошларига бироз чиқарадилар, гўё хурпайган бургут ёки қарғадай кўринадилар. Оёқларининг учини ичкарига босиб, одимни катта оладилар. Буни кузатган, кў-ўп кузатган. Манови ёрдамчи, ҳатто биринчи ўринбосарнинг аллозлари ҳам буни исботлайди.

Котиба чой олиб кириб бергач, биринчи ўринбосарнинг ортидан ёрдамчи чиқиб келди. Дарозни хонаси ютгач, чолга юзланди.

– Сиз киринг, отахон, – деди чойхонадаги югурдак кепатасида. – Фақат гапни қисқа қиласиз. Бошлиқнинг вақти зик...

Бошлиқ чолни ўрнидан туриб, кучоқ очиб қарши олди.

– Ассалому алайкум, отагинам! Омонмисиз, бормисиз? Бола-чақалар, неваралар?..

Қария эрий бошлади.

– Раҳмат-раҳмат, болам!..

– Чойдан қуй! – деди бошлиқ дафтару чойнак аро шай турган ёрдамчисига.

Чол чойдан ҳўплагач, стул суянчигига ястанди.

– Шу десангиз, болам, пешана... – дардини тўкиб солди.

– Эй, отахон! – бошлиқ гўё бу муаммо ҳеч нарсамасдай қўлларини у ён-бу ён силтади. – Сиз учун ҳамма нарсага тайёрман! Мухтарам Президентимиз... – Шу ерда шошганини фаҳмлади – бу гапни олдин чол айтиши керак эди. Дардига қария малҳам бўлди.

– Тўғри айтасиз, болам! Президентимиз халкни ўйлаб... – дея дастурхонини ёйди.

– Раҳмат сизга, отахон! – деди жиддий тортиб. – Мухтарам Президентимизнинг сиёсатини тўғри тушунганингиз учун, раҳмат. Бу муаммоингизни эртагаёқ, йўқ, – кўз қорачиқлари бир зум ағдарилди, – шу бугуноқ ҳал қиламиз. Ё! – дея буюрди ёрдамчисига. – Керакли одамларга айт, отахоннинг ишларини тезда ҳал қилиб беришсин!

Чол бошлиқнинг қош-кўзи ишорасига қараб, беўхшов ҳаракатлар ила пиёласини бўшатди. Айни пайтда у бошлиққа ёқмай қолишдан кўрқарди.

– Илоҳо омин, – дея қўлини дуога очганди, амалдор забтига олди:

– Юртимиз тинч, мухтарам Президентимиз омон бўлсин!

– Оллоху акбар!..

Оғзи қулоғида чолни қабулхонага кузатиб чиқди. Ичкари қайтаркан, ёрдамчисига шипшигани эшитилди:

– Қайтиб бу чолни менга рўпара қилма!.. Ишонч телефониға қўнғироқ қилсин. Борсин, ана, “портал”га ёзсин. Менинг олдимда нима бор?!

Чол қабулхонадан чиқиш эшиги олдида бир зум тўхтаб, дўпписини ечди, бошини паришон қашиб, хўрсинди-да, хонани тарк этди.

Ўрта яшар аёл ёрдамчи етовиди ичкарига кириб кетаётганда, қабулхона остонасида тирикчилик қопчиғини ўрамоқлаб қўлтиклаган қирқ ёшлар чамасидаги уст-боши кир-чир қорамтир одам пайдо бўлди.

– Ассаломалайким, – деди чап қўлида туси уникқан дўпписини бир бор қўзғатиб, халтасини бағирларкан.

Унинг миясига урилган хаёл шу бўлди: “Бу одамнинг бунда нима иши борийкин? Наҳотки ушбу ташкилот шунақалар ҳам кираверадиган жой бўлса?”

– Халтангизни ташқарида қолдирмабсиз-да, – деди котиба бурнини жийириб.

– Қоровул рухсат берди, – дея оғзининг таноби қочди қорамтир кишининг. – Бошлиқ зўр одам деди.

– Ҳа, майли, – яна қўллари стол узра тимирскиланди котибанинг, – халтангизни ўша ерда қолдириб, анови стулга ўтиринг...

– Хўш, опагон, кайфиятларингиз яхшими? – дерди оромкурси суянчиғига борини ташларкан, бошлиқ шанғиб. – Соғлиқларингиз қалай?

– Ҳаммаси яхши, – дея хонадаги ҳашаматдан, каттаконнинг яқин олишидан эсанкиради аёл. – Шуу... Ҳалиги... Кўргилик экан...

– Тушундим! – қўл силтаб, ўмганини столга тиради бошлиқ. – Дардингизни мен жуда яхши биламан. Ёз! – дея буюрди ёрдамчига. – Биринчи ўринбосар опанинг муаммосини шу бугунок ҳал қилиб берсин, буюраман!

– Раҳмат, – қаловланди аёл. – Лекин сиз тушунмаяпсиз, ука. Мен аввало сизга...

– Нимага тушунмайман, опа, нега энди тушунмайман, а? – ўта жиддий қиёфага кирди бошлиқ. – Мабодо ишингиз ҳал бўлмаса, тўғри менинг олдимга кириңг. – Шундай дея ўрнидан туриб, аёлни ҳам қўзғалишга ундади.

– Сиз хафа бўлманг, ука, – дея пала-партиш қадам ташлай бидиллаб борарди аёл. – Мен... мен... Пешана экан...

– Навбатдагини кирит, – дея амр этди бошлиқ курсисига ястаниб, чой хўпларкан. – Нима иши бор экан ўзи?..

Учинчи курсда ўқиётганида бобоси оламдан ўтди. Учинчи куни фотиҳачиларни кузатиб туришганида, бирдан дадасининг телефони овоз берди. Нарирокқа бориб гаплашди-да, асабий ҳолатда жойига қайтди. Нималардир деб гўдранди. У дадасининг ёнига келиб, охиаста сўради:

– Тинчликми, дада? Ўзингизни тутинг, одамлар қарашяпти!

Отаси беихтиёр у ён-бу ён аланглаб, паст овозда тўнғилади:

– Хўжайинни кўрмайсанми, бугун нега ишга чиқмадинг, дейди! Мен ахир, отамдан ажраб турибман-у! – Кўзлари ёшланди. – Ишламайман, бошқа ҳайдовчи топинг, дедим! Ҳе, ўша... Ўзи амалдор халқи одам-подам бўмасакан!..

У ўшанда дадасининг аҳволини тушунди: ҳам ачинди, ҳам унинг раҳбаридан нафратланди.

Ҳар ҳолда хўжайин инсоф-диёнатдан бутунлай мосуво бўлмаган экан, бобосининг йигирмасидан кейин дадасини ишга чақириб олди. Айтишича, узр ҳам сўрабди. Мана, энди ўша одам уни ишга жойлаштириш учун манови бошлиққа сим қокканди.

– Хўш, студент, – деди раҳбар кўксини кераркан, ўнг қўлида курси ёндорини ушлаб, – ишлар қалай? Ўқишни тугатибсиз-да, а?

– Раҳмат, яхши. – У бироз эсанкиради. – Сизга жўнатишди. Иш-пиш бўлса деб...

Бошлиқ кўзларини укалаб, эснади. Наздида, бу одам учун нафакат унинг, бутун оламнинг дарду ташвиши бир тийиндек туюлди. Кўзида, кишини ўзидан итарувчи ялтироқ юзида нимадир бор, кулса баттар совуқлашади.

Лекин у бу нарсаларга эътибор бермасликка уринди, иши тушиб турибди ахир.

– Қўлингиздан нима иш келади? Эшпителимча, шеър ёзармишсиз? – деди бошлиқ писандсиз.

У ийманиб дипломини узатаркан, хижолатли жилмайди.

– Ҳмм, машк килиб тураман. Китоб ўқишни яхши кўраман.

Бошлиқ дипломни очмади ҳам.

– Шунақа денг, – дея тагин хомуза тортди. – Мабодо ишга олсак, бу ёкдаги ишлар қолиб, шеър ёзиб, китоб ўкиб ўтиравермайсизми, ишқилиб?

– Йўғе, – дея қизарди у, – шахсий ишни уйда қиламан...

– Шундай бўлиши керак. – Бошлиқ у билан вақт ўтказиш учунгина гаплашаётгандек туюлди. Бу ёғи тушликка ҳам яқин қолган. – Биз ҳам китоб ўқиймиз. Муҳаммад Юсуф раҳматли билан кадрдон эдик. Китобларига... ҳалиги нимайди?.. Ёзиб берган, уйда турибди. “Шайтанат” деган шеърниям ўқиганмиз...

Унинг энсаси қотиб, ҳатто қулиб юборишига бир баҳя қолди. Лекин ёшлиқ ўз қучини кўрсатишига йўл қўймасликни амаллади – тилини тийди.

Бошлиқ ёнбошидаги жавонга узалиб, семизгина китоб оларкан, мудом ўзини китобсевар, билимли кўрсатишга уриниб, деди:

– Бошқа шоирлардан ҳам танишларимиз бор, мана... – Шу пайт хонаки телефонлардан бири жиринглади. Қўлидаги китобни унга бериб, телефоннинг мурватини босди. – Нима гап? – деди тўнг овозда.

Котибанинг майин саси эшитилди:

– Сизни маҳаллангизнинг раиси сўраяпти, зарур иши бор экан.

– Бандлигимни айтмадингми?! – дея дўк уриб, телефоннинг унини ўчирди. – Қанақа гапи бўларди, бирон нарсага ҳомийлик қилинг, дейди-да, – деди гўё ўзига гапираётгандай.

Тавба ўйларди у, тез-тез қойиллатиб дўк уриш ҳам амалдорлик расамадига кираркан-да! Шунинг ортидан нафақага чиққач, ўзида ноёб истеъдодни кашф этган муаллифнинг пулдор ўғлининг ҳиммати туфайли чоп этилган “дўмбоққина” китобини варақлади. Ундаги шеърлар, хикоя деб аталган газета хабарига ўхшаш нарсалар ўта ибтидоий ва ғиж-ғиж имло хатога тўла эди. Аммо муқоваси кўзни қамаштирарди.

– Қалай, – деди бошлиқ яна бояғи ҳолатига қайтиб, – зўрми? Шоирнинг ўз қўли билан ёзган гапини ўқинг.

Дастхатни овоз чиқариб ўқиди:

– “Халқимизнинг фидойи ва мард фарзанди, улуғ раҳбаримиз, замона хонзодаларидан бири...” – У ёғида раҳбарнинг исм-шарифи ёзилганди. – Қойил! – деди у хожатбарорига ёкиш учун тантанавор оҳангда. – Омма дастхатни бошлабди.

Бошлиқ тупроқда ағанаётган тойчоқдай яйраб кетди.

– Менга аталган шеърням бор ичида. Энди қўшиқ қилдираман, дейди, – дея столни шапатилади. – Ўзи зиёлилик менинг қонимда бор-да. Онам – хожи она, ўқитувчи бўлган. Ҳозир дуо қилиб ўтиради уйда. Бизни зўр тарбиялаган-да...

Бошликнинг қўл телефони сас берди.

– Ало, – деди кулоғига тутиб, – ваалайкум. Раҳмат. Ўзингиз ҳам яхшимисиз? Э-ээ, иш кўп-да. Сизларга ўхшаб, – бошлик шилқимларча ҳиринглади, – юпканинг ичида ётволмиймиз... Ҳа-ха-ха!.. Йўқ, тушликда бўлмайди. Бугун селектор йиғилиши бор. Ҳа, каттанинг ўзи ўтказади. Кечкурун саккиздан кейин. Ҳа, ўша жойда. Хўп. – Телефонни столга қўйиб, унга нима деётувдим дегандай паришон боқди. – Ҳа-а, студент, шунақа денг. – Дипломни узатди. – Ҳозирча бизда бўш жой йўқ. Аммо хабарлашиб тулинг. Акашоннинг ҳурмати, сизни албатта ишга олишга ҳаракат киламиз. – “Хайр” дегандай ўрнидан кўзгалди.

У қўли кўсида мужмал кайфиятда хонани тарк этаркан, эшик оғзида ёрдамчи билан тўқнаш келди. Ортдан бошликнинг овози эшитилди:

– Бу болани янаги сафар менга киритма, тўғри кадрга йўлла! Хўш, тагин ким бор?

– Бир девонага ўхшаган одам...

Ёрдамчининг сўзи оғзида қолди.

– Сенларга нима бўляпти ўзи, а?! – дея ўшқирди бошлик. – Кимни бўлса қўяверасанларми? Қоровул қаёққа қараяпти?!

– Қоровулга неча марта айтдим, хўжайин!..

– Бор, яна айт! Анови одамни ўзинг бир ёқли қил!

Ёрдамчи шошиб чикиб кетди.

Бошликнинг шуурида хушхўр тушлик хаёли кезиниб, ғилқ этиб ютинди-да, хузур билан керишди.

Ёрдамчи диваннинг бурчагида шумшайиб ўтирган қорамтир одамнинг яғир кийимлари-ю окшайган пойабзалига бирпас ижирғаниб қараб турди-да, сўради:

– Сиз ўзи нима учун келувдингиз, ака?

– А?... – деди қорамтир одам кўзларини лўқ қилиб. Шўрлик ё гаранг, ёки овсаррок эди.

Ёрдамчи иши осон битишини фаҳмлаб, ичида пича енгил тортди.

– Нимага келувдингиз, дейман? – деди овозини бироз қўтариб, котибага масҳаромуз ишора қиларкан.

– Ёрдам сўраб келдим. – Қорамтир одам хиёл дудуқ эди. – Бош... Бошликни... ликни яхши... яхши одам дейишди, хм...

Ёрдамчи унга қўли билан тулинг дегандай имо қилди:

– Юринг, – деди эшик томон бошлаб, – мен сизга ёрдам бераман. Халтангизни олинг.

Қорамтир одам итоаткорлик билан унга эргашди.

Зинапоядан тушиб боришаркан, ёрдамчи чўнтагидан ўн минг сўмлик чиқариб, узатди.

– Манг, чой-пой ичарсиз, – деди зиғирча оғринмай.

Қорамтир одам индамай пулни олиб, “рахмат” деркан, шу орада қўлини дуога очиб, ўзича ғўлдиради-да, юзига фотиха тортди.

Ёрдамчи уни кўчага чиқариб юбориб, қоровулга гина қилди:

– Кимни бўлса киргизаверасизми, ака? Сизни деб мен гап эшитдим!..

– Э-ээ, мен уни кўрмай қобман, – ўзини оклаган бўлди қоровул. – Нариги ёкка

ўтганимда кирволган, шекилли-да. – Кейин одатича насихатомуз оҳангга кўчди: – Ҳа, энди, ука-а, уям Оллонинг бир бандаси-да. Айби камбағаллиги. Ўзи-и Худо ёзигини, пешанасини оғир қиб қўйибди. Энди биз ҳам туртсак, айб бўлар!..

Ёрдамчи унинг гапларини эшитишни истамагандай норизо типирчилаб, нари кетаркан, деди:

– Кейинги сафар қўйманг, бўптими!

– Хўп-хўп! – Қоровул надоматли бош тебратиб, хўрсинди. – Ҳаҳ, болая! Эртага ўзининг пешанангга нима ёзилган – Худо билади. Кичиккўнгилликда биронтанг бошликка ўхшамадинг-ўхшамадинг-да!..

Бошлиқ кечқурун алламаҳалда уйга кириб келди. Онаси одатдагидек ёлғиз ўзи телевизор кўриб ўтирарди.

– Ассаломалейким, хожи онагинам! – деди остонада у ён-бу ён тебраниб таъзим қиларкан.

Онаси кўзойнагини ечиб, меҳрли боқди.

– Ваалейким ассалом. Келдингми, болам!

Бошлиқ онасининг ёнига чўнкайиб, уни кучоқлади-да, икки юзидан чўлпиллатиб ўпди.

– Яхшиям сиз борсиз, она! – дея тили тутилганидан бир-икки тамшанди-да, онасининг тиззасига бош қўйиб, ётиб олди. – Бўлмаса мен нима қилардим, билмадим.

– Яна ичдингми, болам? – аёл унинг сочларини силади.

– Ҳмм... – деди ўғил кўзлари юмук ҳолда эркаланиб.

– Ичмагин-да, болажоним! Энди катта киши бўп қолдинг, ахир.

– Хўп... – Бошлиқ мастона тамшанди. – Чарчадим-да, она. Ҳамма менинг олдимга келади, дардини айтади. Нимадир сўрайди. Ахир мен сўрамаганман-ку! Улар кўпчилик, мен битта бўлсам. Шу-уу... Умуман, бировдан бирон нарса сўраган одамни жуда ёмон кўраман-да, она!.. – Лабларини кимтиб, пинакка кета бошлади.

– Одамларга керак бўлганинг яхши-да, ўғлим. Ҳамманинг олдигаам ёрдам сўраб келаверишмайди, шукур қил! – Она ўғлининг пешонасига қафт босди. – Демак, сенинг пешанангга шу ёзилган, болажоним... Мен бўлсам, – онанинг хаёли чалғиди, – игнамни йўқотиб қўйдим.

– Келинингизга айтинг, янгисини... – деди бошлиқ алахсирагандай.

– Ўзимникига қўлим ўрганиб қолувди-да, – онанинг нигоҳи паришонлашди.

– Пешана... – Бошлиқ хириллаб хуррак ота бошлади...

Йигит тун ярмида телефоннинг шанқишидан уйғониб кетди.

– Об-боо, ким бўлдийкин-а? – дея ғудранди уйқисираб. – Ало... Раҳмат. Адашдингиз, танимадим. Мен ичмайман. Сиз билан ўтирганим йўқ. Сизни танимайман ҳам. Нима?.. Чатоқ бўпти-да, – деди-да, телефонни ўчирди. – Пешанасини эшикнинг қиррасига урвоганмиш, тавба! Менга нима? Шунга ширин уйкимни бузиб... Камроқ ичиш керак, одам!.. – Жойига ётаркан, хаёлидан ўтди: ёрдамчининг телефон рақамини ёзволмапман-да, каллам курсин! – дея пешонасига шапатिलाб қўйди...

Бошлиқнинг манглайига пойтахтда ишлаш ҳам ёзилган экан: кўп ўтмай, катта лавозимга кўтарилиб кетди.

**Нафиса
КАРИМОВА**

ЮРАККА ЙЎЛДОШ ТУЙГУЛАР

Замонавий шеърятимизнинг бетакрор намояндаларидан бири Йўлдош Эшбекнинг “Қизғалдоқлар очилди” шеърий китоби тўрт бобдан иборат бўлиб, бобларга “Мангу масофа”, “Сувайдо”, “Дарё мавжи” ва “Ортда қолган излар” деб ном қўйилган. Шоир умри давомида ҳаётни қандай ҳис этиб анлаган бўлса ва қандай ибратлар олган бўлса, уларни шундайлигича шеърга кўчирган. Ижодкор аввало, дунёга холисона баҳо беради:

*Дунё ўрмондир,
Ҳалак бу жондир,
Бир биримизни
Излаб дил қондир...*

(“Мен” шеъридан)

Шунингдек, шоирга мағрурона кайфияти ҳамроҳ экани китобнинг барча фаслларида бирдек кўзга ташланади. Масалан:

*Сизнинг қулганингиз нима бўлибди,
Кўнглимда сон мингта соф одам қулар.
Сўлса менинг битта гулим сўлибди,
Ҳайрат чечаклари очилиб, тўлар.*

Шоир ўзининг ҳам, шеърхоннинг ҳаётга муҳаббати, яшашга бўлган шаштини тараннум қилади. Кўпгина шеърий сатрларда руҳий кўтаринки кайфият мужассам. Шоир туйғуларига бирдамхаёл бўлиш учун унинг шеърларини бот-бот, худди шоирнинг ўзидек завкли кайфиятда ўқиш керак.

*Деразмнинг ортидан дарахт
Кириб бошим узра селкилар.*

Нафиса КАРИМОВА – 1997 йилда туғилган. Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини тамомлаган. Мақолалари республика ва хориж матбуотларида эълон қилинган.

*Атрофимда энтикади Бахт,
Мен шоҳ десам: қўлдай эгилар.*

Шоир мисраларида: “Кўрқоқ қодир”, “ширин ҳақиқат”, “кўкармоқ учун тоғ каби баланд”, “агар бу дунё ҳам чинакам, чинакам дунёнинг ўзи йўқ” каби антирезалар учраб туради. Шоир анча йиллар бурун ёзилган шеърларини бугун нашрдан чиқарган экан, энди биз ҳам янги давр одами сифатида Йўлдош Эшбек ижодига янгича талқин билан ёндашишга ҳақлимиз.

*Эй осмон,
Кўнглимга кир,
Дунёдан бир ўтилгайсан,
Эй осмон, кўнглимга кир,
Сен қафасдан қўтилгайсан!*

*Бепоёнсан, кеккаймагин,
Коинотга энкаймагин,
Эй осмон, кўнглимга туш,
Парвоз қилгин мисоли қуш!*

Шаклан антиреза бўлиб кўринган мисралар, назаримда, мазмунан антиреза эмас. Бу ўринда осмон жисман озодликда, эркинликда юрган бўлса ҳам руҳан қийноқлар, жонни ўртовчи ҳислар қуршовида турган инсон рамзидир. Шоир унга ўз юрагидан бошлана бермоқчи, уни руҳий азобдан оташ қалби билан ҳимоя қилмоқчи.

“Шифохонада” шеърининг сарлавҳаси тагига “турли мусибатлардан талафот кўрган болаларга”, деб изоҳ ёзилган. Шеърнинг мисраларида:

*Лекин барча соғлом сенга ўхшамас,
Лекин барча бемор сенга ўхшамас,*

дейди шоир. Дарҳақиқат, мусибатни бошидан ўтказган қалб эгаси неча ёш бўлишига қарамай, тани соғ бўлса-да, юраги ярадор яшайди. Дард инсонни матонатли қилиб тарбиялайди.

Йўлдош Эшбек оний лаҳзаларни овловчи сифатида мавзуни эмас, дастлаб шеърини жанрга хос оҳангни танлайди. Қурашчан шоир сифатида эса ҳаёт ҳақидаги хулосаларини шеърхонга уктириш учун қурашади:

*Истар эдингизки, ҳамма мард бўлса,
Ширин ҳақиқатни тингласа дилхун,
Инсонга рост сўзлаш агар шарт бўлса,
Айтар эдингизки, ҳаёт-арғанун.*

(“Мен” шеърдан)

“Арғанун” сўзига “Навоий асарлари луғати”да “Бир турли чолғу асбоби (орган)”

деб маъно берилган¹. Шоир шеърларида ҳаёт куйини чалади, завқланади, шавқ улашади.

Шоирдан чин маъно излаб топиш учун унинг ошиқона шеърларини четлаб ўтиб ўқисак, шеърлардаги мазмун яна-да жиддий тус олганини кўрамиз. Шоирда тушқин кайфият, нола чекиш, норозилик, тарки дунё килиш истагининг йўқлиги шеърхонни ҳам жонлантиради. Шеърлардаги ритм юкори ва ўта жадал:

*Биз-чи, биз учрашиб қоламиз гоҳо,
Улкан мақсадимиз бой бермаслик сир.
Бир иззат истаймиз, бир қадр, аммо
Одам ўлиб кетар, тушунинг, ахир.*

(“Инсонга таъзим” шеърдан)

Шоир ўзининг ўқдай-ўқдай мурожаати билан ўқувчидаги ухлаб қолган хисларни уйғотади:

*Ҳаёт
Ҳали сен кўрмаган гўзал туш,
Уйғонарсан, балки тушлар бағрида,
Туш ҳам ўзи алоҳида ҳайрат тус,
Маъносин чақолсанг – ҳикмат, Тангридан.*

(“Ҳаёт”)

Йўлдош Эшбекнинг шеърлятида гўё маъно чуқурлиги бор-у, унда тушиб кетсанг, шоирнинг нима демоқчилигини, нимани уқтирмақчилигини теранроқ англайдиган бўласан киши. Аксар адабиёт ихлосмандлари шоирни “Йиғлаётган қиз” шеъри орқали таниган. Ўқиш ва кузатишлардан келиб чиқиб, йиғлаётган қиз ушалмаган орзу тимсоли бўлса керак, деган мулоҳаза пайдо бўлади. Чунки факат чексиз орзунинг ушалмаслиги “Дунё кўзларингдан дунё аламлар”ни келтириб чиқаради:

*... Дунё кўзларингдан дунё аламлар,
Томчилар, ҳар бири бир улкан юлдуз...*

*Бировлар алдаган, бировлар алдаган.
Томчилар кўксингдан келаётган куз,
Оғулар томчилар, гуллар томчилар.*

Мағлубиятнинг манзараси чизилган ушбу шеърый мисралар ҳар қайси юракка турли мазмун олиб кириши мумкин. Орзу қиз бола каби нафис, латифдир. “Қиз боланинг қаҳри ўғил боланинг ғуруридан устун”, деб бежиз айтишмаган. Ушалмаган орзунинг қасоси худди қаҳри келган қиз кабидир. Яна антитезага дуч келамиз:

*Алданмоқ тиларман сенга қўп марта,
Алданмоқ – дунёга назар, англамоқ.*

¹ Навоий асарлари лугати. – Т.: Ғафур Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1972. 60-бет

Аламдан “Йиғлаётган қиз” бундан ҳам ёмонроқ “Йиғи”га дуч келмаслиги, ҳаётда яна тақдорланмаслиги учун шоир унга алданмокни тилайди. Инсон зоти бахтли дамларда атрофида кечаётган макр-у, хийла ва хиёнат билан ҳақиқатнинг фарқи бормайди, ҳаёлига ҳам келтирмайди, умуман эътибор бермайди. Ҳаёт оқ чизикдан иборатдек туюлади. Маънавий зарбалар инсонга “Бу дунё аслида алдоқчилардир! Бу дунё аслида йиғлаётган қиз” эканлигини исботлаб, ҳаётдаги оқ чизик қора билан параллеллигини кўрсатади. Шунинг унутмасликни даъват этган шоир қайта-қайта алданишни тилаб қолади. Мағлубга тасалли беришдан тийилади. Бу дунё бир кам эканлиги билан характерланади, шунинг учун ҳар кимнинг ўз “Йиғлаётган қиз”и бор. Кўзи кўрларни балки ўша “қиз” кутаётгандир.

Яна бир тимсол мавжуд: мумтоз адабиётда бу дунё қари кампирга ўхшатилади. Дунё алдовлардан иборат-у, бироқ жимжитдек эканлиги оғир, вазмин қариянинг юрагига туғиб қўйган хийлалари каби деб қаралади. Дунёнинг қари кампир эканига “Йиғлаётган қиз”ни параллел қўйсак, ўз-ўзидан биринчисига мазмунан зид бўлган иккинчи бир талкин вужудга келади. “Бу дунё аслида йиғлаётган қиз” бўладиган бўлса, демек ёмон ниятлар ўз ниҳоясини топган бўлади.

Умуман олганда, “ҳар бир шоирнинг дунёси унинг ижодий тақдири тарзида баҳоланиши лозим”². Шу маънода Йўлдош Эшбек шеърларини, унинг бетакрор лирик оламини ҳам чин шоирнинг “ижодий тақдири” сифатида баҳолаш ўринли бўлади.

Аннотация: Мақолада шоир Йўлдош Эшбекнинг “Қизгалдоқлар очилди” шеърини тўпламидаги шеърлар таҳлил этилган. Дастлаб шеърини мажмуа структураси юзасидан маълумот берилиб, кейин шеърлар таҳлилида шоирнинг руҳий кайфиятига эътибор берилган. Шунингдек, лирик қаҳрамон табиатидаги зиддиятлар антитеза воситасида тушунтирилган. Мақолада шоирнинг машҳур “Йиғлаётган қиз” шеърига алоҳида аҳамият қаратилган. Мақола зарурий адабиётлар билан таъминланган.

Аннотация: В данной статье анализируется сборник стихов “Қизгалдоқлар очилди” Ёлдош Эшбека. Также с помощью антитезы объясняется душевное противоречие в лирического героя, в статье основное внимание обращается на знаменитая стихотворение поэта “Йиғлаётган қиз”.

Annotation: Poems in “Qizgaldoqlar ochildi” by Y. Eshbek are described in this article. At first the structure of poems collection is explained, then we pay attention to poet's mood to analyse his poems. Beside that, the opposition of lyric poet is explained by the help of antiteza. We especially pay attention to a poem named “Yig'layotgan qiz”.

2 Ботирхон Акрамов. “Оламнинг бутунлиги”. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1988. 19-бет.

**Мархабо
ҚҶЧҚОРОВА**

"ЭНАЙЎЛ"НИНГ ҚАДРДОН ЙЎЛИ

Ҳозирги адабий жараёнда ўзига хос модерн насрий услуби, ўзига хос замонавий миллий бадиий талқинлари билан бошқа носирлардан ажралиб турувчи ёзувчилардан биттаси Баҳодир Қобулдир. Муаллиф оригинал услуби, бадиий маҳорати билан катта адабиётшунослар ва ижодкорлар назарига тушди. Жумладан, академик Бахтиёр Назаров у ҳақда шундай ёзади: “Ўзбек адабиётига сўнгги йилларда бир қатор истиснододли ёзувчилар кириб келди. Бу авлод вакиллари миллий адабиётимизни янги босқичга кўтаришга ўз хиссасини қўшишга жиддий бел боғлаганлиги билан ажралиб туради. Ана шундайлардан бири, қатор кисса, ҳикоялари билан адабиёт ихлосмандлари ўртасида ўзининг ҳурматли ўрнини эгаллаб, энг асосийси янги овоз билан кириб келган, муболағасиз айтаманки, забардаст адиб Баҳодир Қобулдир”¹. Устоз жуда тўғри эътироф этганларидек, Баҳодир Қобул Истиқлол даври ўзбек адабиётида ўзининг ҳеч кимникига ўхшамаган киссалари ва ҳикоялари билан катта ҳурматга сазовор бўлган адибларимиздан бири.

Баҳодир Қобулнинг “Энайўл” тўпламига кирган тўрт киссаси (“Энайўл”, “Отаҳаёт”, “Отачирик”, “Энашамол”) ва уч ҳикояси (“Энабулоқ”, “Отамозор”, “Тановар”) ёзувчи туғилиб ўсган қадим ва кўҳна Самарканд, унинг қишлоқлари Ўсмак, Турккишлоқ, Ойқортоғ, Жарқўчада яшовчи ўзбеклар ҳаётидан ҳикоя этади. Очиги, муаллифнинг мазкур киссаларини ўқиб, ёзувчи “Ўзбек” деган миллатнинг, унинг “Ўзбекона миллий қадриятлари”ни, “Ўзбекона оддий қундалиқ турмуши”ни, “Ўзбекча сўзлашув тили”ни бу қадар аниқ-тиниқ тасвирлаганига ҳавас қилдим. Дарҳақиқат, устозимиз Бахтиёр Назаров таъкидлаганидек, Баҳодир Қобул асарлари хоҳлаган бир хорижий тилларга таржима этилса, “Ўзбек” деган халқ, миллат қандай яшайди, унинг қундалиқ турмуши қандай, кечмиши қандай, нимага эътиқод қилади, миллий азалий қадриятлари, миллий менталитети қандай каби қатор саволларга аниқ-тиниқ жавоб беради.

Муаллиф асарлари сарлавҳасида такрор-такрор ишлатилган “Ота” ва “Эна” сўзлари ҳам эътиборимизни тортди. “Энайўл”, “Энашамол”, “Отамозор”, “Отаҳаёт”, “Отачирик”. Ёзувчининг бу сўзларга, сарлавҳаларга такрор-такрор

¹ Назаров Б. Ўзликни англашнинг сўздаги наволари // Қобул Б. Энайўл. Тошкент: “Машхур-пресс”, 2018. – Б. 3.

Мархабо ҚҶЧҚОРОВА – филология фанлари номзоди. 1976 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Бадиий сўз ва руҳият манзаралари” номли илмий монография муаллифи. “Ҳозирги ўзбек насрида бадиий шартлилик” мавзусида докторлик диссертацияси устида иш олиб бормоқда.

муружаатлари ҳам бежиз эмас албатта. Ёзувчи "Ота" ва "Эна" сўзлари замирида она Ватани, Ўзбек миллати қўним топган кичик макон, аммо бадий маданияти, кечмиши узоқ минг йилликларга туташган буюк халқни кўради. Қиссалар услубининг бетакрорлиги назаримизда, биринчидан бадий ифода услубида кўринади. Баҳодир Қобул насрида кейинги пайтда жаҳон адабиётида тобора барча жанрлар табиатига сингишиб, жанрлар синкретизмини вужудга келтираётган эссе жанрига хос қатор бадий қанонларни кузатдик. Адиб асарлари услубида эссе жанри табиатига хос беҳад эркинлик, самимийлик, муаллифнинг шахсий фикрлар оқими етакчилик қилади. Эссе жанрининг эркин ва самимий услуби Баҳодир Қобул асарлари табиатига ўзгачалик, оригиналлик бахш этган. Шунингдек, ёзувчининг қиссалари ва ҳикоялари бир-бирининг давомидек, манتيкийлик касб этган. Дейлик, ёзувчининг кўп гап биладиган, сўзга чечан Энаси, Отаси, муаллиф образи (бола образи), Мардон тентак каби образлар у қиссадан бу қиссага, ёки у ҳикоядан бу ҳикояга қўчиб юради.

"Энайўл" қиссаси дастлаб "Шарқ юлдузи" журналида "Ой йўли" номи билан чоп этилган эди. Умуман олганда, ҳар икки ном ҳам қиссага мос тушади. Чунки, қиссада ҳам "Йўл" образи, ҳам "Ой" образи жуда катта бадий юк олган. Қиссалар тилида фольклор жанрларига хос насрий сажъ элементлари, халқона бадий услуб (такрорий сўзлар) кўзга ташланади. Мисол учун: "Хонлар билан уч ой қовун, уч ой совун, уч ой қовок, уч ой қавок еб охирида пешқовуз еганларнинг ўзи бир мазорот" (насрий сажъ); "Оқ гули оқдан оқ", "сарик гули сарикдан сарик"; "Қора тортиб қаро сонига кирганим, қаро босиб қаро урганим қўчада юришидан маълум"; "Бу бош неча бор омон-омон, неча бор ушла-ушла, неча бор қочди-қочдини ўтказган"; "Энанинг ҳаёлини илғаб, ҳаёлот оҳанги, ҳаёлот ҳангига, ҳаёлот нангига, ҳаёлот рангига, ҳаёлот шахдига, гап мазаси, сўз тигининг тилига қулоқ солиб ётишдан ортигини кўрмаган, билмаган, эшитмаган" (такрорий сўзлар); "Ўғри-тўғри, ёш-қари, катта-кичик, раис-даюс, урилган-сурилган, кўр-чўлоқ, бой-қулоқ, ҳаёл-хиёл, хону хонин, туёқли-туёқсиз, шапкали-шапкасиз, ўтхўр-сутхўр, оксуяк-қорасуяк экан демайди" (жуфт антоним сўзлар) ва ҳоказо.

Қиссалар бола образи тилидан ҳикоя этилади. Хусусан, "Энайўл" қиссасида ҳам бола образи ровий вазифасини бажаради. Аслида бу бола образининг ҳаётининг прототиби ёзувчининг ўзи. Бола катта энасида кўп эртақлар эшитган. Бизнингча, Баҳодир Қобул болалигида энаси айтиб берган эртақлар, дostonлар, мақоллар таъсирида улғайиб-ўсди, бўлажак адибнинг бадий олами шу тарзда шакллана борган. Шунинг учун унинг бадий услубида халқона оҳанг етакчилик қилади. Зеро, мана бу сатрларга эътибор қаратайлик: "Оқ йўл Самарқандга Ойдала оралаб кетади. Ўрайдан ўтиб, Тайпоксойда тайпанглаб, Гулбулоқда қарсиллаб, Октепада гурсиллаб катта китобларда ёзилганидек, ҳар даштининг юзидан жаннат кўринадиган ва ҳар даласидан Эрам боғи билинадиган Самарқандга жўнайди"². Ёзувчи улғайиб, эллиқни қоралаган бўлса ҳам, унинг ҳаёлида болалигида эшитган эртақ-дostonлар қаҳрамони доим у билан бирга яшайди. Ёзувчи Баҳодир Қобулнинг ичида уни ҳамон тарқ этмаган мусаффо, бегубор бола ҳали ҳам яшайди. Ўша муаллифни ҳамон тарқ этмаган туйғулари мусаффо осмондек тоза бола ёзувчининг илҳомига илҳом, ижодига ижод кўшади. Иккинчидан, ёзувчига сўз сеҳрини суйдирган киши, унинг Энаси ҳисобланади. Шунинг учун ёзувчи "Энайўл"да шундай ёзади: "Мен эса энамнинг эртақларини яхши кўраман. Керагидан ортиқ соддалиги учун қулгига қолган "Лакипай ва Жонипай" ниям, айтишларидан олдин йиғлаб олиб, қамига яна йиғлаб-йиғлаб айтадиганлари "Эрдона Чўкки" ниям....

...Насиб бўлса эртақларни бошқа сафар айтиб берарман. У эртақлар жуда узун.

² Қобул Б. Энайўл // Энайўл. Тошкент: "Машҳур-пресс", 2018. – Б. 24-25.

Энам салкам юз йилдан бери айтадилар. Ўзларига ўзлари эртақ айтиб ўтирадилар. Эртақларни қайта сўраш мумкин. Лекин ҳаёлларга аралашиниш мумкин эмас”³.

Халқ эртақлари одатда, анъанавий бошлама (Бир бор экан, бир йўқ экан. Бўри баковул экан, тулки ясовул экан, қарға қақимчи экан, чумчуқ чакимчи экан...) ва якун (...мурод-мақсадларига етишибди. Қирқ кеча-кундуз тўй-томоша беришибди...) билан якунланади. Худди шу анъанани Баҳодир Қобулнинг қиссаларида кузатиш мумкин. Жумладан, “Энайўл” қиссасининг ҳар бир фаслини қуйидагича якун билан тамомлайди: “Бир нарсани йўқотгандай, нима йўқотганини ўзиям билмайдиган, йўқотганини қидирган, жаланглаган Ой бўлади. Қимирлаган қора танишдай туюлиб орқасидан эргашади. Жавдираган ой бўлади. Оқ йўлдан энган билан теппа-тенг париллаб жўнайди. Юрса юради, тўхтаса тўхтади... ўрлаган билан изма-из изиллаб ўрлайди...”⁴ Табиийки, бу якун халқ эртақларидан айнан олинмайди. Балки, ёзувчи халқона анъанавий ечимни янгилайди, замонавийлаштиради.

Қисса сарлавҳаларга ажратилган 16 фаслдан ташкил топган. Агар диққат билан қарайдиган бўлсак: сарлавҳаларда ҳам ёзувчи “Йўл” сўзига бадий-ғоявий юк ташлайди. Масалан, сарлавҳаларни хотирлаймиз: “Йўл кўриш”, “Қимга қора жар, қимга кенг кўча”, “Йўл-йўлақай”, “Нафақа йўлида”, “Тавба йўлининг ташиши”, “Йўл бошида довул урган довул”, “Яна йўлдош бўламизми, жўра”, “Йўл қараган мустарлар”, “Йўл тўла мезон кўшиғи”, “Ой йўли”, “Йўлнинг кўзи ҳамиша очиқ”, “Йўл сарсон, йигит сарсон”, “Кўз очиқ – йўл очиқ”, “Энайўл”, “Энайўл тушлари”, “Жар ҳамиша уйғок”. Икки сарлавҳадаги “жар” ва “кўча” сўзлари ҳам бевосита “Йўл” деган сўз билан туташади. Демак, қиссада “Йўл” сўзи муҳим марказий фокус вазифасини бажаради. Назаримизда, қисса фаслларининг якунида такрор берилаётган сатрларда акс этган “Ой” ва “Йўл” рамзий образлари ўз-ўзидан бир-бирини бадий мантикий жиҳатдан тўлдириб, эмоционал, халқона, рамзий модерн образли метафорик образлиликка айланади. Бизнингча, жаланглаган, эргашган, жавдираган, энган, париллаб жўнаган, юрса юриб, тўхтаса тўхтаб, ўрлаган, изма-из изиллаб ўрлаган Ой бадий тасвирлари нақадар халқ ижоди билан тутшиб кетган бўлса, иккинчидан ёзувчининг бутунги ўзбек қиссачилигига олиб кирган янги ижодий услуби сифатида баҳоланиши керак. Қолаверса, Баҳодир Қобулнинг эртақлар оламида яшайдиган ва яшаётган бола қалби мана шундай чиройли бадий ечимни топишга туртки бўлган.

Ёзувчи Жаркўча, Турккишлоқ, Ўсмак кишлоғига етиб келгунга қадар берилган тасвирларни беришда, ўзбек мемуар адабиётида катта аҳамиятга эга бўлган Бобурнинг “Бобурнома” асаридаги муаллиф услубидан ҳам мохирона фойдаланади. Жумладан, Каттасойдан бошлаб тасвирланган Жаркўча, Қўрғонтепа кўзи остидаги Отабулоқ, Бозоржой, Тошбулоқ, Марра октош, Катта шаррак, Ўртақир, Кичик шаррак каби макон тасвирларини ниҳоятда маҳорат билан батафсил тасвирлайди. Муаллиф Кичик шарракдан бошлаб, теракзорлар, гулмозорлар-наъматақлар, бўритароқлар, жийдазор, ковуллар, итузумлар, кўксултонлар, ўрикзор, дарахтлар, ёнғокзор, чўпқадиларгача аниқ-тиниқ тасвирлаб беради. Мазкур географик, табиий макон тасвирлари беихтиёр бизга Бобурнинг қадами етган ва кўрган жойлари тасвирини беришдаги эссеистик-мемуаристик услубини эслатди. Қайсидир маънода, Баҳодир Қобул ўзбек мумтоз адабиётининг йирик салафлари Маҳмуд Қошғарий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби йирик сўз санъаткорларининг ҳам илмий, ҳам бадий тажрибаларини ўзлаштиргани аён бўлади.

Қиссадаги ёрқин образлардан бири, бу шубҳасиз – Мардон тентак ҳисобланади. Асарда Мардонга шундай таъриф берилади: “Мардонга эса ҳамиша катта кўча.

³ Қобул Б. Энайўл // Энайўл. Тошкент: “Машҳур-пресс”, 2018. – Б. 23.

⁴ Қобул Б. Энайўл // Энайўл. Тошкент: “Машҳур-пресс”, 2018. – Б. 30.

Ўзини димоғини чоғ қилиб юрадиган тентакка ҳар куни ҳайит. Тақбири ташриқ тилидан тушмайди. Бир вақтлар одамлар ҳайит намозини ўқиш учун мачитга кетаётганда, йўлда бир-бирлари билан учрашганда баланд овозда айтишганидек кўзига яхши кўриниб қолган дарахтга, тошга, кушга тақбири ташриқ айтиб қолади.

Оллоҳу акбар, Оллоҳу акбар.

Та илаҳа иллаллоҳу валлоҳу акбар.

Оллоҳу акбар ва лиллал ҳи-л-ҳамд.

Тўрт томон қибла. Хоҳлаган жойига қўш ташлайди. Бировдан бир нарсани сўрамайди, бировга яхши кўринай деб ҳам, бекорчиликданам гап қўшмайди. Кўчадан топганиям, кўчага тошширганиям, тошшираётгани, топаётганиям. Биров бирон нарсани сўролмайдим. Гап қўшса кўчага, дов-дарахтга, тошга, сувга, эшагу итга гап қўшади. Жарқўчанинг бошидан оёғигача қаерда нима, ким борлигини, қачон нима бўлганини билса фақат Мардон билади⁵. У болаларни йиғиб, калима қайтаришни ўргатади. Жайдарича ўзбекона исмларни қисқартириб, русчалаштириб олишган болаларни уришади. Мардон том маънода миллатпарвар киши тимсоли. Хуллас, қиссада Мардон ўзига хос характери, юриши-туриши, хатти-ҳаракатлари билан ўзгача образ. Айтиш мумкинки, Мардон Баҳодир Қобулнинг ғаройиб миллий образи. Ишонч билан айта оламизки, Мардон образининг ҳам ҳаётий асоси бор. Ёзувчи қиссалари ва ҳикояларидаги ҳар бир образ ҳаётийлиги, самимийлиги ва жонлилиги билан эсда қолади.

Мустабид шўро даврида диний қадриятларга ҳам тазйиқ ўтказилди. Ёзувчи мана шундай тазйиқлар остида яшаган халқнинг руҳиятини, қиссада кичик-кичик ҳаётий деталлар орқали кўрсатади. Қиссанинг ҳар бир саҳифаси миллий анъаналар талқини билан мазмунан бойитилган. Зеро, қуйидаги тасвирга эътибор берайлик: “– Айланай, борингга шукур. Берганига, етказганига шукур. Келсанг қари-куррига кел, ёшлар ўйнасин, кулсин, дейдилар. Энам Янги ойни Ойқиз тўлганини Оймомоси дейдилар Ойнинг кўргилиги кўп бўлганидан бир ойда ҳам қулиб, ҳам тўлиб, ҳам тўйиб, ҳам тўкилармиш. Янги Ой шамоли ойдан тушиб, Ойқорнинг устида ўзини тўғрилаб, қорнинг совуғидан қўйини тўлдириб олиб, кейин Ой йўлидан тўғри тушиб келса керак”⁶.

Қиссада “Ой” сўзи билан боғлиқ “Ойқор”, “Ойбулок”, “Оймоҳ”, “Ойбет”, “Ойбодом”, “Ойдала”, “Ойқўча”, “Ой йўли” каби бирикмалар бадий-мантикий жихатдан бир-бирига уланиб кетади.

“Отаҳаёт” қиссаси ҳам “Энайўл”нинг мантикий давомидек ўқилади. “Энайўл” ҳақида тўхталганимизда, алоҳида урғулаганимиз, бу асарда ҳам бўртиб кўзга ташланади. Ёзувчи халқ тилидан, мақол-матал, халқона сўзлашув нутқидан унумли фойдаланади. Масалан, қисса матнида қуйидаги халқ мақол-маталлари, халқона гаплар учрайди: “Билганга хор, билмаганга сор”, “Тандир қиздиришни билмайдиган хотиннинг оғзи совимайди”, “Ўғри бек, ғар бека бўлолмасмиш”, “Ямонни кучи япалоққа етдими”, “Аҳмоқ тишимни ол, ақл тишимни бер”, “Ишонган туям сан бўлсанг қувшанган оғзингга...”, “Қул кутурса қудукка тупиради”, “Қулзодага кун кўпса қудукка қулф қўндирармиш”, “Қулдан қуловуз чикса ишни қудук кўмишдан бошлайди”, “Қўрмаганининг қудуғидан сув ичмайдилар”, “Одамни эксанг эртасига қулоғи қўқлаб кетади”, “Турк бор жойда тентак бегона бўлмайди”, “Ақлнинг туғмаси бошқа, сукмаси бўлак” ва ҳоказо. Агар Баҳодир Қобул асарларининг тилига чуқур назар ташлаб, бундай халқона гап-сўзларни рўйхат қиламиз десак,

⁵ Қобул Б. Энайўл // Энайўл. Тошкент: “Машхур-пресс”, 2018. – Б. 94–95.

⁶ Қобул Б. Энайўл // Энайўл. Тошкент: “Машхур-пресс”, 2018. – Б. 89.

бир умумий дафтар тўлиб кетса керак. Ёзувчи асарлари тилини халқона образли мақоллар, маталлар, гурунглар, афсоналар, халқона қарашлар безаб турибди. Табиийки, ёзувчи бундай халқона гапларни узоқ йиллар давомида бувисидан, отасидан, Мардондан, халқдан ўрганиб, дафтарларига ёзиб, хотирасига обдон жойлаган. Вақти келиб, ёзувчининг сирли хотира сандиги ишга тушган. Бу ижодий меҳнат самараси Баҳодир Қобулнинг асарлари тилида яққол кўзга ташланади.

“Отачирок” киссаси ҳам лирик кечинмали услуб билан яратилган. Ёзувчининг ота шахри Самарқандга бўлган чексиз муҳаббати, унга интилиши, уни жондан севиши ниҳоятда ёрқин ҳиссиётли реал воқеалар билан хикоя этилади. Баҳодир Қобулнинг барча киссалари услубида эссеистика унсурлари етакчилик қилади. Бу ҳолат “Отахаёт” ва “Отачирок”да ҳам кузатилади. “Энашамол” киссаси ҳам бир зарб билан ўқилади. Самарқандни кўришни орзу қилган ёш боланинг хаёллари лирик-романтик услубда хикоя этилади. Ҳар тўрт киссадаги қаҳрамонлар ва воқеалар бир-бирининг давоми каби ўқилади. Назаримизда, бу ҳолатни бир томондан ижобий баҳолайдиган бўлсак, иккинчи томондан ёзувчи ўзини ўзи ҳар сафар такрорлаб қўймаётганимизми? – деган хавотирли бир фикр ўртага чиқади.

Баҳодир Қобул асарлари оддий, жўнгина ўқилмайди. Уни шунчаки кўз югуртириб ўқиб кетиш мумкин эмас. Муаллиф асарлари ўқувчидан фикрлаш, мушоҳада қилишни талаб қилади. Чунки, ёзувчи қўниқилган анъанавий бадий услублардан чекинган ҳолда янгича насрий бадий ифода топишга уринади. Бунинг улдасидан чиқади ҳам. Киссаларда тасвирланган бола, Эна, Ота, Мардон, Опа образларидан ташқари жухуд сураткаш каби катор образлар ҳам биз учун бегона эмас. Улар ҳам яқин ўтмишнинг парчалари, лаҳзалари каби хотирамизга осон ўрнашади. Уларнинг ишларини ўқиб-кузатиб, улардан завқланамиз. Уларни ўз кўзимиз билан кўргандек ҳиссиёт туямиз. Киссаларда тилга олинган кўплаб ҳаётий воқеаларнинг реал замини бизнинг хотираларимиз, кўрган-кечирганларимиз билан тутшиб кетади. Балки, ёзувчининг энг катта ютуғи ҳам шудир. Бинобарин, ёзувчи бадий услубда янгиликка, ўзгачаликка интилса-да, моҳиятда барибир миллий бўлиб қолган. Шунинг учун академик Бахтиёр Назаров Баҳодир Қобул асарларини “миллий модерн” деб баҳолайди.

Умуман олганда, Баҳодир Қобулнинг киссалари ва хикояларида Ватан ва Миллат, Миллий кадрият тушунчалари ёнма-ён келади. У ўз юртини ва халқини қаттиқ севади. Китобга сўнгсўз ёзган Абдулла Орипов қуйидаги жумлаларни ниҳоятда топиб ёзган: “Баҳодир ижодининг ўзига хос томонларидан бири унинг барча асарларида бадий макон – Самарқанд, Ойқортоғ, Жарқўчада танланади ҳамда ўша-ўша таниш образларнинг давом этишидир. Уларнинг асардан асарга ўтиб, бир-бирини тўлдириб боришидир. Бундай услуб – адабий маконнинг ўзгармаслиги, образларнинг асардан асарга кўчиши, ҳаётийлиги, ҳаёлот узлуксизлигини таъминлаш санокли ижодкорларгагина насиб этган. Бу асарларда кош-кўзи бўялган образлар, бўйиндан арқон боғланган суҳбатлар, тушгайм қиришга уяладиган воқеаларнинг ўзи йўқ. Ҳаммасини ҳамма кўргандек. Ҳаммаси табиий...”⁷ Дарҳақиқат, Баҳодир Қобул ёзувчи сифатида шаклланиб, ўзининг бадий услубига, ўзига хос маҳоратига эришган адиб. Унинг ёзганларида ҳеч қандай ўхшамаган бадий тароват борки, уни бошқа бирорта бошқа ёзувчи билан адаштириб қўйиш мумкин эмас. Истеъдодли адибдан бундан-да сара, гўзал асарларни кутиб қоламиз.

⁷ Орипов А. Сирли, харир парда орқасидаги ҳаёт // Қобул Б. Энайўл. Тошкент: “Машхур-пресс”, 2018. - Б. 351.

ҚАРДОШ ХАЛҚЛАР ОҒЗАКИ ИЖОДИДА МУШТАРАКЛИК

Насим ОЧИЛОВ

Бутунги кунда туркий халқлар алохида-алохида давлат сифатида фаолият юритган, ўз дунёкараши ва тафаккур бирлигига эга бўлса-да, қачонлардир бир уруғ, бир қабила сифатида шаклланган, ривож топган. Мана шундай тарихий-генетик боғлиқлик уларнинг ижод намуналарида бадиий-эстетик ҳодиса сифатида алохида ажралиб туради. Бунинг ёрқин мисолини биргина “Алпомиш” ва у билан боғлиқ турли хилдаги қатга-кичик асарларни кўрсатиб ўтиш лозим.

“Алпомиш” ҳақидаги эпик дoston ўзбек, қозок ва қорақалпоқларда (қўнғирот версияси) қаҳрамонлик эпоси шаклида машҳур; тоғлик олтойликларда (“Алп-Манаш”) – қадимги баҳодирлик афсонаси сифатида шухрат қозонган; бошқирд ва қозон татарларида (“Алпомиш” ёки “Алпамиша”) эса маълум маънода янгилик киритилган ва бир қадар замонавийлашган тарзда “кечмиш-кечирмиш”га оид оғзаки ҳикоялари тарикасида мавжуд; XV–XVI асрлардаёқ адабий жиҳатдан қайта ишланган ўғуз баҳодирлик қўшиқлари туркумида ёки машҳур “Дада Қўрқут ҳақида китоб” (“Қўрқут китоби”) таркибига кирган эпик афсоналар тарзида Озарбайжон ва Онадўлида “Қам-Буранинг ўғли Бомси Байрак ҳақида ҳикоя” номи билан ёзиб олинганди¹. Шулардан ҳам кўриниб турибдики, Алпомиш билан боғлиқ қаҳрамонлик сюжетлари туркий халқлар ижодиётида дoston, эртақ, ҳикоя тарзида турли версия ва вариантларда яшаб келган. Ўхшаш сюжетлар ўртасидаги ўзаро муштаракликларни биз озарбайжон халқ дostonи “Қўрқут ота китоби”²нинг “Қом Бўра бек ўғли Бомси Байрак ҳақида”ги учинчи ҳикоясини “Алпомиш”³ дostonи сюжети мисолида қиёсий таҳлилга тортсак.

Маълумки, “Қўрқут ота китоби”да озарбайжон, туркман, турк халқларининг ажодлари ҳисобланган ўғузлар ҳаёти, тарихи бадиий акс эттирилган. Дostonда Қўрқут ота бош қаҳрамон бўлмаса-да, у бутун асарни бирлаштириб турувчи қаҳрамон, доно маслаҳатчи, адолат тимсоли, башоратгўй образ сифатида

¹ Жирмунский В. Эпическое сказание об Алпамыше и «Одиссея» Гомера // Сравнительное литературоведение. – Л.: Наука, 1979. 315 стр.

² Китоби-дада Коркуд. Асил ва солдалаштирилган матнлар. Нашрга тайёрловчи Т. Ҳожиев. – Баку, 2004. Мисолларни ушбу манбадан оламиз ва саҳифасини қавс ичида кўрсатамиз.

³ Алпомиш. Дoston. Айтувчи Фозил Йўлдош ўғли. Нашрга тайёрловчи Т. Мирзаев. – Т.: Фан, 1999. Мисолларни ушбу дostonдан олиб, қавс ичида саҳифасини келтирамыз.

Насим ОЧИЛОВ – филология фанлари номзоди, доцент. 1972 йилда туғилган. Қариш давлат университетини тамомлаган. Унинг республика ва хорижий матбуотда қирқдан ортиқ илмий, илмий-оммабоп мақолалари чоп этилган.

гавдалантирилади. Озарбайжон адабиётшуноси Тофик Хожиев дostonда ўғузларнинг давлатчилик тарихи акс этгани, Кўркут ота оқсоқол, донишманд ва сўз соҳиби рамзи сифатида тасвирланганлигини қайд этиб, Кўркут отанинг дoston учун рамзий бир тимсол, аслида уруғнинг қахрамони буюк ўғуз эли эканлигини таъкидлайди⁴. Ҳақиқатдан ҳам, дostonда мана шундай ғоявий мақсад етакчилик қилади. Дoston жами 12 хикоядан ташкил топган бўлиб, унинг учинчи хикояси айнан “Алпомиш” дostonи сюжети билан ўхшаш ва муштарак ҳисобланади. Эпик сюжетларнинг бундай ўхшаш ва яқинлигига албатта, дostonчилик анъаналарининг ривождаги ўзаро таъсири бўлса, иккинчидан, эпик мотивларнинг универсаллик хусусиятлари билан боғлиқлигида ҳам қўринади. Сюжетларда эпик қахрамонларнинг илоҳий дунёга келишидан қахрамонлик кўрсатишигача бўлган воқеалар изчил рамзий тасвирларда баён этилади. “Алпомиш” дostonида бўлгани каби “Кўркут ота китоби”даги учинчи хикояда ғоявий мақсад оила, ёр ва уруғ бирлиги учун кураш, душманга нафрат туйғуси етакчилик қилади. Ҳар икки сюжетда ҳам қахрамонларнинг илоҳий дунёга келиши, улғайиши, ёр учун, оила ва уруғ бирлигини ҳимоя қилиш учун мардлик кўрсатишлари рамзий воситалар асосида тасвирланади. Албатта, эпик қахрамонларнинг куч-қудратга эга бўлиши учун уларга ёрдамчи кучлар-эпик ҳомийлар зарур. Дoston воқеаларида мана шундай хусусиятлар рамзий деталлар воситасида ғоявий асос қилиб берилади.

Дастлаб, қахрамонларнинг туғилиши, Алпомишнинг Барчинга, Бомси Байракнинг Чечакка бешиккerti қилинишида қадимий урф-одатларга боғлиқ тасаввурлар акс этади. Уруғни бирлаштириш, душмандан ҳимоялаш ва адолат билан бошқаришда халқ ўзининг келажак орзу умидларини, фаровон ҳаётга бўлган ишончини эпик тимсоллар хатти-ҳаракатида ҳис этади. Бу йўлда қахрамонларга эпик ҳомийлар ҳамда от ва камон лозим. Дostonда мана шундай рамзий деталлар ўз бадиий ифодасини топган. Туркий халқлар эътиқоди бўйича камон ҳокимият, салтанат белгиси ҳисобланса, от эпик қахрамонга йўлдош, ҳимоячи, энг асосийси, эътиқод рамзи вазифасини ўтайди. “Алпомиш” дostonида Ҳакимбек етти ёшга тўлганда бобоси Алпинбийдан қолган ўн тўрт ботмон биричдан бўлган ёйни отиб, ҳаммани хайратга қолдириш эпизоди бахши томонидан қўйидагича кўрсатилади: “Дунёда бир кам тўқсон алп ўтди, алпларнинг бошлиғи Рустами Дoston эди, охири бу Алпомиш алп бўлсин. Тўқсон алпнинг бири бўлиб санага ўтди” (70-бет). “Кўркут ота китоби”да Бой Бўра бекнинг базиргонларига топшириғи асосида Истамбул шаҳридан “...насли денгиз отидан бўлмиш бўз айғир олишди, қайин пўстлоғи билан копланган катта ёй олдилар, олти қиррали гурзи олдилар ва яна бир яхши қилич олиб” (56-бет) қайтдилар эпизоди билан тасвирланади. Сюжет кизикарли, эпик баён қахрамонларнинг шижоати ва жасорат кўрсатиш эпизодлари билан ривожланишда давом этади. Алпомиш Барчинни қалмоқ алпларидан қутқариш мақсадида қалмоқ юртига йўл олса, Бомси Байрак овда қийик орқали Чечак ўтовига боради. Сюжетларда алп-қизлар шарти мавжуд. Шарт қондасига кўра пойга, камондан ўқ отиш, кураш тушиш каби аллиқини синаш мотивлари мавжуд. “Кўркут ота китоби”да Чечакнинг шартлари юқорида қайд этилган уч шартда кўрсатилади. “Алпомиш” дostonининг Умир шоир Сафаров, Муҳаммад Жонмурод ўғли Пўлкан, Эргаш Жуманбулбул ўғли ва бошқа бир қатор бахшилар репертуаридан ёзиб олинган вариантларида ҳам “Кўркут ота китоби”дагидек учта бўлса-да, Фозил шоир вариантыда тўртта. Бундай фарқли томонлар Фозил шоирнинг воқеликка ижодий ёндашиши, ёхуд кейинги ижтимоий жараёнлардаги ўзгаришлар натижасида дoston воқеалари тасвирига киритилмаган.

⁴ Хожиев Т. “Дада Қорқуд китоби” илк ёзма ёдгорлигимиздир // Китоби-дада Қорқуд. Асил ва соддалаштирилган матнлар. – Баку, 2004. 6-бет.

Достонлар сюжети умумий жиҳатдан ўхшаш, бири иккинчисини тўлдиради. Иккинчидан, воқеалар тизимида у ёки бу каби ҳолатларда фарқлар кўзга ташланса-да, ғоявий жиҳатдан бир хилликка эга. Биз эса достондаги ўхшаш воқеаларнинг ҳар икки сюжетдаги генетик жиҳатларига тутқунлик мотивидаги тасвир жараёнини таҳлил қилиш билан чегараланамиз.

Тутқунлик мотиви универсаллик касб этиб, у кўплаб эпос намуналари учун ечим вазифасини ўташи билан аҳамиятлидир. Рамзий код моҳияти нуктаи-назаридан Алпомиш ва Бомси Байракнинг душман кўлида маълум вақт тутқинликка тушиши эзгулик кучларининг ёвузлик кучларидан маълум муддат енгилиш моҳиятини белгилайди. “Мифологияда ҳам, эпосда ҳам тўсиққа учраган субъект-эпос қахрамони бир хил ҳолатда-вақтинчалик ҳаракатсизликка маҳкум. Бу ҳаракатсизлик мифда чала ўлик кўринишида воқе бўлса, эпосда беҳушлик, узоқ давом этувчи баҳодирона уйку ёки тўғридан-тўғри ночорлик, бандилик каби кўринишларда зоҳир бўлади. “Алпомиш” достонида ҳаракатсизлик шаклида тасвирланган”⁵ Алпомиш ва Бомси Байракларнинг тутқунликдан қутилиш эпизодларини рамзий ифодасини изоҳлашга ҳаракат қилган олим Ж. Эшонкулов қахрамонларнинг “юртга бош бўлиши, салтанатга эгалик қилиш қудратини ифода” этишини қайд этиб, қуйидагича фикр билдиради: “Алпомиш” ва “Дала Кўрқут” эпосидаги мифологик қатлам илдизлари қадимга бориб тақалишини кўрсатади. Зеро, қадимда шомонлик маросимига мувофиқ беҳушлик мақомидан ўтган томон ёвуз рухларни, ёвуз кучларни енга олиш қудратига эга бўлган”⁶ Олим тўғри таъкидлаганидек, қахрамонлар ҳомий рухлар томонидан зиндондан озод бўлиши, Алпомишнинг Қултой киёфасига, Бомси Байракнинг Ўзан киёфасига кириши эпизодларида ҳам бир босқичдан иккинчи босқичга кўтарилиш, ёхуд ҳокимиятни бошқаришда янги кучнинг келганидан далолат беради. Тутқунликдан қутилган ҳар иккала образ ўз она-Ватанлари томон йўл оладилар. Йўлда дуч келган Ўзан ва Қайқубоднинг қахрамонларни бўлаётган воқеалар ҳақида таништириши асар ечимининг тобора зиддиятли тарзда давом этишини таъминлайди. “Кўрқут ота китоби” ва “Алпомиш” достонларидаги ушбу эпизодлар бир-бирига яқин бўлса-да, тасвирдаги ўрни ва ижро этилиши билан фарқланиб туради.

“Кўрқут ота китоби” да Бомси Байракнинг Ўғуз юртига келиши ва йўлда ўзанга дуч келиш тасвири қуйидагича: “Байрак юра-юра Ўғузга келди, боқди, қўрди, бир ўзан кетаётибди. Ҳой, ўзан қаяққа кетаяпсан, деди.

Ўзан: Бек йигит тўйга кетаяпман, деди.

Байрак айтур: Ўзан, тўй кимники?

Ўзан айтур: Ёлгончи ўғли Ёлтожиқ деган бир кишиники, деди.

Байрак айтур: Кимнинг қизини оляпти?

Ўзан: Хон Байракнинг отоқлиси бону Чечакни оляпти, деди. (71-бет)

“Алпомиш” да Алпомиш Қултой оркали Қалмоқ юртида бўлаётган воқеалардан хабар топади. Учрашув қахрамонларга ўз юртида бўлаётган воқеалардан хабар беради. Қахрамоннинг ким дўсту, ким душман эканлигини билишга ундайди. “Кўрқут ота китоби” да Байракнинг чўпонларга учраши, ундан кейин қизларга дуч келиши, кийимини алмаштириб, Ёлгончи ўғли Ёлтожиқ тўйида камондан ўқ отиш мусобақасида ғолиб келиши, Чечак билан айтишув эпизодлари асар якунида ота-онаси билан дийдорлашиб, мурод-мақсадига эришиш тасвирлари мавжуд. Хотима қисмида Кўрқут отанинг келиб, биродарлари келажагидан башорат бериши билан якун топади. “Алпомиш” достонида Алпомишнинг Қултой билан учрашув

⁵ Саримсоков Б. Эпик жанрлар диффузияси // Ўзбек фольклорининг эпик жанрлари. – Т.: Фан, 1981. 137-бет.

⁶ Жаббор Эшонкул. Фольклор: образ ва талқин. – Қарши: Насаф, 1999. 123-бет.

эпизодларида қахрамон юртида бўлаётган воқеаларни билади. Қултой ва Алпомиш суҳбатларида мана шундай ҳолатлар ўта ишонарли тарзда бадийлаштирилади: “Эндиги гап шул, ўттиз кунча бўлди. Ултонтоз тўй бериб, хотинингни олмоқчин бўлиб ётир. Энди бориб ўлдира берасан-да, эндиги гап шул-да! – деди.

Бу сўзни эшитиб, Алпомиш айтди: – Бобо, сиз мен бўлиб боринг, мен сиз бўлиб борайин, ким дўст, ким душман, ўз кўзим билан кўрайин, бировнинг чоригига биров тойиб, ўлиб кетмасин, – деди” (367-бет). Достонда Қултой Алпомиш кўринишида Бойчиборни миниб, жўнаб кетиши, Алпомишнинг Қултой кўринишида тўйга бориши, йўлда Қалдирғоч, ўғли Ёдгор, онаси ва отаси Бойбўрилар билан учрашувлари, Алпомишнинг тўй устида бориб Ултонтоздан ўч олиш тасвирлари борки, булар бахши томонидан маҳорат билан чизилган. Гарчи сюжетлардаги воқеалар умумий тарзда ўхшаш бўлса-да, қахрамонлар хатти-ҳаракати, рухий жараёнлар, бадий деталларни қўллашда “Алпомиш” достони анча мукамалликка эга. Достонда Алпомиш тутқунликдан қайтгач сингли Қалдирғочнинг туя бокиб юрган ҳолатини кўради. Мана шу жараёнда Алпомиш ва Қалдирғоч рухий жараёнлари акс этган тасвирда бахши икки юзи саксон олти мисралик гўзал туйғуларини қахрамонлар диалоги асосида бадий тасвирлай олади. Инсоннинг соғинчи, айрилиқ изтироби Барчин нуткида бахши маҳорати орқали янада кескинлашганини кўриш мумкин:

*Хала, дейман, манглайимдан кун ўтди,
Мени тақдир шундай қулфатга элтиди,
Бадбахт қулар мени чўлда хор этди,
Хала, дейман, товонимдан ер ўтди,
Фалак жабри менинг бағримни йиртди.* (357-бет.)

Достоннинг кўплаб ўринларида анъанавий ўхшатишлар, сифатлаш ва муболағали тасвирлар, кўчимлар, услубий фигуралар берилади-ки, буларнинг бари Фозил шоирнинг юксак ижодий салоҳият эгаси эканлигидан далолат беради. “Қўркут ота китоби”да ҳам Бомси Байракнинг Бойрут калъасидан озод бўлиб, йўлда сингли билан учрашув тасвири мавжуд бўлиб, у қирк тўрт мисралик шеърӣ мисраларда тасвирланса-да, Фозил шоир вариантидагидек мукамал эмас. Руҳий вазият ва образлар хатти-ҳаракатидаги кечинмалар ноизчил ритмик мисраларда қуйидагича давом эттирилади:

*...Оғам Байракнинг яйлови эди,
Оғам Байрак кетдию, яйловлар бўм-бўш.
Совуқ-совуқ сувларни сўрар бўлсанг.
Оғам Байрак ичгучи эди.* (68-бет.)

Икки тасвирнинг умумий моҳияти шуни кўрсатадики, Фозил Йўлдош ўғли варианти нафақат ҳажм жиҳатидан, балки қахрамонлар руҳий ҳолатини бадий акс эттириш, ритмик изчиллик, образ ва мотивларни мукамал тасвирлашда ҳам анча устунликка эга. Биргина бахшидан ёзиб олинган достон вариантида ўн уч минг етти юз мисрадан иборат шеърӣ мисралар ва шунга яқин насрий баённинг достон умумий сюжетига акс эттирилишининг ўзиёқ “Алпомиш”нинг мукамал бадий асар намунаси эканлигини кўрсатмоқда. Бундай ҳолат эса ижрочининг, яъни бахши импровизацияси, унинг анъанавий достончилик усул ва йўллари пухта ўзлаштирилганлиги бўлса, иккинчидан, эпик ижро қонуниятларига бахши-шоирларнинг ижодий эстетик қарашлари асосида мукамаллашуви доираси билан

боғлиқ жараёнлардандир. Достончилик мактаблари ва бахши-шоирларнинг достон ижро этишга бўлган эстетик қарашлари бир қатор туркий халқлар, жумладан, ўзбеклар орасида “Алпомиш” достонининг мукаммал сюжет ва композицион тугал достон намунаси сифатида оммалашувини кучайтирган.

Шулардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, икки асар сюжетининг ўзаро ўхшаш томонлари мавжуд бўлса-да, аммо уларни ишланиши, бадий мукаммаллиги жиҳатидан фарқлаб турувчи бир қатор омиллар мавжуд. Булар қуйидагиларда ўз ифодасини топади. Биринчидан, “Қўрқут ота китоби”даги учинчи ҳикоя “Алпомиш” достонининг яратилиши, жонли жараёнларда ижро этиб келиниши, авваламбор, туркий халқларнинг қадимги даврдан олам ва инсонга эстетик қарашлари натижаси ўларок вужудга келган ижод маҳсули ҳисобланади. Қолаверса, турли сюжетларнинг ўхшаш ва муштараклик хусусиятлари туркий халқларнинг генезиси, шажараси бир эканлиги, достон воқеаларига асос бўлувчи ғоявий мақсад негизда шу халқларнинг тарихий-географик, ижтимоий-маиший ҳаёт яқинлиги ва бадий тафаккур оламидаги муштаракликларнинг чамбарчас боғлиқлиги билан изоҳланади.

Иккинчидан, эпик сюжетларнинг ўхшаш ва муштараклигига сабаб достончилик аъёнлари ривождаги ўзаро таъсирлар натижаси билан боғланади.

Учинчидан, ҳар иккала сюжетда ҳам битта мақсад-уруғ бирлиги, ёр, оила учун кураш ва шу асосда қаҳрамонлиқни улуғлаш мавзуси етакчилик қилади.

Тўртинчидан, асар воқеаларини тасвирлашда шаклий-композицион изчиллик насрий ва назмий мисраларни ёнма-ён баён этиш билан давом эттирилса-да, воқеликка муносабат, образлар тизими, баъзи мотив ва эпизодларни ишлашда фарқли ҳолатлар кўзга ташланади. “Қўрқут ота китоби”да тасвирнинг нисбатан архаик шакли мавжуд бўлса, Фозил шоир вариантыда бадий маҳорат масалалари устунлик қилади. Мисол учун Фозил шоир вариантыда Барчин шартининг бажарилиши, Алпомишнинг чоҳдан қутулиш тасвирларида қаҳрамонлиқнинг энг юксак тасвирини учратиш мумкин.

Умуман олганда, ҳар иккала сюжет воқеаларида ҳам туркий халқларнинг дунёқараши, эътиқоди, ҳаётга бўлган эстетик тафаккури, келажак орзулари қаҳрамонлик руҳида акс этган бадийат намунаси ҳисобланиб, авлодларга хизмат қилишда муҳим адабий-бадий ёдгорлик сифатида қадрлидир.

Аннотация: Мақолада ўзбек халқ достони “Алпомиш” ва озарбайжон халқ эпоси “Қўрқут ота китоби”нинг ўхшашлиги, ўзига хослиги, образлар тизими ва ғоявий-бадий хусусиятлари таҳлилга қўрилган.

Abstract: The similarities and differences, the system of the personages and ideological-literary features between the Uzbek national doston named “Alpomish” and Azerbaijan national epic “The book of Kurkut Father” are clarified and analyzed in the article.

Аннотация: В статье анализируются своеобразие, система образов и идеологическо – художественные особенности узбекского национального дастана “Алпамыш” и азербайджанского национального эпоса “Книга отца Куркут”.

**Zulfiya
MO'MINOVA**

Baxmal misol qanotlar bulutlarni silabdi

Mushukning sichqonlarga degani

Hoy, sichqonlar, sichqonlar,
Kayfiyatim buzanglar.
Bo'g'doy qopga kirib olib,
Sichqon bazm tuzanglar.

Uchta, to'rtta don bilan
To'yarku qorinchangiz.
Hamma qopga tiqasiz,
Yuvuqsiz burinchangiz.

Qoplarda odamlarning
Rizqu ro'zi joylangan.
Har bir qopga qanchalar:
Mehnat, mehr boylangan.

Hoy, sichqonlar, sichqonlar,
Tayyoriga ayyorlar.
Birovlarning haqqidan,
Qo'rqmaydigan beorlar.

Baringiz isqirt, sassiq,
Oyoq-qo'lingiz iflos.
Yuvinmay ovqatlanish,
Faqat sichqonlarga xos.

Зулфия МЎМИНОВА – “Дўстлик” ва “Меҳнат шухрати” орденлари билан тақдирланган. 1959 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) филология факультетини тамомлаган. Муаллифнинг ўн бешдан ортиқ шеърлар ва эсселар тўпламлари чоп этилган.

Mikrob sizga merosmu,
Kirdanmu, zodlaringiz?
Cho'milmayin o'tmoqda
Avlod-ajdodlaringiz.

Onangiz, opangiz ham
Kir yuvishni bilmaydi.
Biror marta otangiz,
Sovun olib kelmaydi.

Kasallik tarqatasiz,
Ifloslamog' ishingiz.
Tug'ilgandan beri ham
Yuvmagansiz tishingiz.

Ombor tomon chopasiz,
Hammom tomon kelmaysiz.
Sichqon qizlarga atir,
Upa sovg'a qilmaysiz.

E'tirozim ko'p sizga,
Charchadim ogoh etib.
Tunlar pismiqligingiz,
Jonimdan ketdi o'tib.

Insof degan yo'q sizda,
Tokaygacha poylayman.
Bir kechada baringizni,
Och qornimga joylayman.

Qurbaqaning sovg'asi

Soy bo'yida toshbaqa,
So'l qirg'oqqa boqarkan.
So'l qirg'oqdagi gullar,
Unga juda yoqarkan.
Xo'rsinarkan termilib,
O'tay desa suzolmas.
Tosh ustida termilib,
Guldan ko'ngil uzolmas.
Uning bu holatini,
Qurbaqa qoldi sezib.
Qirg'oqning so'l betiga,
Gul uchun ketdi suzib.
Eng chiroyli gullardan,
Saraladi guldasta.
Toshbaqaoy yoniga,

Suzib qaytdi bir pasda.
Gullarni uzatarkan,
O'zi ham boqdi yayrab:
“– Bu gullar chin ko'ngildan” –
Dedi, vaqir-vaqirlab.

Xo'roz nega uchmaydi?

Qanotlilar sinfida
Xo'roz ekan bilimdon.
Qiynalmay besh olarkan,
Hamma fandan har qachon.

Ertalab turishdan – besh,
Maydalab yurishdan – besh,
Tumshuqdagi donini
Kichikka berishdan – besh.

Xo'roz o'zidan xursand
Mag'rur qadam tashlabdi,
Chor atrofida hamma
Uni maqtay boshlabdi.

Qanday asralmoq mumkin
Issiqdanu ayozdan,
Neki, mushkul yechishni,
O'rganinglar xo'rozdani.

Biram quvnoq, qaqildoq,
Xo'rozhonga ofarin!
Dangasalikdan yiroq,
Xo'rozhonga ofarin!

Xo'roz bir tong: O'qish ko'p
Charchab tolaman – debdi.
Nima qilibdi shu bir kun
Darsdan qolaman – debdi.

Tongda Ukki turgun – deb,
Jahilla, baqiribdi,
O'rtoqlari birma-bir,
Maktabga chaqiribdi.

Avval, Turna chaqirib,
Uyg'onishin kutibdi,
Mayna tur deb, ko'ziga
Oynachasin tutibdi.

Kaklikningchi qichqirib,
Ovozlar bitibdi.
Xo'roz esa yostiqla,
Qulog'in berkitibdi.
Turmagach, bari sekin,
Maktab tomon ketibdi.

Qanotlilar sinfida
Shu kun qizibdi saboq,
Xo'rozga dangasalik
Qimmatga tushdi biroq.

O'sha kun qanotlilar
Omadga yuz tutibdi,
O'qituvchi shu kuni
Uchish darsin o'tibdi.

Xo'roz esa g'afiatdan
Par yostiqli quchibdi,
Ushbu darsda do'stlari
Falak sari ko'chibdi.

Baxmal misol qanotlar
Bulutlarni silabdi,
Ularga jami jonzot
Yuksak parvoz tilabdi.

Qushlar xursand bo'lishib,
Baxtli kun sabog'idan,
Qanot silkib o'tishdi,
Xo'rozning qo'nog'idan.

Xo'roz esa bu baxtni
Quchaolmay qolibdi,
Qanotlari bo'lsa ham
Uchaolmay qolibdi.

Shunday qilib qissadan
Chiqqan hissa ayondir,
Darsni bir kun qoldirgan
Bir umr pushaymondir.

**Сайёра
ХОЛМИРЗАЕВА**

ХОТИРАЛАР – МЕНИНГ БЎЛАГИМ

1

Адам Шукур Холмирзаевнинг “Сайланма”ларини 5 жилди чоп этилаётган пайтлар, китобнинг корректурасини олиш учун “Шарк” нашриёт-матбаа акциядорлик компаниясига борганимда йўлақда Эркин Маликовни учратиб қолдим. Ўз хоналарига таклиф этдилар. Ҳол-аҳвол сўрашгач, албатта, гап яна адам ҳақида кетди. Адамнинг чоп этилиши керак бўлган романлари, пьесалари, мақолалари ҳақида гапириб, уларни ҳам “Сайланма”нинг кейинги жилдларида чиқаришим кераклигини таъкидладилар. Мен бу ишларни фақат менгагина боғлиқ эмаслигини тушунтирдим. Шундан кейин Эркин ака, адам уларни Бойсун сафарига олиб борганларини ва у ердаги кизгин суҳбатларни, бўлган воқеаларни эслаб, “булар ҳақида бирор кун мақола ёзаман”, дедилар.

Шунда беихтиёр адам турли йиллар давомида устозлари-ю дўстларини туғилиб ўсган юртлири – Бойсунга меҳмонга олиб борганлари ёдимга тушди. Адам уларни гўзал Бойсунтоғ табиатининг такрорланмас манзаралирини, сойлари-ю адирларини кўриб роҳатланишларини истардилар. Адамнинг болаликдан яқин дўстлари Аскар ака, Абдуқаюм ака, Собир ака, Исмат ака, Нурулла ака, Неъмат ака, жиянлари Матлаб ака, Ҳолиқ акалар биз оиламиз билан Бойсунга борганларимизда ҳам, адам ўз устоз-у дўстларини Бойсун сафарига олиб борганларида ҳам доим ҳамроҳ бўлишган. Улар бирор юмуш билан Тошкентга келадиган бўлсалар, албатта, бизникига кўниб ўтардилар, кизгин соғинчли суҳбатлар бошланарди. Ҳолиқ ака юракни сел қилувчи нолали кўшиқлар куйласа, Абдуқаюм ака ғижжақда мумтоз куйлардан чалардилар...

2

Адам Шукур Холмирзаев вафот этганларидан икки йил кейин, 2007 йилнинг куз кунларининг бирида Аскар ака менга кўнғироқ қилиб, Абдуқаюм ака билан

Сайёра ХОЛМИРЗАЕВА – филология фанлари номзоди, доцент. 1961 йилда туғилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎЗМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. Шукур Холмирзаевнинг “Сайланма”ларини (V жилд), “Чўлоқ бўри”, “Ақл билан давлат” каби ўзбек халқ эртақларини нашрга тайёрлаган. “Қайтмас дамлар” китоби, “Нутқ маданияти ва нотикчилик”, “Давлат тилида иш юритиши”, “Лотин ёзувида асосланган ўзбек алифбоси ва имлоси” каби ўқув қўлланмалари ҳамда кўплаб мақолалари чоп этилган.

Тошкентга келганларини, бизнинг оиладан хабар олмоқчи эканликларини билдирдилар. Мен яна бир бор манзилимизни тушунтириб, уларни кутаётганимни айтдим. Бир соатга қолмай, етиб келдилар. Чигатой қабристониغا бориб, адамнинг қабрларини зиёрат қилганликларини айтиб, адам билан боғлиқ бўлган кўп воқеаларни эсга олдилар.

Шунда Абдуқаюм ака, “Сайёра, хабаринг борми, Сурхондарё вилоятининг Бойсун туманидаги халқ ансамблининг номини Шукржон кўйган”, деб қолдилар. Мен, “Йўқ, энди эшитиб турибман, айтиб беринг”, дедим. Шунда улар 1969 йилда маданият вазирлиги томонидан Сурхондарё вилоятининг Бойсун туманидаги Маданият уйи қошидаги ансамблга халқ ансамбли унвони берилганини, ансамблнинг номи вазирлик томонидан “Баҳор” деб газеталарда расмий ҳолда эълон қилинганини айтдилар. Бу хабарни эшитган адам, бир неча ижодкор дўстлари билан табриклагани Бойсунга боришган экан. Шунда адам: “Берилган ном менга бироз ёқмай турибди, иложи бўлса, юртимиз ва табиатимизга мос бирор бошқа ном топиш керак. Ундан ташқари, Тошкентда машҳур “Баҳор” ансамбли бор”, деган эканлар. Эртаси куни адам Тошкентдан бирга келган ижодкор дўстлари ҳамда Нурулла ака, Матлаб ака, Неъмат ака ва Абдуқаюм акалар билан тоққа сайрга жўнабдилар. У ерда шаршара ёнида тўхтаб, табиат манзараларига маҳлиё бўлиб турган адам бирдан кувнок овозда: “Ном топилди! Агар Сизларга маъқул келса, халқ ансамблининг номи “Шалола” бўлсин! Қаранглар, шаршарадан қандай сув тушапти, мавжига эътибор беринглар. Қандай гўзал!” деган эканлар. Ўша кундан бошлаб, Сурхондарё вилояти Бойсун туманидаги биринчи халқ ансамблининг номи “Шалола” деб ном олибди.

Аскар ака адамнинг синфдош, ҳамда болаликдан энг яқин ўртоқлари бўлганини билардим.

У киши талабалик йилларидаги бир воқеани ҳам айтиб бердилар. 1960-йилнинг сентябрь сонида Москвада чоп этилган “Художественная самодеятельность” журнаlining муқовасида адамнинг Гамлет ролидаги қиёфаси босилиб чиққач, адамга турли шаҳарлардаги мухлислардан мактублар келган экан. Шулардан бири Иванова шахридан бўлиб, Меҳнат қахрамони, ўша пайтларда машҳур бўлган Валентина Гаганованинг 9-синфда ўқийдиган қизидан бўлиб, адам билан танишиш истагини билдириб мактуб йўллаган. Адам бошқалари қатори бу мактубга ҳам жавоб ёзмаганлар. Ўша йиллар адамнинг муқовадаги ушбу суратларини талабалар ётоқхонасидаги кўпчилик талаба қизлар худди актёрларни расмидек хоналарининг деворларига ёпиштириб қўйган эканлар.

Ҳозирги кунда Аскар ака (Аскар Хўжақулов, олим, биология фанлари номзоди) ҳам, Абдуқаюм ака (Абдулхаев, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими) ҳам орамизда йўқлар. Юқоридаги суҳбатимиз ҳам энди бир хотирага айланиб қолди...

3

Халқимизнинг энг азиз байрамларидан бири – Давлат тили байрами. Бу байрам йиллар давомида мен фаолият юритаётган Тошкент давлат аграр университети жамоаси томонидан ҳам нишонланади. Албатта, байрамга ҳозирлик кўриш, яъни талабаларнинг сахна кўринишларини тайёрлаш, ёд олган шеърларини машқ қилдириш каби ташкилий ишлар “Тиллар” кафедраси ўқитувчиларига юклатилади. Нима учун буларни ёдга олаётганимнинг сабабини ҳозир тушунтириб бераман.

2003 йилнинг 21 октябрь куни ўтказиладиган тадбирга барчамиз тайёргарлик кўряпмиз. Мен ўша кафедрага мудирлик қилар эдим. Ўзбек тили ўқитувчиси Хайриниса опа (кафедрада маънавий-маърифий ишларга масъул эдилар) тузилган сценарий асосида бир неча кун қизлар билан шуғулландилар, машқ қилдирди.

Қизлар деганимга сабаб, у пайтларда пахта теримига ўғил бола талабалар чиқарилар эди. Қизлар университетда қолиб, турли тикиш-бичиш, пиширик ўрганиш каби тўғарақларга қатнардди. Тадбир ўтказилишига икки кун қолганда Хайриниса опа сценарийни тасдиқлатиш учун университет ректори Ҳасан Бўриевга олиб кирди. Ҳасан ака сценарий билан танишиб, “бир-иккита ёзувчи ва шоирларни ҳам тадбирга таклиф этинглар”, деб ёзиб берган. Иш вақти тугашига оз қолганда Хайриниса опа хонамга кириб, вазиятни тушунтирдилар. “Эртага эрталаб тадбирда иштирок этадиган ёзувчи ва шоирнинг исм-шарифини ёзиб, ректорга киришим керак”, деди. Мен уларга бу муаммони ҳал қилиб, эртага эрталаб, албатта, тадбир иштирокчисининг исм-шарифини айтишимни билдирдим. Лекин бошим қотиб қолганди, тадбир индинга бўлса, деярли бир кун қолибди. Ижодкорларга ҳам бир кун қолганда айтиш нокулайроқ, ёқмайди, ҳамманинг ўз режаси бўлади.

Кейин, “нима қилдингиз?”, деб сўрасиз. Албатта, ишдан чиқиб, мени гапим ўтадиган, ҳар қандай вазиятда ҳам гапимни икки қилмайдиган, менга доим ёрдам қўлини чўзадиган, турли ҳолатда ҳам йўлини топадиган, суянчигим – адамнинг ёнларига бордим. Уларга: “Адажон, илтимос, Давлат тили байрамига бағишланган кечага ўзингиз борақолинг. Мен ишлаётган даргоҳни ҳам қўриб келасиз. Бир кун қолгани учун бошқа бирор фикр ҳаёлимга келмаяпти, фақат “вақтим йўқ” деманг”, дедим. Адам эса: “Хавотир олма, қизим. Ҳаммаси яхши бўлади. Албатта, бораман. Соат неччиларда бориш керак?” деб сўрадилар. Мен индинга, соат 13⁰⁰да тадбир-бошланишини айтдим, кейин яхши кайфиятда уйимга кетдим. Эрталаб ишга келган, Хайриниса олани қақириб, сценарийга таклиф этилаётган ижодкорларга адамнинг исм-шарифларини ёздирдим. Хайриниса опа адами университетга келишларини эшитиб, қувониб кетди ва сценарийни олиб, ректорнинг қабулига йўл олди. Ярим соат ўтар-ўтмас ректор қабулхонасидан қўнғироқ бўлиб, ректор мени чақираётганини айтишди. Мен қабулхонага борсам, қотиба киз: “Кираверинг, Сизни кутяптилар”, деди. Ҳасан ака очиқ чехра билан қарши олди. Гапни режалаштирилган тадбирдан бошлади, ҳулоса шу бўлди: “Сайёра, биз Шукур Холмирзаевни жуда ҳурмат қиламиз, ўзбекнинг улўғ ёзувчиси. Лекин уларни бирор кун махсус қақирамиз, жиддий тайёргарлик қўриб. Тўн қийдирамиз, совға-салом берамиз. Ҳозир талабалар ҳам оз, ўғил бола талабалар пахтада. Кейинроқ университетнинг катта залида учрашув қиламиз. Эртага уларни овора қилмайлик”. Мен эса: “Мен адамга айтиб қўйган эдим, энди нима дейман? Адам жудаям камтар инсонлар, совға-салом, тўн-пўн шарт эмас. Бир-икки соат ҳозирги ўзбек тили, адабиёт, ижод ҳақида суҳбат бўлганида талабалар хурсанд бўларди”, деганча қолавердим...

Ишдан чиқиб, “адамга қай йўсинда айтар эканман”, деб қолавердим. Адам ишлаб ўтирган эканлар, мени қўриб, қўнғлимни тинчлантириш, қувонтириш мақсадида гапириб кетдилар: “Қизим, ҳаммаси ҳал бўлди. Салим Ашур (ўша йиллар “Туркистон” газетасининг бош муҳаррири эди) билан телефонда гаплашдим, машинасида бирга бориб келамиз. Соат 12дан ўтганда Маҳмуд Саъдий билан ҳам Юнусободнинг бозорига учрашамиз, талабаларга ўзи ишлайдиган газетанинг бир нечта сонларини олишини ҳам айтди”, дедилар.

Нима дейишни билолмай қолдим.

Қандай қилиб айтаман, энди адамга? “Сизни жуда ҳурмат қилганидан қақирмаяпти, раҳбар “йўқ” деяпти”, дея олмайман-ку! Худо кечирсин, ёлғон аралаштиришга мажбур бўлдим. Адамдан узр сўраб, тадбир қолдирилганлигини, университет жамоаси ўша куни пахта даласига чиқиши керак эканлигини айтдим. Эй, Худойим-а, адажоним-а, нима дедилар денг: “Ҳечқиси йўқ, бир йўлини қилиб уларга тушунтирарман. Сен хижолат бўлма, қизим”. Эртаси куни ишдан чиқиб, адамниқига келдим. Ҳеч нарса бўлмагандек ишлаб ўтирган эканлар. Қўнғлим хотиржам бўлди, демак, кайфиятлари ёмон эмас. Адам 12 яримларда Юнусобод

бозорида улар билан учрашганларидан кейин, бўлган ҳолатни айтиб, уларни ҳаммаларини ўша ердаги ошхонага олиб кириб, тушлик қилдирибдилар, бироз суҳбатлашгач, тарқалишибди. Ана шунақа гаплар...

Адамни ўшанда тадбирда қатнашмаганлари менга бир умрлик армон бўлиб қолди. Мен учун кадрли бўлган олий ўқув юртида адамни кўриш насиб этмади.

Вақт ўтаверди, кунлар ўтаверди. Орадан икки йил ўтар-ўтмас адам Шукур Холимирзаев бу оламдан кўз юмдилар.

Ҳамма нарсани вақтида қилиб қолишга улгуриш керак экан. Меҳр кўрсатишни ҳам, вақтида кадрлашни ҳам, эътибор беришни ҳам, ҳатто учрашувларга таклиф этишни ҳам.

Биз эртага, эртага, деб кеч қолишимиз мумкин экан, кейин ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмайди...

4

Мен адам билан бувим ҳақида ўйлаганимда менга бўлган муносабатларида ҳам, яқинларга меҳр кўрсатишларида ҳам ўхшашликлар кўраман. Бу – энг аввало, мени ҳаётимда, мени бу дунёга келган кунимдан то вояга етиб камол топишимдаги, тарбиямдаги асосий инсонлардан эканликларида, уларнинг мени боримча қабул қилиб, шундайлигимча яхши кўрганликларида, бутун ҳаётлари давомида қалбимни бутун қилиб, менга чексиз меҳр кўрсатиб келганликларида кўринади.

Шу сабабдан ҳамиша уларни қўмсаб, соғиниб яшайман...

Бувим адамни – ёлғиз куёвларини худди ўз ўғилларидек кўрадилар. Бувимни киёфалари адамнинг 2004 йилда ёзилган “Бу кишим – устоз, мен – шогирд” номли эсселарида жуда ҳаққоний берилган. Суҳбатларимизнинг бирида Эркин ака (Эркин Аъзам) шундай деган эдилар: “Ўтган аср 70 йилларнинг боши эди. Мен талаба эдим. Шукур акамнинг Сомон бозордаги ҳовлиларида ўтирсак, Ҳалима опа ишдан чиқиб, келиб қолдилар. Шукур акамга оёқ кийим кутисини узатиб, “Шукуржон, сизга олган эдим”, деб, бериб, кетдилар. Очиб қарасак, эркаклар орзу қиладиган энг замонавий чет элнинг туфлиси эди. Шунда уларга ҳавас билан қараган эдим”.

Бувимнинг ҳаётларида энг яқинлари опам, адам, ва набиралари – мен, Жамшид ва Жаҳонгир эдик. Опам ёлғиз фарзанд эдилар. Шунинг учун бутун умр бувимнинг “топганлари” бизларники бўлган. Бувим доим рўзгорнинг кам-кўстини тўлдиришда ҳам, бизларга кийим-кечак харид қилишда ҳам ўзлари ёрдам берганлар ва бу ишни ўта мамнуният билан, бажонидил қилардилар. Зеро, ҳаётларининг мазмуни ҳам бизлар, бизларнинг тинч-тотувлигимиз, бахт-саодатимиз эди. Энди адам билан боғлиқ бир воқеани эсга олсам. Кўпинча, адам нафақаларини олганларидан кейин, эртаси куни бирга бозорга тушиб, бир неча кунга етарли озиқ-овқат маҳсулотларини харид қилардик. Бир гал рўзгорга керакли нарсаларни, шу жумладан, гўшт, иккита товук оёғи ҳам сотиб олдик. Эртаси куни кечга яқин адамдан хабар олгани уйларига келдим. Улар иккита товук оёғини пишириб, биттасини кечки овқат маҳали истеъмол қилибдилар. Иккинчисини эса музлаткичга қўйиб, менга олиб қўйган эканлар. “Йўқ, қорним тўқ, ўзингиз енг”, дейишимга қарамай, ёнларига ўтказиб, емаганимча қўймаганлар. Мен эса ичимда, “ўзи иккитагина эди-ку, ўзларига қолса бўларди”, деб ўйлардим. Лекин агар шуни емасам, адам хафа бўлишларини билардим. Бундай ҳолат кўп бўларди. Беихтиёр шундай лаҳзаларда бувим яна ёдимга тушардилар. Улар ҳам худди шундай, нима бўлса, илиниб олиб қўйверардилар. Энди мен ўзимнинг ўғилларимга шундай қилаётганимни сезаман.

Бунинг номи оддий, “яхши кўриш” деб аталса керак.

Ҳар қандай вазият, ҳолат ўзгартира олмайдиган, ўзимнинг ақидаларим, қарашларим, яшаш тарзим борлигига шукур қиламан. Бунинг замирини ҳам адам билан бувимнинг ҳаётга қарашларида ва ўз ишларига муносабатларида

доим менга намуна бўлиб келганликларида ва меҳр-муҳаббатга тўла муҳитда тарбиялаганликларида кўраман...

5

Мен учун яқин инсонимга айланиб қолган зиёли бир аёл – Зулфия Мусокова ҳақида ҳам тўхталиб ўтмоқчиман. Адам Шукур Холмирзаев сабаб тақдир Зулфия опа билан учраштирди.

2012 йилнинг ёз кунларининг бирида Зулфия опа уйга қўнғироқ қилиб, ўзларини таништирди. “Тонг юлдузи” газетасининг ходимаси Феруза Сойибжон кизидан (махалладош экан) телефон рақамини топиб беришини сўрабди. Бир неча кун аввал туғилган куни бўлиб, 75 ёшни қаршилаган экан. Шунда совға сифатида неваралари адамнинг сотувдаги “Сайланма”ларининг 2-3-4-жилдларини совға қилибди. Китобни бир неча кунда ўқиб чиқибдилар ва уларга жуда маъқул келибди. Касблари шифокор бўлган Зулфия опа телефонда: “Мен шу кунга қадар ўзбек тилида ёзилган асарларни ўқимаганимга афсусланаман”, деганди. Опа адами қаерга дафн этилганликларини сўраганида, мен Чигатой кабрисонида эканлигини айтдим.

Биринчи марта 2012 йилнинг 29 сентябрь куни – адам вафот этган кунлари биз Зулфия опа билан Чигатой кабрисонида учрашдик (ТошМИда ўқийдиган Фотима исмли неваралари ёрдамида келдилар). Ўша илк учрашувимиздан кейиноқ бир-биримизга меҳримиз тушиб қолди, яхшилаб танишиб олдик. Ўзи рус тилида таълим олган, Туркменистондан Тошкентга келин бўлиб тушган экан. Оёқлари оғиркан, сал қийналиброк юрарди. Шунга қарамай, адамнинг туғилган кунларида ҳам, вафот этган кунларида ҳам, хотира ва кадрлаш куни ҳам адами зиёрат қилгани борарди. “Мен учун бу ер – зиёратгоҳ жой”, дер эди. Адамнинг ижодларига ихлослари баланд, ҳурматлари чексиз эди. Менга ҳар 2-3 кунда қўнғироқ қилиб, ҳол-аҳволимни сўрарди, маслаҳатлар берарди. Худди бутун умр бир-биримизни билгандек гаплашардик, оиламиз аъзосига айланиб қолганди.

2014 йилнинг май ойидада аҳволлари оғирлашиб қолганини телефон орқали билиб олдим, турар жойларини суриштириб кўргани бордим. Бекатда неваралари мени кутиб олди. Ҳовлилари маҳалланинг ичида экан. Мени кўриб, севиниб кетди, қаравотдан турмоқчи бўлди. Атрофдагиларга – қизларига, келинларига, ўғилларига мени таништирди. Ёнларида, қарасам, столларида адамнинг қабрлари ёнида бирга тушган суратларимиз, адамнинг “Сайланма”ларининг 1-жилдини неваралари интернет орқали чиқариб берган нусхаси, адамнинг “Сайланма”ларининг 2- 3-4-жилдлари, “Шукур Холмирзаев замондошлар хотирасида” китоби (мен совға қилган эдим)...

Менга чиройли катта сочик бериб, “мендан эсдалик, қизим. Ўзингни эҳтиёт қилгин, соғлигингга беэътибор бўлмагин”, дедилар. Бироз ўтирганимиздан кейин, улар билан қучоқлашиб хайрлашдик. Неваралари уйимгача кузатиб қўйишди. Ўша ҳовлига бир неча кундан кейин Зулфия опанинг маъракаларига боришга тўғри келди. Қариндош-уруғлар, қўни-қўшнилар билан гаплашиб ўтириб шуни билдимки, уларнинг кўпчилигига нафакаларидан невараларига олдиртирган адамнинг китобларини “албатта, ўқинглар, бу китобларни”, деб совға қилган экан. Улар доим мендан “Сайланма”нинг 5-жилди қачон чоп этилишини, китобни кўришни орзу қилишларини айтардилар. Улар қутган “Сайланма”нинг 5-жилди 2016 йилда чоп этилди. Эсимда, китобнинг илк нусхасини кўлимга олганимда, “Эҳ, эсиз, Зулфия опа кўрмадилар-а?” деган ўйлар хаёлимдан ўтган эди...

2019 йил

СЮЖЕТ ҚУРИШ МАҲОРАТИ

Нилуфар
ЧЎЛИЕВА

Ижодкор бадиий вокеликни яратишда муайян ҳаёт материални қайта ишлайди ва уни ривоя қилиш шаклий-мазмуний структураси – композициясини тузади. Муаллиф ниятининг тўлақонли ифодаланишида бадиий асар композициясининг мукамаллиги муҳимдир. Айтиш жоизки, асар структурасининг пухталиги ижодкор истеъдод кучининг, композицион тафаккур имконларидан фойдаланиш маҳоратининг қай даражада эканини кўрсатади. Маълумки, воқеабандлик эпик асар табиатини белгилловчи хусусиятдир. Эпик асарлар композицион қурилишининг асосини эса сюжет ташкил этади. Бадиий асарнинг сюжети “асар проблемасини бадиий тадқиқ этишга имкон берадиган ҳаёт материални уюштирувчи, асарда мавзунини шакллантирувчи” бўлиб, “унинг қандай бўлиши муаллифнинг ижодий ниятига боғлиқ бўлади”¹.

Бугунги прозамизни вокеликнинг ноодатий баёни, турфа образлари билан бойитган, “Миллий истиқлол даври ўзбек насрига янги оҳанг олиб кирган” (адабиётшунос Қозокбой Йўлдошев таърифи)² Назар Эшонқулнинг “Уруш одамлари” қиссаси мазмунида адибнинг инсониятга урушнинг миллионлаб танларнигина эмас, балки уруш ортидаги қалбларни, инсоний туйғуларни, саодатманд яшашга ҳақли бўлган келажақни ҳам яқсон қилувчи жаҳолат эканини бадиий ифода этиш нияти туради.

Асар сюжети экспозициясида терсotalик Нормат полвоннинг бир оғидан айрилиб урушдан қайтиши воқеаси тасвирланади. Тугун эса Нормат урушдан тирик қайтса-да, хотинининг бундан негадир хурсанд кўринмаётганини пайқашини ва бунинг сабабини қидиришидир. Кўринадики, қисса урушдан қайтган одамнинг яна уруш билан, унинг жисмоний, маънавий-руҳий асоратлари билан курашининг давом этиши ҳақида. Асар воқеалари ривожини эса уруш касофати туфайли Нормат

¹ Курунов Д. Адабиёт назарияси асослари. – Т: Академнашр, 2018. – Б. 166–167.

² Йўлдошев Қ. Ёниқ сўз. – Т: Янги аср авлоди, 2006. – Б. 81.

полвоннинг хотини Анзиратнинг хиёлати ва бундан эри, бутун қишлоқнинг хабар топиши жараёнида кўринади. Воқеалар ривож, албатта, характерлараро, қаҳрамон ва муҳит, қаҳрамонларнинг ички (психологик) конфликти – зиддиятли тўқнашувларида кучаяди. Воқеалар ривожда Нормат полвоннинг руҳий ҳолати мураккаблашиб бориши билан характерлидир. Сабаби қаҳрамоннинг ўз орияти, ҳамияти, ғурури билан, қишлоқ одамларининг (айниқса, аммаси Бийди момонинг) гап-сўзлари, Анзиратнинг гуноҳини кечириб-кечирмаслиги борасидаги иккиланишлари билан, ич-ичидан хотини билан кимнинг унга хиёлат қилганини кидириши, улардан нафратланиши, оиласини, ҳаётини бу мудҳишликдан кейин қай тарзда юргизиши каби ечими оғир ўй-хаёллар билан кураши асар воқеаларининг ажуний йўналишини белгиллаган.

Қиссанинг кульминацион нуктасида Нормат фарзандлари учун Анзиратни кечириб қарор қилади. Аммо хотинини кечириб учун қайтган Нормат уйда Мирзақул раисни кўради, уни ҳам, хотинини ҳам отиб ўлдиради. Норматнинг жасадини эса одамлар вақт ўтгач Бухор қоялари остида топишади.

Қиссада уруш туфайли бир оиланинг барбод бўлиш воқеаси замирида бутун бир жаҳият, миллатлар фожиаси ифодаланган. Асарнинг бундай ечим топиши урушнинг у юз бераётган ҳудудларнигина эмас, бутун ер юзини қамраб олганини, у мавжуд барча халқларга бахтсизлик, бало келтирганини, уларни пароканда қилганини, бутун тирикликнинг кушандаси эканини кўрсатишга хизмат қилган.

Муаллиф урушнинг фожиавий қиёфасини бир пайтнинг ўзиде тўлақонли бериш учун сюжетнинг хроникали туридан ҳам фойдаланган. Нормат ва Анзиратнинг руҳий изтироблари тасвири билан “параллел вақт”да Бийди момонинг бирварақайига икки ўғлидан айрилиш қайғусининг ифодаланиши, ретроспекция – замондан ортга қайтиш усулидан (кадимки ўтрок кўнгиротлар ҳақидаги воқеанинг берилишида) ҳам юқоридаги мақсадни амалга ошириш, мазмуннинг эмоционаллигини кучайтириш кўзланган. Шу орқали асарда уруш қай даврда, қай ерда бўлишидан қатъи назар инсонларга фақат кулфат келтириши таъкидланган.

Қиссадаги деталлар, хусусан, Нормат полвоннинг уйи деворида, сўзанаю кашталарда тасвирланган ошиқ-маъшуклар, жонли табиат, турли гуллар; чол-кампиарларнинг беғубор ҳазил гурунглари умр деб аталмиш неъматнинг инсонга фақат бир бора берилиши, инсон қалби доим меҳр-муҳаббатга, гўзалликка ташна эканлиги, тинчлик, соғлик, яқинлар дийдори одамзод учун жуда муҳим қадрият эканлигини ўқувчига яна бир бор эслатади.

Қиссадаги ўтқир коллизияни ҳам, кульминацияни ҳам таъминлаб берган, Норматда Анзиратга нисбатан пайдо бўлган кучли алам оловига “ёғ сепган” қаҳрамон Бийди момо ҳисобланади. Образ ўта серкира ва тайёр характер даражасидаки, у муайян вазиятга, ҳамқишлоқларига ўз таъсирини ўтказа олади. Айниқса, Анзиратнинг хиёлатини билгач, Норматнинг уни қалтаклаши воқеаси тасвиридаги одамларнинг полифоник нутқида бу яққол намоён бўлган. Яна айтиш керакки, асар сюжети воқеаларини бир қадар силжитган, яъни Бийди момони Анзиратнинг хиёлатидан хабардор қилган образ – Турсуной гуҳ-гуҳдир. Лақаби нуқсонидан огоҳ этувчи (тинмай гапириб, “ўшакчилик” қилувчи) бу персонаж ғийбатчи, бирон шум хабар эшитиб қолса, уни ёйишдан завқланадиган одамлар тоифасининг бадиий вакили. Муаллиф асар воқеалари бошидан ўқувчидан “сир

саклаб” келаётгани – Анзиратнинг тушуниксиз рухий ҳолати ортида ўзи истаб-истамай қилган хиёлати эканлиги айни шу образ орқали аёнлашади. Аммо муаллиф шунда ҳам бу ҳодисани қандай қарши олинишидаги “сирлилик”ни кўлдан бермайди. Воқеани тўғридан-тўғри ровий тилидан эмас, Аляр чол образи томонидан тасвирлайди.

Шу туфайли ўқувчида сюжет тугунида ҳосил килинган билиш ва воқеаларни кузатиш истаги янада кучаяди.

Асар архитекtonикаси (ташки композицияси) ҳақида тўхталсак. Бунга кўра, қисса сарлавҳа, эпиграф ва XVI бобдан иборат. Сарлавҳа асарнинг бор мазмунини салмоғини кўтара олган, назаримизда. “Уруш одамлари” факат урушда бўлган, унинг қонли майдонини кўрган одамларгина эмас, балки шу уруш келтирган азоб-уқубатларнинг, қора меҳнату машаққатларнинг, разилликларнинг аччиқ таъмини тотган инсонлар ҳақида. Қисса эпиграфига эса алоҳида тўхталиш жоиз: “Мен катта бўлсам милтиқ сотиб оламан... Милтиқни нима қиласан? Отамни отаман!!!” Мазкур диалог шаклидаги эпиграфнинг ўзиёқ урушнинг бутун даҳшатини ифодалай олган. Бизнингча, сўнгги жумлада муаллиф услубига хос рамзийлик мавжудки, “ота” дейилганда биологик ота эмас, балки урушнинг раҳнаmolари, урушдан манфаат кўрувчи “оталари” назарда тутилган.

Хуллас, “Уруш одамлари” қиссаси сюжетининг драматик шиддатқорлиги, конфликтнинг ўткирлиги, трагик вазиятларда қаҳрамон руҳиятининг теран тасвири, уруш ва инсон ўртасидаги муносабатларнинг ҳаққоний ва сўнгсиз фожиа сифатидаги тасвирига эришилганлиги ижодқорнинг сюжет қуриш маҳоратидан дарак берган.

Аннотация: Мақолада Назар Эшонқулнинг қисса сюжетини қуриш маҳорати, асар композицияси ва архитекtonикасининг ўзига хослиги, пейзаж, портрет, деталлардаги маъно салмоқдорлиги, образ хусусиятларининг ўзгачалиги очиб берилган.

Аннотация: В статье раскрываются навыки повествования Назара Эшанкула, композиция и архитектура произведения, значение пейзажа, портрета, смысл в деталях и особенности изображения.

Summary: The article clarifies Nazar Eshankul's skill of plot-making of a story, the composition and architecture of the work, the significance in meaning of landscape, portrait, details, the peculiarities of the image.

Адабий ҳаёт

11 январь – Алишер Навоий бобомиз номи билан аталувчи Ўзбекистон Миллий боғини адабиёт ва маънавият боғига айлантириш ташаббуси бундан уч йил илгари Президентимиз томонидан илгари сурилган эди.

Президент Шавкат Мирзиёев Адиблар хиёбонига ташриф буюрди. У ердаги қурилиш ишлари ва ҳайкалларга оид лойиҳа билан танишди.

Хиёбон Алишер Навоий ҳайкали билан уйғунлаштирилиб, яхлит адабий-меъморий шажара ҳосил қилиши учун янги лойиҳа ишлаб чиқилди. Унинг мана шу босқичида хиёбонга 23 адабимизнинг ҳайкали ўрнатилиши кўзда тутилган. Хусусан, Навоий, Бобур, Огаҳий, Муқимий, Фурқат, Авлоний, Бехбудий, Қодирий, Чўлпон, Ойбек, Ҳамид Олимжон ва Зулфия, Абдулла Қаҳҳор, Саид Аҳмад ва Саида Зуннунова, Ғафур Ғулом, Озод Шарафиддинов, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Ибройим Юсупов, Тўлепберген Қайипбергенов, Александр Файнберг, Муҳаммад Юсуфнинг ҳайкали бир бутун ансамблни ташкил этади.

Давлат раҳбари ҳайкаллар ёнида лавҳлар ўрнатиб, аудиоёзувлар орқали адиблар ҳақида қисқача маълумот бериш, адабий тадбирлар ўтказиш учун “Шеърят айвони” яратиш зарурлигини айтди.

13 январь – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонасида Мудофаа вазирлиги ва Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ҳамкорлигида “Мардлар қўриқлайди Ватанни” мавзусида адабий-мусликий тадбир бўлиб ўтди.

Ёзувчи-шоирлар, фахрий ҳарбийлар, эл ардоғидаги санъаткорлар, таниқли журналист ва Ўзбекистон Қурулли Кучлари академияси курсантлари иштирокидаги тадбир юрт осойишталиги, Ватан тараққиёти ва халқнинг фаровон яшаши учун ўз ҳиссасини қўшаётган ҳарбийлар ҳаётидан олинган видеолавҳа намойиш этилди.

Байрам доирасида кутубхонада “Юртимиз тинчлигининг мустаҳкам қалқонлари” мавзусида кўргазма очилди.

20 январь – Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида йил сарҳисобига бағишланган йиғилиш бўлиб ўтди. Унда уюшма ва “Ижод” жамоат фондининг вилоят бўлимлари раҳбарлари иштирок этди. Кўрилган масалалар қаторида ҳудудий бўлимларда ёш ижодкорлар билан ишлаш масаласига алоҳида эътибор қаратилди. Айниқса, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Хоразм вилояти бўлими тавсияси билан “Ижод” фонди Хоразм вилояти бўлими маблағлари ҳисобидан олти нафар ёш ижодкорнинг биринчи китоблари чоп этилаётгани кўпчилик томонидан эътироф этилди.

22 январь – Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида атоқли адиб Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбек таваллудининг 115 йиллигига бағишланган адабий кеча бўлиб ўтди. Унда ёзувчи-шоирлар, санъатшунослар, филологлар, адабиётшунослар, ёш ижодкорлар иштирок этди.

Тадбирда сўзга чиққан драматурглар, адабиётшунослар Ойбек ижодининг энг ёркин кирралари бўлган “Навоий”, “Қутлуғ кон”, “Улуғ йўл” каби қатор асарлари ҳақида гапириб ўтишди. Кеча давомида адабнинг рафикаси Зарифа Саидносированинг илк маротаба рус тилида нашр этилган “Ойбегим менинг” номли китоби тақдимоти бўлиб ўтди.

* * *

24 январь – Ўзбекистон Миллий кутубхонасида Алишер Навоийнинг инглиз тилида чоп этилган “Фарҳод ва Ширин” достони тақдимоти бўлиб ўтди.

Тадбирда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзолари, шоирлар, ёзувчилар, таржимонлар ҳамда кутубхона фойдаланувчилари иштирок этди.

Навоий қаламига мансуб “Фарҳод ва Ширин” асари LLP “Wondernet Express Tashkent” компанияси томонидан нашр этилган бўлиб, ушбу дoston илк бор инглиз тилида дунё юзини кўрмоқда. Эндиликда Миллий кутубхона фойдаланувчилари буюк мутафаккир ва шоир Алишер Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достонини инглиз тилида ҳам мутолаа қилиш имкониятига эга бўлди.

Асарни шоир ва таржимон Аъзам Обид инглиз тилига ўтган.

* * *

28 январь – Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида “Дўстлик” ва “Меҳнат шухрати” орденлари соҳибаси шоира Зулфия Мўминованинг “Қўлпон” нашриёти томонидан “Юмшокой исмли типратиканча” ва “Академнашр” нашриёти томонидан нашр этилган “Донишманд тошбақанинг кўзойнаги” номли эртақлар тўпламлари, “Ўзбекистон” нашриёт-матбаа ижодий уйи томонидан чоп қилинган “Болаларга китоб беринг!” номли шеърый китобининг тақдимот маросими бўлиб ўтди.

Унда Ёзувчилар уюшмасининг “Болалар адабиёти” кенгаши аъзолари, болалар адабиётининг таникли намояндалари, адабиётшунос олимлар, шоирлар, ёзувчилар, Зулфия Мўминова шеърятининг ихлосмандлари, Абдулла Қодирий ижод мактаби ўқувчилари, олий ўқув юрлари талабалари иштирок этди.

* * *

29 январь – Ўзбекистон Миллий кутубхонасида болалар ва катталар шоири, айни чоғда ўткир публицист, етук таржимон Миразиз Аъзамнинг “Мухаррир” нашриётида чоп этилган “Хотиралар” номли китоби тақдимоти бўлиб ўтди.

Ушбу китобдан Ғафур Ғулом, Ойбек, Миртемир, Миркарим Осим, Шайхзода, Қуддус Мухаммадий, Қудрат Ҳикмат, Одил Ёкубов, Фозила Сулаймонова, Зоҳир Аълам, Рауф Парфи, Шукур Холмирзаев каби 30 га яқин адабиёт ва санъат дарғалари ҳақидаги суҳбатлар, хотиралар, эсселар жой олган.

МУНДАРИЖА

БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР

Абдурауф ФИТРАТ. Юрагимнинг энг қимматли армони.4

ҚУТЛУГ САНАЛАР

Хайридин СУЛТОНОВ. Халқимиз ҳаётининг бадий қомуси.8

НАЗМ

Гулчеҳра НУРИЛЛАЕВА. Тақдир юлдузимиш бахт сайёраси.12

Абдунаби БОЙҚЎЗИЕВ. Соғинчнинг меҳрига сабр тутаман.69

Акмал ИКРОМ. Табассум тўқилар қарашларингдан.74

Отабек ИСМОИЛОВ. Мадрасалар кўраётир туш.112

Ашурали БОЙМУРОД. Тумор қилинг қалбга меҳригёни.115

НАСР

Музаффар МИРЗО. Шам ва шамшир. *Роман*.19

Маъмура ЗОҲИДОВА. Бойчечак. *Қисса*.77

Наби ЖАЛОЛИДДИН. Марқаб.133

Пешана.141

МУНОСАБАТ

Наримон УМАРОВ. Адолат устувор ислохотларда.118

МАТНЛАРНИ ВАРАҚЛАГАНДА

Меҳрибон ЁДГОРОВА. Шухратнинг ном танлаш маҳорати.122

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Дилшода ЭРГАШЕВА. Умидимни экдим қушлар кўзига.130

МУТОЛАА

Нафиса КАРИМОВА. Юракка йўлдош туйғулар.148

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Мархабо ҚЎЧҚОРОВА. “Энайўл”нинг кадрдон йўли.152

ТАДҚИКОТ

Насим ОЧИЛОВ. Қардош халқлар оғзаки ижодида муштараклик.157

Нилуфар ЧЎЛИЕВА. Сюжет қуриш маҳорати.171

BOLALAR DUNYOSI

Zulfiya MO*MINOVA. Baxmal misol qanotlar bulutlarni silabdi.162

БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР

Сайёра ХОЛМИРЗАЕВА. Хотиралар – менинг бўлагим.166

Адабий ҳаёт.174

Шарқ юлдузи

2020

1-сон

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри таҳририят ижодий жамоаси нуктан назаридан фарқланиши мумкин. Таҳририятта юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 «Ўзбек адабиёти» ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шугullanувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100066, Тошкент шаҳри, Бунёдкор шоҳкўча, Адиллар хиббони, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси биноси.

Телефонлар:

231-23-65, 231-23-66, 231-23-68

www.sharqyulduzi.uz

e-mail: sharqyulduzi@umail.uz

sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими 70x108 1/16

Офсет босма усулида офсет қоғозида

босилди. Босма табоғи 11,0.

Шартли босма табоғи 15,4.

Нашриёт ҳисоб табоғи 17,2.

Алади 2100 нусха.

Буюртма № 11.

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 05.02.2016 й. 0562-рақам билан рўйхатга олинган.

“PRINT REBEL” МЧЖ

матбаа корхонасида чоп этилди.

Қорхона манзили:

Тошкент шаҳри, Миробод тумани,

Матбуотчилар кўчаси, 32-уй

Журнал ойда бир марта

чоп этилади.

Мусаххихлар:

Дилфуза Маҳмудова

Моҳира Ҳусанова

Саҳифаловчи-дизайнер:

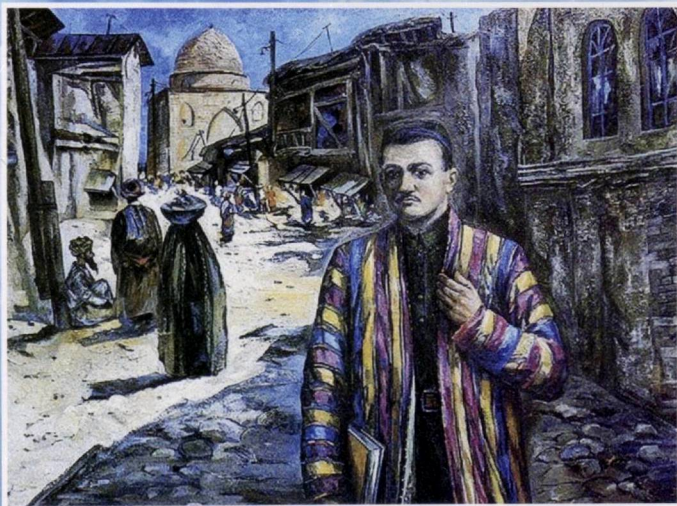
Элёржон Нейматов

Copyright © «Шарқ юлдузи»

Унутилмас лаҳзалар

“Оила давраида”

*“Эски Тошкент кўчаларида”
Неъмат ҚЎЗИБОЕВ асарлари*

**«КЎНГИЛ»
Дилшод ЭШМАТОВ**

Хурматли журналхонлар!

**2020 йил учун “Шарқ юлдузи” ва “Звезда Востока”
журналларига обуна давом этмоқда.**

**Журналларимизга барча матбуот етказиб берувчи
ташкилотлар ёки таҳририятимиз орқали
обуна бўлишингиз мумкин.**

**Обуна индекслари: “Шарқ юлдузи” – 911
“Звезда Востока” – 831**